
3 1761 04940961 8

GESCHIEDENIS

DER

KERKHERVORMING,

DOOR

IJSBRAND VAN HAMELSVELD.

DERDE DEEL.

MET PLATEN.

TE HAARLEM BIJ
FRANÇOIS BOHN,
en gedrukt ter zijner eigene Drukkerije.
MDCCCXI.

I N H O U D

VAN DE

KERKHERVORMING,

EERSTE AFDEELING.

Gefchiedenis der Kerkhervorming, in het begin der zestiende eeuw, tot den vrede van Pasfau.

ACHTSTE HOOFDSTUK.

GE-

GESCHIEDENIS

DER

KERKHERVORMING.

EERSTE AFDEELING.

GESCHIEDENIS DER KERKHERVORMING IN HET BEGIN DER ZESTIENDE EEUW, TOT AAN DEN VREDE VAN PASSAU.

ACHTSTE HOOFDSTUK.

Geſchiedenis der Hervorming in de Nederlanden.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Staat van den Godsdienst in de Nederlanden.

Het wordt tot roem der ingezetenen van *Nederland* algemeen erkend, dat zij, gelijk in andere opzigten, zoo ook omtrent den Godsdienst van ouds af, ernsthaftig en nadénkende geweest zijn. Al vroeg werd onder hen het Christendom bekend, en vooral, ſedert de prediking van WILLEBRORD en WINFRIED of BONIFACIUS, werd hetzelve in deze landen gevestigd. Van toen af heeft het, te midden van het diep verval van geleerdheid en ware kennis van den Godsdienst, in *Nederland* niet ont-

BA C. G. Jaar 1517. tot 1552.

broken aan eene zucht, om waarheid en echte godsvrucht naar te ſporen en te beoefenen; reeds in het jaar 712 leest men van eene ſcheuring, die te *Gent* ontſtaan was, maar door tucht en zedebetering der Geestelijken genezen werd (*). Hoe hoog ook de magt der Roomſche Pauſen in deze eeuwen geſtegen was, men vond onder de *Utrechtſche* en andere Bisſchoppen in *België* en *Nederduitschland* zulken, die den Roomſchen Kerkvoogd mannelijk durfden tegenſpreken; gelijk in de IXde eeuw het voorbeeld van GUNTHER en PETGAUD, Aartsbisſchoppen van *Keulen* en *Trier*, aantoont, die uit naam eener Sijnode te *Aken* vergaderd, op welke ook HUNGER, elfde Bisſchop van *Utrecht*, tegenwoordig was, een' nadrukkelijken Brief ſchreven aan den Paus NICOLAUS I. (†) Ook werd op eene Sijnode te *Rheims*, in het jaar 992, op welke insgelijks *Nederlandſche* Bisſchoppen tegenwoordig waren, hartige taal geſproken tegen de heerschzucht van den Paus. In de verſchillen tusſchen den Paus HILDEBRAND of GREGORIUS VII en den Keizer HENDRIK IV, koos Bisſchop WILLEM van *Utrecht* des Keizers zijde, en hielp in het jaar 1076 op eene Sijnode te *Worms* mede bewerken, dat deze Paus afgezet en in den ban gedaan werd, om welke reden de Paus den Bisſchop insgelijks in den ban deed. WILLEM's opvolger KOENRAAD was niet minder

(*) HOOFT *Nederl. Hiſt.* I. 32.

(†) Bij BRANDT *Hiſt. der Reform.* I *Deel*, *Bladz.* 36. van de uitgave in 8vo. 1787.

der een ijverig voorstander van den Keizer tegen den Paus. Als Paus PASCHALIS II op het einde der elfde eeuw de Kerk van *Luik* in den ban gedaan, en de uitvoering van den ban aan ROBERT, Graaf van *Vlaanderen*, aanbevolen had, schreef de Kerk van *Luik* hem deswegens eenen nadrukkelijken Brief (*).

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Doch, niet allen verzetteden zich Bisschoppen en Geestelijken, tegen de overheersching der gemoederen, maar ook vele anderen, schoon zij als Ketters deswegens gebrandmerkt, vervolgd en hun alle snoode dwalingen en sporeloosheden toegeschreven werden. Zoo waren er in de XIIde eeuw onder den naam *Catharen* Ketters bekend, en al vroeger, onder anderen te *Keulen*, die voor *Manicheën* werden gehouden; van welken men weet, dat zij de Transsubstantiatie, de voorbidding der Heiligen, het Vagevuur enz. hebben verworpen (†). De *Beghards* en *Beguinen* of *Bagynen* waren lieden, die zich vereenigden, mannen en vrouwen afzonderlijk, om zich in godsvrucht te oefenen, en die in stilheid van hunnen handenarbeid leefden, en door weldadigheid jegens de armen en door gastvrijheid uitmuntten, alhoewel zij spoedig als Geestdrijvers en Dweepers voor den haat der Monniken blootstonden (§). In de XIde eeuw waren vele lieden door de Bisdommen van *Luik* en *Kameryk* verspreid, die onder den

(*) *l. c. Pag.* 47.

(†) *Kerk. Gesch.* XIX *Deel*, *Bladz.* 319.

(§) *Kerk. Gesch.* XIX *Deel*, *Bladz.* 306. volgg.

na C. G Jaar 1517. tot 1552.

den naam van *Gundulfianen* bekend zijn, en zekeren GANDULF of GUNDULF van den kant van *Italië* als hunnen Leermeester erkenden, en belijdenis deden, dat zij geen' anderen regel des geloofs eerbiedigden, dan de Heilige Schrift, en welke in eene Sijnode te *Arras* in het jaar 1025 veroordeeld zijn geworden (*).

In het laatst der XIde of het begin der XIIde eeuw predikte TANCHELYN of TANCHELM in deze landen vele waarheden met groote toejuiching, en zijne leer schoot onder anderen te *Antwerpen* diepe wortelen (†). In de XIIde en volgende eeuw namen vele *Waldenzen*, door de hardste vervolgingen gedrukt, de wijk naar de *Nederlanden*, alwaar hunne leere veel bijval vond, ook vertaalden zij den Bijbel in Neêrduitsch rijm, gevende van hun doen deze reden: *Dat daar in*, dus luidt hunne taal, *groote nutschap was; no boerte, no fabulen, no trufe, no faloerde, mer were woerden. Dat hier en daar was een herde coerste, mer dat het pit ende die soetheid van goedt ende selicheid der in wel was te bekinnen* (§). Vreesselijk was de vervolging, welke deze *Waldenzen* in de *Nederlanden* hebben moeten ondergaan, bijzonder in *Vlaanderen*, omtrent de jaren 1236 tot 1238, voornamelijk door toedoen van eenen Monnik ROBRECHT, die zelf te vo-

(*) GERDES *Hist. Ev. Ren. T.* III. *p.* 1, 2.

(†) *Kerk. Gesch.* XIX *Deel, Bladz.* 359.

(§) BOXHORN *Nederl. Hist. Bladz.* 50. Zie ook van de *Waldenzen Kerk. Gesch.* XIX *Deel, Bladz.* 330.

voren een *Waldenzer* geweest was. In twee of drie maanden tijds, werden omtrent 50, zoo mannen als vrouwen, verbrand, of levende begraven. De wreedheid vond nog ſmartelijker pijnen uit dan de vuurſtraffe. De kleederen der ellendigen tot den navel uitgeſchud, en de huid zoo ver afgevild zijnde, bond men hen aan palen; daar bragt men dan geheele korven en zwermen van horzelen of bijen omtrent, die de gevilden in de verſche wonden van dat raauwe vleesch met hare angels ſtaken, en aan alle kanten, zonder ophouden, dag en nacht pijnigden; tot dat zij ten laatſte, aan het eind gemarteld, den geest gaven (*).

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

In de XIVde eeuw ontſtond een gezelſchap van godvruchtige lieden te *Antwerpen*, die zich aan werken van barmhartigheid toewijdden, door het oppasſen van zieken en kranken, inzonderheid bij de toenmaals heerſchende pest en beſmettelijke ziekte, en door het zorgen voor de begrafenisſen en het beſtellen der lijken. Men noemde hen, wegens hunne matigheid, *Matemannen*, naar hunne *Cellen* of geringe woningen, *Celliten* of *Cellebroeders*, en naar de Lijkzangen, die zij op eenen treurigen toon zongen, *Lollards* of *Lolards* (†). Ook deze goede menſchen moesten menige mishandeling van de afgunſtige Geestelijken ondergaan, en werden niet zelden als Dwepers vervolgd.

In het midden der XIIIde eeuw was er te *Antwer-*

(*) BOXHORN *l. c. Bladz.* 139.

(†) *Kerk. Geſch.* XVIII *Deel, Bladz.* 162.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

werpen een Priester, WILLEM KORNELISSE, die ontkende, dat CHRISTUS ligchamelijk onder de gestalte van brood en wijn in het Avondmaal tegenwoordig zij, en die meer andere leeringen van het Roomsche Geloof verwierp. Nadat hij reeds vier jaren overleden was geweest, werd hij beschuldigd aan deze Ketterijen, gelijk men het noemde, schuldig te zijn geweest; waarom NICOLAUS, Bisschop van *Kameryk*, zijne beenderen liet opgraven en verbranden (*). Bij welk voorbeeld door de Schrijvers nog andere gevoegd worden.

Zedebederf der Geestelijken.

Ondertusschen was het zedebederf der Geestelijken in de *Nederlanden* niet geringer dan elders. De trotschheid en pracht der Bisschoppen ging alle beschrijving te boven. De Bisschoppen van *Utrecht* waren te gelijk aanzienelijke Vorsten, die Hertogen en Graven onder hunne Leenmannen hadden, en menigvuldige oorlogen voerden. Het voorbeeld der Bisschoppen werd van de mindere Geestelijken gevolgd, die zich zoo veel mogelijk aan het gezag der Overheid onttrokken; en geen wonder, zij vermeerderden hunne bezittingen en inkomsten, en dewijl zij veelal de eenigen waren, die de pen wisten te voeren, werden meest overal de Geestelijken tot Schrijvers en Geheimschrijvers gebruikt, zoodat zij in alle zaken inzage hadden; hier door is het ook gebeurd, dat naar het woord *Clericus* nog heden Schrijvers en Secretarissen *Klerken* genoemd worden;

(*) J. BASEL. *de Nederl. Sulpicius Bladz.* 178. gevoegd achter BOXHORN *Nederl. Hist.*

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

den; indien iemand zich met woorden of daden tegen hen durfde verzetten, dezen verschrikten zij door hunnen ban en vervloekingen. Men leest een formulier van zoodanige vervloeking, in eene Sinode, te *Aken* opgesteld in het jaar 816, van dezen afgrijselijken inhoud (*): „ Uit last van den Vader, en den Zoon, en den Heiligen Geest, en de Heilige MARIA, de Moeder van onzen Heere JEZUS CHRISTUS, en van den Heiligen MICHIEL en JAN den Dooper, en de Heilige PIETER en PAULUS, Prinsen der Apostelen, en den Heiligen STEVEN, en alle Martelaren, en den Heiligen SYLVESTER, en alle *Confesforen*, en de Heilige ALDEGUND, en alle de Heilige Maagden, en alle de Heiligen, die zijn, in den hemel of op der aarde. Wij vervloeken en scheiden af van de Heilige Moeder de Kerk, die (dit of dat) gedaan hebben, of daarvan geweten, of daartoe geraden hebben. Dat de vloek hen schende in hunne huizen, schuren, bedden, veld, akker, weg, hofstede, en alle steden en burgten. Dat zij vervloekt zijn in bosch, vervloekt in rivieren, vervloekt in Kerken, en hare Hoven; vervloekt voor den Rigter, vervloekt in het vechten, en strijden; vervloekt in het bidden, in het spreken, in het zwijgen, eten, drinken, en slapen; vervloekt in het waken, tasten, wandelen, zitten, staan en loopen; en rusten en rijden. Dat zij vervloekt zijn in het

(*) Bij BOXHORN *Nederl. Hist. Bladz.* 161. volg. en uit hem bij BRANDT *Hist. der Reform.* I *Deel*, *Bladz.* 73. volgg.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

het hooren, zien en ſmaken; vervloekt in alle hunne werken. De vloek ſchende hunne hoofden, oogen, en al hun ligchaam, van de kruin des hoofds af, tot de zolen toe van hunne voeten. Ik bezweer u, Duivel, en alle uwe trawanten, door den Vader, en den Zoon, en den Heiligen Geest, dat gij geene rust neemt, dag ofte nacht, tot dat gij hen gebragt zult hebben tot eeuwige en tijdelijke ſchande, 't zij met hen te doen verdrenken, of hangen, of verſlinden van de wilde dieren, of verſcheuren van het wild en grijpende gevogelte, of verbranden met den vure, of te doen omkomen door hunne vijanden; doet hen van al, wat er leeft, gehaat worden. Laat hunne kinderen weezen worden, en hunne vrouwen weduwen. Niemand en zij hun voortaan tot eenen helper, en niemand ontferme zich over hunne weezen. En even gelijk als LUCIFER is geſmeten uit den hemel, en ADAM verbannen uit het Paradijs, laat hen ook zoo uitgeſmeten en verbannen worden uit deze wereld, uit al hun goed en have, en laat hen begraven worden bij de ezelen. Laat hen deel hebben aan de ſtraffe van DATAN en ABIRAM, en JUDAS en PONTIUS PILATUS, en met alle die, welke tegen God hunnen Heer gezegd hebben: Wijk van ons, wij willen geene kennis hebben van uwe wegen." Op dit woord namen de vloekers twee brandende kaarsſen, die zij uitbluschten, met deze verſchrikkelijke woorden: „Ik bezweer u, Duivel, en alle uwe trawanten, dat, even gelijk deze kaarsſen uitgebluscht worden in onze handen, gij ook uitdoet en wegneemt het licht van hun-

hunne oogen, ten zij dat zij zich bekeeren, en voldoening geven. Het geschiede zoo! het geschiede zoo! Amem!" Door zoodanige onchristelijke vervloekingen, die des noods met de wreedste mishandelingen achtervolgd werden, verwekten de Geestelijken zich ontzag bij de eenvoudigen, zoodat zich niemand tegen hen durfde verroeren. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Van tijd tot tijd echter verhieven mannen van beter geest hunne stem. Omtrent het jaar 1290 scherpte HENDRIK van *Gend*, Aartsdiaken te *Doornik*, zijne pen tegen het misbruik der Geestelijke goederen en de Pauselijke magt. Hij schreef onder anderen: „ Dat een Prelaat een dienaar en onderdaan der wet ware, en geen Heer. Dat ook het kwaad niet goed werd, omdat de Paus het toeliet of gebood (*)." Ook begonnen de Vorsten toe te letten op het gedrag en de inhaligheid der Kerkelijken, gelijk Graaf GUY of GUIDO van *Vlaanderen* in een Plakaat van het jaar 1294, en WILLEM, Graaf van *Holland*, met een Plakaat in het jaar 1328.

In het begin der XIVde eeuw werd de Orde der Tempelieren, die wegens hun ongebonden leven, zuipen en zwelgen zich ten kwade berucht hadden gemaakt, alom en ook in *Nederland* uitgeroeid, waar van wij elders gesproken hebben (†).

De vermaarde NICOLAUS A LIRA, die in het begin der XIVde eeuw geleefd heeft, en die door zijne schriftverklaring gezegd wordt, LUTHER te zijn voor-

(*) BRANDT *l. c. Bladz.* 76. GERDES *l. c. p.* 3.
(†) *Kerk. Gesch.* XVIII *Deel*, *Bladz.* 206.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552

voorgegaan, wordt van fommigen voor een' *Brabander* gehouden (*).

Hier en elders gingen intusfchen de vervolgingen haren gang. In het jaar 1380 liet de Bisfchop van *Utrecht*, FLORIS VAN WEVELINKHOVEN, het lijk van eenen MATTHEUS LOLLARD opgraven, op het voorplein van het Bisfchoppelijk Hof verbranden en de asfche in de ftads grachten werpen (†).

In het jaar 1583, (zoo lees ik bij BOXHORN, doch verkeerd voor 1383,) raakten de Monniken te *Zierikzee* in lijden, door hunne eigene baldadigheid. Een Monnik, Broeder DIRK OUDERGEESTE genoemd, werd van eenen anderen Monnik doorftoken, waar op de Overheid het geheele gezelfchap het Klooster uitdreef, en anderen in hunne plaats ftelde; doch deze verliepen zich zoodanig in overdaad, dat zij meest alle losrenten, welke aan het Klooster behoorden, verkochten. Men befloot dan degenen, die van de te voren verdrevenen nog overig waren, weder terug te roepen en te herftellen. De anderen, dit verftaande, pakten, op zekeren nacht, boeken, bedden, vaten, kelken en andere Kerkelijke huisraad, die voorhanden was, bijeen, en ruimden het Klooster fteelswijze. Dit Geestelijk bankroet ftaat in een oud ftadsboek met deze woorden aangeteekend: *Anno* MCCCLXXXVIII. *Obfervantiales Spoliaverunt Conventum Zirichfeenfium de mobilibus immobilibus*, dat is: *In het jaar* 1388 *beroofden de*

(*) GERDES *l. c. pag.* 4. Vergel. *Kerk. Gefch.* XIX *Deel*, *Bladz.* 63. (†) BRANDT *l. c. Bladz.* 80.

de Obſervanten het Convent te Zierikzee van roerende en onroerende goederen (*). na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

De Koophandel, welken de Nederlanders toen reeds op *Engeland* dreven, gaf gelegenheid, dat de boeken, leere en gevoelens van JAN WIKLEF, die in deze XIVde eeuw leefde, herwaards werden overgebragt, en dat velen in dezelve ſmaak vonden en ze omhelsden (†).

Op gelijke wijze werden in de XVde eeuw de gevoelens van JOANNES HUS al vroeg in de *Nederlanden* overgebragt. Paus MARTYN V liet in het jaar 1420 tegen de *Husſiten*, die de wapenen hadden opgevat, ter beſcherming van hunne godsdienſtige vrijheid, alomme en ook hier te lande eene kruisvaart prediken, in welken togt vele Edelen en Poorters der ſteden deel namen, en den togt naar *Bohemen* aanvaardden. De ſtad *Dordrecht* alleen leverde daar toe 56 van hare Burgers (§). De togt liep ongelukkig af, en de Nederlanders van denzelven teruggekeerd, bragten de gevoelens der *Husſiten* mede, die zij in hunne leere, handel en wandel nader hadden leeren kennen. Hier door ſchenen ook de verdrukte *Waldenzen* het hoofd weder op te ſteken. Eene groote vergadering van dezelven werd, in het jaar 1421, te *Douay* in *Vlaanderen*, ontdekt, verſtoord

(*) BOXHORN *l. c. Bladz.* 188, 189. BRANDT *Bladz.* 81. doch deze heeft te regt het jaar 138[illegible].

(†) Men zie van WIKLEF *Kerk. Geſch.* XIX *Deel*, *Bladz.* 372. volgg.

(§) BOXHORN *Nederl. Hiſt. Bladz.* 230.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552

ftoord en gevangen. Al wie volftandig bleven, die een groot getal uitmaakten, verwees men ten vure. De anderen ontgingen dat lijden, met hun geloof te verzaken, en zich naar het Pausdom te voegen (*).

Verval der Kerk.

Het verval der Kerk nam echter hand over hand toe. Het gezag der Paufen was zoo hoog geftegen, dat er elk den last van gevoelde. Zij matigden zich overal het begeven der openftaande Bisdommen en andere mindere Geestelijke waardigheden aan. Zij trokken, als zij het goedvonden, de Kerkelijke gefchillen voor hunne Regtbank te *Rome*, zelfs ondernamen zij in wereldlijke zaken uitfpraak te doen. Hunne inkomften vermeerderden zij door allerhande uitvindingen. Het verleenen van verlof tot verbodene huwelijken en andere dingen, de inkomften van het eerfte jaar der openvallende Kerkelijke ambten, onder den naam van *Annaten* bekend, de Tienden, de belastingen, welke, van tijd tot tijd, op de Geestelijken gelegd werden, de kruisvaarten, van welke men niet zonder geld ontflagen kon worden, het prediken der Aflaten, en vele andere middelen, zelfs de *Simonie* of verkooping van Kerkelijke ambten niet uitgezonderd, dienden, voornamelijk, om de Paufelijke fchatkist te vullen en 's Paufen aanzien te vermeerderen. De bijzondere Bisfchoppen waren niet minder, dan de Paus, gezet op de uitbreiding en bevestiging van hun wereldlijk gebied, waar van inzonderheid de Bisfchoppen menige ergerlijke voorbeelden gaven. De Proosten, de

(*) BRANDT *l. c. Bladz.* 89.

de Dekens, en allen, die eenig Geestelijk Regtsgebied onder de Bisschoppen oefenden, volgden derzelver voorbeeld. De Kloosterlingen, die voorgaven, der wereld afgestorven te zijn, stapelden schatten op schatten, en verliepen zich, door weelde dartel geworden, in velerlei ongebondenheid. Hier te lande, waren zij bezitters van de meeste landerijen, en dreven allerlei neering en koophandel, zij hielden herbergen en zelfs openbare hoerhuizen, terwijl de ingezetenen, zwaarder lasten moetende opbrengen, tegen de Monniken niet markten konden. Het gemeen, zoo kwaad een voorbeeld hebbende aan zijne voorgangeren, bekreunde zich even luttel met het beschaven en verbeteren zijner bedorvene zeden. De Godsdienst der meesten, die nog den naam van vroom droegen, bestond in het eeren van de Beelden en Overblijffelen der Heiligen, en in het bezoeken van Kerken en andere Godsdienstige gestichten. Het gezag der Kerk in geloofszaken was thans de hoofdleer in den Godsdienst (*).

Ten aanzien van de Aflaten verdient hier aangemerkt te worden, dat de grootste misdaden daar bij zoo wel op prijs gesteld en voor geld vergeven werden, als de kleine. De prijskaart, daar zich de Biechtvaders omtrent den afkoop der zonden naar schikken moesten, was bij het Pausselijke Hof gesteld. Wij willen er slechts een enkel staaltje uit bijbrengen. De absolutie van allerhande onkuisheid door een' Klerk bedreven, ook met Nonnen, buiten Aflaten.

(*) WAGENAAR *Vaderl. Hist.* IV *Deel*, *Bladz.* 24.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

ten of binnen de muren van een Klooster, of met bloedverwanten of aangetrouwden, of met zijne Geestelijke dochter, werd gezet op 36 Tournoisen, 3 Dukaten; de onkuisheid tegen de natuur, op 90 Tournoisen, 12 Dukaten, 6 Carl. De ontslaging van een' eed, om zijne zaken uit te voeren, kostte voor een' persoon en in eene verbindtenisse, 7 Tournoisen, 11 Dukaten, 3 Carl. Vader-, Moeder-, Broeder-, Zuster- en Vrouwenmoord stond op 4 Tournoisen, 1 Dukaat, 8 Carl. Op dezen voet werd aan zeker' Jonkheer, HENDRIK van *Montfoort*, omtrent het jaar 1448, eene soort van Vadermoord vergeven. Hij had zijn' Vader in hechtenis gehouden, tot den dood toe, en dat kwaad heeft hem RUDOLF, Bisschop van *Utrecht*, voor eene geldboete kwijdgescholden (*).

De euvelmoed der Geestelijken ging zoo ver, dat Hertog FILIPS van *Burgondien*, te dezen tijde, Heer der *Nederlanden*, dezelve te beteugelen noodzakelijk achtte. Door zijnen invloed gaf RUDOLF VAN DIEPHOUT, Bisschop van *Utrecht*, in het jaar 1433, een algemeen bevel, waar bij het regtsgebied der *Provisoiren* en Dekens, en ook het regt der Kerken en Kerkhoven bepaald werd (†). Eenige jaren later, (1445,) poogde deze Vorst den koophandel der Kloosterlingen en het aanwinnen van landerijen, ten behoeve der Bedelordens, door een ernstig Plakaat te stuiten. Doch, uit vreeze, zoo het schijnt, dat de-

(*) BRANDT *l. c. Bladz.* 107.

(†) WAGENAAR *l. c. Bladz.* 29.

deze beteugeling van het vermogen en gezag der Geestelijkheid hem bij den Paus in den haat mogt brengen, schreef hij, in het jaar 1447, eenen vleijenden Brief, opgesteld door JOANNES GODEFRIDI, Aartsbisschop van *Utrecht*, aan Paus NICOLAUS V, waar bij hij zijne landen der Geestelijke hoede en tucht van zijne Heiligheid aanbeval.

De Kardinaal N. VAN CUSA

De Paus zelf scheen overtuigd van de noodzakelijkheid eener Hervorming der Geestelijkheid in deze landen, en vaardigde, om die te bevorderen, den Kardinaal NICOLAUS van *Cusa* herwaards af. Deze Kardinaal van *Cusa* (*) was uit een gering geslacht geboren te *Cusa*, een dorp aan den *Moezel*, in het Aartsbisdom *Trier*, door zijne geleerdheid bragt hij het zoo ver, dat hij in het jaar 1448 den Kardinaalshoed bekwam (†). In het jaar 1450 kwam hij in de *Nederlanden* als Pauselijke Legaat, om, ter gelegenheid van het Jubeljaar, volle vergeving van alle zonden aan te kondigen, doch niet van de schuld en straffe derzelven. Zoo sprak de Kardinaal zelve, en hij voegde daar bij: ,, Dat men, door het doen van veeljarige boete in dit leven, of door het opbrengen van den laatsten penning, hier namaals in het Vagevuur, eerst van deze straffe en schuld kon ontheven worden, ten ware men zich, door

(*) Wij hebben ook van hem gesproken, als van een Geleerden XIX *Deel*, *Bladz.* 50. en van zijn gezegde, dat de Schrift de Kerk volgt, welke eer is dan de Schrift XVIII *Deel*, *Bladz.* 234.

(†) GERDES *l. c. pag. 6. sqq.*

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

door het doen eener vrijwillige gifte, voorzag van Aflaatbrieven, welke de Kerk, uit haren ſchat van de verdienſten der Heiligen, den volke liet aanbieden: en door welken de zielen gezuiverd en in ſtaat geſteld werden, om, terſtond na dit leven, de hemelſche heerlijkheid te verwerven." Op dezen voet predikte hij gemeenlijk. Doch, ſomtijds verklaarde hij ook, dat de regte Aflaatsbrieven, die te Jongſten Dage gelden zouden, uit de Heilige Schriften gehaald moesten worden, en dat de Pauſelijke meer dienden, om de Kerkelijken te verrijken, dan om de Leeken te verbeteren." Men ontving hen met allen eerbied, Wereldlijken en Geestelijken haalden hem in, met vanen, met kruiſen, met het luiden van klokken. Men zong: *Gezegend zijt gij, dien wij nu al lang verwacht hebben in onze duisternis.* De Kardinaal van *Cuſa* was te gelijk gezonden, om Kloosters en Kerken te bezoeken en te hervormen. Hier vond hij veel werks aan, zoo wel als aan het weeren der misbruiken en bijgeloovigheden in den Godsdienst, welke alom in zwang gingen. Hij kantte zich tegen dezelve, in openbare redevoeringen, te *Utrecht*, te *Dordrecht*, te *Haarlem*, te *Leyden*, en elders, gedaan. Zijne redenen vonden ingang bij ſommigen; doch de meesten bleven aan de oude dolingen en gebreken verſlaafd. Hij droeg in zijne Predikatien meermalen zaken voor, die van eene regte hervorming niet vreemd waren. Te *Haarlem* predikte hij tegen de Bedevaarten naar *Wilſenach.* Dit was eene ſtad in de Mark *Priegnitz*, alwaar door de kracht van drie bloedige *Hostien*

tien vele wonderwerken gezegd werden te gebeuren (*). „ De Beelden der Heiligen mogten, zijns oordeels, alleen geëerd worden, voor zoo ver zij derzelver deugden herinnerden. Bewees er iemand eene eer aan, die naar Afgoderij zweemde, of liep er het volk te ſterk naar, dan moest men ze uit de Kerk wegnemen. De bloedige *Hostien*, die men het volk, als wonderen, om geld zien liet, behoorden, meende hij, nergens vertoond te worden." In *Duitschland*, en veelligt ook hier, heeft hij gewild, dat men de Hostie niet in het openbaar omdragen zou. „ Het Avondmaal was, zeide hij, ingeſteld, om genuttigd te worden; niet, opdat men er mede zou pronken." De Kardinaal keerde eerlang naar *Rome* terug, niet zonder eenig nut hier te lande te hebben uitgevoerd (†). Hij is in het jaar 1464 in *Italië* overleden.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

GERRIT DE GROOT

Onder de genen, die in de XIVde eeuw misbruiken aanwezen, en zuiverder leere verkondigden, rekent men met regt GERARDUS, of GERRIT DE GROOT, van *Deventer*, alwaar hij in het jaar 1340 geboren is. Wij hebben reeds elders van hem geſproken (§). Hij was een Diaken der Kerk, maar geen Priester, die gemeenelijk plag te zeggen: *Voor al het goud van Arabien zou ik de zorg der zielen den tijd van eenen nacht niet op mij willen nemen.* In eenen Brief aan HENRICUS ELINGEBI-

LI-

(*) JAC. BASEL. *Nederl. Sulpitius Bladz.* 257.

(†) WAGENAAR *l. c. Bladz.* 33. volg. BRANDT *Bl.* 107.

(§) *Kerk. Geſch.* XVIII *Deel*, *Bladz.* 164.

na C. G Jaar 1517 tot 1552.

LIUS beschuldigt hij de Religieuzen van zijnen tijd, van hoererij, dronkenschap, gierigheid, geveinsdheid, overdadigheid, luiheid, kuiperijen, en van alle soorten van zonden. Hij voegt er bij, dat zij noch God noch menschen vreesden, waarom hij een wee over hen uitspreekt, en de straffen, door de zonden verdiend, voorstelt, en verzekert, dat zij dezelve zullen ondervinden, indien zij zich niet bekeeren. Niet alleen in bijzondere Brieven, maar ook in eene openlijk uitgegevene Verhandeling *tegen de hoererende Priesters*, vaart hij ernstig tegen de bedorvene zeden der Geestelijken uit; hij is in het jaar 1384 overleden. Men getuigt van hem, dat hij te *Amsterdam* de eerste Predikatie in de *Nederduitsche* taal gedaan heeft (*).

MATTHYS GRABO.

Omtrent het jaar 1430 bevond zich te *Deventer* insgelijks een Prediker Monnik, MATTHYS GRABO, die zeker Boek had geschreven tegen het ongeregeld leven der Geestelijken, hetwelk hij, daar over aangesproken zijnde, niet alleen erkende, maar daarenboven verklaarde, van voornemen te wezen, met zulk schrijven voort te varen. Hier over werd hij bij het Geestelijke Hof te *Utrecht* verketterd, en FREDERIK VAN BLANKENHEIM, Bisschop van *Utrecht*, bragt de zaak voor de Kerkvergadering van *Konstans*. Door hetzelve werd hij in de gevangenis geworpen, en met den brandstapel bedreigd; hier door verschrikt, bekende hij schuld, en wederriep het-

(*) JAC. REV. *Hist. van Deventer* I *Boek p.* 28, 34. BASEL. *de Nederl. Sulpitius Bladz.* 219.

hetgeen hij gefchreven had (*). GERDES (†) trekt evenwel in twijfel, of niet deze GRABO alleenlijk, ten einde zijne Monniken te verheffen, andere Geestelijken hebbe zwart gemaakt, en daarom veroordeeld zij geworden, om te herroepen, en *Nederland* te verlaten. Ondertusfchen had zijn fchrijven zoo veel te wege gebragt, inzonderheid te *Deventer*, en elders in *Overysfel*, dat de Overheden der fteden zich met kracht begonnen te verzetten tegen de magt der Geestelijken, en ftaande te houden, dat ook dezen aan het wereldlijk gezag onderworpen waren.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Hoe het zij, zeker is het, dat men, te dezen tijde, vele voorbeelden ontmoet van godvruchtige lieden, die de zeden der Kerkelijken poogden te hervormen, van waar de overftap tot de Hervorming der leere ligter gemaakt werd. Men noemde zulke lieden *Reformateurs* of *Hervormers van de Geestelijken*. Bij BOXHORN (§) lezen wij eene zware klagte van eenen Nederlandfchen Monnik, die niet genoemd wordt, over de Geestelijken, in eenen Brief, die uit de borst en met alle vrijmoedigheid gefchreven is. Onder anderen zegt hij: „ De plaatfen, in welke hunne voorzaten den ftoel van alle tucht en deugdzaamheid geplant hadden, tredende, in hunne eenzaamheid, gelijk als te velde tegen het vleesch, de wereld, en den Vorst der wereld, den Duivel, en de overhand hadden behouden,

(*) BUXTORF *Bladz.* 221. BRANDT *Bladz.* 89.

(†) *l. c. pag.* 5.

(§) *Bladz.* 218.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

den, zijn geworden tot bordeelen, en legers van aardsche duivelen, in dezelve heerscht niet alleen de onkuisheid, maar ook overdaad, dronkenschap, eigendom van goederen, en eene oneindelijkheid van andere fouten."

HENDRIK LOEDER, Prior van het Klooster *Vrendesweel* bij *Noorthoorn*, een statig man, hield zich bezig, om die van zijne Orde hier te lande te vermanen tot een geschikter leven, dan zij tot hier toe geleid hadden; van hem lezen wij bij denzelfden BOXHORN eenen straffen Vermaanbrief aan zijne Broederen (*).

Digt bij *Haarlem* stond zeker Klooster, *Onzer lieve Vrouwe Visitatie*, daar de Prior JAN VAN KEMPEN, geboortig uit het Sticht van *Keulen*, het doen en laten der Kloosterlingen, in zijne gesprekken met deze woorden overhaalde: „ Wij willen nederig zijn, zonder veracht te worden; geduldig, zonder verdrukking te lijden; gehoorzaam, zonder onder dwang te staan; arm, zonder iets gebrek te hebben; deugdzaam, zonder eenige moeite te doen in het plegen van deugden; leedwezen toonen, zonder eenige pijn of smart te gevoelen; geprezen zijn, zonder lof te verdienen; bemind zijn, zijnde zelve zonder liefde; geëerd, zonder tucht en heiligheid des levens te toonen. CHRISTUS, onze Heer, dede nooit zulks; maar leerde wel uitdrukkelijk, dat men geweld moest doen op het Koningrijk der Hemelen, en alle ongelijk geduldig dragen (†)."

On-

(*) *Bladz.* 223.

(†) BOXHORN *Bladz.* 234. BRANDT *Bladz.* 96.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Onder de middelen, van welke de Monniken zich bedienden, om geld en goederen te verzamelen, behoorde, dat zij de rijkfte en vermogendfte lieden wisten te bepraten, om zich in een Klooster te begeven, en zich, gelijk men fprak, met alle hunne bezittingen aan den dienst van God over te geven. Dus werden de Kloosters erfgenamen, ten nadeele der wettige erfgenamen, waar door vele aanzienelijke geflachten verarmden. Ondertusfchen maakte dit den haat tegen de Geestelijken niet weinig gaande. In *Gelderland* liet zich dus zekere Jonkheer, ALBERT VAN WYNGAARDEN, door fchoon fpreken, in het Klooster van *Windesheim*, als Geestelijke, vastmaken. Doch zijn Broeder, dit zeer hoog opnemende, dreigde het Klooster in brand te fteken, zoodat de Monniken genoodzaakt waren, het rietendak van hunne flaapplaats te bedekken met fteenen, en alle nachten twee Monniken bij de poort op fchildwacht te ftellen, tot dat de zaak, met de overgave van eenige goederen, bijgelegd werd. De gedachte ALBERT VAN WYNGAARDEN ondertusfchen, nu in het Klooster gekomen, en tot den Priesterftaat verheven wezende, verfoeide de pracht van kleederen en kostelijke kelken, en ander fieraad, welke men tot hier toe in de Misfe ten toon fpreidde, zeggende: Dat in zoo heiligen dienst niet het ligchaam of de oogen, maar alleen de ziel gefierd en gediend behoorde te worden (*).

Zulke vermogende lieden, welke men zoo ver niet

(*) BOXHORN *Bladz.* 226.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

niet kon brengen, om zich in een Klooster te laten opfluiten, bekoorde men, tot milde erfmakingen aan Kerken en kloosters, door de beloften van menigvuldige zielmisfen, ten beste van hunne zielen na den dood. Dan, ook deze *Misfen* werden eerlang zoo hatelijk, bij de door dit middel meer en meer verarmde Edellieden, dat zij die den fchandelijken naam gaven van *Ruiters*- dat is, *Roovers-Misfen*, want *ruiten* noemde men in dien tijd *rooven* (*).

In de XIVde eeuw, het jaar wordt niet genoemd, liet zich HENDRIK WILDE, een Regulier Monnik van *'s Hertogenbosch*, te *Amfterdam* in *Holland*, te *Tienen* in *Braband*, en elders, niet alleen hooren tegen het leven der Geestelijken, maar hij zocht ook fommige ongerijmdheden omtrent het ftuk der leere te verbeteren. Prior onder de zijnen geworden, liet hij vele dartele liederen, welke eenige geile Monniken, tot opritfing van het vleesch, tusfchen de Koorzangen ingevoegd hadden, uit het Koorboek fcheuren. Als hem zijne Kloosterbroeders de jaarlijkfche gedachtenis van eenige overledenen, die de Kerkelijke voorbede na hun verfterven begeerd hadden, voordroegen, gaf hij hun ten antwoord: „ Laat hen voor ons bidden; onze voorbidding is hun niet noodig."

JAN VAN BROEKHUIZEN, Prioor van het Reguliersklooster te *Leiderdorp*, verliet zijn ambt, omdat hij geen deel wilde hebben aan de ftraffen en plagen, die zijne Monniken, dit waren zijne woorden,

(*) *Ibid. Bladz.* 227.

den, met hunne onverzettelijke overdaad, verdienden (*).

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

GOZEWYN TYACON, een Regulier Monnik van *Zwol*, riep tegen het inflokken van landen en beemden, en dat het hechten van akkers aan akkers, niet anders beduidde, dan dat de harten van de Geestelijken, den hemel vergetende of niet kennende, alleenlijk aan het aardfche en vergankelijke waren vastgenageld. Hij zag ook van verre te gemoet en voorzeide duidelijk, hetgeen door de ondervinding bevestigd is, dat deze euveldaden, in korten tijd, aan alle Geestelijken al hun nog overig aanzien bij velen zou benemen (†).

HENDRIK MANDE.

Ten einde den nadeeligen indruk, welken deze en foortgelijke gezegden en gefchriften van achtenswaardige mannen konden veroorzaken, voor te komen, bedachten de Geestelijken en Monniken velerlei listen; men fprak, om de Kerkelijke achtbaarheid ftaande te houden, van hemelfche droomen, geestelijke gezigten en heilige openbaringen, die fommige Monniken ontvangen hadden, meest betreffende den ftaat der dooden, daar dan het Vagevuur bijkwam, en de zielmisfen aan vast waren. HENDRIK MANDE, uit eerlijken huize te *Dordrecht* geboren, voor dezen Geheimfchrijver van Graaf WILLEM VI van *Holland*, en van de Gravin MARGRIETE, ook ten Hove wel gezien, werd met den tijd het hooffche leven zat. Hij liet zich voorftaan, dat

(*) BRANDT *Bladz.* 97. BOXHORN *Bladz.* 236.

(†) BOXHORN *Bladz.* 237.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

dat hem CHRISTUS zelf verschenen was, en tot het Geestelijk leven porde. Dus verliet hij het Hof, en zette de Monnikskap op, in het Klooster te *Windesheim*, bij *Zwolle*. Hier kreeg hij de inbeelding van nieuwe gezigten; hij verkeerde in zijne eenzaamheid met de Engelen, die hem onbekende zaken aanbragten. Hij werd, als een tweede PAULUS, dit gaf hij voor, en de Monniken wilden het wel gelooven, ten derden hemel opgetrokken. Men strooide onder het volk uit, dat hij daar, in een' heerlijken omgang, verscheidene Monniken, die in het Klooster gestorven waren, had gezien. Op zijne beurt op de Kloosterpoort passende, hoorde hij, dit werd gezegd, kloppen, en liet vervolgens eenen jongeling in, helder van aangezigt, die op zijne vrage: *Wie hij was?* antwoordde: *Het Lam!* en daarbij: *Dat het Klooster het huis zijns Vaders was, en dat, die daarin woonden, zijne regte Broeders waren* Het gerucht van deze Openbaringen overal verspreid zijnde, wilde elk weten, wat, en wie hij al in den hemel gezien had. Het Klooster werd dagelijks overloopen van vragers, en voor de antwoorden mildelijk begiftigd. Daar na liet men hem, om zijne gezigten meer te doen gelden, rondtrekken, voornamelijk in *Holland*, van stad tot stad, inzonderheid ook te *Delft*, daar hij veel geloof vond, en veel geld verzamelde. Tegen de arme lieden zeide hij gemeenelijk: Ik heb de zielen uwer vrienden in den hemel gezien en gelaten; maar tegen de rijken, dat hij hunne bloedverwanten in een pijnelijk Vagevuur had hooren jammeren, biddende,

dat

dat zij, op het ſpoedigſte, daar uit mogten verloſt worden. En daar op paste dan eene vermaning tot milddadigheid, bijzonderlijk voor de Monniken van zijn Klooster, om, door hun voorbidden, de gepijnigde zielen te verlosſen. Doch, met den tijd verminderde zijn geloof: de menigvuldigheid, vreemdigheid, en ongerijmdheid der gezigten maakte, dat ook de eerſte voor verdichtſelen gehouden werden, om der laatſte wille. Ook ſtond er een andere Monnik tegen hem op, JAN DE WIT, van *Utrecht*, die de ijdelheid zijner gedachten ontdekte. Hij overleed daar na in het Klooster *Sion* bij *Beverwyk* (*).

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

JAN BUSCH beſtraft het leven der Monniken.

In het midden der XVde eeuw was er een Regulier Kanunnik van het Kapittel te *Windesheim*, JAN BUSCH, die het Kloosterleven met deze woorden overhaalde: ,, De oude ijver was verkoud en vervallen. Het vleesch en de wereld hadden de overhand genomen in de gedachten der Monniken, die ſteeds en alleen genegen waren tot hun eigen gemak en winſte, tot wellusten van het vleesch, ijdelheden der wereld, liefkozerij van de Grooten, verwaande grootachting van zich zelven; navolgende in de wereld, hetgeen zij, als buiten en tegen de wereld geſteld, behoorden te verachten. Dit kwam van het tijdelijk goed, hetwelk zij bezaten: daar door kregen zij een weêrzin van het Geestelijke, en ſtelden al hun genoegen in het vergankelijke. De devotie had den Kerkelijken groote rijkdommen gebaard, maar

(*) BRANDT *Bladz.* 9?. uit BOXHORN *Bladz.* 238.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

maar die hadden hunne moeder verſtikt. Hier door was de regte Godzaligheid, eertijds opgewekt en onderhouden in den ſchoot der nederigheid en armoede, nu ver te zoeken." Ja, hij zeide: ,, Dat de gezette regel in geene Kloosters onderhouden werd; dat er geene plaats te vinden was, om God in ſtilheid te dienen, en de wereld te verlaten; ſchrikkende de Monniken en zich des belgende, als men van Reformatie ſprak." Hij heeft verſcheidene ſchriften nagelaten, en verhaalt in één derzelve, dat, als er twee Monniken, Broêr BERTHOLD en Broêr KLAAS VAN SCHOONHOVEN te *Windesheim* in het verſtand waren geraakt, de andere Broeders ſtraks oordeelden, dat zij te zeer hadden gevast; en dat men daarom ſedert den nieuwelingen deze drie vragen voorſtelden: *Of zij wel konden eten, wel ſlapen, en hunnen Overſte gehoorzamen?* (*)

Vervolging tegen de Waldenzen.

In het jaar 1450 ontſtond weder eene bloedige vervolging in *Vlaanderen* en *Artois*, tegen eenige onſchuldige menſchen, die men *Vaudoizen* of *Waldenzen* noemde. Deze beſchuldigde men niet alleen als Ketters, maar ook als Tooveraars en Dienaars van den *Satan*. Te *Douay*, te *Atrecht* en elders, werden er eenigen, op verſcheidene tijden, ten verzoeke van den Inquiſiteur PIETER DE BROUSSART, gevangen. Deze beleden, door pijn geperst, al wat men goedvond, hun op te dichten, verbond met den Satan, gemeenſchap met, en aanbidding van den-

(*) BOXHORN *Bladz.* 283. BRANDT *Bladz.* 110.

denzelven. Ten vure veroordeeld zijnde, betuigden zij hunne onschuld, en riepen openlijk uit: Dat zij nooit in de *Vaudery*, (zoo noemde men de vergadering der Tooveraren en Duivelen,) geweest, maar dat zij door de Regters bedrogen waren, met schoone beloften van lijf en goed te zullen behouden, indien zij bekenden, hetgeen men hun voorhield. Eenigen zeiden, dat zij door de pijn tot bekentenis gedwongen waren. Daar na baden zij, dat men hen hielp bidden, en bevalen, in het midden der vlammen, hunne zielen aan God. Sedert bragt de tijd de waarheid en de onschuld aan den dag; want, in het jaar 1491, werden deze ongelukkigen, nevens anderen, die te dier zake waren gevangen geweest, door een vonnis van het Parlement van *Parys* onschuldig verklaard, in hunne eer en goederen hersteld, en de Regters in zware geldboeten verwezen (*). na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Onder de genen, die ook met hunne schriften pogingen deden, de verdorvene zeden der Geestelijken te beteren, en hen tot Godzaligheid op te leiden, mag in de XVde eeuw ook geteld worden THOMAS A KEMPIS, van wien en van zijn nog in onze tijden geacht boekje *de Imitatione Christi*, (*over de navolging van* CHRISTUS,) elders (†) gesproken is. THOMAS A KEMPIS.

(*) BRANDT *Bladz.* 113, 111.

(†) *Kerk. Gesch.* XIX *Deel*, *Bladz.* 179. De waardige grijsaard DE PERPONCHER heeft onlangs eene nieuwe *Hollandsche* Overzetting van dat Boekje begonnen uit te geven.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

is. Men verhaalt van hem, dat hij veelal gewoon was te zeggen: *Dat hij in alles rust gezocht, maar nergens gevonden had, dan in hoekskens en boekskens.*

J. WESSEL. In dezen zelfden tijd leefde *Doctor* JAN WESSEL HERMANSZ., GESVORT of GANSFORT, zoo men meent, naar een dorp in *Westfalen*, hoewel anderen willen, dat hij den bijnaam *Ganfevoet* of *Goofevoet* zal gevoerd hebben, omdat hij een verdraaide voet gehad hebbe (*); hij was een zeer geleerd man, die volgens ERASMUS (†), vele leerftellingen met LUTHER gemeen heeft gehad, maar dezelve veel Christelijker en zediger heeft voorgefteld, dan LUTHER en de zijnen naderhand deden. LUTHER heeft fommige kleine fchriften van hem uitgegeven, met eene Voorrede, waar in hij erkent, dat WESSEL waarlijk van God geleerd was, en dat deszelfs leere zoo na met de zijne overeenkwam, dat hij fchrijft: ,, Indien ik hem eer gelezen had, zou ik LUTHER aan mijne vijanden hebben kunnen fchijnen, alles uit WESSEL ontleend te hebben, zoo volkomen ftemt beider geest overeen." Toen hij zeer oud was geworden, zeide hij tegen JAN OSTENDORP, naderhand Kanunnik van *Sint Levynskerk* te *Deventer:* ,, Gij naarftig Jonkman, zult den dag beleven, dat de

(*) GERDES *T.* III. *Evang. Renov. p.* 10, 11. Wij hebben van hem gefproken *Kerk. Gefch.* XVIII *Deel*, *Bladz.* 235.

(†) *In Libello Epistolico ad fratres Germ. infer. & Or. Fris. Op. T.* X. *p.* 1622.

de leere van deze nieuwe twistzieke Theologanten, THOMAS, BONAVENTURA, en anderen van hetzelfde ſlag, van alle regte Christelijke Theologanten verguisd zal worden." Hij overleed, in den ouderdom van 70 jaren, te *Groningen*, in het jaar 1489, en mag, met alle regt, onder de voorloopers der Hervormers geteld worden (*). na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

JAN VAN WEZEL, (JOANNES DE VESALIA,) een vriend van JAN WESSEL, verdient naast hem geplaatst te worden. Deze werd door de Monniken vervolgd, en te *Mentz* als een Ketter veroordeeld, in het jaar 1479, en in het *Augustyner* Klooster te *Mentz* opgeſloten, alwaar hij kort daar na geſtorven is (†). BRANDT ſchrijft (§), dat hij te *Mentz* om zijn prediken tegen het Pausdom verbrand is geworden. Hoe het zij, bij deze gelegenheid liep WESSEL insgelijks groot gevaar, maar hij ontkwam hetzelve, door de gunst der Bisſchoppen van *Utrecht* en *Munſter*, welke hij genoot; ook had hij den haat en nijd der Godgeleerden weten te ontwijken, door zich op de Geneeskunde toe te leggen, en zich daar mede te generen. JAN VAN WEZEL.

Ook was de uitmuntende geleerde RUDOLPHUS AGRICOLA (**), tijdgenoot, landsman en gemeenzame vriend van JAN WESSEL. JOSQUYN VAN GRONINGEN plag te verhalen, ſchrijft MELANCHTHON, R AGRICOKA.

(*) GERDES heeft dit met opzet bewezen *l. c. p.* 13.

(†) *Kerk. Geſch.* XVIII *Deel, Bladz.* 238.

(§) *l. c. Bladz.* 138.

(**) Zie van hem *Kerk. Geſch.* XV *Deel, Bl.* 171.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

THON (*), dat hij, in zijne jonkheid, deze twee vrienden wel bijeen had gezien, met weemoedigheid schreijende en zuchtende over de verdorvenheid der Kerk. Hij hoorde hem ook de ontheiliging des Avondmaals in de Misse, het ongetrouwd leven der Priesteren, en het verheffen der menschelijke werken en overleveringen tegenspreken. Evenwel werd AGRICOLA in een Minderbroederskleed begraven. Het zij dat hij zulks zelf begeerd had, of dat men hem, na zijn' dood, zulke kap heeft aangetrokken, als men wilde. Hij stierf te *Heidelberg* den 28sten van Wijnmaand 1485, in het XLIIste jaar zijns ouderdoms (†).

JAN VAN AMSTERDAM.

Onder WESSELS vrienden werd ook geteld JAN VAN AMSTERDAM, zijn leerling, die zijnen meester, ter zake van het verschil over het Vagevuur, de Aflaten en voorbiddinge tegen Meester ENGELBRECHT VAN LEYDEN en den Deken te *Naaldwyk*, met een langen Brief na deszelfs dood verdedigd heeft.

JAN VAN GOCH.

Omtrent dezen tijd liet zich ook JAN VAN GOCH, genaamd PUPPER, een Priester en Overste van de Kloostermaagden in *Thabor*, te *Mechelen*, tegen de leere des Pausdoms hooren. Hij leefde met WESSEL van *Groningen*, en was van hetzelfde verstand, gelijk zijne schriften getuigen. Hij beweerde, onder anderen, dat wij alleen door CHRISTUS verdiensten en het geloof geregtvaardigd worden, en niet door eeni-

(*) *In Orat. de Vita R. Agricolae.*

(†) BRANDT *l. c. Bladz.* 140.

eenige eigene werken. Daar zijn flechts eenige van zijne fchriften gedrukt, en dat nog onvolkomen of verminkt. Echter zijn zij, zoo wel als de Boeken van Doctor WESSEL, door het Concilie van *Trente* verboden.

TILEMAN.

Te *Groningen* was ook, te dien tijde, een Minderbroeder van zeer hooge jaren, TILEMAN genoemd, die aan zeker Burger JAN LUDEK, die hem in de biecht klaagde, dat men zijn gemoed met ik weet niet welke menfchelijke inzettingen verftrikt hield, tot antwoord gaf: Dat op dit ftuk veel te zeggen was, maar het ftond niet vrij; want die waarheid fprak, liep zeer groot gevaar. Doch echter hij moest de zaak dus vatten: Dat CHRISTUS voor ons geftorven en alleen onze Zaligmaker zij, op wien men alleen moest vertrouwen: Dat alle andere dingen, als Aflaten en dergelijke, niet dan loutere beuzelingen waren, daar men derhalve geen werk van maken moest (*).

Begin der Hervorming met het begin der XVIde eeuw.

ERASMUS.

Met het begin der volgende XVIde eeuw brak eindelijk de Hervorming der Kerk openlijk en meer algemeen door. Het is opmerkelijk, hetgeen men vindt aangeteekend, dat de *Nederlandfche* Abten op den doopdag van KAREL, naderhand als Keizer de vijfde van dien naam, geboren op den XXIVften van Sprokkelmaand des jaars 1500, aan den jonggeborenen de Boeken des Ouden en Nieuwen Testaments hebben opgedragen, met dit opfchrift: *Onderzoekt de Schriften*, als hadden zij een voorgevoel,

(*) BRANDT *l. c. Bladz.* 140-142.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

voel, dat in zijnen leeftijd en onder zijne regering dit onderzoek bij velen zou vermenigvuldigd worden (*). De Drukkunst, omtrent het midden der voorgaande eeuw uitgevonden, had gelegenheid gegeven tot het herleven der geleerdheid en wetenschappen, en er ftonden vele geleerde mannen op, die niet nalieten de gebreken en leemten in de Kerk aan te wijzen. Onder dezen was ERASMUS (†) van *Rotterdam* een der uitmuntendften. Deze heeft in zijne fchriften de leere en het leven der Monniken, de laatdunkende onwetendheid van het eigenzinnig Bijgeloof, de wijlpfche ongebondenheid, de onredelijke onrekkelijkheid, de ongeregtige gewetensdwang, en de wreede Kettermoorderij der Kerkelijken met eene vrijmoedige pen ontdekt en beftraft; fchoon hij bleef vasthouden aan de Roomfche Kerk, die hij begreep, dat, des vermaand zijnde, zich zelve zonder fcheuring behoorde te hervormen (§).

Doch in het jaar 1517 begon M. LUTHER, gelijk wij op zijne plaats gezien hebben (**), daar toe aanleiding krijgende door de fchandelijke kramerij met de Aflaten, het werk der Hervorming. Hij werd terftond door de Geleerden alomme toegejuicht. ERASMUS zelf had van hem en zijn oogmerk een goed gevoelen, meenende, dat God hem gezonden had, om de zeden der menfchen, der Kerke en Scho-

(*) BRANDT *l. c. Bladz.* 147.

(†) Zie van hem *Kerk. Gefch.* XV *Deel, Bl.* 188.

(§) BRANDT *Bladz.* 148. volgg.

(**) *Kerk. Gefch.* XIX *Deel, Bladz.* 38. volgg.

ERASMUS.

Scholen te verbeteren. Doch, of zachter of vreesachtiger van aard, of de rust des levens en de gunst, in welke hij bij vele Grooten ſtond, niet willende opofferen aan de gevaren, aan welke het belijden der waarheid toen blootſtelde, begon hij al ras ſommige dingen in LUTHER en deszelfs doen af te keuren, en voornamelijk deszelfs hevigheid te berispen. Merkwaardig zijn de woorden van FREDERIK CANIRMIUS van *Delft*, in eenen Brief aan KASPAR HEDIO van *Mentz*, aangaande ERASMUS (*): „ Het ſmart mij zeer, dat ERASMUS van dag tot „ dag koelder wordt, en zoo veel ik kan oordee„ len, heimelijk herroept, het gene hij te voren „ wat vrij mogt ſchijnen gezegd of geſchreven te „ hebben. En ik herken daar in eene kinderach„ tige vrees, die meer de eer der menſchen ont„ ziet, dan de eer van God. Doch zulke *Nicode*„ *musſen* zijn er bij ons in grooten getale." Ondertusſchen had ERASMUS door zijne eerſte ſchriften zich den haat der Monniken en van vele Geestelijken op den hals gehaald. De Predikſtoelen daverden van ſcheldwoorden, welke tegen hem werden uitgeworpen. Men overviel hem van alle kanten met paskwillen en ſchimpſchriften. Men noemde hem *Errasmus*, *Arasmus*, (van *arare*, *ploegen*, *omwroeten*,) *Eraſinus*, (van *errare* en *aſinus*,) *Behemoth*, *Duivel*, *vijand der Religie*, *Godslasteraar*, *Lasteraar van de Maagd* MARIA, *Scheurmaker*, *Falsaris*, *Voorlooper van den Antichrist*, *den*

na C G. Jaar 1517. tot 1552.

(*) GERDES *l. c. p.* 30.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

den Antichrist zelven, een *Hoofdketter*, den *oorsprong* en *het hoofd der Lutherſche Factie*, een erger *Ketter* dan LUTHER. Uit zijnen Hof had LUTHER zijn doodelijk zaad vergaderd. Het ei was van ERASMUS gelegd, van LUTHER uitgebroeid. Maar, als men eenige Monniken, die hem met vuile verwen op den Predikſtoel voor het volk hadden afgeſchilderd, vraagde: „ Wat voor Ketterij zij in zijne Boeken hadden gevonden?" gaven zij tot antwoord: „ Dat zij die niet gelezen hadden, maar dat er echter gevaar in ſtak, wegens het duister Latijn." Zoodanige waren de verdedigers van den Paus en van de Kerk! Aan de andere zijde ſtiet de laauwheid en achterhoudendheid van ERASMUS de voorſtanders der Hervorming geweldig tegen de borst (*). En toen hij zich liet overhalen, zelfs genoegzaam tegen zijnen zin, om tegen LUTHER over den vrijen wil de pen op te vatten, maakte hij deszelfs drift gaande. LUTHER noemde hem: „ een' blinde, een' ellendige, die CHRISTUS niet kende, die vervreemd was van het verſtand der Christelijke zaak, ruw van geest, en nog hangende aan de letter," en in de hevigheid van den twist nog verder uitvarende, noemde hij hem eenen *Atheist*, die met LUCIANUS niet geloofde, dat er een God was; eenen *Epikurist*, die met EPIKURUS niet geloofde, dat God zich bemoeide met menſchelijke zaken; een' *Scepticus*, of twijfelaar in dingen, die de Christelijke Belijdenis raakten; een *vijand* der

(*) BRANDT *l. c. Bladz.* 161-164.

der Christelijke Religie; een *Lasteraar*. Bij de hevigsten van LUTHERS vrienden werd onder het volk gestrooid, dat ERASMUS met geld was omgekocht, om tegen hem te schrijven, dat hij koophandel dreef met het woord Gods; eenigen gaven hem den naam van BALAÄM (*). Ter verschooning van LUTHER's hevigheid tegen ERASMUS verstrekt, dat LUTHER zeer gevoelig was, dat een zoo groot man, als ERASMUS, die zoo veel goeds gezegd had, en nog daarstellen kon, zich had laten bewegen, om tegen hem te schrijven over een onderwerp, waar in LUTHER zoo veel belang stelde. Dus spreekt LUTHER zelf (†): „ Indien ik wat te straf mogt schrijven „ tegen uwe Verhandeling, zulks zult gij mij vergeven. Ik doe dit niet uit een kwaadwillend „ hart, maar het heeft mij aangedaan, dat gij door „ uw aanzien deze zaak van CHRISTUS zoo sterk „ benadeeld hebt, schoon gij met uwe geleerdheid en „ inderdaad niets verrigtet enz." Dat LUTHER ooit zijn gevoelen in zijn Boek *over den knechtelijken wil* verdedigd, zou herroepen of veranderd hebben, wordt zonder genoegzamen grond gezegd (§). ERASMUS overleed in het jaar 1536. Hij leed veel aan de jicht, zijne gewone kwale, evenwel hield hij, gedurende die pijnlijkheid der leden, slechts een weinig gerust hebbende, nooit op van schrijven, maar stelde het boekje *van de zuiverheid der Kerk* op,

(*) BRANDT *Bladz.* 235, 236.

(†) *De Serv. Arbitr. p.* 19?. *Ed.* SCHMID.

(§) VENEMA *Hist. Eccl. T.* VII. *p.* 48.

na C. G Jaar 1517. tot 1552

op, en overzag den Oudvader ORIGENES. Dan de roode loop, die hem voorts uitteerde, verhaastte zijn einde. Bij hetzelve, zijn verstand gebruikende, tot den laatsten snik zijns levens toe, betuigde hij al zijne hoop op CHRISTUS te stellen, geduriglijk roepende: *O Jesu! misericordia, Domine libera me, Domine fac finam, Domine miserere mei.* O JEZUS! genade, Heere verlos mij, Heere maak een einde, Heere ontferm u mijner. En in het Hoogduitsch: *Lieber Gott!* Zijn sterfdag was de XIIde van Hooimaand, in het LXXste jaar van zijnen ouderdom (*).

Gezindheid der Nederlanderen omtrent de Hervorming.

De schriften van ERASMUS werden, hier te lande, veelvuldig gelezen, en strekten bij velen tot ontdekking van verscheidene misbruiken en bijgeloovigheden. Toen LUTHER openlijk de Hervorming begon, werden deszelfs schriften insgelijks al spoedig herwaarts gebragt, en zijn, ongetwijfeld, al in het jaar 1518 in de *Nederlanden* bekend geweest, alzoo zij, in het volgende jaar, bij uitdrukkelijke toelating van Graaf EDZARD van *Oostfriesland*, een' der eerste *Duitsche* Vorsten, die de *Luthersche* leere omhelsden, in *Oostfriesland* openlijk verkocht werden. De Aflaten waren ook in *Nederland* even als in *Duitschland*, openlijk geveild en verkocht. Dit was niets ongemeens, zoodat men zich daar over niet verwonderde. De Paus zond, omtrent dezen tijd, de Brieven aan de Hollandsche Kloosters, die ze der Gemeente aanboden, en er hier en daar schatten

(*) BRANDT *Bladz.* 320.

ten uit haalden. De regering der bijzondere ſteden, alwaar Aflaten te koop waren, gaf hier van aan de naaste ſteden kennis, en verleende vrijgeleide aan misdadige koopers, tot zekeren beſtemden tijd. Ook geſchiedde dit te dezen tijde. Ondertusſchen waren velen ook begeerig, om te weten, wat er tegen de Aflaten geſchreven werd; ſpoedig was hier van het gevolg, dat de leere van LUTHER ingang vond, zoodat PIETER DAMASZOON VAN DER MYLE, Burgemeester, en FLORIS OEM VAN WYNGAARDEN, Penſionaris van *Dordrecht*, in het gemelde jaar 1518 reden vonden, om zich, daar ter ſtede, tegen de aanhangers van LUTHER te verzetten. Ook zat er thans een Bisſchop op den *Utrechtſchen* zetel, FILIPS van *Burgondien*, die zelf zijne gedachten over het verbeteren van eenige misbruiken liet gaan, ſprekende met zijne gemeenzame vrienden dikwijls van het verminderen der Feestdagen, van het betoomen der knevelarijen van Proviſoren en Dekens, van het aanſtellen van goede en het weeren van zwetſende en domme Predikers, en van verſcheidene andere zaken, die op de Kerkhervorming zagen. Een groot deel van de levens der Heiligen hield hij voor grollen, lezende, in derzelver plaats, de Heil. Schriften, welker gemeene Latijnſche Overzetting hij gewoon was, met die van ERASMUS te vergelijken. Hij betuigde ook zeer te verlangen naar dien tijd, in welken de Geestelijken het huwelijk mogt vrijgelaten worden. Hoewel ſommigen dit verlangen aan zijne bijzondere geneigdheid tot de vrouwen toeſchreven. Van den Paus, de Kardinalen en het

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

ganſche Roomſche Hof, hetwelk hij gezien had, ſprak hij niet dan met verontwaardiging, verklarende rondelijk, dat de Heidenen beter plagten te leven, dan zij, die nu den Christenen wetten voorſchreven (*).

Rhethorijkers begunſtigen de Hervorming.

Het was, volgens het gene wij tot hier toe gezien hebben, niet te verwonderen, dat de Hervorming ſpoedig in den *Nederlandſchen* grond wortelen ſchoot; het zaad daar toe was al vroeg uitgeworpen; waar toe ook de liefhebberij der *Nederlanderen* voor de oefening der Rijm- en Zangkunst het hare toebragt. Van overoude tijden deden zich hier te lande fraaije geesten op, die, zich in gezelſchappen vereenigende, hun werk maakten van de Rijmoefening. Dezen noemden zich, of lieten zich van anderen benoemen met den naam van *Rhethorijkers*. Hun rijmen liep in het eerst vrij wat in het wild, allengs werd het meer beſchaafd en ingebonden. Zij verkregen vele vrijheden, vergaderplaatſen werden hun door de Wethouderſchap verſchaft, zij werden van de Vorsten des lands zelve begunſtigd. Deze waren gewoon, niet alleen verſcheidene gedichten uit te geven, en in dezelve te leeren, of ook de bedorvene wereld ſcherpelijk, nu boertswijs, dan met ernst, door te halen, maar zelfs in het openbaar heele perſonaadjeſpelen, als op een Tooneel, te vertoonen, en daar in ieder, het geen zijnen pligt betrof, te gemoet te voeren. In het begin waren in *Nederland* alleen de Geestelijken hier mede bezig, die

(*) WAGENAAR *Vaderl. Hiſt.* IV *Deel*, *Bl.* 417-419.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

die deze oefening veelal misbruikten, om de Wereldlijke Overheden door fchimpen verdacht te maken, en daartegen te gewagen van de armoede en nooddruftigheid van de Kerk, hoe aan dezelve de Tienden en Renten onthouden werden. Doch vervolgens ondernamen ook Leeken foortgelijke oefenfpelen van den geest, en ontzagen zich niet, openmondig, daar het pas gaf, de Geestelijken op hun zeer te tasten. Ook begonnen zij, van tijd tot tijd, ftatelijke onderwerpen te behandelen, bij voorbeeld over het onderzoek der Heilige Schrift, verkeerden zin, ftervende menfchen, enz. Men fchreef vragen ter beantwoording uit, rakende het ftuk van den Godsdienst, het Geloof, de verfterking en vertroosting van het gewisfe en dergelijke meer. De antwoorden daar op gegeven, bonden zich niet aan het gevoelen van den Paus of der *Roomfche* Kerk, maar aan fchriftuur en redenen. — Dit noemden zij *fpelen van zinnen*, voornamelijk in *Vlaanderen*, zoo wel in dorpen als fteden, dagelijks geoefend (*). Men noemde zoodanige Genootfchappen *Kamers*, *Gilde-* of *Refereinkamers*. Wij hebben een voorbeeld van zoodanige opgegevene vraag, en de daar op ingekomene antwoorden. In het jaar 1539 had de Kamer van de *Fonteinisten* te *Gent* eene *Kaarte* uitgezonden, om deze vraag te beantwoorden: *Welke den ftervenden menfche de meeste troost ware?* Negentien Kamers kwamen daar op bijeen, om de vraag op te losfen, en verfchenen volgens gewoonte op

(*) BOXHORN *Ned. Hift. Bladz.* 171. volgg.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

op een fraai toegefteld Tooneel. Elk gaf het welbedachte antwoord over. Doch de *Antwerpenaars*, de Kamer van *Violieren* genoemd, trokken den eerften prijs, omdat hunne oplosfing was: *De verrijzenisfe des vleefches door* CHRISTUS *lijden*, *dood en opftanding*, is *voor den ftervenden mensch de meeste troost;* en die van *Wynoxbergen* den tweeden prijs, zijnde derzelver antwoord: *De meeste troost is voor den ftervenden het betrouwen*, *dat u* CHRISTUS *en zijn Geest gegeven zij.* Juist, naderhand, het antwoord op de eerfte vraag van den *Heidelbergfchen Katechismus.* Zoodanige *Euangelifche* antwoorden kwamen van geheele Kamers, en waren te voren wel overwogen; zij werden openlijk op een Tooneel voor al het volk uitgefproken, en van al de Regters, over die antwoorden zittende, geloofd, en den voorgeftelden prijs waardig gekeurd. Dit was het oud geloof der godvruchtig denkende *Nederlanderen.* EMANUEL VAN METEREN is de Gefchiedfchrijver, die ons dit verhaald heeft, uit de gedrukte antwoorden, welke alle de *Referein-Kamers* hadden overgeleverd (*), en hij voegt er bij: dat deze Belijdenis geheten is: *Het Landsjuweel*, *zoodat zulke Christelijke vragen goede teekenen waren van een goed opregt Christelijk Geloof*, *en dat onze Voorouders zich toen zoo zeer niet bemoeiden met veel bijgeloovige ingebrokene plegtigheden*, *daar de Apostolifche eerfte Kerk niet veel van wist of gebruikte!* Zoo oordeelde deze voortreffelijke Gefchied-

(*) *Nederl. Hift.* I *Boek* op het einde.

schiedschrijver. Doch deze zelfde antwoorden staken den Monniken te zeer in het oog, bijzonder, omdat zij openlijk voor al het volk gedrukt waren, zoodat zij van Keizer KAREL V wisten te verkrijgen, dat dit stuk, alhoewel met octrooi gedrukt, onder de verbodene geschriften werd geplaatst, in deszelfs Plakaat, geteekend den XXIIsten van Herfstmaand 1540 (*). Zijn Zoon, Koning FILIPS, verbood, ook naderhand, gelijk HOOFT (†) schrijft, met een Plakaat, dat te *Brussel* den XXVIsten van Louwmaand des jaars 1559 werd uitgegeven, het divulgeren, zingen of spelen, doen divulgeren, zingen of spelen in het openbaar, in gezelschap of in het heimelijk, eenige Kamerspelen, Baladen, Liedekens, Komedien, Batamenten, Refereinen, of andere diergelijke schriften, . . . daar inne gemengeld waren quæstien, propositien, of materien, beroerende onze religie of geestelijke luiden, . . . en belangende de spelen van zinne, die gespeeld werden ter eere Gods, of van zijne Heiligen, of tot vermaking van den volke, die moesten niet gespeeld worden, ten zij dat die eerst gevisiteerd werden, bij den principalen Pastoor, Officier, of Wet van de plaatsen, . . . en dat men van denzelven daartoe verlof verkregen hadde. . . Dit werd ook verstaan stand te grijpen voor de stomme spelen, die men hier vertooningen noemde (§), te

(*) BRANDT *l. c. Bladz.* 341. BOXH. *Hist.* I. 4.

(†) *Hist.* I. 37, 38. Verg. BRANDT *Bladz.* 526.

(§) Een voorbeeld van zoodanige vertooning heb ik bijgebragt *Kerk. Gesch.* XX *Deel*, *Bladz.* 201.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

te weten, deze *Rederijkers* vertoonden ook *Blijspelen*, die zij *Esbatementen* of *Batementen*, en *Kluchten*, die zij *Kluiten* of *Zotte Kluiten* (*) heetten. Zekere LOURENS JANSZ., Factoor der Rederijkkamer de *Wyngaardranken*, onder de zinſpreuk *Liefde bovenal* te *Haarlem*, dichtte in het jaar 1564 zulk eene klucht, waar in hij een' man, *Slecht en regt* geheten, met eenen lantaarn, bij helderen dag, gelijk DIOGENES, naar menſchen zoekende, ten tooneele voerde. Sedert maakte hij verſcheidene zinneſpelen en kluchten. Omtrent het jaar 1583 bragt hij een ſtuk te voorſchijn, hetwelk hij een *Cluijt van onzen lieven Heers Minnevaar* noemde; waar in de vertooners zijn: *Onſe lieve Heers Minnevaer*, deszelfs Wijf *Lubbeken*, *Goed Onderwijs*, *de Koster*, *de Portier* en *de Paus* (†). Doch misſchien hebben wij ons reeds te lang met de *Rederijkers* bezig gehouden (§).

De leer van LUTHER maakte dus al vroeg opgang in de *Nederlanden*, waar van ERASMUS reeds getuigt, in Brieven, geſchreven in het jaar 1518, uit *Antwerpen* en *Leuven*, zelfs in het volgende jaar 1519 ſchreef hij aan LUTHER zelven: „ Gij hebt in

(*) Men weet, dat *Zotte* in de taal van dezen tijd geen ſchimpwoord is.

(†) Zie *de ſchets eener Geſchiedenis der Rederijkeren* in het II *Deel* van de *Werken van de Nederl. Maatſch. der Letterkunde* te *Leyden* 1774.

(§) Vergel. GERD. *Hiſt. Euang. Reform. Tom.* III. *p.* 117. *Not.* 143, 144. *T.* IV. *p.* 315.

in *Engeland* lieden, die zeer met uwe ſchriften zijn ingenomen, en dat onder de grootſten. Ook zijn er zulken hier, (te *Leuven*,) die de uwen begunſtigen. Te *Antwerpen* is zekere Proost, JAKOB, gezegd SPRENG, een Prior van het *Augustijne* Klooster aldaar, een echt Christen, die ongemeen veel van u houdt, zijnde voor dezen uw Leerling geweest, gelijk hij zich beroemt, deze predikte genoegzaam de eenige onder allen CHRISTUS; de overigen predikten fabelen van menſchen of hun eigen belang en voordeel. Doch tevens meldt ERASMUS aan LUTHER de woede der Godgeleerden van *Leuven*, tegen hem en zijne ſchriften (*); deze *Leuvenſche* Leeraars, alhoewel niet allen, want onder hen waren ook ſommige uitmuntende mannen, die anders van LUTHER gevoelden, waren onder de *Nederlanders* de eerſten, die de pen tegen LUTHER opnamen, en reeds den 7den November 1519 eene veroordeelende Bulle tegen hem in het licht gaven, waar in zij uitdrukkelijk zeiden, dat zij zoo veel in hen was het eerſte belet hadden, dat LUTHERS ſchriften op hunne Univerſiteit gelezen werden, ook lieten zij 's mans ſchriften openlijk verbranden. Doch zij gingen voor het overige in hunne ſchriften en predikatien zoo ongeſchikt te werk, dat zij, volgens verhaal van ERASMUS en van LUTHER zelven in de beantwoording van hunne Bulle, zich zelven bij het volk ſchandelijk ten toon ſtelden (†).

Om

(*) ERASM. *Epist.* 427. *p.* 445.

(†) GERDES *T.* III. *p.* 18-20.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Eerste Plakaat van Keizer KAREL V. tegen LUTHER in de Nederlanden afgekondigd en Inquisiteurs benoemd.

Om den voortgang van LUTHERS leer te stuiten, geloofde Keizer KAREL V, tot middelen van geweld te moeten komen. In het jaar 1521 had hij een Keizerlijk *Edikt* of Plakaat uitgevaardigd, gedagteekend den 8sten Mei, tegen LUTHER, zijne leer en schriften (*). Dit Plakaat werd terstond hier in de *Nederlanden*, als tot des Keizers Erflanden behoorende, afgekondigd, door MARGARETHA van *Oostenryk*, Moeders Zuster van den Keizer, die toen deze landen, van wege den Keizer, als Landvoogdesse bestuurde. Ondertusschen schijnt dit Plakaat in het eerst niet streng uitgevoerd te zijn. Maar in het volgende jaar benoemde de Keizer Meester FRANCOIS VAN DER HULST, Raad in *Braband*, dien ERASMUS in zekeren Brief een' wonderlijken vijand der geleerdheid noemt, en den *Karmelieter* Monnik NIKLAAS VAN EGMOND tot *Inquisiteurs* of Geloofsonderzoekers. Van dezen laatsten schrijft ERASMUS, het is een uitzinnig mensch, met een zwaard gewapend, die mij, (ERASMUS,) veel meer haat, dan hij LUTHER doet. Het Keizerlijk Plakaat, waarbij van deze hunne benoeming kennis werd gegeven, behelsde onder anderen, dat elk, die LUTHERS leere eenigzins toegedaan was, binnen dertig dagen na den XXIXsten van Grasmaand voor VAN DER HULST gedagvaard werd, *omme daar af*, dus luidt het Plakaat, *bermhertelijck ende met misericordie geinstrueert*, *ghepurgeert* ende *ghecorrigeert te worden*. Deze Geloofsonderzoekers wierpen daar op

(*) *Kerk. Gesch.* XIX *Deel*, *Bladz.* 106.

op vele menschen in de gevangenis, en daarna zochten zij, wat zij hun te last zouden leggen, schrijft ERASMUS, er bij voegende: Deze dingen wist de Keizer niet, en het was nogtans wel noodig, dat hij die wist. Wanneer wij hier van *Inquisiteurs* en *Inquisitie* lezen, moeten wij opmerken, dat men daar bij niet moet denken aan de tot schande van het Christendom beruchte *Spaansche Inquisitie*. Koning FILIPS schreef, in het jaar 1565, dat de *Inquisitie*, als gepleegd van zijn vaders tijd af, tot dien tijd toe, voor niets nieuws kon gehouden worden, waar tegen die van *Braband* beweerden, dat zij nooit met *Inquisitie* gekweld of daar aan onderworpen geweest waren (*). Beiden beweerden iets, dat in zekeren zin waar was. De *Inquisitie*, zoo als zij in *Spanje* plag te vangen, en te veroordeelen, zonder aan den Wereldlijken Regter iets anders over te laten, dan de uitvoering van de door haar gevelde vonnisfen, was in *Nederland* voor de tijden van Koning FILIPS niet ingevoerd. Evenwel had Keizer KAREL een Geloofsonderzoek ingesteld en *Inquisiteurs* benoemd, doch deze moesten den Wereldlijken Regter in het gevangennemen en de verdere regtspleging der beschuldigden kennen. Zij werden zelfs in alle steden, als bij voorbeeld *Deventer* (†), niet toegelaten. Evenwel breidde hunne magt zich allengskens verder uit, gestijfd door de strenge Plakaten, die, van tijd tot tijd, op het stuk der

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

(*) HOOFT *Nederl. Hist. p. 66* volgg.

(†) GERDES *Tom.* III. *pag.* 211.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552

der Ketterijen uitkwamen, gelijk het Plakaat van het jaar 1550 ook in het bijzonder daar toe diende. Men vindt ook eenen Brief van Paus KLEMENS VII. in het jaar 1525, aan den Kardinaal DE MARCHA, Bisfchop van *Luik*, gefchreven, waar bij deze Prelaat tot *Opper-Inquifiteur* over de *Nederlanden* wordt aangefteld, omdat, gelijk er wordt bijgevoegd, de aangeftelde *Inquifiteurs* geen gezags genoeg hadden, om de hoe langer hoe meer inkruipende Ketterijen tegen te gaan en uit te roeijen (*).

CORN. GRAPHEUS Secretaris van Antwerpen, om den Godsdienst vervolgd.

Spoedig begon men ondertusfchen de vervolging tegen de aanhangers en begunftigers der leere van LUTHER. Een der eerften, die hier van ondervinding had, was CORNELIUS GRAPHEUS, of SCHRYVER, van *Aalst*, Secretaris der ftad *Antwerpen*, een man van voortreffelijke geleerdheid en zeer geacht bij ERASMUS. Deze had een zeer nuttig boekje van JAN GOCH van *Mechelen* (†) *over de vrijheid van den Christelijken Godsdienst* in het Nederduitsch vertaald, en daar eene Voorrede voor gefchreven. Dit haalde hem den haat der Geestelijken op den hals. Hij werd weldra ter verantwoording geroepen, en niettegenftaande hij leedwezen betuigde over het gefchrevene, en zich gereed verklaarde, om hetzelve te herroepen, in de gevangenis geworpen, en genoodzaakt, openlijk op een fchavot zijn gefchrijf te verbranden, waar na men zijn vonnis uitfprak, zijne goederen verbeurd verklaarde, hem van zijn ambt

(*) *Idem pag.* 45.

(†) Zie hier voor *Bladz.* 21.

ambt afzettende en de ſtad *Bruſſel* tot zijn verblijf bepalende, zonder naar *Antwerpen* te mogen wederkeeren. Hij verviel hier door in eenen behoeftigen ſtaat, ſchoon het hem naderhand vergund werd, naar *Antwerpen* te keeren, alwaar zijne zaken in wat beter ſtand kwamen, gelijk hij zich ook door zijne uitgegevene werken eenen naam verworven heeft (*).

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

In het voorbijgaan verdient hier aangemerkt te worden, dat de Predikers tegen LUTHER nu en dan door hun ongeſchikt uitvaren van den Predikſtoel aanleiding gaven tot opſchuddingen onder het volk, hetwelk hen openlijk uitjouwde en beſpotte; waar van een voorbeeld te *Dordrecht* plaats gehad hebbende, door ERASMUS gemeld wordt (†). Ook dat ſommigen in *Nederland* al vroeg de pen hebben opgevat ter wederlegging der leere van LUTHER, zoo als JAC. LATOMUS, wiens geſchrift door LUTHER is wederlegd geworden. EUSTACHIUS DE ZICHENIS, eigenlijk genoemd VAN DE RIVIEREN, een Dominikaner Monnik; eindelijk JAN DRIEDO of DRIEDOENS, niet onervaren in de Schoolſche Godgeleerdheid, volgens ERASMUS (§).

JAKOB SPRENG.

Wij hebben, in het voorgaande, (*Bl.* 43.) eenig gewag ge-

(*) BRANDT heeft *Hiſt. der Reform.* I *Deel*, *Bladz.* 177. den Brief van GRAPHEUS aan den Biſſchop van *Palermo* medegedeeld, waar in het verhaal van 's mans vervolging door hem zelven beſchreven wordt.

(†) *Ep.* 491. *p.* 537. *Ep.* 562. *p.* 620.

(§) GERDES *l. c. p.* 21, 22.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

gemaakt van JAKOB SPRENG, Proost te *Antwerpen*; als een begunstiger van LUTHERS gevoelen. Van dezen moesten wij nog verhalen, dat hij in de gevangenis geworpen, uit vrees voor den brandstapel, zijn gevoelen herroepen heeft in de maand Februarij 1520, met eenige anderen. De gemelde JAKOB werd echter niet lang daarna op nieuw gevat, doch door behulp van eenen *Franciskaner* ontvlugtte hij deze gevangenis, en is te *Bremen* een waardig Leeraar van het Euangelie geworden (*).

Zware vervolging.

Van nu af was de vervolging in deze landen zwaar, ter zake van den Godsdienst, zoodat men verhaald vindt, dat enkel onder de regering van Keizer KAREL V meer dan 50,000 menschen op verschillende wijzen ter dood zijn gebragt, onthoofd, verdronken, opgehangen, levende begraven, verbrand enz. En geen wonder, dewijl tot de zoogenoemde Ketterijen of Ketterſche bedrijven, om welke zoo vele menschen, met de uiterste woede, vervolgd werden, voornamelijk gerekend werd het overtreden van nietwaardige Kerkelijke instellingen of willekeurige voorschriften. Het was, bij voorbeeld, genoeg, om iemand in hechtenis te doen nemen, en zelfs aan den brandstapel te brengen, indien hij, op de zoogenaamde vastendagen, vleesch gegeten, of indien hij eenig verboden boek gelezen had, alschoon hij deszelfs inhoud niet had goedgekeurd. En nogtans werd met alle deze wreedheden niet anders uitgevoerd, dan dat de Euangelieleer, hoe langs hoe

(*) GERDES *pag.* 23-25.

hoe meer, de opmerkzaamheid der menſchen tot zich trok, en derzelver voortgang daar door grootelijks bevorderd werd.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Het Augustijner Klooster te Antwerpen verwoest. Bijzonderheden van HENDRIK VAN ZUTFEN.

Het eerſte bloed, ſedert LUTHER was opgeſtaan, werd in *Nederland* geſtort te *Antwerpen*. Het geheele Klooster van *Augustijner* Monniken aldaar was verdacht geworden van Lutheranerij. Men nam verſcheidene Monniken gevangen, van welken eenige bezweken, en hunne gevoelens herriepen. De Prioor HENDRIK VAN ZUTFEN was onder de gevangenen. Deze, dus genoemd naar zijne geboorteſtad, daar hij in het jaar 1488 geboren was, heette eigenlijk HENDRIK MOLLERUS. Bewogen door het gerucht van LUTHER, was hij in het jaar 1521 te *Wittenberg* gekomen, en aldaar tot *Baccalaureus* der Godgeleerdheid bevorderd, na openlijk eenige ſtellingen verdedigd te hebben, over de zonde, over de bedorvene natuur des menſchen, over de wet, het Euangelie, geloof en liefde. Van daar wedergekeerd, onthield hij zich korten tijd te *Dordrecht*, en kwam toen weder te *Antwerpen* in zijn Klooster, in hetwelk hij zijne medebroeders, door vermaningen en voorbeeld, tot de kennis der waarheid en de beoefening der godzaligheid opwekte. Doch weldra berstte de vervolgzucht los. Men nam hem met vele Monniken gevangen, en het geheele Klooster werd te gronde geſloopt in de maand October 1522. HENDRIK ontkwam de gevangenis, door hulp van eenige vrouwen, die op zekeren avond de gevangenis overweldigden. Hij week vervolgens ten lande uit, en kwam te *Bremen*, waar hij twee jaren ver-

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

toefd en het Euangelie gepredikt heeft, doch toen naar *Dithmarsen* beroepen zijnde, werd hij daar door de bijgeloovige Boeren doodgeslagen (*).

Marteldood van HENDRIK VOES en JAN ESCH.

Van de gevangene Monniken bleven er drie volstandig, twee van dezelven, HENDRIK VOES en JAN ESCH, te *Brussel* te regt gesteld wordende, werden gevraagd: wat zij geloofden? zij antwoordden: het geen in de Boeken des Ouden en Nieuwen Testaments en in de XII Artikelen des Geloofs begrepen is. Men vroeg nader: Of zij ook de besluiten der Kerkvergaderingen en Kerkvaderen geloofden? Het antwoord was: ja, in hetgeen met de Heil. Schrift overeenkomt. Of zij gevoelden, dat iemand, die de besluiten der Vaderen en van den Paus overtreedt, eene doodzonde begaat? zij beleden, dat men dit alleen van de Goddelijke geboden gevoelen kon. Toen zij hier bij bleven volharden, werden zij ter dood veroordeeld. Zij dankten God, dat zij iets zouden mogen lijden voor de eer van zijnen naam, en nog dienzelfden dag, den eersten Julij, ondergingen zij den dood des vuurs blijmoedig, en met wonderbare standvastigheid. Toen zij naar den paal geleid werden, riepen zij met luider stemme: dat zij stierven als Christenen. Aan den paal gebonden, verhaalden zij, toen men het vuur aanbragt,

(*) Men vindt zijn eigen verhaal van zijne gevangenis en ontkoming in eenen Brief van hem bij GERDES *Tom.* III. *Mon. p* 13. volgg. alwaar ook zijne stellingen, door hem te *Wittenberg* verdedigd, gelezen kunnen worden.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

bragt, de twaalf Artikelen van het Geloof, en hieven den Lofzang, *Te Deum Laudamus*, aan, dien zij elkanderen, vers om vers, beurt om beurt, toezongen, tot dat de vlam de ſtem en het leven verſtikte. Van den éénen verhaalt men, dat hij, het vuur aan zijne voeten ziende ontſteken, gezegd hebbe: *Dit ſchijnen mij als rozen te zijn*, *die men onder mij ſtrooit.* Men hoorde hen ook in het midden van het vuur tot verſcheidene malen JEZUS roepen. Om de hatelijkheid van zoodanige bloeddorſtige wreedheid aan godzalige menſchen te ontgaan of te verzachten, dorsten eenige Monniken de fabel uitſtrooijen, dat een der verbranden aan zekeren *Augustijner* was verſchenen, en hem bekend had gemaakt, hoe hunne zielen behouden waren, dewijl zij zich in hun uiterſte, te weten in het vuur, nog bekeerd hadden. En dit was door de voorbede van de Heilige Maagd geſchied, want zij waren daags voor den dag van hare *viſitatie* verbrand. Maar de genen, die digtst bij het vuur waren geweest, en bijzonder de Scherpregter, getuigden het tegendeel. De derde Monnik werd weder in de gevangenis gebragt, en in het geheim van kant geholpen. Dit geval is boven alle twijfeling geſteld, doordien ERASMUS hetzelve, met al de gemelde omſtandigheden, zelf verhaalt, in eenen Brief (*), en er in denzelven bijvoegt: *Te Bruſſel zijn eerst twee verbrand*, *en van toen af begon die ſtad* LUTHER *eerst te deeg te begunſtigen.* Ook heeft LUTHER de gedachtenis van

(*) *Epist.* 1060. *T.* II. *Ep. p.* 1227.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

van dezen marteldood vereerd met een Lied, waar van het begin is: *Ein neues Lied wir heben aan* enz. (*)

Rede-twist te Groningen over den Godsdienst.

In het jaar 1523 werd in de ſtad *Groningen* een merkwaardige redetwist, (*Disputatio*,) gehouden, over verſcheidene ſtukken van den Godsdienst, en bijzonder over de Wereldlijke Magt, welke de Paus van *Rome* zich aanmatigde (†). Ook ſchreef LUTHER in dat jaar zijnen Brief *aan alle de Broeders in* CHRISTUS, die in *Holland*, *Braband* en *Vlaanderen zijn*, ten einde hen te bemoedigen en te verſterken in het geloof; in welken Brief hij ook gewaagt van het uiteinde van de bovengemelde VOES en ESCH, die hun bloed voor de eer en de zaak van JEZUS geſtort hadden.

De Hervorming wint veld onder de vervolging.

Ondertusſchen won de Hervorming in *Nederland* meer en meer veld, niettegenſtaande de hevigheid der vervolging. *Antwerpen*, in welke ſtad, uit hoofde van den toenmaals aldaar bloeijenden Koophandel, zich vele vreemdelingen bevonden, *Engelſchen* en *Duitſchers*, die der Hervorming waren toegedaan, wies het getal der Hervormden van dag tot dag. In het jaar 1524 predikte de Pastoor te *Mels*, twee uren gaans van *Antwerpen*, tegen het Pausdom, en dat ſomwijlen in het open veld, door den grooten toeloop van volk. Deze zeide eens, zich zelven en de andere Priesters beſchuldigende: *Wij*

(*) Vergel. BRANDT *l. c. Bladz.* 191. GERDES, *ubi ſupra pag.* 31.

(†) GERDES *pag.* 32.

Wij zijn erger dan JUDAS; hij *verkocht en leverde den Heere: wij verkoopen hem u, en wij leveren hem niet.* Dit veroorzaakte een nieuw Plakaat tegen hem en zekeren *Augustijner* Monnik, die te *Antwerpen* leerde, waar bij 30 Karelsguldens op hun lijf gezet werden. Desniettemin kwam er op eenen Zondag veel volks bijeen op eenige scheepstimmerwerven, om den Monnik te hooren. Doch als hij, men weet niet, door welke verhindering, niet verscheen, klom iemand uit den hoop, NICOLAAS genaamd, die welgeoefend was in de Heil. Schrift, op een schip, en onderwees de menigte. Doch, deswegens van twee vleeschhouwersknechts, vlammende op het geld, op het lijf des Predikers gesteld, aangetast en aan de Overheid overgeleverd, werd hij in een' zak gestoken, en bij de stadskraan verdronken (*).

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

De komst van den verdreven Koning van *Denemarken* CHRISTIERN II (†), te *Vere* en vervolgens te *Middelburg* in *Zeeland*, gaf ook gelegenheid tot uitbreiding van de leere van LUTHER en der Hervorming. Deze Vorst begunstigde de Hervorming, en zijne Gemalin IZABELLA of ELIZABETH, eene Zuster van Keizer KAREL V. en den Roomschkoning FERDINAND, wordt beschreven als eene godzalige en voor de waarheid ijverige Vorstin. Haar Broeder FERDINAND zou eens gezegd hebben, dat hij liever gewenscht had, dat zijne Zuster op zee ver-

Lof van IZABELLA of ELIZABETH, Koningin van Denemarken.

(*) BRANDT *Bladz.* 216. GERDES *pag.* 37.

(†) Zie *Kerk. Gesch.* XXI *Deel*, *Bladz.* 96. volgg.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

vergaan was, dan dat zij ooit met LUTHER te *Wittenberg* had gesproken. Maar daar tegen zou de Koningin op een' anderen tijd haren Broeder FERDINAND te gemoet gevoerd hebben: dat, hoewel zij van ééne moeder met hem ter wereld gebragt was, en zij alles wilde doen, wat haren Broeder zou behagen, zij zich echter aan Gods woord houden, en geen gezag van eenig mensch in den Godsdienst erkennen wilde, al ware het ook, dat hij haar daarom niet voor zijne Zuster zou willen erkennen, hetwelk zij geduldig verdragen zou. Zij overleed te *Gend* den 19den Januarij 1545. Van haar overlijden schrijft LUTHER, in eenen Brief aan JOANN. AGRICOLA (*): „ De Koninklijke vrouw, eene ware Koningin, „ ELIZABETH, Gemalin van den Koning van *Denemarken*, is overleden, gelijk Koning CHRISTIERNUS zelf mij geschreven heeft, doch zij is „ in een groot geloof gestorven, na het Avondmaal „ wettig ontvangen te hebben, naar de instelling „ van CHRISTUS; ook heeft men haar, hoe zeer „ daar toe aangezocht door de Grooten, niet kunnen overreden, om tot het geloof van den Paus „ weder te keeren. Te weten, CHRISTUS heeft „ ook eens eene Koningin ten hemel willen verheffen (†)."

Vele Nonnen vlugten en trouwen.

Men vindt op het jaar 1524 aangeteekend, dat vele Kloosterlingen hunne Kloosters verlieten. In *Holland*, mijn vaderland, schrijft ERASMUS, in zeke-

(*) *Epist. Tom.* II. *pag.* 311.

(†) GERDES *pag.* 38, 39.

keren Brief, nemen de Nonnen overal de vlugt, en trouwen in den Heere. De Inquisiteur NIKLAAS VAN EGMOND werd van den Keizer en den Paus, om eenige mishandelingen, uit zijn' dienst gezet. FRANCOIS VAN DER HULST, zijn ambtgenoot, liep gevaar van aan den lijve gestraft te worden. Maar kort daar na verkreeg hij weder nieuwe magt, en de Inquisitie werd hem weder toevertrouwd (*). De Monniken geraakten alom bij het volk in *Holland*, *Zeeland* en *Vlaanderen* in eenen doodelijken haat. Men wierp te *'s Hertogenbosch*, in eenen oploop, al de Minderbroeders en Dominikanen ter stad uit. Te *Antwerpen* gingen de buitenvergaderingen voort, zonder op de Plakaten des Keizers, der Landvoogdesse, of der Wethouderen te passen.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Intusschen was er op den eersten April deszelven jaars 1524 in *Holland* weder een Plakaat uitgekomen, waar bij het drukken van eenig Boek verboden werd, zonder vooraf onderzocht en goedgekeurd te zijn, ten einde het verspreiden der nieuwe leere op alle mogelijke wijze te beletten.

Nieuw Plakaat.

In het jaar 1525 werd in *Holland* in den *Haag* het eerste voorbeeld gegeven van doodstraf, om de leere van den Godsdienst, na het opstaan van LUTHER, door het worgen en verbranden van JOANNES PISTORIUS of JAN DE BAKKER, hetwelk eenige breedere melding verdient. Deze JAN DE BAKKER, uit eerlijke maar geringe ouders te *Woerden* geboren, was eenigen tijd Koraal-Zanger te *Utrecht*, en

JAN DE BAKKER (JOANNES PISTORIUS) eerste Martelaar in Holland.

(*) BRANDT *Bladz.* 217. GERDES *p.* 43.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

en genoot vervolgens het onderwijs van JOANNES RHODIUS, Bestuurder of Rector van het Collegium *Hieronymitanum* aldaar, van wien, als zijnde zeer genegen voor de Hervorming, hij de zucht tot waarheid al spoedig overerfde. Zijn Vader, die Koster was, voor den Zoon vreezende, nam hem tot zich, om hem in zijn ambt behulpzaam te zijn. Doch de Zoon liet geene gelegenheid voorbijgaan, om zijne medeburgers met het Euangelie bekend te maken, en velen tot de Hervorming over te halen. Men zond hem dan, ter voltooijing zijner Letteroefeningen, naar *Leuven*, met aanbeveling aan ERASMUS, die gastvriendschap had gehad met zijnen Vader. Hier maakte hij, in korten tijd, ongemeene vorderingen, en werd, doch tegen zijnen zin, op aandrang des vaders, tot Priester gewijd. Als Priester predikte hij vrijmoedig tegen de heerschende dwalingen en gebreken, waar op hij door de Geestelijkheid van *Utrecht* geroepen werd, ter verantwoording; toen hij weigerde te verschijnen, werd hij van den Kastelein van het Kasteel te *Woerden*, op last der Staten van *Holland*, bij welke de *Utrechtsche* Geestelijkheid hem van halstarrigheid beschuldigd had, in hechtenis genomen; doch weder ontslagen zijnde, reisde hij naar *Wittenberg*, alwaar hij drie maanden vertoefde. Wedergekeerd in het vaderland, ving hij weder aan te prediken, waarom de Geestelijkheid van *Utrecht* hem tot eene ballingschap van drie jaren veroordeelde, en tot eene bedevaart naar *Rome*, ten einde daar de Ketterij af te zweeren en boete te doen. DE BAKKER, verre van hier aan te vol-

voldoen, reisde door *Holland* rond, en ſtichtte de Hervormden hier en ginds in het geheim; onder anderen zal hij CORNELIS HONIUS of HOEN en WILLEM GNAPHAEUS, die thans te *Delft* om het geloof gevangen zaten, ook bezocht en vertroost hebben. Omtrent dezen tijd, het jaar 1523, beſloot hij eene vrouw te trouwen, ook hield hij op, de Mis te lezen, ja leide zijn Priesterſchap neder, en zocht zijn beſtaan met den arbeid van zijne handen, bij aanhoudendheid echter voortgaande in bijzondere huizen in het geheim te prediken. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Wanneer te dezen tijde de Paus met eene nieuwe uitvinding Aflaten om niet aanbood aan allen, die op zekere plaatſen en tijden de Mis hoorden, beijverde onze BAKKER zich, om de nietigheid en arglistigheid dezer uitvinding aan te toonen, en zijne medeburgers te waarſchuwen. De Geestelijkheid, door het een en ander in woede uitberſtende, bragten te wege, dat hij, op uitdrukkelijk bevel van de Landvoogdesſe MARGARETHA, gevat, en in 1525 ter dood gebragt werd, toen hij naauwelijks in het zeven en twintigſte jaar zijns ouderdoms getreden was. Meester NICOLAUS COPINUS A MONTIBUS, GODSCHALK ROSEMUND, en RUARD TAPPER van *Enkhuizen*, waren in het eerst zijne voornaamſte Geloofsonderzoekers, aanklagers en beſtrijders uit de Kerkelijken; Meester JOOST LOVERING, of LAURENS, Preſident van den grooten Raad te *Mechelen*, zat daar na over het beleid en het beſluit dezer regtspleging, van wege de Wereldlijke Overheid; deze was ook een voornaam lid der Inquiſitie, die door ERASMUS,

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

in eenen Brief aan BILEBALD PIRKHEIMER, beschreven wordt, de geleerdheid meer dan doodelijk te haten. Zij hadden met hem, gedurende zijne gevangenis, veel woordenstrijds, drijvende, dat men al de inzettingen en overleveringen der Roomsche Kerke moest aannemen tot regelen van geloof en leven; dat men de Ketters moest dwingen, of uitroeijen met den zwaarde; dat de Priesters tot den ongehuwden staat verbonden waren. DE BAKKER betuigde, niets te willen vastftellen, dan hetgeen in de Heilige Schrift was uitgedrukt, in den zin en meening van den Heiligen Geest, die dezelve had ingegeven, om welken te verstaan, men niet noodig had, andere woorden te gebruiken, dan van de Schriftuur zelve. Hij wilde de instellingen der Kerk wel onderhouden, doch in zoo verre die met Gods woord overeenkwamen. Geweld was niet geoorloofd in den Godsdienst; men moest de menschen niet dwingen in te gaan, anders dan God hen dwingt, door overtuiging en verlichting der waarheid. Hij beklaagde zich, dat men in hem een kuisch en eerlijk huwelijk, door God toegelaten, niet wilde dulden, daar de hoererij en allerlei onkuischheid onder de Priesters zelven dagelijks gepleegd, gebiecht, vergeven en op nieuws bedreven werd; hij had de gave der onthouding niet, en moeite genoeg gedaan, door vasten en bidden, en zwaren arbeid, en zich van allen sterken drank te onthouden, om die te verkrijgen, maar vergeefs, waarom hij het noodig had geoordeeld, een eerbaar huwelijk aan te gaan, hij had wel, toen hij Priester

ter werd, gezworen, naar het Kerkelijk Regt te zullen leven, doch naar zijn vermogen en kennisse. Het stond der Kerke niet vrij, een' ongehuwden staat der Geestelijken te bevelen, die nergens in de echt Kanonieke Heilige Schriften bevolen wordt. Het geen hem verder voorgeworpen werd en zijne verantwoording kan men lezen in het geschiedverhaal van zijnen dood, beschreven door zijnen medegevangenen WILLEM GNAPHAEUS. Toen hij al verwezen was, liet zich de President JOOST LAURENS woorden ontvallen, welke de eerbaarheid aan de Geschiedenis naauwelijks toelaat te verhalen: „ Ik wenschte, zeide hij, dat gij van den Duivel bereden waart, en met tien vuile hoeren hadt te doen gehad, toen gij u het eerst met uwe vrouw vermengdet; zoo veel werks en moeite maakt gij ons." Deze wensch, of liever vloek, werd met afgrijzing aangehoord en met verfoeijing tegengesproken. Men veroordeelde hem ter dood. Eer het vonnis ten uitvoer gebragt werd, perste hem de Inquisiteur RUARD TAPPER, om te biechten; maar tegen TAPPERS verwachting, luidde zijne Biecht dus: „ Ik belijde, dat ik een arm en ellendig zondaar ben, de verdoemenis en eeuwigen dood waardig. Maar, te gelijk hoop ik, dat ik, door en om JEZUS CHRISTUS, mijnen eenigen Heer en Zaligmaker, de eeuwige zaligheid zekerlijk zal verkrijgen." Men had zijnen ouden Vader JAN DIRKSZOON KOSTER, die reeds, om zijns Zoons wil, van het Kostersambt was afgezet, vergund, hem in de gevangenis aan te spreken, verwachtende, dat de oude man, om zijnen

Zoon

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Zoon te behouden, denzelven tot herroeping zou bewegen. Doch de zaak viel anders uit. De Vader versterkte en bemoedigde den Zoon met deze of dergelijke woorden: „ Zijt welgemoed, volhard in „ het goede. Ik ben bereid, naar het voorbeeld „ van ABRAHAM, mijnen zeer lieven Zoon, die mij „ nooit misdaan heeft, op te offeren."

Toen hem zijn sterfuur werd aangezegd, ontving hij deze aanzegging met wonderbare en ongewone gemoedsblijdschap, en bragt den geheelen nacht door met overdenkingen, het lezen van den Bijbel, en tusschen beide, met eenen gerusten slaap. Den volgenden dag, den 15den September des jaars 1525, werd hij op een hoog stellaadje ontwijd. Vervolgens hing men hem een kort geel kleed om het lijf, en zette een' geelen hoed met oorlappen, als eene zotskap, op zijn hoofd. Voorbij het gevangenhuis ten dood gaande, riep hij tot de genen, die ook ter zake van het geloof gevangen zaten, met luider stemme: „ Ziet, zeer lieve Broeders, ik heb mijnen voet nu gezet op den dorpel des martelaarschaps. Hebt goeden moed, als sterke helden van JEZUS CHRISTUS, opgewekt door mijn voorbeeld. Verdedigt de Euangelische waarheid tegen alle ongeregtigheid." Op deze stem werd met een vrolijk geroep, gejuich en handgeklap der gevangenen geantwoord. Zij hieven verders Kerkelijke Gezangen aan, en hielden niet op, voordat de Priester den geest gegeven had. Tot den brandstapel geleid, beklom hij dien moedig, drukte zijnen rug tegen den staak, en schikte den strop, die hem worgen

zou,

zou, zelf om zijnen hals, roepende met luide ſtemme: „ Hel, waar is uw roem? ô Dood, waar „ is uwe overwinning? de dood is verſlonden in „ de overwinning van CHRISTUS." En daar na: „ Heere, vergeef het hun, want zij weten niet, „ wat zij doen!" Ten laatſte: „ ô JEZUS CHRIS„ TUS, Zoon van God, gedenk mijner! ontferm u „ mijner!" Hij ging, toen hem de adem verſtikt werd, uit, als in een' zachten ſlaap, zonder trekking der leden, ſchudding van het hoofd, of verdraaijing der oogen. Dit was het uiteinde van JAN DE BAKKER, die dus, in den *Haag*, de eerſte in *Holland*, na het opſtaan van LUTHER, ter dood werd gebragt (*).

CORNELIS HONIUS (HOEN) en WILLEM GNAPHAEUS.

Men zou den volgenden dag de andere gevangenen, te weten den Monnik BERNARDUS, GERARD WORMER, en WILLEM VAN UTRECHT, mogelijk ook WILLEM GNAPHAEUS, gedood hebben, ten ware de ſtandvastigheid van DE BAKKER de gemoederen der Rigteren eenigzins verzacht had. WILLEM GNAPHAEUS, Rector van het *Gymnaſium* in den *Haag*, was met KORNELIS HONIUS of HOEN reeds in het jaar 1523 onverhoord in de gevangenis geworpen, daar men ze drie maanden had gehouden, waar na men hun, onder borgtocht, den *Haag* tot een verblijf gaf voor twee jaren, gedurende welke HONIUS overleed (†). GNAPHAEUS werd, na het ver-

(*) BRANDT *Bladz.* 219. volgg. GERDES *p.* 4. 47-52.

(†) Van dezen HONIUS of HOEN is nog een Brief overig over den waren zin der woorden: *Dit is mijn ligchaam,*

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

verloopen dezer twee jaren, ontſlagen, alzoo er geene beſchuldigers waren opgekomen. Maar wegens zeker geſchrift bij hem opgeſteld, ter vertroosting eener arme weduw, wier zoon den Monnikskap had verworpen, werd GNAPHAEUS gedurende de gevangenis van JAN DE BAKKER weder gevangen genomen, en na veel ondervragens in zeker Klooster verzonden, om daar drie maanden lang te bier en te brood boete te doen. Daar na bedenkende den zwaren nood der tijden, wegens de vervolging in de *Nederlanden* en den Boerenkrijg in *Duitschland*, ſchreef hij een Boekje, zijnde een geſprek tusſchen THEOFILUS, ook TOBIAS en LAZARUS, onder den titel: *Vertroosting en Spiegel der Kranken*, opgeſteld, hetwelk, buiten zijn weten, te overhaast uitgegeven, echter veel nut deed, en in korten tijd dikwijls herdrukt werd; één der Drukkers van hetzelve is daarom ter dood gebragt. Eindelijk moest hij het vaderland verlaten. Omdat men, in de vasten, bij zijne haardſtede, een ſtuk worst in den pot met erwten had gevonden, door eene zwangere beluste vrouw daar in gedaan, werd men weder tegen hem gaande. Het Hof was twee dagen bezig, om dit

chaam, bij GERDES *T.* I. *Hiſt. Ev. Ren. Nonum. pag.* 228. volgg. Hij zal ook met GNAPHAEUS en JOA. RHODIUS de Overzetting van het Nieuwe Testament in het *Nederduitsch* vervaardigd hebben, welke in het jaar 1523 gedrukt is, hoewel dezelve eigenlijk was de Vertaling van LUTHER uit het Nederduitsch overgebragt. GERDES *Tom.* III. *pag.* 35.

dit ſtuk te overleggen. Men hoorde de Geneesheeren, wien gevraagd werd, of zwangere vrouwen, ook door de natuur, belust konden worden, om vleesch in de vasten te eten. Men ſtreek vonnis tegen hem, die afwezende was uit den *Haag*, dat men hem zou vangen, ook wel dooden, waar men hem zou bekomen. Zijne moeder, eene oude zwakke vrouw, werd in de boeijen, en zijne eenige zuster in den kerker geworpen, men ſtelde eenige Geregtsdienaars in zijn huis, die op zijne kosten teerden. Zulke behandeling bewoog hem, zijne veiligheid in het jaar 1526 in vreemde landen te zoeken (*). na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Merkwaardig is het verhaal nopens den dood van eenen *Karmeliter* Monnik, BERNARD, een' man van 50 jaren, die te dezen tijde te *Britz*, een plaatsje vijf of zes mijlen van *Mechelen*, ter vuurſtraffe veroordeeld, driemaal te vergeefs in het vuur geworpen werd, hetwelk telkens gebluscht werd, zoo dat men hem met een' hamer het hoofd inſloeg. Het lijk in het vuur geworpen zijnde, werd, zegt men, het vuur weder gebluscht, en het lijk was nergens te vinden, waar uit een gerucht ontſtond, dat de onſchuldige lijder ten hemel was opgenomen (†). BERNARD een Karmeliter ter dood gebragt.

JAN CASTELLAN van *Doornik* werd in *Lotharingen* JAN CASTELLAN.

(*) Hij zelf geeft van deze bijzonderheden een verhaal in de Voorrede op het bovengemelde Boekje TOBIAS en LAZARUS; waar uit GERDES *pag.* 33, 55. en BRANDT *Bladz.* 228. hun verhaal ontleend hebben.

(†) GERDES *pag.* 52.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

gen den 12den Januarij 1525 verbrand, nadat men hem eerst, met veel plegtigheden, ontzet en ontwijd had van de Priesterlijke Orde (*). Hij had in *Doornik* en vervolgens te *Metz* veel dienst gedaan met het verkondigen van het Euangelie. Te *Doornik* vond de Euangelieprediking over het geheel veel toeloop, zoodat men die ſtad ſomtijds het *Vlaamſche Geneve* noemde. Ook heeft geene ſtad meer bloedgetuigen en ballingen ter zake van den Godsdienst opgeleverd, dan *Doornik*.

Nieuw Plakaat.

Kort na den dood van JAN DE BAKKER, werd niet alleen het oude Plakaat tegen de *Lutheranen* vernieuwd, maar bovendien werd een nieuw Plakaat afgekondigd, bij hetwelk alle heimelijke of openbare vergaderingen verboden werden, om te lezen of te ſpreken van het Euangelie, de Brieven van den Apostel PAULUS en andere Geestelijke ſchriften; dezelve uit te leggen; of binnens huis of over tafel te disputeren over het Geloof, de Sacramenten, de magt van den Paus of der Concilien, of andere Geestelijke zaken. Tevens werd belast, alle Ketterſche Boeken te verbranden; en niets te drukken, ten zij het eerst overzien ware bij den Raad enz.

Brief der Landvoogdesſe.

De Landvoogdesſe ſchreef ook den 22ſten van Herfstmaand aan de beſlotene ſteden van *Holland*, dat zij te letten hadden op de Predikers, Parochiepapen en Schoolmeesters binnen dezelve ſteden, en den 27ſten van die maand ſchreef zij aan de Kloosters

(*) Men zie zijn vonnis bij GERDES *Tom.* III. *Mon. pag.* 68.

ters eenen Brief, welken wij, om deszelfs merkwaardigheid, uit BRANDT (*) zullen overnemen, dewijl er uit blijkt, hoe men, inderdaad, algemeen overtuigd was, van de noodzakelijkheid eener Hervorming: na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

„ MARGARIETE enz.

„ Eersaeme, lieve ende beminde. Wij sijn volkomelijken onderricht, dat die dwaelinge, die onder den gemeinen volke geresen is, meest toekompt ende gekomen is uit de indiscrete sermoenen van de Predikanten, Religieusen ende anderen: om waer in te remedieren is onze meininge, dat gij voortaene nijemant en sult uitseijnden, omme te preken, ofte gedogen binnen uwen convente te preken, dan den geenen, die voorsienig, verstandig, ende van goede manieren sijn, ende wel geëxerceert ende geoeffent in de manieren van preken: ende dat gij deselve sulks onderwijst, aleer hij preken sal, dat hij hem wachte, 't gemeine volk te scandeliseren met onbehoorlijke fabulen, redenen ende narratien, als ook wel geschiedt is: dat hij ook niet en vermaene van MARTINUS LUTHER, ofte sijne leeringen, noch ook van de opinie van de Ketters, die hier voortijds geweest sijn: denselven uwe Predikanten adverterende, soo verre sij contrarie doen, dat sij daer van bij u gecorrigeert sullen worden, ende gesuspendeert van 't officie, welke correc-

„ tie

(*) *l. c. Bladz.* 232.

na C G. Jaar 1517. tot 1552.

„ tie gij ten effecte ſult brengen van 't prediken te „ benemen. Boven dezen is onſe meeninge, dat „ die *Terminarisſen* van uwen convente niet langer en ſullen mogen blijven in heure terminen, „ dan die weeke, die ſullen preken, ende die ſelve „ weke geëxpireert ſijnde, terſtondt weder tot huis „ ende heuren convente keeren, ſonder voor of na „ deſelve weeke hen voorder in die termine te mogen onderwinden; waer van wij u adverteren, „ ten einde dat, indien dit contrarie gebeurde, ons „ van noode ſoude ſijn, voorder daer inne te voorſien tot uwen ſchande en ſchade; 't welk wij als „ nu om beters wille gelaten hebben, ende hebben „ niettemin gelast onſen Wethouders, ons te adverteren, indien contrarie van deſe gebeurde ende „ gij hier inne gebrekelijk waert. Eerſaeme, lieve, „ beminde, ons Heere Godt ſij met u. Geſchreven „ in den *Hage* den ſevenentwintigſten Septembris „ des jaers vijftienhondert vijfentwintig."

Nieuwe Plakaten.

Behalven een voorgaand Plakaat tegen het ontvangen, herbergen of begunſtigen van rondzwervende Geestelijke perſonen, en een ander van den 14den van Louwmaand des volgenden jaars 1526, op het ſtuk van Ketterij, kwam er nog een in *Vlaanderen* uit, van den 17den van Hooimaand, gedeeltelijk genoegzaam overeenſtemmende met den Brief der Landvoogdesſe, en voorts verbiedende alle openbare of heimelijke bijeenkomſten, en het ſpreken over en behandelen van geloofszaken; maar ook een bevel, om nevens de Boeken van M. LUTHER, POME-

ME-

MERANUS, CARELSTAD, MELANCHTHON, OECOLAMPADIUS, FRANCISCUS LAMBERTUS, JUSTUS JONAS en anderen van zijne aanhangers met hem gevoelende, alle Euangelien, Zendbrieven, Profetien, en andere Boeken der Heil. Schrifturen; in Duitsch, Vlaamsch, of Walsch, met Kantſchriften en Uitleggingen, inhoudende leeringen van LUTHER, te brengen in eene openbare plaatſe, en aldaar te verbranden. Op pene, dat degenen, die bevonden zou worden, eenige van de voorſchrevene Boeken bij zich te hebben, na de afkondiging van dit Plakaat, gebannen zou worden, op verbeurte van lijf en goed.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Verdichte Wonderwerken.

Niet alleen beijverde men zich, om de leere der Roomſche Kerk te handhaven door Plakaten en met den geweldigen arm; maar men ſtrooide ook ten dien zelfden einde wondergebeurtenisſen uit; bij voorbeeld, dat een Beeld van onze Lieve Vrouw gezien zou zijn, tranen ſtortende over het toenemen der Lutherſche Ketterij en ſoortgelijke (*).

Bijbel in het Nederduitsch vertaald.

Daarentegen gebruikten de Hervormers middelen van eene geheel andere natuur, tot voorſtand van hunne leere; het onderzoek namelijk der waarheid en ſtandvastig geduld in het lijden voor dezelve. Ten aanzien van het eerſte werd al vroeg gezorgd, om den Bijbel in het Nederduitsch te vertalen, en aan de lieden in handen te geven. Zoodra de ſchriften van het Nieuwe Testament door LUTHER in het Hoogduitsch vertaald, in het jaar 1522 waren uit-

(*) GERDES *l. c. p.* 57.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

uitgegeven, werden dezelve ook in het Nederduitsch overgebragt, en reeds in die taal in het jaar 1523 in 8vo gedrukt, te *Amſterdam* bij DOEN PIETERSSOON, in *Engelenburg*, gelijk de Drukker zichzelven noemt. Doch het liep nog eenigen tijd aan, eer ook het Oude Testament in het Nederduitsch gedrukt verſcheen. In het jaar 1525 kwam hetzelve in het kleinſte formaat in 16mo uit, in 4 deeltjes, te *Antwerpen* bij J. ROEMUND. Doch de eerſte Nederlandſche Vertaling van den geheelen Bijbel zag eerst daar na het licht in twee Deelen in Folio, te *Antwerpen* bij JAKOB VAN LIESVELD, zijnde dit de vermaarde *Liesveldſche Bijbel*, welke verſcheidene malen herdrukt is geworden, en laatſtelijk in het jaar 1542, nog bij het leven van LIESVELD, welke uitgave voor de beste wordt gehouden. De Drukker zelf, VAN LIESVELD, is in het jaar 1545 te *Antwerpen* onthalsd, omdat hij in de Aanteekeningen op den kant van den Bijbel, naar een ander exemplaar, gedrukt had: „ Dat de ſaelicheit der menſchen alleen compt door JESUM CHRISTUM. " Deze uitgave des Bijbels werd in een Plakaat van den Keizer in 1546 verboden, gelijk wij zien zullen (*).

Ook vergaderde iemand de allertroostelijkſte ſchriftuurplaatſen, welke hij afzonderlijk in het licht gaf, onder den titel: *Fontein des Levens*. Alhoewel nu dit boekje niets dan ſchriftuurwoorden, zonder eenige uitlegging, vervatte, was het evenwel den hevigſten voorſtanderen van het Pausdom zeer in den weg.

(*) Zie GERDES *p.* 57-62. BRANDT *Bladz.* 363.

weg, zoodat zeker *Brabandsch Franciskaner* de reis aannam naar *Amsterdam*, waar het eerst was gedrukt, en den geheelen druk kocht, welken hij verbrandde; maar het werd terstond in verscheidene plaatsen herdrukt (*).

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Dood van WENDELMOET KLAAS DOCHTER.

In het volgende jaar 1527, werd WENDELMOET KLAAS DOCHTER, eene weduwe van *Monnikendam*, eene deugdzame vrouw, maar die het Euangelie vrijmoediglijk beleed, en zich daar niet van liet aftrekken, eerst op het Kasteel van *Woerden* gevangen gezet, en van daar naar den *Haag* gevoerd, en den 20sten November ter dood gebragt. De Monniken stelden wel alle pogingen van beloften en bedreigingen in het werk, om haar van haar geloof af te trekken, maar zij bleef tot het einde toe standvastig. Men dreigde haar met de straffe des vuurs, maar haar antwoord was: „ Is u die magt van „ boven gegeven, ik ben bereid te lijden." Als hare nabestaanden en anderen haar in den Kerker bezoekende, een derzelven zeide: „ Gij schijnt „ mij toe, den dood niet te vreezen, maar gij hebt „ dien nog niet gesmaakt!" voegde zij hem toe: „ Dat is waar; maar ik zal dien nooit smaken, „ want CHRISTUS heeft hem voor mij ondergaan, „ en gezegd: (*Joann.* VIII. 51.) Indien iemand „ mijn woord bewaart, hij zal den dood niet smaken in eeuwigheid." Tegen zekere edele matrone, die zeer veel van haar hield, en haar zeide: „ Waarom zwijgt gij niet liever, mijne lieve WEN- „ DEL-

(*) BRANDT *Bladz.* 261.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552

„ DELMOET, en denkt en gelooft in uw hart, wat „ gij wilt, opdat gij dit leven nog wat moogt ge- „ nieten?" hernam zij: „ Ach Zuster, gij weet „ niet, wat gij zegt. Met het hart gelooft men „ ter regtvaardigheid; met den mond belijdt men „ tot zaligheid." Eindelijk door het geheele Hof van *Holland* vermaand wordende, om zich te bekeeren, en hare dwaling te herroepen, was haar woord: „ Ik hange mijnen Heer en God aan, „ dien ik noch om des levens, noch om des doods „ wil verlaten zal." Men vraagde haar, „ wat zij „ van de Mis dacht? „ Ik weet het," zeide zij, „ dat gijlieden deze ronde ouweltjes als God er- „ kent, maar ik verfoei ze als den Duivel." Aangaande de Heiligen en derzelver voorbidding beleed zij, geenen anderen Middelaar of Voorfpraak te kennen, dan JEZUS CHRISTUS alleen. Men vermaande haar, toen haar de dood werd aangezegd, dat zij hare zonden aan eenen Priester zou biechten. Haar antwoord was: „ Ik ben al lang geftorven, doch „ het is de geest van CHRISTUS, die mij levende „ maakt. Ondertusfchen heb ik alle mijne zonden „ aan CHRISTUS, mijnen Heere, gebiecht, die heeft „ mij alle mijne zonden genadig vergeven. Doch, „ heb ik iemand van mijne naasten misdaan, ik „ bidde, dat die het mij vergeve." Ter doodftraffe uitgevoerd wordende, als zekere Monnik haar gedurig inviel, haar een kruisbeeld voorhoudende, dat zij haren Zaligmaker, met eenen kus, zou vereeren, zeide zij: „ Ik ken dezen houten Zaligmaker niet; „ mijn Zaligmaker is in den Hemel, ter regterhand

„ Gods,

„ Gods, des Almagtigen Vaders." Voorts verhaalt men, dat deze WENDELMOET, nu den brandſtapel beklommen hebbende, in den oogenblik, dat men haar zoude worgen, zediglijk hare oogen geſloten en haar hoofd geneigd hebbe, als ſchikte zij zich, om te ſlapen. Dus gaf zij den geest, zijnde eerst geworgd en toen verbrand. Eenigen rekenen haar onder de Martelaren der Doopsgezinden, doch zonder grond, dewijl men niet leest, dat haar iets omtrent den Doop te last is gelegd (*).

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Nieuwe Plakaten.

In de eerſte maanden van het jaar 1528, Januarij en Februarij, werden weder nieuwe Plakaten van wege den Keizer op het ſtuk van den Godsdienst uitgegeven. Te *Doornik* lag te dezen tijde een *Augustyner* Monnik, HENDRIK genaamd, zijnde een *Vlaming*, gevangen. Hij was de eerſte, die te *Kortryk* het Euangelie predikte, vervolgens had hij de Monnikskap afgeleid, en eene vrouw getrouwd. Hij werd daar over te *Kortryk* gevangen genomen en naar *Doornik* gebragt. Men bood hem het leven aan, indien hij bekende, dat de vrouw, die hij getrouwd had, niet zijne echtelijke huisvrouw, maar zijne hoer of bijzit ware. Doch hij weigerde, onder deze voorwaarde, zijn leven te verlengen, en werd dus, ſtandvastig blijvende bij het gene hij geleerd had, in de maand Mei des jaars 1528 levende verbrand (†).

Nieuw Plakaat.

In het jaar 1529, in welk jaar te *Kameryk* de vre-

(*) GERDES *pag.* 62, 63. BRANDT *Bladz.* 242, 243.

(†) GERDES *p.* 63, 64. BRANDT *Bladz.* 249.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

vrede gesloten werd tusschen *Frankryk* en den Keizer, waar in men van wederzijde overeenkwam, om de *Luthersche* Ketterij uit te roeijen, gaf KAREL V een nieuw Plakaat uit, hetwelk den 25sten van Wijnmaand werd afgekondigd, en waar bij degenen, die de verboden Boeken binnen zekeren tijd niet overleverden, ter dood werden verwezen, zonder genade of uitstel en verdere strenge bepalingen omtrent degenen, die van Ketterij verdacht of beschuldigd werden, met breede beloften aan de aanbrengeren derzelven. Den 20sten van die maand was te *Mechelen* zekere WILLEM VAN ZWOL, ter zake van *Lutheranerij*, verbrand (*).

In het jaar 1530 werd in *'s Gravenhage* TEUNIS TEEKSZOON van *Naarden*, een jongeling van vierentwintig jaren, wegens zijnen ijver tegen het Pausdom, verbrand. Hij was eerst een scholier te *Leuven* geweest, zeer ongebonden van leven, tot dat hij daar na te *Naarden*, op eene wandeling, als uit den hemel ter neder werd geslagen, en voor dood t'huis gebragt, waar na hij een' afkeer van het kwaad, en met een van het Pausdom kreeg, en de Hervorming predikte. Daar over gedaagd zijnde, reisde hij gewillig naar den *Haag*. Men liet hem eens gaan, daar na waarschuwen, en ten laatste vasthouden; zelfs in de gevangenis werd hem nog gelegenheid gegeven, om te ontkomen, dan hij zocht dit niet. Naar het vuur gaande, dankte hij God, en zong een oud lied: *Ik arm schaapken aan*

(*) BRANDT *Bladz.* 249. GERDES. *p.* 65-68.

aan der heide enz. Hij trok de muilen van zijne voeten, de kousfen van zijne beenen, en deelde die den armen (*).

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Vervolging in Gelderland.

In *Gelderland* werd de Hervorming met geweld belet, eenen vasten voet te vatten. De Hertog KAREL VAN EGMOND, die in gedurige oorlogen een onrustig leven voerde, misfchien, uit de verandering in den Godsdienst, ook verandering in de burgerlijke regering vreezende, ftelde alle pogingen in het werk, om de Hervorming te weeren. Hij gaf zijne oogmerken daar toe te kennen in eenen vleijenden Brief aan den Paus, in het jaar 1525 gefchreven (†); in het jaar 1529 gaf hij een ftreng Plakaat uit te *Arnhem*, tegen de *Lutheranery*, welk Plakaat geteekend was den 17den April. Een der eerften, die in *Gelderland* het Euangelie verkondigden, was ADOLF CLARENBACH, beftuurder van het School te *Wezel*, die te *Keulen* den 28ften September 1529 ten vuurdood verwezen is. Behalve dezen CLARENBACH heeft GERHARDUS GELDENHAUR, gezegd VAN NIMWEGEN, een geleerd man, en vriend van ERASMUS, veel dienst aan de Hervorming gedaan. Hij week naderhand ten lande uit naar *Duitschland*, en is te *Marpurg* in het jaar 1542 overleden. Hij heeft verfcheidene fchriften nagelaten, een van welken, behelzende aanteekeningen van ERASMUS op de wetten tegen de Ketters, en verfcheidene Brieven van VAN NIMWEGEN, over de Hervorming en het ftraffen

(*) BRANDT *t. a. p.*

(†) Men leest dezen Brief bij GERDES *p.* 46.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552

ſen der Ketteren, aan Keizer KAREL, aan de Duitſche Vorsten te *Spiers* verzameld, aan KAREL, Hertog van *Gelder*, en aan FILIPS, Landgraaf van *Hesſen*, uitgegeven te *Straatsburg* 1527 in 8vo. de genegenheid van ERASMUS zoo zeer van hem vervreemde, dat deze een' ſcherpen Brief *tegen de valſche Euangeliſchen* ſchreef, welke door de Godgeleerden van *Straatsburg* is beantwoord geworden, waar op ERASMUS weder geantwoord heeft (*). Die ERASMUS, die altijd van gematigdheid ſprak en roemde, die zoo vreesachtig was, dat hij in het jaar 1521 ſchreef, dat, indien LUTHER alles godzalig geſchreven had, hij ERASMUS nogtans geen gemoed had, om voor de waarheid levensgevaar te ondergaan, ſchreef nu in het jaar 1530 ſchimpend en ſcherp aan die van *Nederland* en *Oostfriesland* eenen langen Brief, om zich niet ſchuldig te maken aan het oproer, daar het Lutherdom door werd voortgezet; en om, gelijk hij ſprak, zich binnen de arke te houden, om door den Zondvloed niet te vergaan; in CHRISTUS ſcheepken te blijven, om door de golven niet verzwolgen te worden; in den ſchaapsſtal der Kerk te volharden, om geene prooi voor den wolf te worden, of voor den *Satan*, die altijd rondgaat, zoekende, wien hij zou mogen verſlinden. Hij toonde zich te ſchamen, dat hij vriendſchap onderhouden had met voorname Hervormers, en verklaarde, niet verder met hen te doen te hebben (†).

Niet-

(*) GERDES *pag.* 41. *Not.*

(†) GERDES *p.* 70-74. BRANDT *Bladz.* 254. en 301-311.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Niettegenstaande dit alles, ging de Hervorming voort in de *Nederlanden* zich uit te breiden. Te *Amsterdam*, toen reeds eene aanzienelijke stad, werd de leer der Hervorming in het geheim geleerd en van velen aangenomen, en bijzonder door den geleerden JOANNES SARTORIUS zelfs schriftelijk tegen KORNELIS CROCUS en ALARD verdedigd (*); ook door JOAN TIMAN, gemeenlijk genoemd JAN DE AMSTERDAMMER, die naderhand te *Bremen* langer dan 30 jaren een Leeraar van het Christendom geweest en in het jaar 1557 overleden is.

MARIA, Koningin wed. van Hongaryë Landvoogdesse der Nederlanden

In het jaar 1531 werd MARIA, weduwe van LODEWYK, Koning van *Hongaryë*, en Zuster van Keizer KAREL, Landvoogdesse der *Nederlanden*, in plaats van MARGARETHA van *Oostenryk*, die in het voorgaande jaar 1530 overleden was. Te zelfden tijde, den 7den October, kwam er weder een Plakaat uit te *Brussel*, waar bij het Plakaat van 1529 werd bevestigd, met deze vermeerdering: „ Dat „ niemand voortaan eenige nieuwe Boeken, van „ wat inhoud die ook waren, zou mogen drukken, „ schrijven, of doen drukken of schrijven, ten ware „ hij daar toe eerst Brieven van Octrooi verkregen „ had, op peene, dat men de overtreders van dat „ bevel zonder genade of uitstel zou schavotteren, „ en daarenboven met een gloeijend kruis brandmerken, ofte een oog uitsteken, of de hand afkappen, ter bescheidenheid van den Regter (†). "

Die

(*) Zie van SARTORIUS meer bij GERDES *p. 76.* volgg.

(†) BRANDT. *Bladz.* 260. GERDES *p. 79.*

na C. G Jaar 1517 tot 1552

Die van *Deventer* weigerden echter in het jaar 1532 des Keizers Kommisſarisſen tot het Geloofsonderzoek toe te laten, bewerende, dat de verdachte perſonen bij den Burgemeester en den Raad behoorden onderzocht te worden.

Een geheel huisgezin te Limburg verbrand.

Maar te *Limburg* was de vervolging door Keizerlijke Gelastigden zwaar. Onder anderen werden daar op den houtmijt verbrand zes perſonen uit één huisgezin, de man, de vrouw, en twee dochters met derzelver mannen, wegens derzelver afkeer van het Pausdom. Als deze naar den berg *Rotfelt*, eene kleine mijl van de ſtad gelegen, ter dood gevoerd werden, hoorde men hen alle zes, als met éène ſtem, den ganſchen weg langs, niet anders dan Pſalmen zingen. Daar na riepen zij, malkanderen vertroostende en verſterkende, den naam des Zaligmakers JEZUS aan, tot den laatſten ſnik des levens toe. Op gelijke wijze werden anderen te *Atrecht*, *'s Hertogenbosch* en elders ter dood gebragt (*).

Om dezen tijd namen de opſchuddingen door de oproerige Herdoopers verwekt, eenen aanvang, van welke te zijner plaatſe geſproken zal worden. Wij maken er hier ſlechts, in het voorbijgaan, gewag van, omdat derzelver oproerige ondernemingen den haat van velen tegen de Hervorming meer en meer aanvuurden, die geen behoorlijk onderſcheid wisten te maken, waar door menigen ongelukkig werden.

In het jaar 1534 werd in *'s Hertogenbosch* JOOST *de*

(*) GERDES *p.* 80. BRANDT *Bladz.* 263, 264.

de Pottebakker om den Godsdienst onthoofd, en WILLEM WIGGERTSZOON heimelijk op het Slot te *Schagen*. YSBRAND SCHOL, een Priester van *Amsterdam*, niet ongeleerd en zeer welsprekend, liep ook in het oog, en werd van Ketterij beschuldigd. Tweemalen vond zijne verantwoording plaats, maar ten derdemale beticht zijnde, werd hij naar *Braband* gezonden, een' tijd lang te *Vilvoorden* gevangen gehouden, en eindelijk in *Brussel* ten vure verwezen (*).

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

In het jaar 1536 trof de vervolging WILLEM TYNDAL, een' Engelschman, die zijn vaderland ontweken, zich te *Antwerpen* onthield, en van daar de vertaling van het Nieuwe Testament, hetwelk hij in het Engelsch had overgezet, aan zijne landgenooten overzond, hij werd daar over gevangen en naar *Vilvoorden* gevoerd, en ten laatste verworgd en verbrand (†).

Nieuw Plakaat.

Toen de Keizer in het jaar 1540 door *Frankryk* in de *Nederlanden* was gekomen, om een oproer, hetwelk te *Gend* ontstaan was, te stillen, werd er een nieuw Plakaat op het stuk der Ketterij en Ketterfche Boeken uitgegeven, waar op de vervolging met nieuwe hevigheid vernieuwd werd, waar van ons bestek ons niet toelaat alle bijzonderheden te vermelden, die men bij BRANDT en andere Geschiedschrijvers breeder verhaald vindt (§). Deze vervolging

(*) GERDES *p.* 107. BRANDT *Bladz.* 267.

(†) Men zie meer van hem bij GERDES *p.* 107. *sqq.*

(§) BRANDT *Bladz.* 342. volgg.

na C. G Jaar 1517 tot 1552

ging verſpreidde zich door het geheele land, alleen is opmerkelijk, dat men aangeteekend vindt, dat in de ſtad *Groningen*, voor de komst van den Hertog van *Alba* hier te lande, niemand om zake van den Godsdienst ter dood is gebragt, niettegenſtaande in dezelve ſtad velen der Hervormde leere waren toegedaan, en zelfs in het Klooster van *Aduard*, deszelfs Abt ALBERT VAN HARDENBERG, een uitmuntend en geleerd man, deze leere aan zijne Kloosterlingen inboezemde, die naderhand te *Bremen* en *Embden* een Leeraar derzelve tot aan zijn' dood toe geweest is (*).

ALBERT PIGHIUS van Kampen.

Op den 29ſten van Wintermaand des jaars 1542 overleed ALBERT PIGHIUS van *Kampen*, Kanunnik van de St. Janskerk te *Utrecht*, vermaard door zijne geſchriften tegen BUCERUS en anderen, ter verdediging van het *Roomſche* Geloof. Hij was een geleerd man, die echter, hoe zeer een beſtrijder der Hervormden, het vermoeden van onregtzinnigheid niet heeft kunnen ontgaan, zoo zelfs, dat eenige van zijne Boeken op de lijst der verbodene Boeken geplaatst zijn geworden. Zijn dood, zegt men, werd verhaasd, door verdriet, omdat hij geene kans zag, om, met hoop van goeden uitſlag, het werk van BUCERUS: *Over de ware bevrediging der Kerk in leere, plegtigheden en tucht*, te gelijk met een *antwoord op de lasteringen*, gelijk de titel heeft, *van* ALBERT PIGHIUS *van Kampen, onlangs tegen de Belijdenis en verant-*

(*) GERDES *pag.* 157, 159.

antwoording der Protestanten in het licht gegeven, te beantwoorden (*).

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Op het volgende jaar 1543 wordt ons opgeteekend de gevangenis en ontkoming van FRANCISCUS DRYANDER, eigenlijk DE ENZINAS, hetwelk in het *Spaansch* eene soort van eikenboom beteekent, van waar, naar de gewoonte dier tijden, de naam DRYANDER genoemd is, van het Grieksche *Drys*, een eik of eikenboom. Deze DRYANDER was een Spanjaard, zeer geacht bij de Duitschers en Nederlanders, die door MELANCHTHON ten sterksten werd aangeprezen aan den Aartsbisschop CRANMER, als een' man van groote geleerdheid en deftige zeden. DRYANDER, in het jaar 1543 in de *Nederlanden* zijnde, ondernam eene vertaling van het Nieuwe Testament in het Spaansch, ten dienste zijner landgenooten, hij liet dezelve te *Amsterdam* drukken, met een' opdragt aan den Keizer, met den titel: *Het Nieuwe Testament, dat is, het Nieuw Verbond van onzen eenigen Verlosser en Zaligmaker*, JEZUS CHRISTUS. Doch een Monnik, anders niet onkundig, wien hij het eerste blad afgedrukt had overgegeven, kon het woord *verbond* niet verdragen, en zwoer bij zijne kap, dat FRANCISCUS geen ander oogmerk met deze vertaling had, dan om de Ketterij van LUTHER aan zijne landgenooten in te boezemen. DRYANDER was genoodzaakt het woord *verbond* weg te nemen en den titel te laten herdrukken,

FRANC. DRYANDER.

(*) GERDES *pag.* 163.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

ken, doch nu ſtootte zich een ander niet ongeleerd Monnik, dat er op den titel gelezen werd: *eenigen* Verlosſer en Zaligmaker. Andermaal was DRYANDER ook dezen hier in te wille; doch nu deelde hij niemand iets meer van zijn werk mede, voordat hij zelf bij den Keizer gehoor verkregen, en dien zijn werk had aangeboden. De Keizer ontving hem gunſtig, en beloofde hem zijne beſcherming, mids er niets in het werk ware, hetwelk met regt kwaad vermoeden kon verwekken. DRYANDER antwoordde, dat dit Boek boven alle vermoeden was, als zijnde van God zelven oorſpronkelijk, wiens woord daar in, door zijnen Zoon geopenbaard, gelezen werd. De Keizer ſtelde het werk in handen van eenen Monnik, zijnen Biechtvader, PETRUS A SOTO genoemd. Deze, DRYANDER lang hebbende opgehouden, deed hem eindelijk te *Bruſſel* gevangen nemen, in welke gevangenis hij vijftien droevige maanden heeft doorgebragt, wordende zelfs door zijnen Vader en Oomen onophoudelijk aangezocht, om te herroepen, maar daartegen ook veel troost genietende door de aanſpraak en bemoediging van eenen medegevangenen, om het geloof, GILLIS TILLEMAN genoemd, en wordende in zijne gevangenis ook van meer dan 400 menſchen bezocht, die allen der zuivere leere waren toegedaan. Hij ontkwam eindelijk gelukkig zijne gevangenis, gelijk hij dit alles zelf verhaald heeft, en begaf zich toen naar *Duitschland*, zonder dat wij van zijne verdere lotgevallen meer weten, alleen dat de aanprijzing van hem door

ME-

MELANCHTHON aan den Aartsbisſchop CRANMER laat vermoeden, dat hij ook naar *Engeland* gereisd is (*).

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Hevigheid der vervolging.

De bovengemelde GILLIS TILEMAN was niet zoo gelukkig, als DRYANDER, om te ontkomen, maar heeft met eenige andere belijders der waarheid in het jaar 1544 den dood moeten ondergaan. Hoe zeer men voorts ijverde tegen deze belijders, kan het voorbeeld der ſtad *Leuven* getuigen, in welke alleen, gedurende den loop des jaars 1543, wel 20 of 30 menſchen ten vure gedoemd zijn. Ook gebruikte men allerhande listen, om de voorſtanders der Hervorming te ontdekken en in handen te krijgen. Men vermaande het volk van de Predikſtoelen, om de genen, die zij kenden, aan te brengen, en roemde dit als een bij God verdienſtelijk werk. Men onderrigtte ook het volk, op welke wijze en door welke vragen zij hen ontdekken konden. Om de Herders en Leeraars te ontdekken, liet men derzelver beeldtenis afſchilderen en op publieke plaatſen voorhangen, met belofte van eene groote geldſomme voor den aanbrenger (†).

Wanhoop van JAC. LATOMUS en anderen.

Ondertusſchen, terwijl de belijders van het Euangelie met ſtandvastigheid en vertrouwen den wreedſten dood ondergingen, vindt men daartegen verſcheidene voorbeelden van zulken, die in het geloof der Roomſche Kerk, hetwelk twijfeling omtrent de zaligheid aanraadt, volhardende, in de akeligſte wan-

(*) GERDES *pag* 165-172.

(†) GERDES *pag.* 173.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

wanhoop gestorven zijn. Dit wordt verhaald van zekeren GUARLACH, een' Leeraar der Heil. Schriften bij de Monniken van *St. Geertruid* te *Leuven*, van eenen ARNOLD VAN BOMMEL, een' jongeling, die zich zelven, op eene ellendige wijze, vermoordde; maar bijzonder van JACOBUS LATOMUS, Kanunnik, Doctor en Professor der Theologie te *Leuven*, die, in het eerst der Hervorming niet ongenegen, doch schielijk veranderende, dezelve, zoo veel in hem was, had zoeken te verdrukken. Hij schreef tegen ERASMUS, tegen LUTHER, tegen OECOLAMPADIUS en tegen TYNDAL (*). Maar ééns op een' tijd te *Brussel* den Predikstoel beklimmende, om voor Keizer KAREL te prediken, werd hij zoo verbaasd, en verward, dat niemand verstaan kon, wat hij zeggen wilde, en de geheele vergadering aan het lagchen raakte. Die schande behaald hebbende, keerde hij weder naar *Leuven*, daar de schaamte over deze schande, en het overdenken van hetgeen hij tegen zijn gemoed gedaan had, het hem zoo bang maakten, dat hij tot wanhoop verviel. Dikwijls ontviel hem in zijne lessen, dat hij tegen de waarheid had gestreden. Om deze stem te smooren, werd hij door de andere Theologanten, voornamelijk door RUARD TAPPER van *Enkhuizen*, binnens huis opgesloten, daar hij den XXIXsten van Mei 1544 een droevig einde nam, op elke aanspraak uitroepende: „ Dat „ hij verdoemd, dat hij van God verworpen was, „ dat hij op geene zaligheid, noch vergiffenis

„ hoop-

(*) Verg. boven *Bladz.* 47.

„ hoopte, omdat hij met opzet tegen God geſtre- „ den had.”

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

JAN ALLARD.

In dit jaar 1544, anderen zeggen, in 1541, overleed te *Leuven* JAN ALLARD van *Amſterdam*, die, wegens zijne geleerdheid en welſprekendheid, bij ERASMUS, PETR. NANNIUS, CONRADUS GOCLENIUS en LUDOVICUS VIVES, in hooge achting was. Deze, ſchoon hij LUTHER niet zeer gunſtig was, en in de gemeenſchap der *Roomſche* Kerk gebleven is, liet echter niet na, ſommige dingen aan te wijzen, die in den handel der Kerkelijken te beſtraffen waren. Op den titel van *Allerheiligſte Vader* aan den Paus gegeven, merkt hij aan: Dat de Paus daar door geſtadig vermaand werd, om in heiligheid des levens, en niet in rijkdommen of gebied uit te munten (*). Ook wees hij aan, dat eertijds de uitdeeling der Kerkelijke ſchatten aan de Diakenen ſtond, die voornamelijk zorg droegen voor de armen; en daar op volgt deze wensch: *Gave God, dat de Kerk hedendaags zulke Diakenen had, wien men die heilige bediening aanbeval.* Ja, hij leide den Bisſchoppen, en aan al de Geestelijken, Kerkdiefte te last, omdat zij de goederen der Kerk en der behoeftigen tot hun eigen en der hunnen gemak in het geheel aanleiden, daar zij uit dezelve niet meer dan nooddruft behoorden te trekken. Hij was van nature hardhoorend, maar glad van tong, waarom ERASMUS van hem zeide: *Dat de tong goedmaakte, hetgeen aan de ooren gebrak.* Hij heeft zich in

(*) *Not. ad* RUD. AGRICOL. *T.* II. *p.* 170.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552

in het Gemeenebest der Geleerden verdienstelijk gemaakt, door de uitgave van de werken van RUDOLPHUS AGRICOLA. Bij zijnen uitersten wil maakte hij alle zijne Boeken aan de arme weeskinderen te *Amsterdam*, en schreef zich zelven, doelende op zijnen naam ALLARD, dit grafschrift:

Tota regit tellus, qui tellus tota vocatur.

als wilde hij zeggen:

Al d' aard' bedekt hem nu, die ALÄARD wordt geheten (*).

Plakaat tegen de School te Wezel.

In *Holland* was den XXVIsten van Januarij dezes jaars 1544 het herbergen der gevlugten, ter zake van Ketterij en het bezorgen hunner goederen, op nieuw bij Plakaat verboden; en als die van *Wezel* eene nieuwe School wilden oprigten, en zulks overal bekend maakten, om leerlingen te lokken, zonder daar in den Keizer of den Paus gekend te hebben, werd door een Plakaat, den 7den Maart te *Brussel* uitgegeven, aan de ingezetenen dezer landen verboden, hunne kinderen, broeders, neeven of anderen van hunne magen, vrienden, of anderen, staande onder hunnen laste, en bewind, daar henen te zenden: op peene van gehouden te zullen worden als Ketters, en als zoodanigen gestraft te worden, naar inhoud der Plakaten (†). De stad *Wezel*, staande onder de regering van WILLEM, Hertog van *Kleef*, had reeds in het jaar 1542 openlijk de Hervorming aan-

(*) GERDES *p.* 177. BRANDT *Bladz.* 353.
(†) BRANDT *Bladz.* 348.

aangenomen, en na een gehouden mondgefprek met de Roomfchen, in het jaar 1543 de Mis geheel afgefchaft; federt was zij eene toevlugtsplaats geworden voor de Protestanten, die in *Braband*, *Vlaanderen* en de overige *Nederlanden* de hevigheid der vervolging zochten te ontwijken.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Onder de eerfte Hervormde Leeraars dezer ftad was IMAN ORTZEN, gemeenlijk *de Zeeuw* genaamd, omdat hij in het dorp *de Oude tong* bij *Zierikzee*, in het jaar 1505 geboren was. Hij was een zeer geleerd man, en werd in het jaar 1536 naar *Wezel* beroepen, alwaar hij de Hervormde Leer met grooten ijver verkondigde, en de Kerk hervormde; in het jaar 1548 werd hij, op last van Keizer KAREL, door de voorftanders van het *Interim* verdreven, maar in het jaar 1560 terug geroepen, is hij, in het jaar 1571, te *Wezel* geftorven en aldaar begraven (*).

Nieuw Plakaat tot verbod van Boeken.

Te *Gend* werd den 18den December weder een Plakaat uitgegeven, vervattende eene nadere verklaring op het prenten of drukken en verfpreiden der Boeken: ,, Die iets gedrukt had, zonder octrooi, al werden er geene dwalingen in gevonden, zou eeuwiglijk gebannen worden, en bovendien 300 Caroliegulden verbeuren. Niemand mogt iets drukken in de Spaanfche, Engelfche, Italiaanfche of andere vreemde taal. Ook niets, zonder namen van Schrijver, Prenter, (Drukker,) of van de plaats, waar het gedrukt was, of met valfche namen. Die eeni-

(*) GERDES *pag.* 179. *Not.*

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

eenige Boeken, zonder het Privilegie, bevonden werd verkocht, of in zijn' winkel te hebben, zou telkens verbeuren 50 Guldens. Niemand mogt Boeken, buiten 's lands gedrukt, verkoopen, of meer dan drie dagen in zijn' winkel houden, zonder daar van eene lijst over te geven aan den Officier van de plaats, alwaar hij woonde. De Officiers zouden alle jaren tweewerf rondgaan, om alle Boekwinkels te visiteren, die hun weigerde zijn huis te onderzoeken, zou verbeuren 100 Gulden en de onderzoeking bovendien moeten dulden, niettegenstaande eenige privilegie, exempel of vrijheid ter contrarien: nochte ook diversiteit van jurisdictie enz.

Voorbeeldige dood van MARIA VAN BEECUM.

In *Overysfel* leed in dit jaar den dood voor haar geloof eene edele jonkvrouw MARIA VAN BEECUM, te gelijk met haar broeders vrouw URSULA. Deze edele Maagd, door hare Moeder, omdat zij niet met de Roomsche Kerk gevoelde, ten huize uitgedreven, begaf zich naar het Bisdom *Utrecht*, bij haren Broeder JAN VAN BEECUM, doch de Bevelhebber der Provincie, hare schuilplaats ontdekt hebbende, overviel haar bij nacht; bij haar wegvoeren, vraagde zij hare Schoonzuster URSULA, of zij haar wilde verzellen, die zulks, met toestemming van haren man, deed. Zij werden eerst naar *Deventer* en vervolgens naar het Slot *Delden* gebragt. Zij bleven standvastig in haar geloof, en werden daarom ter dood verwezen. Ter straffe uitgeleid wordende, gingen zij zingende voort, en tegen de menigte, welke blijken gaf van mededogen, zeide MARIA: „ Wij lijden niet als boosdoensters,

„ maar

„maar als Christenen. Daarom weent niet over ons!" Ter ſtrafplaats gekomen, vertroostten zij malkander, en zeiden elkander met eenen kus het laatſte vaarwel, voorts baden zij God, dat hij het aan hare Regters wilde vergeven, die niet wisten, wat zij deden, dat hij hen, die in de duisternis van het Bijgeloof omzworven, verlichten, en hare zielen in de hemelſche vreugde aannemen mogt. MARIA, de Regters vermaand hebbende, om geen onſchuldig bloed meer te vergieten, ging welgemoed naar den houtſtapel, en als de ſcherpregter vloekte, omdat de ketting gedraaid was, beſtrafte zij hem zediglijk, hem vermanende, dat hij toch God niet zou lasteren, om haar ligchaams wil, hetwelk niet zoo veel waard was. De Parochiepriester van *Delden* keerde URSULA om, van hare Zuster af, maar zij wendde zich terſtond, zeggende, dat zij den uitgang harer Zuster wilde aanſchouwen, in wier heerlijkheid zij ook verlangde in te gaan. Nadat MARIA verbrand was, werd hare Zuster gevraagd, of zij nog niet van hare hardnekkigheid wilde afſtaan, zullende dan met het zwaard gedood worden, maar zij weigerde ſtandvastig, en gaf aan een' van hare boeren, die daar bij geval tegenwoordig was, in last, om haren man vaarwel te zeggen, en hem in haren naam te vermanen, dat hij God zou dienen, aan wien zij nu ſtond geofferd te worden. Naar den ſtaak geleid wordende, bad zij het *Onze Vader* met gevouwene handen; toen zij zeide: *Onze Vader, die in de Hemelen zijt*, viel de Priester haar in, „ja, daar wordt hij gevonden;" waar op zij hernam:

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

„ Omdat ik hem daar zoek en niet in het bederfelijk brood, moet ik den dood ondergaan." Toen zij den houtstapel opklom, en haar voet waggelde, zeide zij: *Mij dunkt, dat ik vallen zal*; de Regter dit verstaande, van haren zin, om af te vallen, riep: *Houdt op, zij is bedacht op afval.* „Geen„ zins," hernam zij: „ Maar het blok, daar ik „ op trad, wankelde, verre zij het, dat ik CHRIS„ TUS zou verlaten (*)."

De Godgeleerden van Leuven kondigen eenige leerstukken af.

De Godgeleerden van *Parys* hadden in het jaar 1543 aldaar eenige leerstukken openlijk laten afkondigen en in druk gegeven, welke door den Koning van *Frankryk* met zijn gezag bevestigd waren; ten einde de Ketters te ligter te kunnen overwinnen. Dit voorbeeld werd door de Godgeleerden van *Leuven* in dit jaar 1544 gevolgd, die XXXII artikelen opgesteld hebbende, dezelve, insgelijks door den Keizer bekrachtigd, plegtig lieten afkondigen. Zij waren de volgende: „ Dat het Mis-offer van CHRIS„ TUS ingesteld, en heilzaam is voor levenden en „ dooden. Dat men de Heiligen moet aanbidden, „ opdat zij onze voorsprekers zijn mogen bij CHRIS„ TUS. Dat de zelfstandigheid van brood en wijn „ bij de wijding veranderd. Dat het alleen den „ Priesteren geoorloofd is, het brood in den wijn „ te wijden, en dat het geheele Avondmaal van „ CHRISTUS slechts tot hen alleen behoort. Dat „ de Kloostergeloften moeten gehouden worden. „ Dat door de Sacramenten het Vormsel en de Oor-

„ biecht

(*) GERDES *pag.* 180-182.

„ biecht, de Heilige Geest wordt medegedeeld. „ Dat de zielen uit het Vagevuur verlost worden „ door het gebed, vasten en goede werken. Dat „ de wetten der Kerk omtrent het vasten en het „ onderfcheid der fpijzen het geweten verbinden. „ Dat er een Opperbisfchop der Kerk is, wien allen, „ volgens Goddelijk regt, gehouden zijn te gehoor- „ zamen. Dat men vele dingen gelooven en als „ noodzakelijk moet aannemen, welke in de Schrift „ niet gemeld worden. Dat het Vagevuur door de „ Pausfelijke Aflaten wordt kwijtgefcholden. Dat „ zelfs onreine en ondeugende Priesters het lig- „ chaam des Heeren wijden, indien zij flechts de „ bedoeling hebben, om dat te wijden. Dat men „ alle doodzonden aan den Priester moet openba- „ ren, en de facramentele abfolutie van hem ont- „ vangen. Dat de mensch eenen vrijen wil heeft, „ waar door hij wel of kwalijk kan handelen, en „ van de zonde opftaan door boetvaardigheid. Dat „ de vergeving der zonden niet verkregen wordt „ alleen door het geloof, maar door de liefde en „ ware boetvaardigheid. Dat de Kerk en wettiglijk „ zamengeroepene Kerkvergaderingen niet kunnen „ dwalen, en dat men haar moet gehoorzamen. „ Dat het oordeel en de uitlegging der Schrift aan „ de Kerk behoort, indien er iets betwistbaars is „ enz." (*)

Dood van PETRUS BRULLY.

Het jaar 1545 werd reeds in de maand Februarij met bloed geteekend, op welken dag PETRUS BRUL-

LY

(*) GERDES *p.* 137, 138.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

LY te *Doornik* met klein vuur verbrand werd. Hij was Leeraar te *Straatsburg*, maar werd in de maand September 1544 door die van *Doornik* verzocht, om hun het Euangelie te prediken. Hij verkondigde hetzelve hier en te *Rysſel* in het geheim, ſlechts eenen korten tijd. Als men hem naarſpoorde, en hij zich niet langer wist te verbergen, lieten die van *Doornik* hem met een touw over den ſtads wal, opdat hij dus zoude omkomen. Ongelukkig gebeurde het, dat één hunner, toen hij reeds op den grond zat, die hem vaarwel wilde zeggen, en daarom van den muur afklom, een' losſen ſteen van boven neder ſtiet, welke den ongelukkigen man een been brak; het geraas van den val en het gekerm van den gewonden deed de naaste wacht toeloopen, die hem vatte en naar de gevangenis bragt. Hij bleef volſtandig bij de leer, welke hij verſtond, waarheid te zijn, vertroostte zijne medegevangenen en zijne huisvrouw (*) door Brieven, zag den hardſten dood rustig te gemoet, en riep, vol vertrouwen, in het midden van een langzaam vuur, zijnen Schepper en Zaligmaker aan, tot den einde toe (†).

Leeraars onder het kruis.

Daar bevonden zich te dezen tijde nog meer anderen, die, met groot gevaar, de Hervorming in deze landen predikten, te weten: GERARDUS GALLINACEUS, . . . GALENUS, HERMANNUS MODET, PE-

(*) Men leest eenen zijner Brieven aan zijne huisvrouw bij GERDES *Tom.* III. *Euang. Renov. Monument. pag.* 96.

(†) GERDES *p.* 184. BRANDT *Bladz.* 355.

PETRUS GABRIEL, CHRISTOPHORUS FABRICIUS, HERMANNUS JOANNES, die eertijds Monniken geweest waren. Ook FEITO, ANTONIUS NICOLAUS, CORNELIS COOLTUIN, die te voren Priesters waren, en uit burgerlieden, ADRIAAN HAAMSTEDE, de eerste Schrijver van het Nederlands Martelaarsboek, AGG. SIM, P. DELEIN, P. CARP, CASPAR HEIDANUS, ELLARD GERRITS, EVERHARDUS GERARDUS, PETRUS HASARDUS, ÆGIDIUS, . . . JAN ARENTSZOON, PIETER CORNELISZOON. Doch eenigen daar van geraakten in later tijd tot het Predikambt.

na C G. Jaar 1517. tot 1552.

Vervolging.

Terwijl de bovengemelde BRULLY te *Doornik* gevangen lag, zijn er ook eenigen van zijne Toehoorderen verbrand. Dewijl de Wethouders, naar het oordeel der Geestelijken, evenwel te flap waren tegen de Ketters, werd de Raadsheer KAREL TISNACH van *Brussel* naar *Doornik* gezonden. Zeker Burger, BERGIBAN genaamd, vergeefs in zijn huis gezocht zijnde, gaf zich, door een' verkeerden ijver, zelven aan; doch moest voor deze roekeloosheid boeten, dewijl hij den lof der standvastigheid miste. Door de zware bedreigingen van den wreedsten dood verschrikt, wederriep hij zijne eerste belijdenis, zonder daar mede iets anders te winnen, dan dat hij niet door het vuur, maar met het zwaard gedood werd. Doch een ander, PIETER MIÖCE, die ook te dier tijd gevangen was, volhardde in het geloof. Vergeefs hield men hem de herroeping van BERGIBAN voor, dien hij erkende, dat God verzocht had, door zijne roekeloosheid. ,, Wat mij aangaat, " zeide hij, ,, zoo mij God zulk een middel, om

,, te

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

„ te ontkomen, gegeven had, ik zou mij wel uit „ uwe handen gehouden hebben: en daarom, terwijl gij mij hebt, doet met mijn ligchaam, het„ geen u goeddunkt, mijne ziel is onder uw ge„ bied niet.

Nog werd er een kleermaker met Ketterij beticht, en nevens zijne vrouw gevangen. De man bezweek, wederriep, en kreeg het zwaard. Maar zijne vrouw gedroeg zich mannelijker, en liet zich om haar geloof met de aarde bedelven. Dit bedelven met aarde ging hier dus toe: Men leide haar op het schavot in eene kist zonder deksel, van lengte en van breedte, dat er haar ligchaam naauwelijks in paste; om dit voorts van boven wel te sluiten, werden er drie ijzeren handboomen dwars door gebragt, één omtrent de borst, de ander op den buik, de derde op de beenen; aan het einde van deze smoorkist, omtrent het hoofd, was een gat gemaakt, daar de beul eene strop doorstak, die, om haren hals gelegd, van onder het schavot werd toegetrokken, toen men het ligchaam met aarde bedekte (*). Doch wij zwijgen liever van meer andere voorbeelden van de wreedheid der bijgeloovigheid.

Gemeente van vlugtelingen in Engeland

Om dezen tijd begaven zich velen, om de hevigheid der vervolgingen te ontgaan, naar *Engeland*, alwaar zij, in de laatste jaren der regering van HENDRIK VIII, begunstigd door deszelfs laatste Gemalin KATHARINA PARR, eene schuilplaats vonden, en eene gemeente stichtten, welke, in het begin, wel ge-

(*) BRANDT *Bladz.* 359.

gering, echter binnen kort, bijzonder onder de regering van EDUARD VI, zeer aanzienlijk is geworden, en hare verdrukte medebroeders in de *Nederlanden* en elders met raad en daad menigmaal in derzelver benaauwende omstandigheden te hulpe gekomen is. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Den laatsten van Junij des jaars 1546 kwam weder een Plakaat in het licht, bijzonder een verbod behelzende, niet alleen van verscheidene door menschen geschreven schriften, maar ook van uitgaven des Bijbels en des N. Testaments. Bij het Plakaat was eene lijst der Boeken gevoegd, welke door de Theologische Faculteit der Universiteit te *Leuven*, nadat zij alvorens door last van den Keizer daar onderzoek op gedaan had, waren kwaad of gevaarlijk gekeurd. Onder deze Boeken waren de Latijnsche Bijbels gedrukt te *Parys* bij ROBERT STEFANUS in de jaren 1532 en 1540; bij FRANCISCUS GRYPHIUS in de jaren 1541 en 1542; te *Bazel* bij FROBEN in de jaren 1530 en 1538; te *Antwerpen* bij J. STELS in de jaren 1538, 1541 en 1542; ook de Bijbel met de Aanteekeningen van SEBASTIANUS MUNSTERUS te *Bazel* gedrukt in het jaar 1535. De Nederlandsche Bijbels gedrukt te *Antwerpen* bij JAKOB LIESVELD in het jaar 1542; bij WILLEM VORSTERMAN in de jaren 1528, 1534, 1544 en 1545; en bij HENRYK PEETERSEN in het jaar 1541; de Walsche Bijbels te *Antwerpen* gedrukt in het jaar 1534, bij MARTYN DE KEISER, en in het jaar 1541 bij ANTONIS DE LA HAYE: Ook de Nieuwe Testamenten in het Nederduitsch gedrukt bij LIESVELD, Nieuw Plakaat omtrent verbodene Boeken.

in

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

in de jaren 1542, 1543 en 1544; met nog zeventien andere drukken.

Vervolging.

Gedurende de jaren 1547, 1548 en 1549 werden alom in *Friesland*, *Vlaanderen*, *Braband*, *Holland*, vele menſchen om den Godsdienst ter dood gebragt, de meeste echter op de beſchuldiging van Herdooperij. Merkwaardig onder anderen is de dood van zekeren Meester NIKLAAS, een' man van wetenſchap in *Frankryk* geboren, die zich te *Geneve* eenen tijd lang onthouden, en nu door *Nederland* naar *Engeland* reizende, te *Bergen* in *Henegouwen* de kleine Gemeente, welke zich daar tegen het Pausdom kantte, ten verzoeke van zijnen reisgenoot AUGUSTYN BARBIER, een' *Henegouwer*, bezocht, vertroost en verſterkt had met zijne gaven, hij werd daar over op den weg vier mijlen van *Doornik* aangetast, en nevens zijne vrouw, en de echtgenoote van AUGUSTYN, die het, voor dien tijd, ontkwam, naar *Bergen* gevoerd. Zijne huisvrouw liet zich, door belofte van het leven, verleiden, om het huis te ontdekken, waar men hem te voren geherbergd had. Meester NIKLAAS onderging den vuurdood gemoedigd, in het midden van het vuur hoorde men hem nog tweemalen met opgeheven hoofde roepen: *O eeuwige Vader, ik beveel mij in uwe handen.* Met geen minder kloekhartigheid en vertrouwen op Gods genade, liet zich MARIA, de huisvrouw van AUGUSTYN BARBIER, levende bedelven, en van den beul te bersten trappen. Daar na werd ook AUGUSTYN, haar man, te *Beaumont* gevangen en ter dood gebragt. Hij droeg zich van gelijken, ſchoon

hij

hij anders kleinmoedig van aard was, zeer hartig, toen het de nood vereischte. Hetgeen hij de waarheid van het Euangelie verstond te zijn, beleed hij vrijmoediglijk. Iemand, die tot hem zeide: Heb toch mededogen met u zelven, en wilt gij uw leven niet behouden, behoud ten minste uwe ziel, gaf hij, hem bedankende voor zijne gunst, ten antwoord: „ Ik heb, dit ziet gij wel, zoo groote „ deernisse met mij zelven en met mijne ziel, dat ik, „ om niets te doen tegen mijn geweten, mijn lig„ chaam liever overgeve, om gebrand te worden. „ Hier in acht ik mij wel gelukkig: want ik lijde „ niet om mijn boos leven, maar alleen om het „ woord van JEZUS CHRISTUS, daar alle Martela„ ren hun bloed om hebben vergoten, gelijk ik ook „ hoop te doen (*).”

Prins FILIPS van Spanje wordt in de Nederlanden gehuldigd.

Onder al dit bloedstorten deed de Keizer zijnen Zoon FILIPS uit *Spanje* komen, en huldigen voor aanstaanden Vorst der *Nederlanden*, en erfwachter van zijnen Vader. Kort daar na verklaarde de Keizer zich met een Plakaat, den 20sten October 1549 te *Brussel* geteekend, ten aanzien van het verbeurd verklaren van de leenen, landerijen en andere goederen der Ketteren. Te voren, den 17den Julij, was er nog een Plakaat gemaakt tegen de nieuwe Christenen, dat is, Joden, die, om de Inquisitie te ontgaan, het Christendom beleden, hoewel zij in het geheim als Joden leefden, en die in groote menigte uit *Portugal* herwaards waren gevlugt. Het ver-

(*) BRANDT *Bladz.* 368-370.

na C. G Jaar 1517. tot 1552

verlof van hier te lande hun verblijf te mogen hebben, hun voor dezen toegeſtaan, werd thans ingetrokken, en allen, die ſedert den tijd van zes jaren in het land waren gekomen, gelast, met hunne vrouwen, kinderen en goederen te vertrekken, binnen eene maand, op peene van geſtraft te zullen worden in lijf en goed. Eenigen bleven, bijbrengende, dat zij uit *Portugal* niet vertrokken waren, om de Inquiſitie te ſchuwen; maar dezen werd den 30ſten van Bloeimaand 1550 met een ander Plakaat, dat veel ſcherper was, het land ontzeid.

Plakaat ter invoering van de Inquiſitie.

Een nieuw Plakaat, geteekend te *Bruſſel*, den 29ſten van Grasmaand 1550, was nog ſcherper en ſtrenger dan al de vorige, en ſprak klaar van het invoeren der *Inquiſitie*, op de wijze der Spaanſche, waar door de ſchrik de gemoederen van alle Ingezetenen vervulde. Deze Regtbank trouwens van Geloofsonderzoek ſtaat bekend als het uiterſte toppunt van menſchelijke wreedheid en boosheid, om niet alleen het ligchaam maar ook de ziel te martelen en te moorden, en den onſchuldigſten zelven van goed en bloed te berooven (*). GROTIUS zegt (†), dat verdacht te zijn, genoeg was, om iemand ten Kerker,

(*) Men leze: het werk van J. LAVALLÉE: *Geſchiedenis der Godsdienſtige Inquiſitie in Italië, Spanje en Portugal, van haar begin tot op de verovering van Spanje*, waar van het eerſte Deel, uit het Fransch vertaald, in het verleden jaar 1810 bij den uitgever dezes FR. BOHN in het licht is gekomen.

(†) *Ann.* I. 10.

ker, en een bewijs van klein gewigt, om iemand ter pijnbank te brengen: dat de Inquisiteurs een' iegelijk, in wat staat of magt hij ook gesteld was, onder eede mogten ondervragen, en dat zij, door dit listig middel, niet alleen tot de verborgenheden der huizen, maar ook der gemoederen konden indringen. Op het spreken werd acht gegeven, maar ook op het zwijgen; de vriendschappen waren bedriegelijk, en men had den aanklager dikwijls aan zijne zijde, zoodat nu genoegzaam bleek, dat er niemand zoo onschuldig ware, die, in weerwil dezer menschen, zijn leven en eere beschermen kon. Dit Plakaat verwekte ook alomme veel ongenoegen, voornamelijk te *Antwerpen*, thans bloeijende in neering en koophandel, alwaar de leere der Hervorming door eenige Predikanten heimelijk gepredikt werd, met name door GEORGIUS SYLVANUS, of VAN DEN BOSCH, en CASPAR HEIDANUS, of VAN DER HEIDEN, Grootvader van den vermaarden Godgeleerden ABRAHAM HEIDANUS. De regering der stad vervoegde zich met ernstige vertoogen aan de Landvoogdesse, vrouwe MARIA, ten einde de zaak bij den Keizer, haren Broeder, te bemiddelen, dat de stad van de Inquisitie mogt bevrijd blijven. Zij werd ondersteund door den Raad van *Braband*, en door eenige *Brabandsche* steden.

Vrouw MARIA, eene Vorstin van goedertieren' imborst en van zoo groote bescheidenheid in geloofszaken, dat Paus PAULUS III den Keizer reeds in het jaar 1539 had laten aandienen, dat zij den Lutheranen in het geheim gunste droeg, en verstand

 met

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

met hen hield, vond zich ten hoogsten verlegen, en eindelijk genoodzaakt, zelve in persoon naar *Augsburg* te reizen, daar de Keizer toen op den Rijksdag was. Met veel moeite bragt zij hier bij haren Broeder te weeg, dat het Plakaat door een ander, te *Augsburg*, den 25sten van October uitgegeven, werd veranderd, en in eenige artikelen, de uitheemsche kooplieden en handelaren betreffende, verzacht; men liet er ook de woorden *Inquisiteur* en *Inquisitie* uit. Voor het overige was dit Plakaat zoo streng en scherp als het voorgaande, en weder voorzien van eene lijst van Boeken, door de Godgeleerden van *Leuven* op nieuw veroordeeld, en door den Keizer verboden. Niettegenstaande deze verzachting, gedoogden die van *Antwerpen* de afkondiging van dit Plakaat niet, voordat hun de Kanselier van *Braband* met Brieven verzekerde, dat zij met geenerhande Inquisitie belast zouden worden, maar dat hunne inwoners en Kooplieden bij hunne oude voorregten zouden gehandhaafd worden. Ook werd de afkondiging des Plakaats bij de Wethouders niet ingewilligd, dan onder eene schriftelijke verklaring tegen het slot van het Plakaat, waar bij alle oppositie of appellatie enz. tegen hetzelve voor nietig werden verklaard (*).

Voortgang der vervolging.

In het volgende jaar 1551 en verders ging de vervolging voort, met de grootste hevigheid te woeden. Wij kunnen niet allen hier opnoemen, die door dezelve zijn omgekomen. Men mag die bij

BRANDT

(*) GERDES *p.* 211-218. BRANDT *Bladz.* 374-385.

BRANDT en andere Geſchiedſchrijvers lezen, maar kunnen wij niet voorbij aan te teekenen de buitengewone ſtandvastigheid en moed, welke de genen, die om hun geloof de wreedſte doodſtraffen lijden moesten, niet alleen mannen, maar ook zwakke vrouwen, betoonden. Zij eindigden dikwijls hun leven in het vuur, onder het zingen van Pſalmen en Liederen. Daar werden er gevonden, die, wanneer de ſcherpregter den houtmijt achter hunnen rug wilde aanſteken, hem toeriepen: „ Hij zou zulks voor hunne oogen doen, want indien zij het vuur gevreesd hadden, zouden zij niet op deze plaats gekomen zijn, die zij hadden kunnen ontvlugten." In het jaar 1551 werd een eenvoudig man, met zijn' zoon, zwager en dochter, te *Valencien*, ter dood verwezen. Als deze man met listige ſpitsvinnigheden werd lastig gevallen, wees hij de beſtrijders van zijn geloof af, met de woorden: „ Ik ben wel zoo geleerd niet, dat ik op alle uwe tegenwerpingen kan antwoorden; maar ik verlaat mij op de waarheid van het Euangelie; gij moogt zeggen, wat gij wilt." Te *Antwerpen* leed met anderen zekere JERONIMUS SEGERTS den dood; deze ſchreef in den Kerker aan zijne huisvrouw, die ook gevangen was, op dezen zin: „ Ik bevinde, dat de Heere met „ ons is. Wij zijn zoo wel gemoed, de Heere „ hebbe lof en dank. Wij roepen, wij zingen met „ malkanderen. Wij bedrijven zulke vreugde, om „ malkanderen te troosten en te ſterken, de Heere „ geeft zulke ſterkheid en kracht, dat wij hem niet „ ten volle danken kunnen, wegens de groote ge-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

„ nade, van hem ontvangen." Hij werd den tweeden van September verbrand. Zijne huisvrouw, zwanger zijnde, moest wachten, tot zij bevallen was, en werd toen in de *Schelde* verdronken.

Merkwaardige bijzonderheden.

In zekere ſtad, werd een oud man van 75 jaren, wit van haar, mager van lijf, deugdelijk van zeden, godvreezende van harte, gevangen. Als deze, omringd van eene menigte burgers, den Baljuw met de Leenmannen zat te wachten, om zijn doodvonnis te hooren, ſprak hem één der Leenmannen, die reeds tegenwoordig was, den ouden man aan, ten aanhooren van het volk: Allerbeste man, hoe „ blijft gij dus in uwe vervloekte doolingen, of ge„ looft gij dan niet, dat er eene hel is?" — „Dat „ er eene hel is, mijn Heer!" ſprak de oude man: „ dat geloof ik zekerlijk; maar dat ik in dooling „ ben, weet ik niet." „ Ja gij zijt daar in," zeide de ander, „ en dat in zoo ſchrikkelijke doolin„ gen, dat gij, daarin ſtervende, eeuwig verdoemd „ zult zijn." — „ Weet gij dat wel, mijn Heer?" vraagde de gevangene. „ Ja ik, zekerder dan ze„ ker," ſprak de Leenman, nu half verhopende, eere te zullen behalen in het bekeeren van dezen grijsaard. Maar die gaf hem een heel onverwacht antwoord, zeggende: „ Zoo zijt gij dan moorde„ naars van mijne arme ziel." Terſtond kwam er groote ſtilte onder het omſtaande volk, begeerlijk luisterende naar deze redenen, welke den Leenman verdrooten, des hij half beſchaamd en in grammen moede tot den gevangenen riep: „ Wat zegt gij „ daar, gij ſtoute boeve? Dat wij moorders zijn

„ van

„ van uwe ziel?" Daar de oude man hem op te gemoet voerde: „ Word niet toornig, mijn Heer, „ door het geluid van de waarheid. Gij weet zelf „ wel, dat het geloof eene gave Gods is, dat ik, „ noch iemand, Gode die zalige gave mogen ont„ weldigen, dat God zijne gaven geeft den éénen „ vroeg, den anderen ſpade, gelijk hij de wijngaar„ deniers in den wijngaard beriep. Neem nu, dat „ ik die gave nog niet ontvangen hadde, gelijk gij, „ behoort gij mij misdeelden daarom te dooden? „ Zou God, zoo gij mij nog liet leven, mij nog „ over eene week, maand of jaar, die heilzame „ gave niet mogen mededeelen, zoo wel als u? „ Zoo gijlieden mij dit verhindert, doordien gij mij „ afſnijdt den tijd der genade, wie anders dan gij„ lieden zijt moorders van mijne ziel?" Deze rede bewoog het hart der omſtaande burgeren, zoodat er geen klein gemor en beweging onder hen ontſtond, zulks, dat de Leenman en de Geregtsdienaars, zoo haastelijk als angſtelijk, met den gevangenen uit de Vierſchaar naar het Stadhuis liepen, waar zij, wat van den angst bekomen, met den anderen dezen onnoozelen ouden man ter dood veroordeelden, en nog dienzelfden morgen deden onthoofden.

Toen de vervolging te *Amſterdam* op het heetſte was, hoorde iemand, die in *Waterland* t'huis hoorde, dat men één zijner Geloofsgenooten aldaar zou verbranden. Hij ijlde derhalve uit *Waterland* ſtadwaards, maar kwam zoo ſpade, dat hij den boom aan den IJ-kant reeds geſloten vond; door eenig

 geld

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

geld te geven geraakte hij in de ſtad, liep naar den *Dam*, en plaatſte zich op de trappen van de Waag. Van daar den gevangenen op het ſchavot ziende treden, dreef zijn ijver, om zijnen naaste te ſterken, hem zoo hevig, dat hij hem toeriep: *Broeder, ſtrijd vromelijk!* Op dit geluid ſchoten eenigen toe, om den roeper te grijpen, doch leiden de handen op een' verkeerden, die zich angſtiglijk ontſchuldigde, hetgeen den eerſten roeper, ten einde den verkeerd betichten te redden, te voorſchijn bragt, zeggende: *Ik ben de man, die ſtraks zoo riep.* Op deze bekentenis werd hij vastgezet, ondervraagd, verwezen, en binnen veertien dagen omgebragt. BRANDT meldt ons ook (*), van geloofwaardige lieden gehoord te hebben, die het van hunne ouderen hadden, dat, als men te *Amſterdam*, op zekeren tijd, een' Doopsgezind Leeraar zou verbranden, hunne voorouders naar deszelfs echtgenoote gingen, om haar in die droevige uur en gelegenheid te troosten; maar dat zij de vrouw niet t'huis vonden, en te vergeefs bij hare vrienden zochten. Daar na op den middag t'huis komende bij hare kinderkens, vraagden zij haar, waar zij geweest was? daar zij op uitberstte: „ Op den *Dam*. Wat „ meent gij, dat ik mijnen Bruidegom in den nood „ zou verlaten? Ik moest hem zijnen laatſten hoog„ tijd zien houden."

Zekere kramer, ook Doopsgezind, SIMON geheten, weigerde, daar hij te *Bergen op Zoom* zijne

kraam

(*) *Bladz.* 391.

kraam op de markt had voorgesteld, voor het brood des Sacraments, dat voorbij werd gedragen, neder te knielen. Dus werd hij gevangen, ter dood verwezen, en buiten de stad verbrand. Hier bewees zijne wonderbare vrijmoedigheid en volstandigheid in het uiterste hare kracht op den Drossaard, die zijnen hals had geëischt, en zijn einde gezien. Want t'huis komende, viel hij straks van ontsteltenisse, uit verwondering en naberouw, in groote krankheid, naar ziel en ligchaam, gedurig roepende: *Och* SIMON! SIMON! De Monniken zochten zijn gemoed te vrede te stellen, maar al hunne vertroosting vond bij hem geen vat; ook nam de ziekte in het kort de overhand, en hij eindigde in die vertwijfeling zijne dagen.

In het jaar 1554 den 20sten April, werd GELEYN DE MEULERE, gezegd KAAN, Schoolmeester van *Vlaamsche* leerkinderen tot *Oudenaarden*, van Ketterij berucht, omdat hij zich naarstig in de Schrift had geoefend, gevangen en voor PIETER TITELMAN, den Deken te *Ronsen*, als *Inquisiteur* van *Vlaanderen*, te regt gesteld. Deze man, eene vrouw en vijf kleine kinderkens hebbende, was ten hoogste benaauwd. Hij beproefde dus, om zich door middel van regten te redden; maar de Inquisiteur eischte, ja bezwoer hem eindelijk, dat hij hem op zijne vragen zou antwoorden, gebruikende daar toe de woorden van den Zaligmaker *Matth.* X. 32. *Mark.* VIII. 38. en van PETRUS 1 *Petr.* III. 15. en begeerende op stond rekenschap van zijn geloof. En nu streek de vorige beklemdheid op eenmaal den

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Schoolmeester van het hart, de liefde voor zijne vrouw en kinderen week voor de krachtige beweging zijner ziel, die hem bij zich zelven deed zeggen: „ O mijn God, het is nu tijd, sta mij bij, „ naar uwe belofte!" Toen keerde hij zich, vol moeds, tot den Kettermeester, met deze woorden: „ Vraag nu, wat gij wilt, ik zal u rondelijk ant„ woorden, hetgeen mij Gods geest zal ingeven te „ spreken, en niets verzwijgen." Ook leidde hij, ondervraagd zijnde, met alle vrijmoedigheid, eene belijdenis af van zijn geloof. Men zocht hem tot herroeping te verleiden, door de belofte van dan tot zijne vrouw en kinderen weder te zullen keeren, doch zijn eindelijk antwoord was: „ Ik zou dat „ wel doen, zoo het niet tegen God en mijn ge„ weten streed. En daarom zal ik, noch om vrouw, „ noch om kinderen, noch om eenig schepsel ter „ wereld, mijne religie, welke ik wete, waarachtig „ te wezen, verlaten; zoo lang mij God met zijne „ genade bijstaat." Hij bleef dan bij zijn geloof, werd door den *Inquisiteur* verketterd, aan de wereldlijke Overheid overgeleverd, verworgd en verbrand (*).

Verkeerde ijver van sommigen.

Met dit alles, gebeurde het nu en dan, dat een verkeerde ijver dezen en genen bezielde, die daar door zich zelven in lijden bragt. Wij willen daar van één en ander voorbeeld bijbrengen. Te *Gend* werd veel gesproken van zekeren Monnik, van wien men zeide, dat hij, in zijne Predikatien, geene bijge-

(*) BRANDT *Bladz.* 396-399.

geloovigheden, maar Christelijke waarheid leerde. Zekere OTTO VAN DER CATELYNE, Damastwerker van *Gend*, korts te voren ter zake van de Religie uit *Engeland* naar *Oostfriesland* gevlugt, en nu in zijne Vaderſtad teruggekomen, vervoegt zich op eenen tijd in de Kerk, waar die Monnik toen predikte, en buiten OTTE's verwachting beweerde, dat het Misbrood, door kracht der vijf woorden, daar de Priester het mede heiligde, in CHRISTUS waarachtig ligchaam veranderde, en dienvolgens, dat CHRISTUS daar ligchamelijk geëerd, aangebeden en gegeten werd. Na de Predikatie ligtte OTTE den hoed, en roept luidkeels, terwijl de Monnik nog op den ſtoel ſtond: „ Hoor, mijn vriend, uw ge„ heele ſermoen ſtrijdt tegen de Heilige Schrift;" zich aanbiedende, om de valschheid zijner ſtellingen voor de ganſche vergadering te willen betoogen. De Monnik raadt hem, dat hij heen zou gaan. De ander komt nader bij, en zegt met nog grooter vurigheid: „ O gij valsch Profeet, die het volk wijs„ maakt, dat het brood het ware ligchaam is van „ CHRISTUS den Heere, die, nadat hij voor ons „ had geleden, ten Hemel is gevaren!" Ondertusſchen rijst er eene groote beroerte onder het volk. Al wat er is, mannen en vrouwen, roepen: Ach vriend! wat wilt gij doen! Hij antwoordde met groote hevigheid: „ Het zijn al te zamen valſche „ Profeten, die u verleiden. Gelooft hen niet." Door den drang van het volk raakt hij uit de Kerk. Men raadt hem, zich weg te maken. Hij weigert dit, en zegt: „ Hetgeen ik in het openbaar ge-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

 „ zegd

„ zegd heb, ſtaat wel te overwegen." Daar op gaat hij voort, doch werd ſtraks gevangen en eerlang den 27ſten April des jaars 1555 aan eenen ſtaak verworgd, geblaakt, en eindelijk aan de galg gehangen, omtrent het dertigſte jaar van zijnen ouderdom.

Een ander, BERTRAND LE BLAS, Fluweeltrijpwerker van *Doornik*, begeeft zich op Kersdag van dat jaar, naar de Vrouwekerk, de Hoofdkerk der ſtad, en rukt den Priester, toen dezelve in de Mis het zoogenoemde Sacrament ophief, het geheiligd brood uit de handen, roepende met luider ſtemme: „ Meent gij, misleide menſchen, dat dit JEZUS „ CHRISTUS, de ware God en Zaligmaker, is?" „ Ziet," voer hij voort, terwijl hij het tusſchen zijne handen aan ſtukken brak, het ter aarde wierp, en met zijn' regtervoet vertrapte: „ Dit is, om de „ eere Gods te kennen te geven, en te vertoonen, „ dat dit geene magt heeft." Deze daad, op zulken dag, en hoogtijd, bragt zulke verwondering en ſchrik onder het volk, dat BERTRAND zich ligtelijk in die gemeene ontſteltenis zou hebben kunnen bergen; maar hij week niet éénen voet, en werd daar op aangegrepen. In de gevangenis werd hij verſchrikkelijk gepijnigd, om zijne medeſtanders te ontdekken. Dan hij noemde niemand. Den 28ſten van die maand werd een ijsſelijk vonnis aan hem voltrokken. Men ſleepte hem op eene horde, den mond met een ijzer geſloten, naar de markt. Daar werd zijne regterhand en voet tusſchen twee gloeijende ijzers, vol ſcherpe punten, gekneld en geſchroeid,

ſchroeid, tot dat zij hare gedaante verloren en ſtompen werden. Men tornde hem de tong uit den hals, en, omdat hij echter, met het gekrijsch en geluid, hetwelk hij ſlaan kon, tot God riep, werd zijn mond weder geſloten. Vervolgens bond men zijne handen en voeten ruggelings aan malkanderen, en het midden zijns ligchaams in de keten van eene wip, en zoo werd hij, in het gewigt hangende, op en neder getrokken over een klein vuur, tot dat hij geroost en gebraden, na het bewijs van ongeloofelijke hardvochtigheid, in het uitſtaan van zulk een lijden, den geest gaf. Zijne asſche werd, toen hem de vlam verteerd had, in de *Schelde* geworpen (*).

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Omtrent dezen tijd gaf ANASTASIUS VELUANUS, of *van de Veluwe*, dus naar den oord genoemd, waar hij een gedeelte van zijn leven had doorgebragt, zijnde Pastoor geweest te *Garder*, een klein dorp op de *Veluw*, anderhalf mijl van *Harderwyk*, een Boekje in het licht, onder den titel: *Der Leeken Wegwijzer*, of kort onderrigt van alle voorname punten des Christelijken Geloofs, met eene Voorrede aan de Ridderſchap, ſteden en landſchap van het Vorſtendom *Gelder* en Graafſchap *Zutfen*, en alle liefhebberen der Goddelijke waarheid. In deze Voorrede geeft hij een verhaal van hetgeen hem wegens zijn geloof was wedervaren. Na omtrent zes jaren te *Garder* gepredikt te hebben, werd hij in het jaar 1550 gevangen binnen *Arnhem* gevoerd, en daar door hevige bedreigingen tot het herroepen van

ANASTASIUS VELUANUS.

(*) GERDES *pag.* 252. BRANDT *Bladz.* 463.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

van zijn geloof gedrongen. Zijne voornaamste vijanden waren FRANCISCUS SONNIUS en JAN GRUWEL. Men had twee schriften bij hem gevonden, in het ééne waren zijne sermoenen geschreven; het andere was van gelijken inhoud als *de Wegwijzer*, dien hij nu in het licht gaf, benevens een beklag over den gevangen Keurvorst van *Saksen*, en den Landgraaf FILIPS van *Hessen*, en het afzetten van HERMAN VAN NIEUWENAAR, Aartsbisschop van *Keulen*. Inzonderheid beklaagde hij het, dat de Keizer zich van den Paus zoo ellendig liet bedriegen. Niettegenstaande zijne herroeping werd hij tot eene eeuwige gevangenis verwezen en den derden Februarij op een' toren van het Slot te *Hattem* gebragt, waar SONNIUS en GRUWEL hem evenwel uit beloofden te zullen ontslaan, indien hij, in de gevangenis, zoo veel voor den Paus wilde schrijven, als hij tegen denzelven geschreven had, waar toe hem vergund werd, eenen Bijbel, eenige oude Doctoren, en pen en inkt te gebruiken. Omtrent twee jaren gezeten hebbende, werd hij in het jaar 1551 in December ontslagen, onder borgtogt, dat hij niet van huis zou gaan. In dezen staat hield SONNIUS hem nog anderhalf jaar, tot op den Pinksterdag van het jaar 1553, wanneer hem toegelaten werd, van *Hattem* te scheiden, met scherp bevel, om binnen veertien naastvolgende dagen te *Leuven* te wezen, en zich daar drie jaren in de Pausselijke Theologie te oefenen. Kost en kleederen moest hij zoeken met Missen en Koorzang, gelijk hij uit opengebrokene Brieven, hem aan de *Leuvensche* Theologanten me-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

medegegeven, vernam. Hij kwam te *Leuven*, doch bleef daar flechts drie dagen, zonder iemand der Theologanten te fpreken. Van hier begaf hij zich naar *Straatsburg*, alwaar hij den *Wegwijzer* fchreef met een oogmerk, om de verloochening van zijn geloof, waar door zijn geweten bezwaard was, door eene openbare belijdenis van hetzelve in eenigerlei wijze te beteren. Ook bidt hij ootmoediglijk allen, die bij zijn ongeluk, (zoo noemt hij zijne herroeping,) geweest waren, of daar van gehoord hadden, hem dat om JEZUS wille te vergeven, en zijnen arbeid Christelijk te verftaan. *Ik hope*, voegt hij er bij, *voortaan met Gods hulpe ftandvastig bij de waarheid te blijven, en bid de Pastoren, dat zij hunnen dienst naarftiglijk bedenken, en dat zij zich des gevaarlijken wederroepens hoeden* (*).

Hoogduitfche foldaten genieten vrijheid van Godsdienst.

Zonderling was het, dat, onder zoo zware vervolging, als hier te lande plaats had tegen allen, die op eenige wijze de Hervorming zochten en begunftigden, aan de Hoogduitfche krijgslieden, die, uit hoofde van den oorlog met HENDRIK II, Koning van *Frankryk*, in de *Nederlanden* dienden, en Luthersgezind waren, toegelaten werd, hunne eigen Predikanten te hebben, zoo wel in het leger als in de bezettingen der fteden. Deze verkondigden aan een ieder, die bij hen kwam en met hen verkeerde, het woord van God, en oefenden hunne Re-

(*) GERDES *p.* 218, 219. BRANDT *Bladz.* 4-8. v lgg. welke laatfte *Bladz.* 412. uittrekfels uit dit werkje medegedeelt.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Religie, zonder van iemand bestraft te worden. Dit geschiedde nog, in het jaar 1554, te *Antwerpen*, onder het Regiment van LAZARUS SWEND, zoo veel maanden lang, als hetzelve met Koningin MARIA daar was. In welken tijd den Duitschers verlof werd gegeven, om in de vasten vleesch te koopen en te eten. Dus stond den vreemden vrij, hetgeen den ingezetenen den hals kostte (*).

Verstrooijing der gemeente in Engeland.

Wij hebben boven (†) gesproken van de gemeente van vreemdelingen, die te *Londen* eene schuilplaats zochten tegen de vervolgingen, die hen in hun vaderland drukten. In het jaar 1548 kwam JOANNES A LASCO, een Poolsch Edelman, die te *Embden* het Leeraarambt bekleedde, op verzoek van PETRUS MARTYR over, om deze gemeente te regelen en te besturen; in het volgende jaar keerde hij terug naar *Embden*, maar was kort daar na genoodzaakt, uit hoofde van de onlusten om het zoogenoemde *Interim*, *Embden* te verlaten, en zich weder naar *Engeland* te begeven, alwaar hij tot het jaar 1550, en het begin der regering van Koningin MARIA, het bestuur der Kerk heeft waargenomen.

Zeer werd deze gemeente begunstigd door den Godvruchtigen Koning EDUARD VI, die haar eene Kerk en de openlijke oefening van haren eeredienst naar hare eigene instellingen vergunde. Zij werd bediend door vier Leeraren, GUALTERUS DELOENUS,

(*) GERDES *p.* 239. BRANDT *Bladz.* 399, 400.

(†) *Bladz.* 92.

NUS, MARTINUS MICRONIUS, FRANCISCUS RIVERIUS, en RICHARDUS GALLUS, JOANNES A LASCO was Superintendent, en had tot zijnen getrouwen medehelper als Ouderling JOANNES UTENHOVEN, die ten gebruike dezer gemeente de *Pſalmen van David* in het Nederduitsch berijmde en op Muzijknoten ſtelde, tot openbaar gebruik in de vergadering. Zoo bloeijende was de ſtaat dezer gemeente, dat men binnen kort meer dan 3 of 4000 ledematen derzelve telde.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Doch de ongelukkige dood van Koning EDUARD VI in het jaar 1553 bragt eene geheele omwenteling van dezen voorſpoed en eene verſtrooijing der gemeente te weeg. De vervolging, door Koningin MARIA aangerigt, noopte een aantal van de leden dezer gemeente, *Engeland* te verlaten, en zich naar *Denemarken* in te ſchepen. Zij gingen, ten getale van omtrent 173 menſchen, meest Nederlanders en Franſchen, den 17den September in zee. Na veel ſukkelens kwamen zij in het holſte van den winter in *Denemarken* aan, doch hier vonden zij geen broederlijk onthaal, zoo groot was de haat en partijſchap tusſchen Broederen te dezen tijde, door de verkeerde drift der Lutherſche Godgeleerden! hun werd zelfs geweigerd, in *Denemarken* te overwinteren, zoodat de vlugtelingen zich weder op eene onveilige zee begeven moesten, den ſteven wendende naar *Duitschland*, alwaar zij bij die van *Rostok*, *Wismar*, *Lubek* en *Hamburg* geen gunſtiger onthaal of gastvrijheid vonden, voornamelijk door het aandrijven van JOACHIM WESTPHALUS, een' Hambur-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

burger Godgeleerde, een' man van ſtrengen en onbuigzamen aard, die gewoon was, de genen, die in *Engeland* ter zake van het geloof leden, (ſchandelijk en onchristelijk!) *Martelaren van den Duivel* te noemen.

Eindelijk zochten en vonden ook de vlugtelingen in het jaar 1554 eene veilige ſchuilplaats in *Oostfriesland* en te *Embden*, alwaar zij met alle gastvrijheid ontvangen werden, terwijl ſommigen zich verder naar *Frankfort*, anderen naar *Dantzig*, naar *Wezel* en elders heen begaven (*).

Keizer KAREL V draagt de Nederlanden over aan zijnen Zoon FILIPS II.

Ondertusſchen kregen de *Nederlanders* eenen anderen Heer, alzoo Keizer KAREL V in October des jaars 1555 afſtand deed van deze landen, en dezelve overdroeg op zijnen Zoon FILIPS II. van dezen naam. Tevens nam vrouw MARIA, Koningin weduwe van *Hongaryen*, haar afſcheid van de Staten, in wier plaats EMANUEL FILIBERT, Hertog van *Savoye*, als Landvoogd, door Koning FILIPS werd aangeſteld (†).

Plakaten vernieuwd. Vervolging.

Eene der eerſte zorgen van den nieuwen Landsheer was, de Plakaten, op het ſtuk van den Godsdienst, door zijnen Vader uitgegeven, te vernieuwen en te bevestigen, door een Plakaat, geteekend den 20ſten Augustus des jaars 1556, ja reeds voor het

(*) GERDES *pag.* 226, 238.

(†) Wij hebben nopens den afſtand van Keizer KAREL V het één en ander aangeteekend *Kerk. Geſch.* XX *Deel*, *Bladz.* 268. volgg. men voege hier bij GERDES *p.* 246. BRANDT *Bladz.* 246, 497. volgg.

het einde des voorgaanden jaars 1555, den 28ſten November, had hij het Berigtſchrift, in het jaar 1550 door Keizer KAREL aan de Inquiſiteurs gegeven, vernieuwd; en wel op die wijze, dat, in plaats van den heimelijken last, dien zij te voren hadden, nu aan de Officieren en Regteren, bij de opene Brieven van het Plakaat, weêr bevolen werd, de voorzeide Inquiſiteurs, in het uitvoeren van hunnen last, bij te ſtaan en te helpen. Doch die van *Antwerpen* wezen, om deze reden, de afkondiging van dit Plakaat van de hand, gelijk het ook, kort daar na, op 's Konings last, in *Braband* wederom ingetrokken werd (*). Ook vindt men, dat de *Friezen* zwarigheid gemaakt hebben, om dit Plakaat af te kondigen, gelijk dan ook de Koning hun eene verzachtende verklaring van het Plakaat deed toekomen (†).

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Merkwaardig lijden van ROBERT OQUIER, met zijne vrouw en twee zonen.

Middelerwijl ontbrak het der vervolging aan geene ſtoffe om te woeden. Merkwaardig is onder vele andere voorbeelden, het lijden en de dood van zekeren ROBERT OQUIER, met zijne huisvrouw en twee zonen. Te *Rysſel*, eene niet onaanzienelijke ſtad in *Vlaanderen*, begonnen de Minderbroeders den Wethouderen op den Predikſtoel te last te leggen, dat zij te ſlap waren, en de Ketterſche vergaderingen, die dagelijks toenamen, door de vingeren zagen. Daar over viel men dan op zekeren avond in

(*) BRANDT *Bladz.* 450, 451. WAGENAAR *Vad. Hiſt.* VI *Deel*, *Bladz.* 8.

(†) GERDES *pag.* 250, 251.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

in het huis van dezen ROBERT OQUIER, een voornaam lid der heimelijke gemeente; men doorzocht het huis, en vond eenige verbodene Boeken. De oudste zoon, BOUDEWYN, dien men vooral zocht, was niet te huis, doch ondertusschen aankloppende, werd hij, nevens zijnen vader, moeder en broeder gevangen. Zij gedroegen zich standvastig, en beantwoordden, verhoord wordende, de vragen, die hun gedaan werden, met alle vrijmoedigheid. Eén der Wethouderen vraagde: Wat werd er in uwe vergaderingen gedaan? waar op de oudste zoon BOUDEWYN het woord nam, en zeide: „ Ik zal „ het u mijne Heeren, als het u belieft, in het „ breede verhalen.” Verlof hebbende, om te spreken, ving hij aan: „ Wanneer wij daar vergaderd „ zijn, in den naam des Heere, om zijn heilig „ woord te hooren, dan vallen wij allen gelijkelijk „ op onze knieën ter aarde, en belijden in demoe„ digheid des harten onze zonden voor de hooge „ Majesteit Gods. Daar na bidden wij al te za„ men, dat Gods woord toch regt verkondigd, en „ zuiver gepredikt worde. Wij bidden ook voor „ onzen Heere, den Keizer, en voor al zijnen „ Raad, opdat het Gemeenebest in vrede, en ter „ eere Gods geregeerd worde. En gij, mijne Hee„ ren, wordt er ook niet vergeten, als onze Over„ heden, den goeden God voor u biddende en voor „ de gansche stad, ten einde hij u in het goede „ handhave. Dunkt het u, dat wij, met dus te „ vergaderen, zulk eene groote misdaad begingen? „ Bovendien ben ik bereid, belieft het u, deze ge-

„ be-

„ beden zelve te hooren, die voor u op te zeg- „ gen." Eenige gaven met gebaar en teekenen te kennen, dat hij het doen zou. Daar op boog hij zich bij hen neder, en stortte zijn gebed met zulken hartelijken ijver, vurigheid des geestes, en diepe beweging, dat eenigen der Regteren de tranen uit de oogen vloeiden. „ En dit zijn," sprak hij, toen opstaande, „ de dingen, die in onze vergaderin- „ gen omgingen." Zoo beleden eens de oude Christenen hetzelfde van hunne Godsdienstige vergaderingen voor de Heidensche Regters (*). Men bragt den vader en zoon vervolgens op de pijnbank, om te ontdekken, wie aan hun huis verkeerd hadden, doch zij noemden niemand, behalve eenigen, die bekend of ontvlugt waren. Binnen vier dagen verwees men ROBERT en zijnen zoon BOUDEWYN ten vure.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Ter dood zullende gaan, werd de vader van de Monniken geraden, dat hij ten minste een gekruist Christusbeeld in de hand zou nemen, en met één bonden zij het hem in de handen; daar BOUDEWYN het weder uitrukte, roepende: „ Mijn vader, wat „ doet gij? Zult gij een Afgodendienaar wezen in „ uw laatste uur?" „ Dat het volk," voegde hij er bij, het beeld wegwerpende, „ zich aan ons „ niet ergere, omdat wij geen' CHRISTUS van hout „ begeeren; want wij dragen JEZUS CHRISTUS, „ den Zoon des levenden Gods, in onze harten, „ en wij gevoelen zijn heilig woord, geschreven in „ het

(*) PLINIUS *Epist. Libr.* X. *Ep.* 96.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

„ het diepfte van onze gemoederen, met gulden let-„ teren." Op het fchavot gekomen, verzocht hij zijne Geloofsbelijdenisfe te mogen doen, ten aanhooren van het volk. Maar het was: „ Zie daar uw' Biechtvader, hebt gij wat te belijden, belijd het hem." Met dat woord trok men hem naar den ftaak. Daar begon hij ftraks den XVIden Pfalm te zingen, en een Minderbroeder te roepen: „ Hoort de fnoo-„ de dwalingen, die zij zingen, om het volk te „ bedriegen." Zegt gij," voer hem BOUDEWYN daar op in: „ dat de Pfalmen van den Profeet „ DAVID dwalingen zijn? Maar het is uwe oude „ gewoonte, den Heiligen Geest dus te lasteren!" Tot zijn' vader riep hij, zich naar hem omkeerende: „ Zijt goeds moeds, mijn vader, het zal haast „ gedaan zijn." In het vastmaken, zeide de oude man tot den beul, want die floeg hem met een' hamer op de voeten, om die nader aan den paal te brengen: „ Mijn vriend, gij kwelt mij; waarom „ handelt gij mij zoo hard?" Een Monnik, dit hoorende, viel daar op uit: „ O die booswich-„ ten! zij willen den naam van Martelaren dragen, „ en, wanneer men ze wat onëffen aanraakt, dan „ krijten zij, als of men ze vermoordde." — „ Meent gij," dus liet zich de zoon toen hooren: „ dat wij de pijn of den dood vreezen? gansch „ niet. Hadden wij dien gevreesd, wij zouden on-„ ze ligchamen tot dezen fmadelijken dood nooit „ hebben overgegeven." Tot verfcheidene malen herhaalde hij deze woorden: „ O God, eeuwige Va-„ der, laat toch de offerande onzer ligchamen u

„ aan-

„ aangenaam zijn, in den naam van uwen welbe- na C. G.
„ minden Zoon!" „ Booswicht, gij liegt," borst Jaar 1517. tot 1552.
daar zekere Minderbroeder op uit: „ het is uw
„ Vader niet, gij hebt den Duivel tot uwen vader."
In dezen ſtrijd hief de jongeling zijne oogen ter hemel, en keerde zich tot ROBERT zijnen vader met deze woorden: „ Zie mijn vader, ik zie de he-
„ melen geopend, en tienhonderd duizendmaal dui-
„ zend Engelen hier rondom ons, zich verblijdende
„ over de belijdeniſſe der waarheid, welke wij voor
„ de wereld gedaan hebben. Laat ons dan ons
„ zelven verheugen, mijn vader, want Gods heer-
„ lijkheid ſtaat voor ons open." Eén van de Monniken ſchreeuwde daar tegen aan: „ Ik zie de hel
„ geopend, en hier zoo vele duizend Duivelen te-
„ genwoordig, om u ter helle te voeren." En te gelijk riep er iemand van de omſtanders met luider ſtemme: „ Houd moed, BOUDEWYN! houd u vro-
„ melijk! uwe zaak is goed! ik ben van de uwe!"
Dit gezegd hebbende, maakte hij zich weg, en ontkwam het; niettegenſtaande de ſtadswachten, dienaars en gezworenen in het geweer, en bij der hand waren. In het midden van de vlam, ja zelfs toen het vuur hen van onderen meest verteerd had, hoorden de omſtaanders hen nog tegen malkanderen ſpreken, en hoe de zoon den vader moed inſprak, tot dat zij den geest gaven. Daar zijn nog Brieven, door den zoon BOUDEWYN in de gevangenis aan de verdrukte gemeente te *Ryſſel* geſchreven, in welke hij haar bemoedigde, tegen valſche Leeraars waarſchuwde, en haar de geruſtheid van zijn ge-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

moed te kennen gaf. Dergelijke Brieven schreef ook de jongste broeder MARTEN OQUIER.

De moeder JOANNA liet zich eerst door de Monniken tot wederroeping van haar gevoelen bewegen, en zocht ook haren zoon MARTEN om te zetten: maar deze riep, toen zij bij hem kwam, al schreijende: ,, Ach moeder, wat hebt gij gedaan! hebt ,, gij den Zone Gods, die u vrijgekocht heeft, ,, verloochend? Eilaas! wat heeft hij u gedaan, ,, dat gij hem zoo hebt onteerd en verongelijkt? ,, Nu treft mij het ongeluk, dat ik meest vreesde. ,, O mijn God! waarom hebt gij mij dit laten be- ,, leven, dat mijn hart doorsnijdt?" Deze woorden troffen het gemoed van de moeder, die, tot zich zelve komende, haren val met tranen beleed, en haren Schepper te voet viel. ,, O goede God," riep zij, zoo luid als haar zoon: ,, zijt mij gena- ,, dig, bedek mijne misdaden onder de verdiensten ,, van uwen Zoon. Geef mij krachten, om mijne ,, eerste belijdenisse te bevestigen, en versterk mij ,, tot den laatsten snik mijnes levens!" en tot de Monniken, die daar na bij haar kwamen: ,, Weg ,, Satans, gaat van hier, want aan mij hebt gij ,, nu niet meer. Ik wil mijne eerste belijdenisse ,, onderteekenen, is het niet met inkt, het zij dan ,, met mijn bloed." Sedert droeg dit zwakke vat zich zoo mannelijk, als haar zoon, die zich noch door bedreigingen, noch door beloften liet te rug trekken. Als hij op het schavot begon te spreken, zeide de moeder: ,, MARTEN, spreek luide, opdat ,, men verstaan mag, dat wij geene Ketters zijn."

Maar

Maar men wilde niet gedoogen, dat hij zijn geloof voor het volk beleed. Dit bewoog haar, terwijl men haar aan den paal bond, om tot de omstanders te zeggen: „ Wij zijn Christenen: en dat wij „ lijden, geschiedt niet om moord of diefte; maar „ omdat wij niet anders gelooven willen, dan het „ woord Gods." Dus verdroegen zij, hunne zielen den Heere JEZUS aanbevelende, den dood des vuurs, omtrent acht dagen na het verbranden van ROBERT en BOUDEWYN OGUIER (*).

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Het volgende geval is merkwaardig. In de *Beverwyk*, in *Holland*, werd zekere Bakker, AUGUSTYN genaamd, ten vure verwezen. Deze zag, ter dood gaande, iemand van zijne bekenden, dien hij, zijn afscheid van hem nemende, Gode beval. De ander riep hem vriendelijk toe: „ Ik hoop, dat wij „ hier namaals eeuwiglijk bij één zullen zijn." Zeker Burgemeester, zeer bitter en bloedgierig, die zich somwijlen had laten ontvallen, „ dat hij wel „ turf en hout zou willen geven, om dezen Bak„ ker te verbranden," hoorde dien wensch, en voer daar tegen uit met deze woorden: „ Hij zal „ niet komen, daar gij zult komen, maar gaat van „ dit in het eeuwige vuur." Op dit onbarmhartig oordeel, verdaagde hem AUGUSTYN binnen drie dagen voor Gods gerigt. Zeker eene verschrikkelijke daging. De Bakker, op een ladder gebonden, en zoo in het vuur geworpen, had, zoo wordt verhaald, den geest zoo haast niet gegeven, of de Bur-

Merkwaardige gebeurtenis.

(*) BRANDT *Bladz.* 452-460. GERDES *pag.* 253-255.

na C. G Jaar 1517 tot 1552

Burgemeester werd bevangen met eene razende ziekte, die hem, niet roepende dan *turf en hout*, *turf en hout*, binnen den derden dag tot een lijk maakte (*).

CAROLUS REGIUS, of DE KONING, voor dezen *Karmeliter* Monnik te *Gend*, die van de Roomsche Kerk geweken, zich eenigen tijd in *Engeland* onthouden, de uitlegging van JAN BALE over de Openbaring, en de Historie van FRANCISCUS SPIRA, in het Nederduitsch had overgezet, en sedert, wegens de vervolging van Koningin MARIA, naar *Embden* was gevlugt, geraakte kort daar na, in het jaar 1557, daar hij zijne geloofsgenooten in *Braband* en *Vlaanderen* bezocht en versterkte, te *Brugge* in hechtenis, daar hem het geestelijk geregt, na veel aanvechting, onder anderen door de belofte van een rijk Kanoniekaat, welke hij kloekelijk wederstond, eindelijk heeft verketterd, ontwijd, en aan de wereldlijke Vierschaar overgeleverd, die hem ten vure doemde, welken dood hij den 27sten April met geduld en kloekmoedigheid uitstond (†).

Berigt van de gevangenis en dood van ANGELUS MERULA.

Wij moeten niet voorbijgaan, hier te beschrijven de mishandelingen en het geweld, aan ANGELUS MERULA of ENGEL WILLEMSZ. VAN MERLE aangedaan, en het merkwaardig uiteinde van dezen waardigen man, hetwelk ook onze Vaderlandsche Geschiedschrijver WAGENAAR belangrijk genoeg geoordeeld heeft, in zijne *Vaderlandsche Historie* aan te

(*) BRANDT *Bladz.* 461.

(†) GERDES *p.* 202, 255. BRANDT *Bladz.* 462.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

te teekenen (*). Deze ANGELUS MERULA of ENGEL WILLEMSZ. VAN MERLE, de Oudoom van PAULUS MERULA, naderhand Profesfor in de Historien te *Leyden*, die ook 's mans lotgevallen en laatfte einde befchreven heeft (†), was geboren in het jaar 1482, uit een deftig geflacht in den *Briel*, in het jaar 1507 verkreeg hij te *Parys* den titel van Meester in de Konften, (*Artium Magister*,) en *Licentiaat* in de Theologie, en werd te *Utrecht* in het jaar 1511 in de Domkerk tot Priester gewijd, vierende in dat jaar zijne eerfte Misfe te *Briel* in de Hoofdkerk. Hij werd vervolgens om zijne geleerdheid en Hollandfche vroomheid door Heer JODOCUS of JOOST, Heere van *Kruiningen*, *Heenvliet* en *Hazerswoude*, als Pastoor te *Heenvliet* beroepen. IJverig zijnde in zijnen dienst, en te dien einde de Heilige Schriften naarftig onderzoekende, begon hij fpoedig te merken, met hoe vele gebreken en dwalingen de Roomfche Kerk bezoedeld was. Hij gaf dit ook fomwijlen, als het pas gaf, doch met behoedzaamheid, te kennen, het ongeraden oordeelende, om, hetgeen hij met Gods woord ftrijdig vond, op eens en in één' oogenblik te veranderen. Eerst in

(*) V *Deel*, *Bladz.* 408.

(†) De titel van dit werkje, hetwelk zeer zeldzaam voorkomt, is: *Fidelis et fuccincta rerum adverfus Angelum Merulam tragice ante annos* XLVII. *per quadriennium et quod excurrit*, *ab Inquifitoribus gestarum*, *commemoratio Auctore* PAULO *G. F. P. N.* MERULA &c. *Lugd. Batav.* 1640. 4to.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

in het jaar 1555 beſtond hij eenen aanvang ter verbetering te maken, door in het Misboek iet te veranderen, hetgeen de verdienſten en het middelaarſchap der Heiligen raakte. Op deze wijze, voet voor voet gaande, droeg hij zijnen Toehoorderen, ook den Heere VAN KRUININGEN, nu en dan verſcheidene leeringen, ſomwijlen openlijk op den Predikſtoel, ſomwijlen in bijzondere geſprekken, voor, die tegen het Pausdom aanliepen. Ook bragt hij te weeg, dat de Heer, die hem de hand boven het hoofd hield, ſommige dingen in het Kerkelijke hervormde; en bij voorbeeld, het offeren aan zekere Beelden te *Heenvliet* verbood, als ook eenige bijgeloovige ommegangen. Doch deze Heer overleden zijnde, vond de Pastoor bij deszelfs zoon JAN VAN KRUININGEN, de vorige gunst of voorſtand niet, alzoo deze, anders zachtmoedig en mededogend van aard, zich tegen de hevigheid der Kerkelijken niet durfde verzetten. Heer ENGEL werd dus ſpoedig door de Geestelijken ten Hove bedragen. Door eenen der Raadsheeren werd de zaak ter onderzoeking aanbevolen aan FRANCISCUS SONNIUS, den Onder-Inquiſiteur, die in het jaar 1553 te *Heenvliet* gekomen, onderzoek deed naar de verandering in het Misboek, des Pastoors boeken, papieren en ſchriften doorzocht, en over XVII punten beſchuldigingen vond, zamengeſteld uit getuigenisſen van zijne Toehoorderen, te weten, dat hij geleerd had: Dat men de Heiligen niet moest aanbidden, als welke onze middelaars bij God niet zijn kunnen; dat men de Beelden niet moest vereeren of verſieren, of waſch-

waschkaarsen voor dezelve ontsteken; dat geloften en bedevaarten nietigheden en beuzelingen waren, dat hij het offeren van vreemdelingen aan zekere Beelden in de Kerk te *Heenvliet* had verboden, als ook de plegtige omgangen, en dat hij door zijn prediken oorzaak was, dat er geene bedevaarten meer geschiedden naar de Heilige CORNELIUS en LEONARD; dat hij sedert lang den lof der Lieve Vrouw, *Salve Regina*, had geweigerd te zingen; dat hij de verdienstelijkheid van onze goede werken loochende, en dat de voldoening een derde deel der boete zij; dat hij geleerd had, dat het beter was, tien Missen dan ééne Preek te verzuimen; dat men niets gelooven moet, dan hetgeen in Gods woord en de Heil. Schriften bevat is, welke den menschen geene bepaalde vastedagen of onderscheid van spijzen enz. voorschrijven; dat geene geloften verbindende waren, buiten de Heilige Schrift; dat men de Monniken-Ordens niet moest achten; dat God alleenlijk den geest en het hart in den Godsdienst vordert; dat hij velen met Brieven vermaand had, om alle menschelijke leeringen, regelen, inzettingen en plegtigheden te verwerpen. Eindelijk, dat hij beweerd had, dat geene Kerkelijke voorschriften of overleveringen iets konden gelden, welke in de H. Schriften niet gevonden werden. Toen Heer ENGEL zich op deze beschuldigingen zoodanig verantwoordde, dat zijn beschuldiger geen vat op hem had, begeerde SONNIUS van hem sommige boekjes, in welke zijne Predikatien met zijne eigene hand waren geschreven. Eenigen rieden het overleveren af, om het

na C. G.
Jaar 1517.
tot 1552.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552

het gevaar dat er in ſtak. Doch MERULA kon van zijn opregt gemoed niet verkrijgen, dat hij zich zou onttrekken. „ Indien ik," ſprak hij: „ de din„ gen, welke ik mijn volk geleerd heb, verberg, „ dan zal men mogelijk een gerucht uitſtrooijen, „ als of ik de mijnen had bedrogen, of willen be„ driegen. Hetgeen ik mij niet geſchaamd heb te „ prediken, zal ik mij niet ſchamen, openbaar te „ maken." Hij liet dan zijne Predikatien volgen.

Onder eenen grooten hoop Boeken en Brieven, welke SONNIUS daar na wegvoerde, vond hij het Boekje, genaamd *Interim*, met eenige aanteekeningen van MERULA tegen het Pausdom. Uit deze en de overigen vermenigvuldigden nu de punten van beſchuldiging wel tot een getal van honderd en vijftig. Hier over werd de Pastoor te *Heenvliet* in hechtenis genomen. Op al de beſchuldigingen antwoordde hij ondertusſchen in het kort, bij geſchrifte, verklarende, dat al hetgeen hij op het Boekje *Interim* had aangeteekend, niet ſtrekte tot iemands ſmaad, maar alleen tot onderzoek der waarheid, te meer, daar hij te dien tijd verſtaan had, dat de Bisſchop van *Utrecht*, ja zelfs de Aartsbisſchop van *Keulen* wilden, en daar op drongen, ten einde hij, van wegens *Nederduitschland*, het Concilie, hetwelk beſtemd was, om te *Trente* bijeen te komen, nevens anderen, in tijd en wijle, zou bijwonen.

Middelertijd zocht SONNIUS den Heer van *Kruiningen* te bewegen, om toe te laten, dat men den gevangenen naar *Utrecht* zou vervoeren. De Heer weigerde zulks, maar ſtond ten laatſte toe, ter begeer-

geerte van den Stadhouder, en op het goedvinden van het Hof, dat men den Pastoor, van zijnen wege, in den *Haag* op de Voorpoorte zoude bewaren. In den *Haag* ftelde SONNIUS, en daar na ook RUARD TAPPER, Grootinquifiteur van *Nederland*, zich tegen hem. Na eenige onderhandelingen verzocht SONNIUS het Hof, dat men den beklaagden naar *Utrecht* zou brengen, en de Heer VAN KRUININGEN bewilligde daar in, maar ENGEL MERULA deed, door zijn Broeders Zoon WILLEM MERULA, een verzoekfchrift bij de Staten van *Holland* inleveren, dat hij in den *Haag* zich mogt verantwoorden, waar op de Staten zijne vervoering beletteden. Daar tegen hield SONNIUS de zaak flepende, ten einde den ouden man door het verdriet der langdurige gevangenis gedwee te maken, terwijl deze vergeefs aanhield om afdoening zijner zaak, of dat men hem onder borgtogt den *Haag* voor gevangenis mogt geven, te meer, omdat de winter genaakte, en hij, behalve zijn' ouderdom, met vele ziekten en kwalen werd bezocht.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Eindelijk bragt men te wege, dat de Landvoogdesfe MARIA aan het Hof van *Holland* fchreef, dat men de gevangenis van den ouden man verligten, en hem door bewaarders in eene verzekerde plaats bewaren zou. Hij werd daar op in zeker Convent, de Proosdij van *Middelburg* genaamd, in het westeinde van den *Haag* gelegen, overgebragt, en daar eenige maanden in ruimer gevangenis gehouden. Ondertusfchen werd, door het beleid van zijne partijen, zijne zaak van Koningin MARIA aan den Inquifiteur

TAP-

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

TAPPER en eenige anderen aanbevolen. TAPPER daar op in den *Haag* gekomen, verzwaarde terstond de gevangenis van den Pastoor weder. Ter begeerte van vrouw MARIA, benoemde echter het Hof twee Heeren uit den Raad, om de handelingen met den gevangenen bij te wonen, en toe te zien, dat men wegens zijne hardhoorigheid, geene bitterheid tegen hem bedrijven mogt. Echter werd de oude man gedwongen, om 108 artikelen, uit zijne papieren getrokken, op staande voet met *ja* of *neen* te beantwoorden. Dit deed hij in den tijd van één uur, zonder eenige bedenking; en daar op verdedigde hij eene maand lang de hoofdstukken van zijn geloof, dikwijls in het bijzijn van den Stadhouder en de Raden van het Hof, tegen TAPPER en de zijnen, mondelijk en schriftelijk, met onverwinnelijke welsprekendheid en wonderbare standvastigheid. Men gebruikte voorts allerhande kwellingen tegen den ouden man, weigerde hem afschriften van door hem overgeleverde antwoorden, welke hij verzocht, ter behulp van zijn geheugen. Als hij deswegens aan de Raadsheeren klaagde, was het antwoord: dat zij van de Koningin alleen gelast waren, om getuigen te zijn van hetgeen er gebeurde, en dat zij geene Regters waren. Daar na bragt men hem uit de Proosdij weder in zijne oude gevangenis op de Voorpoort, en op al den woordenstrijd volgden bedreigingen des doods, om hem te doen wederroepen. Als die geene kracht hadden, zocht men hem door NIKLAAS VAN NIEUWLAND, (een *Hollander* van *Egmond*, die zich A NOVA TERRA noemde,)

Naam-

Naam-Bisfchop van *Hebron*, Suffragaan te *Utrecht*, en toen Pastoor te *Haarlem*, met fchoonfpreken te rug te trekken; doch Heer ENGEL verklaarde ook aan dezen, dat, fchoon hij had kunnen dwalen, en ook nog kon dwalen, zijn gemoed hem echter tot nog toe niet kon overtuigen, eenige doling of fcheuring onder het volk geftrooid te hebben, als ook, dat hij te geenen tijde van deze artikelen zou wijken: „ Dat men God alleen in den nood moest „ aanroepen en bidden; CHRISTUS alleen houden „ voor den middelaar en voorfpraak; dat het eeren „ der Beelden ijdel, onnut, en onbehoorlijk was; „ dat de regtvaardigmaking alleen uit het geloof „ was, niet uit eenige werken; dat de verdienften „ van CHRISTUS lijden en fterven de eenige voldoe„ning van alle onze zonden was."

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Ondertusfchen viel er iets voor, hetwelk de Inquifiteurs voor het hoofd floeg, en in grooten angst bragt. Het volk kwam van alle kanten uit andere fteden naar den *Haag* toefchieten, toen men meende, dat het vonnis geveld zou worden. De ganfche vergadering der Staten van *Holland* was bewogen met het ongeval en de ellende van den ouden man; ten aanzien van zijnen goeden naam, zijne uitnemende geleerdheid, wonderbare welfprekendheid, ongemeene vromigheid, en onuitputtelijke milddadigheid jegens de armen, die nu riepen: „ dat zij van hunnen vader, voorftander, bezor„ger, eenigen troost en noodhelper in al hunne „ armoede en troost, beroofd werden." Hij had, een man zijnde van groote middelen, onder anderen

in

na C. G. Jaar 1517 tot 1552

in de ſtad den *Briel* eenige woonplaatſen voor behoeftigen geſticht. Men vreesde voor oproer. Alles riep uit éénen mond, met name de Regtsgeleerden, dat het Hof in deze zaak, door de Kettermeesters, kracht en geweld geſchiedde; dat alle orde en ſtijl van regtspleging gebroken werd. Niettemin oordeelden anderen, dat nooit een Ketter in hunne handen viel, die den dood beter verdiend had; doch met één moesten zij bekennen, dat zij hem niet zouden kunnen branden, zonder zich zelven aan het grootſte gevaar bloot te ſtellen. Nu bedachten zij eene valschheid, welke men niet zou geloofd hebben, dat in Christenen en in Godgeleerden mogelijk ware. De bovengemelde Bisſchop van *Hebron* viel den ouden man, toen deze op zekeren dag, meenende zijn vonnis te zullen hooren, van de Voorpoort op de Raadkamer was gebragt, blootshoofds en met gevouwene handen te voet, hem met vleijende en aandoenelijke woorden ſmeekende: dat hij zich zelven zou behouden, betuigende, dat men het met hem in de hoofdzaken eens was, en dat het geheele verſchil alleen betrof eenige Kerkelijke gewoonten en plegtigheden, die middelmatig waren; hem biddende, dat hij in dezen zich met de Kerk en hare meening zou voegen en zulks te kennen geven, opdat er geen oproer onder het volk mogt ontſtaan; dat hij, de gewigtige Geloofsartikelen ter zijde zettende, en in derzelver geheel latende, alleenlijk had te bekennen: dat hij ſommige middelmatige punten, gewoonten en ceremonien, die lang in gebruik waren geweest, wat on-

onwijsfelijk en buitens tijds had willen affchaffen, na C. G. Jaar 1517. tot 1552.
en dat hem dit leed deed. „ Doe zoo en leef, gij
„ en wij met u," zeide de huichelaar. „ En in-
„ dien gij uwe confcientie daar door bezwaart, wij
„ ftellen onze zielen voor den hoogften Regter te
„ pande, dat die geftraft worden, en de uwe on-
„ fchuldig blijve."

MERULA, door deze aanfpraak bewogen, vraagde den Heer VAN ASSENDELFT, Prefident van den Raad, wat zijne Edelheid meende, dat men behoorde te doen? Deze antwoordde met korte woorden: *Vraag het u zelven van binnen, geen' ander van buiten.* De Pastoor, door zijne hardhoorigheid hem niet wel verftaande, en zich fchamende, een' Heer van zoo groot een aanzien met meer vragens moeijelijk te vallen, duidde het antwoord tot zijn voordeel, en liet zich voorftaan, dat men den raad goedkeurde; te meer, omdat de Bisfchop luidkeels riep: Waarom hij nog twijfelde, dewijl de Heeren van het Hof den voorflag toeftemden? Hij liet zich dan leiden. Men bragt hem ftraks op de rolle, daar het volk, uit alle fteden van *Holland* en daar omtrent, bijeen was vergaderd. Doch nu las men niet de gemelde middelmatige punten, maar de hoofdartikelen, en dat zoo haastig en binnens monds, dat Heer ENGEL het niet verftaan kon, ten dele wegens zijne doofheid, ten deele, vermids eenigen, bij de Inquifiteurs daar toe opgemaakt, hem onder het lezen aan de praat hielden. Men las ook:
„ Dat hij afzwoer en vervloekte alle Ketterij, zoo
„ van LUTHER als andere; alle dwalingen, ftrijden-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

„ de met het regtzinnig geloof en de inſtelling der „ Roomſche Kerk; geloofde al hetgene bij die Kerk „ werd geloofd; beloofde met duren eede te zullen „ blijven in de waarheid en eenigheid van die Kerk: „ die daar tegen deden, waren, oordeelde hij, den „ eeuwigen vloek waardig. Daar in het toekomen- „ de iets tegen gevoelende of voortbrengende, zoo „ onderwierp hij zich der ſtrengheid der Canonieke „ regten. Verzocht, dat men God, wegens zijne „ dolingen, daar hij van afſtond, voor hem bid- „ den zou. Die door hem verleid waren, bad hij „ om vergiffenis." — Na het lezen werd met luider ſtem gevraagd, of hij, hetgeen er gelezen was, niet in dier voegen wederriep? Zijn antwoord was: *Ja!* niet denkende, dan op de middelmatige dingen, die naar zijn goeddunken en meening veranderd en verbeterd waren. Voor de onderteekening echter begeerde hij alles te lezen, maar de Kettermeesters riepen: „ Men moest zich haasten, om het gerucht van het volk, en dat er nog meer ſtond te doen." Terſtond werd er eene wonderlijke verandering onder het volk beſpeurd, de gunst en het medelijden verkeerde in ongunst, in toorn en vloeken. Den gevangenen trof de ſchande, zijne vrienden de ſchaamte.

Toen volgde het vonnis, hetwelk zijne boeken en alle andere ſchriften, naar Ketterij ſmakende, ten vure doemde; hem afzette van zijne Pastorij en alle Kerkelijke bedieningen; belastte zijne afzweering en nieuwe belijdenis, binnen vijftien dagen, op een Zondag of ander Feest, van den Predikſtoel in de

Kerk

Kerk te *Heenvliet* te doen afkondigen. Voorts werd hij verwezen tot een' eeuwigen Kerker, om aldaar te brood en water van droefheid boete te doen, en zijne zonden te beweenen; bovendien in al de kosten der geregtshandeling, ter begrooting en bescheidenheid van den Inquisiteur RUARD. Dus verre had de oude man nog geene achterdocht van eenig bedrog; maar weêr op de Voorpoort gebragt, en hoorende uit zijnen Neef WILLEM MERULA, hoe men hem had verschalkt, en nu vast roem droeg op zijne wederroeping, zag hij de dubbelheid in het harte, en welke reden van ergernis den volke door den schijn zijner onbestendigheid was gegeven. Dit, hoewel buiten zijn weten en tegen zijnen wil geschied, bedroefde hem uitermate, zijn gemoed werd vol, en stortte zich uit in deze klagte: „ O mijn „ God, hoe bedriegelijk hebben die getabberde achterklappers en faamroovers met mij gehandeld! „ Scheen ik dan, die nu dus éénen voet al in het „ graf heb, en naar den loop der natuur half dood „ ben, den dood zoo gevreesd te hebben, dat uwe „ waarheid geweld is geschied, en trouweloozelijk „ afgezworen! Dat zij verre van mij, allergenadigste Vader, zulks heb ik nooit gedacht, nooit „ kwam mij zulk een groot schelmstuk in den zin, „ zulke raadslagen heb ik nooit aangegaan met de „ vijanden uwer waarheid. O God, zij hebben mij „ deerlijk bedrogen, en uw volk misleid."

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Zijne treurigheid veroorzaakte hem spoedig eene krankheid, welke de Raden van het Hof bewoog, dat zij hem, onder borgtogt van zijnen Neef, en

 met

N. C. G. Jaar 1517. tot 1552.

met goedvinden van den Bisfchop van *Hebron*, naar *Delft* lieten brengen, in het Klooster van *St Magdalena*. Hier fchreef hij eene bondige wederlegging van het Kerkelijk vonnis, dat over hem gegaan was.

Ondertusfchen was de Inquifiteur RUARD TAPPER, die thans naar *Leuven* gekeerd was, bedacht, om Heer ENGEL naar *Leuven* te doen vervoeren. Dit gebeurde ook, na eenige tegenkantingen, in het jaar 1555. Nu had men hem buiten het oog van zijnen bevoegden Regter. Hem werd het Cellebroeders Klooster tot eene gevangenis gegeven, en alle toegang van vrienden belet; de gemeene tafel en aanfpraak der Monniken verboden; driemaal ter weke, maandag, woensdag en vrijdag, water en brood aangeregt. Eenigen zeggen, dat hij in een duifter hok, bij twee zinnelooze menfchen, die in hunne eigene vuilnisfe lagen, werd opgefloten, en bijna van den ftank verftikte: Dat de Cellebroeders in het heimelijk fpraak met hem hielden; hem gehoor gaven; zich zijner erbarmden; en in het bedelen bij de deuren, want zij waren Bedelmunniken, onder de burgers bekend maakten, hetgeen zij uit hem verftaan hadden, hoe hij bedrogen was, en daarnevens zijne godvruchtigheid en lijdzaamheid. Dit maakte hem groote gunst. Ook riep hij nu openlijk, dat hij wilde blijven bij al wat hij ooit had gepredikt, gefproken, of gefchreven.

Om hem van zijn gevoelen te trekken, volgde in het begin des jaars 1556 weder een nieuwe woordenftrijd, maar hij bleef ftandvastig, en verklaarde, bereid te zijn, om voor de waarheid zoo gewillig

in

in het vuur te gaan, als in de eetplaats, om ſpijze te nemen. Zijne boeken en ſchriften werden hem meermalen ontnomen; zijn nooddrufe onthouden. Men dreigde hem bij nacht in een' zak te verdrinken; maar ook dit kon zijne ſtandvastigheid niet verwrikken. Eenige lieden van achtbaarheid zochten, door hunne voorbede, RUARD's toorn te ſtillen, doch zonder iets uit te rigten. Evenwel ſcheen deze Kettermeester op een' tijd zoo ver bewogen, dat hij den Pastoor van *St. Jacobs* te *Leuven* aan Heer ENGEL zond, om eenige ſchikking met den gevangenen te maken. Maar RUARD wilde gebeden zijn, en geen gewag gemaakt hebben van het gepleegde bedrog. Vervolgens eischte hij, dat MERULA op nieuw op vele punten zou antwoorden, die daar tegen vorderde, dat men hem eerst zijne ſchriften zou wedergeven. Middelerwijl begon men te *Leuven* meer en meer kennis te krijgen van des gevangenen zaak. Vele leden der Akademie riepen, dat men ongelijk en geweld deed. Een Doctor en Profesſor der Godgeleerdheid ſprak zoo veel goeds van hem, dat TAPPER denzelven bij zich ontbood, en hem beval, zoo hij niet in zijne ongenade wilde vallen, nu zoo veel kwaads van hem te ſtrooijen, als hij te voren goeds van hem gezegd had. Ook verbood men hem Brieven te ontvangen of af te zenden, ten zij men die eerst las.

RUARD eindelijk ziende, op deze wijze niet tot zijn oogmerk te komen, verzocht aan Koning FILIPS, dat hij den gevangenen buiten *Braband* mogt vervoeren. Dit toegeſtaan zijnde, bragt men den

na C. G. Jaar 1517. tot 1552

Pastoor eerst naar de Abdij van *Lisieux* in *Henegouwen*, daar men hem alle middelen tot zijne verweering met alle zijne boeken en papieren ontnam, en omtrent een jaar ophield. Toen bad hij Koning FILIPS, dat hem het geheele Klooster tot eene gevangenis mogt gegeven worden. Maar het verzoekschrift werd van den Koning, (want men had dien wijsgemaakt, dat de oude Pastoor een *Relaps* of wederafvallige was,) aan den Inquisiteur TAPPER gezonden, met bevel, om den gevangenen naar *Bergen* te zenden, en daar een einde van zijn geding te maken. Men voerde hem dan den vierden Junij 1557 van *Lisieux* naar *Bergen*, op het Slot, in een' gruwzamen Kerker. Onder het volk strooide men uit, dat deze Ketter in één der naastgelegene dorpen gevat was; en onder dezen dekmantel zond TAPPER eenigen naar *Bergen*, die hem als een' onbekenden van zijn geloof ondervraagden, en eindelijk verklaarden, te wezen *Relaps* of vervallen' Ketter. Dit vervoeren naar *Bergen* was zoo heimelijk geschied, dat WILLEM MERULA hetzelve heel spade vernam, en zich zoo haast niet naar *Brussel* kon spoeden, of hij verstond uit den Inquisiteur RUARD, toen daar zijnde, dat het vonnis gegaan was, en dat hij zijnen Oom niet in het leven zou vinden. Dewijl er echter den 24sten Julij iet was voorgevallen, waar door de uitvoering van het vonnis verhinderd was, kwam hij den 26sten ten tien uren voor den middag te *Bergen*, juist, wanneer de Pastoor uit de gevangenis gehaald werd, om ter dood te gaan, leunende op eenen stok, en zoo ver-

val-

vallen en ongedaan, dat hij bijna onkenbaar was; want hij had nu omtrent zes weken in den Kerker van het Slot gelegen, gepijnigd met honger en dorst, met vuiligheid en ongedierte. Men verhaalt, dat hij den Kettermeesteren, zijne Regters, verwezen zijnde, in dezer voege aanſprak: „ Dewijl gij „ mij met logenen in *Holland* hebt verſtrikt; dewijl „ gij mij met bedrog en diefſtal, als dieven past, „ hebt weggevoerd, en dat tegen de voorregten des „ vaderlands, (volgens welke ik in geene andere „ Provincie mogt voor regt betrokken, veel min „ ter dood gebragt worden,) dewijl gij mij ſchelm„ achtelijk en goddeloozelijk hebt veroordeeld, dank „ ik den allerhoogſten Vader in der eeuwigheid, „ dat hij mij, doven ouden man, tot nog toe zoo „ trouweloozelijk opgeſloten, magt heeft gegeven, „ om u heden uwe bedriegerijen en ſchelmſtukken te „ verwijten: en daar na dit mismaakt ligchaam, „ deze grijze haren, en diepe rimpelen, (daar uwe „ wreedheid alle vrolijkheid, verwe, bloed en le„ ven, dat de ouderdom had overgelaten, heeft „ uitgemergeld,) aan Gods eeuwigen naam, als „ een belijder der waarheid en onvertſaagd marte„ laar, op te offeren. Gij vermoordt mij wel in „ dit woest onwetend Walschland, als in eene ſpe„ lonk: nogtans is er onder dit volk iemand, die „ mijne zake verſtaat; ja deze kolen, daar ik in „ verbrand zal worden, zullen niet koud worden, „ of het gerucht van uwe moorderij zal tot de mij„ nen in *Holland* overvliegen."

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Maar toen hij, den voet buiten den Kerker zet-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

tende, zijnen Neef zag, keerde hij zich tot hem met deze woorden: „ Mijn Zoon, nu is die laat-
„ ste uur, daar ik met al mijn hart naar gewenscht
„ en verlangd heb, gekomen. Dit is de uur, in
„ welke die groote God," (dit zeggende, hief hij zijne oogen op, en strekte zijne regterhand naar den Hemel, want hij ging, krank en onmagtig zijnde, ongebonden,) „ mij gelegenheid heeft ge-
„ geven, om niet alleen al hetgeen ik tot nog toe
„ tegen Gods vijanden, uit zijn heilig woord, in
„ het openbaar en bijzonder heb beleden, met mijn
„ bloed te verzegelen en met eenen bitteren dood
„ te bevestigen, maar, om ook openlijk te betui-
„ gen, dat geen van al die dingen, die zij in het
„ Hof van *Holland* tegen mij versierd hebben,
„ waarachtig zij. Uit *Holland* van de ééne plaats
„ naar de andere gesleept, ben ik ten laatste hier
„ gekomen, bereid zijnde, mij zelven in het geheel
„ aan CHRISTUS, mijnen Zaligmaker, tot eene zui-
„ vere offerande op te dragen. Naar God verlangt
„ mijne ziel, die de tegenpartijders roekeloozelijk
„ zeiden, des Duivels eigendom te zijn. Dat zij
„ verre, dat zij verre! Dat oordeelen zij verkeer-
„ delijk, en maken het den volke wijs; eensdeels
„ wegens de leeringen, die nogtans met Gods
„ woord overeenkwamen, en zij niet magtig waren
„ te wederleggen; anderdeels ten aanzien van mijn
„ ligchaam, dat, hoewel uitgeteerd, nogtans zoo
„ onwaardiglijk is gehandeld, dat er een ieder de
„ walg van heeft. Want, aanschouw deze vui-
„ ligheden, hebben er uwe oogen een' afkeer van,

„ de

„ de ſtank zelf zal zich openbaren. D'even en „ moordenaars worden gunſtiger gehandeld. Ga „ nu henen en verkondig den vrienden, bekenden, „ en anderen in het vaderland, hetgeen gij gezien „ hebt, en hooren zult. Gij zijt mij, zoo lang „ men het u toeliet, getrouwelijk bijgebleven. U, „ mijn erfgenaam, kwam al het mijne toe: maar „ verdraag het verlies van uw erfdeel, met zulke „ kloekmoedigheid, als ik het verlies mijns levens. „ Het verſtand ontbreekt u niet, noch de geleerd„ heid, die gij weet, dat ik, zoo lang het mij die „ luiden toelieten, in u heb opgekweekt. Gij komt „ tot uwe jaren; neem haar tot eene medehulpe, „ welke ik u, nog vrij zijnde, heb toegeſchikt. „ Ik heb met mijn onderwijzen een goed werk ge„ wrocht in de huisgezinnen van de HEERMANS en „ KERKWERVEN. God zal den wasdom geven. „ Betrouw op hem, die de beginſelen zal zegenen. „ Help, zoo veel gij kunt, de woonplaatſen vor„ deren, die ik voor de armen in den *Briel* heb „ geſticht. Och mogten de armen de woningen en „ de kleine inkomſten, die ik hun heb gemaakt, „ behouden! Ik hoop, dat 's lands Fiskaal gena„ diger zal zijn, dan de Inquiſiteurs." Op deze woorden drongen hem de Geregtsdienaars voort, niet zonder zijnen Neef, wegens de gemeenzame zamenſpraak, te dreigen. „ Zie," ſprak hij toen: „ Ik ga henen. Ik dank God, den allergenadigſten „ Vader, dat ik in het openbaar zal ſterven, en „ dat daar door aan mijne partijen het middel be„ nomen is, om deze mijne volſtandigheid, mij van

na C. G. Jaar 1517. tot 1552

„ God ingeſtort, met lasterleugenen te bezwaren: „ hetgeen zij buiten twijfel zouden gedaan hebben, „ indien zij, (hetgeen ik altijd vreesde,) mij met „ vergif hadden van kant geholpen, of in de ge- „ vangenis verſmoord, of, (hetgeen zij mij in de „ Abdij van *Liſieux* poogden te doen,) in eenen „ zak verdronken. Mijn bloed zal echter den „ brand, die tegen hen opgegaan is, niet uitblus- „ ſchen: dezelve zal in korten tijd uitberſten in veel „ grooter vlammen, welke zij, noch hunne nako- „ melingen, niet magtig zullen zijn te ſmooren." Als hem daar op zijn Neef met deze woorden ver- troostte en vermaande: „ Geloof vastelijk, dat gij „ het heil des Heeren binnen korten tijd in het „ land der levenden zult zien. Houd u daarom „ mannelijk en verbeid den Heere ſtandvastelijk," werden zij van één getrokken. Maar de Pastoor tusſchen een' Franciskaner en den beul voortgaande, liet niet af, het volk in de Franſche taal, (hetwelk den Monnik en anderen, als hun onverwacht voor- komende, zeer voor het hoofd ſtiet,) over den ganſchen weg te vermanen, „ tot waarachtige ken- „ nis, liefde en vreeze Gods," mitsgaders, „ tot „ het geſtadig overdenken van den dood en de ver- „ dienſten des eenigen Zaligmakers JEZUS CHRIS- „ TUS, en tot verzaking van eigene werken;" ver- klarende, dat het ééne der voornaamſte oorzaken van zijnen dood ware, beweerd te hebben: *Dat men God alleen moest aanroepen.* Buiten de ſtad komende, bij het brandhuisje van ſtroo, met mut- zaarden en ander hout omleid en geſtut, daar men

hem

hem in zou ftellen, verzocht hij, zijn gebed tot God te mogen uitftorten. Dit werd bewilligd. Maar met gebogene knieën en gevouwene handen in den ingang van het huisje vuriglijk biddende, zeeg hij ten laatfte ter regterzijde neder. De omftanders meenden, dat hij, uit fchrik voor de aanftaande pijne, in onmagt viel, doch daar op toefchietende, vonden zij hem zonder leven, en ten einde van zijn lijden. Dit was de uitgang van Heer ENGEL MERULA, waar in men eene bijzondere goedheid van God heeft opgemerkt, alzoo God zijne ziel juist op dat uur fcheen tot zich te nemen, ten einde hij, die door vele ziekten en eenen ouderdom van vijf en zeventig jaren, en het ongemak van eene bijna vijfjarige gevangenis, alreeds gebroken en afgemarteld was, in zijn uiterfte geene fmart van het vuur zou gevoelen. De fcherpregter, door zulken verhaasten en ongemeenen dood verfchrikt, weigerde voort te gaan, zeggende, dat het geregt voldaan was. Dies ftaken eenigen der Geregtsdienaren het vuur in het huisje; maar het ligchaam, hetwelk daar buiten lag, en derhalve ongefchonden bleef, werd daar na met ander vuur tot asfche verbrand (*).

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

In *Groningen* had REGNERUS PRAEDINIUS, die zich dus noemde, omdat hij in het dorp *Winfum* in de *Ommelanden*, en dus in *Prædiis* geboren was,

Voortgang der Hervorming in

(*) Ik heb dit belangrijk verhaal meestal woordelijk afgefchreven uit BRANDT *Bladz.* 463-492. Men vergel. ook GERDES *p.* 257-267.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552

Groningen.

was, in het jaar 1508, bestuurder van de Scholen (*), in de harten der hem toebetrouwde jeugd, de zaden der Hervorming gestrooid, zoodat er te *Groningen* niet weinigen dezelve omhelsden, en eene bijzondere gemeente uitmaakten. Deze, die van *Embden* verzocht hebbende, hen met raad en daad behulpzaam te zijn, ontving van daar FEYTO RUARDI, om hare belangen te behartigen, en haar het Euangelie te prediken. Hij deed zulks eenigen tijd, doch geheel in het geheim, wordende de vergaderingen meest bij den nacht gehouden, niet zonder vreeze voor de lagen der vijanden van de Hervorming (†).

Hetzelfde gebeurde te *Amsterdam*, werwaards NICOLAUS CARINÆUS van *Embden* overkwam, ook vindt men, dat die van *Embden* in het jaar 1553 door GERARD TEN CAMP Brieven hebben gezonden aan de gemeente te *Amsterdam* en te *Alkmaar*, om hen te vermanen, dat zij den gemelden CARINÆUS van het noodzakelijk levensonderhoud zouden verzorgen (§).

Niettegenstaande de strenge Plakaten op het drukken van Boeken, verschenen er nogtans van tijd tot tijd werken in het licht, ter bevordering der Hervorming, doch welke doorgaans zonder naam of met een onbekenden naam, en buiten 's lands gedrukt werden. Dus gaf JOANNES SARTORIUS van *Amsterdam*

(*) Vergelijk van hem GERDES *pag.* 192.

(†) GERDES *pag.* 268.

(§) *Ibid. pag.* 270.

dam in het jaar 1558 zijne *uitbreidingen* aan den dag *over de groote en kleine Profeten*, te *Bazel*, *onder den bedekten* naam van JOANNES TOSARRIUS, welke door letterverzetting zijnen eigenen naam uitdrukte. Hij was te voren in hechtenis geweest, en naauwelijks den dood, zonder echter zijn geloof te verzaken, ontkomen. Hij leefde een' tijd lang in ballingfchap, hield zich buiten de gemeenfchap der Roomfche Kerk, en eindigde ten laatfte zijne dagen den 28ften Maart 1567 te *Delft*, anderen zeggen, te *Noordwyk*. Behalve zijne ervarenheid in de Latijnfche, Griekfche en Hebreeuwfche Talen, was hij ook geleerd in zijne moedertaal, waar van eene vertaling van ettelijke honderden Latijnfche en Griekfche fpreekwoorden in het Nederduitsch tot een bewijs kan verftrekken (*).

na C G. Jaar 1517. tot 1552.

HADRIANUS VAN HAEMSTEDE eerfte fchrijver van een Nederduitsch Martelaarsboek predikt te Antwerpen in het openbaar

Te *Antwerpen* werd thans het Euangelie in ftilte gepredikt, behalve door CASP. HEIDANUS, ook door HADRIANUS CORNELISZOON VAN HAEMSTEDE. Deze fchreef in het jaar 1557 aan die van *Embden*, terwijl hij verzocht, dat zij nog eenen bekwamen man naar *Antwerpen* zouden zenden, tevens om hunnen raad, of het niet oorbaar ware, uit hoofde van het getal en de aanzienelijkheid der gemeente, om openlijk en zonder fchroom te vergaderen en te prediken; wij weten niet, welk antwoord die van *Embden* hem hier op hebben laten toekomen, doch zoo veel is zeker, dat hij zich verftout hebbe, te *Antwerpen*, in het jaar 1558, op Sacramentsdag, op

(*) BRANDT *Bladz.* 493.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

op de *Maere*, bij het Hooge Kruis, hetwelk daar in het midden van de ſtraat ſtaat, openlijk te prediken, ten aanzien van den omgang der Geestelijken, welke toen voorbijging. Wat hem daar over wedervoer, wordt niet verhaald (*); doch van elders weten wij, dat VAN HAEMSTEDE, in dat jaar, te *Aken* eene Nederduitſche Gemeente vergaderd hebbe, beſtaande uit dertien huisgezinnen, meestal van *Antwerpſche* Kooplieden, terwijl te zelfden tijde eene Franſche Gemeente aldaar beſtond van twintig huisgezinnen. Deze gemeente werd voorts eenigen tijd bediend door JOANNES THEODORI, (JAN DIRKENS,) en HERMES BACKERELIUS, die van *Embden* derwaarts waren gezonden. Ook lezen wij, dat VAN HAEMSTEDE in dat jaar 1558, om de vervolging te ontgaan, *Antwerpen* heeft moeten verlaten, misſchien wel uit hoofde van het bovengemelde openbaar prediken. Hij begaf zich toen naar *Norden* in *Oostfriesland*, bij zijne Zuster KATHARINA VAN HAEMSTEDE, eene weduwe. Hij was de eerſte Schrijver van eene Nederduitſche *Hiſtorie der Martelaren*, onder den titel: *Geſchiedenisſe ende de dood der vromen Martelaren, die om het getuijgenisſe des Euangeliums haar bloed geſtort hebben, van de tijden Christi af, tot den jare* 1559 *toe, bijeen vergaderd op het kortſte Ao.* 1559 *den* 18*den Maart, in* 4*to.* Dit is naderhand in het jaar 1653 herdrukt door de bezorging van JOH. GYSIUS, met Platen, en vermeerderd met het leven

(*) BRANDT *Bladz.* 495.

ven en den dood van 80 Martelaren. VAN HAEMSTEDE droeg zijn werk op aan de Staten van *Nederland*, van *Braband*, *Gelderland*, *Vlaanderen* en *Holland*. In het gemelde jaar 1559 begaf hij zich naar *Engeland*, alwaar hij, bij de Gemeente der vreemdelingen, die nu onder de regering van Koningin ELIZABETH herſteld was, den Euangeliedienst heeft waargenomen. Doch, hier geraakte hij in moeijelijkheid met EDMUND GRINDALL, Bisſchop van *Londen*, die *Superintendent* genoemd werd van de beide Kerken der vreemdelingen, omdat hij zich over de Herdoopers en eenige van hunne leerſtukken niet ongunſtig had uitgelaten. De Bisſchop wilde hem tot herroeping noodzaken, en toen VAN HAEMSTEDE dit weigerde, deed hem de Bisſchop in den ban, en ontzette hem van zijnen dienst. VAN HAEMSTEDE keerde terug naar *Oostfriesland*, en zette zich neder te *Olderſum*, alwaar hij zich op den landbouw toeleide. Op aanhoudend verzoek echter der Gemeente van *Londen* ſtak hij weder naar *Londen* over, maar werd den 19den Augustus 1562 gelast, *Engeland* te verlaten, waar op hij zich weder naar *Friesland* begaf, alwaar hij in datzelfde jaar zijne dagen geëindigd heeft (*).

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Te *Antwerpen* werd JAN DU CHAMP, een *Henegouwer* van *Bavay*, Tafelhouder te *Antwerpen*, gevat, en in het jaar 1558 ter dood gebragt, om de belijdenis van het geloof; gelijk te *Bruſſel* GILLIS VERDIKT van *Hilverſeel*, en vervolgens ook dezes Broe-

Vervolging.

(*) GERDES *pag.* 270 276.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

Broeder ANTONY VERDIKT, een Diaken van de heimelijke Gemeente te *Antwerpen*, die overgekomen was, om zijnen Broeder te vertroosten en in den nood te verzorgen; welke trouwhartigheid hij met den dood moest bekoopen (*).

Beginselen der Hervorming in Noordholland of Westfriesland.

In het Noorderdeel van *Holland*, of *Westfriesland*, begon te dezen tijde de Hervorming ook ingang te vinden. Te *Enkhuizen* bestrafte zekere Pastoor, *Heer* JAN genaamd, eenige Pauselijke dolingen, waarom hij door de Geestelijkheid aan den Bisschop van *Utrecht* beklaagd, en door dezen voor zijne Vierschaar te regt gedaagd werd; doch de Wethouderschap van *Enkhuizen* stelde zich hier tegen, met name de Burgemeester JAN GROOT ALBERTSZOON, die zelf naar *Utrecht* toog, en den Bisschop afvraagde: *Of* JANS *stem ook te Utrecht was gehoord?* De Bisschop, over deze vrijmoedigheid verwonderd, liet, na eenig verder gesprek, zijnen ophef tegen den Pastoor vallen, zonder dat men verder weet, of deze zich sedert naar den tijd gevoegd hebbe, en Pastoor gebleven zij, of niet. De Regering van *Enkhuizen* was over het algemeen gematigd omtrent het stuk der Religie, en verschoonde, zoo veel mogelijk, hare burgeren: dikwijls werden zaken, die op vele plaatsen met den dood werden gestraft, te *Enkhuizen* afgedaan met uitbanning, kleine geldboeten of andere ligte straffen.

CORNELIS KOOLSTUYN.

Onder de genen, die hier het Pausdom, sedert LUTHERS opstaan, tegenspraken, was ook Heer COR-

(*) BRANDT *Bladz.* 495-497.

CORNELIS KOOLTUYN, Priester van *Alkmaar*, alwaar hij zijnen dienst getrouw waarnemende, ſpoedig aan de beſtraffing van de Geestelijkheid onderhevig was; hij werd van daar naar *Enkhuizen* geroepen, en als hij ook hier tegen Bijgeloovigheden en misbruiken predikte, werd hij, door zijne vijanden, welhaast bij den Inquiſiteur RUARD beſchuldigd, die hem voor zich in den *Haag* daagde, ten einde zich te verantwoorden. Hij toog derwaarts, verzeld van eenige *Enkhuizer* burgers; hij vond de Regtbank, die over hem zou oordeelen, terſtond partijdig, en eerlooze lieden werden, als getuigen, tegen hem gehoord en geloofd. Dus zou hij geen goed einde hebben kunnen te gemoet zien, ten ware zijne *Enkhuizer* burgers hem verbeden hadden bij Meester RUARD TAPPER; die hun medeburger was. De Pastoor werd dan terug gezonden, doch met vermaning, van zich te beteren, om niet als een *Relaps* of hervallen' Ketter behandeld te worden. Te *Enkhuizen* wedergekeerd, ging hij in zijnen dienst voort, als te voren; waar op ſchielijk weder een Brief van beſchuldiging volgde, door eenen Meester CRISPYN en eenen Meester GERRIT KERST van *Haarlem*, over zes of zeven artikelen; het gelukte hem, te kunnen bewijzen, dat deze Brief door Meester CRISPYN met eene verſcheidene hand tweemaal geſchreven, en de een met een valſchen naam onderteekend was. Hij ontving toen onder de hand van RUARD TAPPER den raad, om zich van prediken te onthouden. Op begeerte der burgeren gehoorzaamde KOOLTUYN, en maakte nu zijn werk

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

van het bezoeken der kranken en ellendigen. Doch dit mogt hem niet lang gebeuren, want hij werd bij den Onderinquisiteur SONNIUS beschuldigd, dat hij, op deze wijze, zijn fenijn veel meer schoot in heimelijke vermaningen, dan hij ooit in zijn openbaar preken gedaan had. Hij werd door SONNIUS weder ten Hove gedaagd, maar de gemeente te *Enkhuizen* wilde zijn vertrek niet gedoogen, en verwierf ook met groote bede een bevelschrift van den Opperinquisiteur RUARD aan SONNIUS, met last, om KOOLTUYNS zaak te laten varen, onder beding, dat hij van *Enkhuizen* zou vertrekken, indien hij weigerde, de ceremonien voor te staan, van het Vagevuur te prediken, de menschen te vermanen tot het aanroepen van MARIA en den dienst van andere Heiligen. Dit te beloven of te doen, kon de Pastoor niet van zich verkrijgen. Als vele vrienden der gemeente hem baden, zijnen vijanden in deze kleinigheden toe te geven, toonde hij hun breedvoerig aan, dat hij in het stuk der Mis meer gedaan had, dan zijn geweten hem toeliet, en hoe bezwaarlijk het voor hetzelve zijn zoude, indien hij der bijgeloovigheid, ja der Afgoderij, gelijk hij zich uitdrukte, eenigzins wilde te gemoet komen. „Voor „ zulken ontrouwen dienst," dus besloot hij, „kan „ ik niets anders verwachten, dan, als ik andere „ menschen gepredikt heb, dat ik zelf verworpen „ worde, en mijnen loon ontvange met de genen, „ die tot CHRISTUS zullen roepen: Heere, Heere, „ hebben wij niet in uwen naam geprofeteerd, en „ in uwen naam duivelen uitgedreven, en vele

„ krach-

„ krachten gedaan? voor antwoord hoorende: Ik „ heb u nooit gekend. Gaat weg van mij, gij, „ die de ongeregtigheid werkt. Hierom mag ik u, „ mijne lieve burgers, niet te wille zijn, en ik moet „ u, als Satans, doen achterſtaan."

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Nu verliet hij *Enkhuizen*, en keerde met het zijne naar *Alkmaar*, alwaar hij zich begaf tot het onderwijzen van kinderen, en den ganſchen Roomſchen eeredienst verliet, behalve dat hij nu en dan de Pastoren, ter nood, van een Sermoen verligtte. Hier over werd ſpoedig de Procureur-Generaal Meester CHRISTIAAN DE WAERDT, bij die van den Hove, op aanſtoken van zijne vijanden, gezonden, om getuigenisſe van hem te hooren. Niet lang daar na werd hij in de plaats verkoren van Meester LAURENS ZAS, dien hij zijn' zeer geleerden Meester, en een' vroom dienaar der Gemeente en Christen-Predikant noemt. Maar alzoo hij geheel geen' doen wilde hebben met Misſen, Vespers, Vigilien, Loven en Ommegangen, zoo was zijne prediking niet ontvankelijk. Hij was ſlechts twee weken in openbaren dienst geweest, en had naauwelijks twee Sermoenen gedaan, of er kwam voor hem verbod van prediken van den Vikaris des Bisſchops van *Utrecht*. Hier bleef het niet bij; dewijl er vele eenvoudige menſchen, zoo te *Alkmaar* als elders, tot onderzoek en kennis van zaken kwamen, werd de haat der Geestelijken zoo zeer ontſteken, dat eindelijk de Onder-Inquiſiteur NICOLAUS DE CASTRO, op eenige nieuwe en zware klagte, met zijne dienaren van *Utrecht* naar *Alkmaar* kwam, met meening, om

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

hem te verrasſen en geweldiglijk te vangen, waartoe hij verzocht, dat de Schout hem de hand zou bieden: Maar KOOLTUYN, van iemand gewaarſchuwd, week uit zijn huis en vlood naar *Embden*. Na zijne vlugt, zocht men de menſchen te *Enkhuizen* en *Alkmaar* diets te maken, dat de leeringen, welke hij te dier plaatſen gepredikt had, noodwendig valsch moesten zijn, dewijl hij dezelve niet had durven verdedigen, of zijn leven daar voor ſtellen. Dit gaf aanleiding, dat KOOLTUYN, om alle ergernisſe der eenvoudigen voor te komen, zich ſpoedde, een boekje in het licht te geven, *het Euangelie der Armen* genaamd, vervattende de voornaamſte leeringen, om welke hij verketterd en vervolgd was. Voor hetzelve had hij eenen Brief geplaatst aan zijnen vriend TIMOTHEUS, in welken hij de vervolgingen der *Inquiſiteuren* tegen hem verhaalt, en aantoont, dat hij niet gehouden zij, zich voor hen te verantwoorden, die geene vrije verantwoording uit en volgens de Heilige Schriften wilden toelaten; verders bewijst hij, dat men verpligt zij, het gevaar te ontgaan, en dat het enkel roekeloosheid is, wanneer men zich loszinnig aan hetzelve blootſtelt; als ook, dat de waarheid der leerſtukken niet afhangt van den dood voor dezelve, alzoo deze niet bewijst, dat zij waarachtig zijn, maar dat de bloedgetuige ze voor waarachtig houdt, alzoo de waarheid der leeringen rust op de getuigenis des Heiligen Geestes, in de Heilige Schrift geopenbaard. Deze Brief was den 12den Januarij 1559 geſchreven. Kort na zijne vlugt werden zijne goederen te *Alkmaar*, bij vonnis van den

den 7den Februarij 1559 verbeurd verklaard, en ten behoeve des Konings aangetast. Sedert werd hij te *Embden* tot den Kerkendienst beroepen, dien hij aannam, en met groote stichting bekleedde (*).

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Niet lang na het vertrek van KOOLTUYN, geraakte JAN BUIDELMAKER, wonende te *Alkmaar*, te *Enkhuizen* in hechtenis, omdat hij zeker boekje van KOOLTUYN verkocht en onder het volk gebragt had. Waarschijnlijk was het dit *Euangelie der Armen.* Hij werd deswegens voor zijn leven uit de stad gebannen.

Wroeging van KASPAR RENIALME.

Omtrent dezen tijd werd één van de Schepenen te *Antwerpen*, KASPAR DE RENIALME, toen hij, te Vierschaar zittende, eenigen, ter zake van het geloof, had helpen verwijzen, op staande voet, daar ter plaatse, zoo in het harte geslagen, en bij zich zelven verwezen, dat hij half wanhopende t'huis werd geleid, en kort daar na stierf, roepende: *dat hij het onschuldig bloed had veroordeeld.* Thans had men te *Antwerpen* drie honderd Guldens op het lijf van eenen Predikant, en vijftig Guldens op dat van eenen Ouderling, Diaken of ander Dienaar der Kerk gezet (†).

Oploop te Antwerpen door de vervolging veroorzaakt.

De felheid der vervolging stiet ondertusschen velen geweldig tegen de borst, die niet konden verstaan, dat men op deze wijze den Godsdienst en het vreedzaam Euangelie kon of mogt voorstaan of de dwalenden te vuur en te zwaard te regt te brengen.

(*) BRANDT *Bladz.* 516-519.

(†) BRANDT *Bladz.* 520

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

gen. De standvastigheid der lijders, in het hart der omstaanders overslaande, maakte dezen onvertsaagd in het openlijk betoonen van medelijden; men begon tevens met de veroordeelden, luider stemme, Psalmen aan te heffen en te zingen, in grooter getale, dan veilig was, aan te vangen. Eindelijk ging het zoo hoog, dat op verscheidene plaatsen de gemeente, het geduld verliezende, tot een' oploop kwam, en somwijlen de verwezenen den beul ontweldigden of poogden te ontweldigen. Van zoodanige gezindheid des volks hebben wij boven (*) in het verhaal der vervolging van ENGEL MERULA een voorbeeld gezien; in *'s Hertogenbosch* werd een Doopsgezinde gevangen, dien men ter dood wilde brengen, niettegenstaande hij zijn geloof verzaakt had, bij nacht met geweld uit den Kerker geholpen. Toen ADRIAAN de Schilder, door de hevigheid van zijn' eigen vader verraden, en HENDRIK BOKHALT, kleermaker, den 19den Januarij dezes jaars 1559, te *Antwerpen*, aan de staken vastgemaakt, om verbrand te worden, riepen: „ Wij lijden niet om „ eenige misdaad, of Ketterij, maar alleen om de „ belijdenis van de waarachtige leere des Euangeliums;" ontstond er een oploop onder de gemeente, onder een hevig geroep: *slaat dood! slaat dood!* Men liep over elkanderen; de huizen en winkels werden gesloten; de beul nam de vlugt; de Markgraaf kon nergens heen; de Schout week in de Kerk. Evenwel stilde de beroerte, en het von-

(*) *Bladz.* 127.

vonnis werd uitgevoerd. De beginſelen van ſoortgelijke beroerte vernam men daar weder in het einde van Sprokkelmaand, toen men KORNELIS HALEWYN, Slotemaker, en HERMAN JANSZOON van *Amſterdam*, Busmaker, ter dood bragt. Kort te voren werd BOUDEWYN LE HEU te *Brusſel*, in den morgenſtond, onder de galg onthoofd, om den toeloop van het volk te mijden.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Reeds in het voorgaande jaar 1558 waren, in het heimelijke, vredesonderhandelingen begonnen met *Frankryk*. Bij gelegenheid dezer onderhandelingen vertoonde de Bisſchop van *Atrecht*, naderhand zoo berucht onder den naam van Kardinaal van *Granvelle*, aan den Kardinaal van *Lotharingen*, in een afzonderlijk mondgeſprek: „ Hoe leed het den „ Koning van *Spanje* deed, dat de twee magtigſte „ Rijken van *Europa* elkanderen, door een' gedu„ rigen oorlog, verzwakten, daar men, met ver„ eenigde krachten, de *Turken*, de oude vijanden „ der Christenheid, behoorde te keer te gaan: of, „ om nader bij huis te blijven, de Ketters, nog „ erger vijanden der ware geloovigen, dan de *Tur„ ken*, uit te roeijen. Dezen, vervolgde hij, ver„ ſpreidden hun vergiftig zaad in de *Nederlanden*, „ zoo wel als in *Frankryk*; terwijl de oorlog de „ Koningen belet, behoorlijk, tegen dit inkruipend „ verderf, te waken. De Kardinaal, beſloot hij, „ zou dan zijnen Koning eenen zonderlingen dienst „ doen, en zich zelven eenen eeuwigen roem ver„ werven, zoo hij eenen vasten vrede tusſchen de „ twee Koningen wist te bewerken, opdat men,

Vrede met Frankryk. Overleg om de Ketters uit te roeijen, door Prins WILLEM van Oranje ontdekt.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

„ naderhand, met gemeen overleg, de Ketterij, „ beide in *Frankryk* en de *Nederlanden*, mogt „ kunnen te onder brengen (*)."

In het jaar 1559 werd de vrede tusschen *Spanje* en *Frankryk* werkelijk tot stand gebragt. Bij de openlijke punten van het verdrag beloofden de Koningen elkanderen, den Katholijken Godsdienst te zullen handhaven, waar door men, waarschijnlijk, de uitroeijing der Ketteren verstond. Ook zouden zij het houden eener algemeene Kerkvergadering helpen bevorderen, tot Gods eere, en bevrediging der gewissen. Onder de gijzelaars, welke, ter verzekering van het nakomen van het vredeverdrag, naar *Frankryk* vertrokken, was ook WILLEM, Prins van *Oranje*. Deze, met Koning HENDRIK, ter jagt uitgereden, en met denzelven in een gemeenzaam gesprek geraakt zijnde, ontdekte de Koning hem, gevallig, den toeleg, om, met gemeen goedvinden, de Ketterij te dempen, meenende, dat het geheim aan den Prins vertrouwd was, schoon deze er nog niets van vernomen had. De Prins heeft naderhand verklaard (†), dat hij, in dien tijd, reeds voornam, dezen aanslag tegen te gaan, en de *Spanjaards*, die denzelven stonden uit te voeren, ten lande uit te doen vertrekken (§).

Dood van

Kort te voren, den 11den Maart, stierf te *Brussel*

(*) WAGENAAR *Vaderl. Hist.* VI *Deel*, *Bladz.* 30, 31.

(†) *Apologie van* WILLEM I. *Bladz.* 77.

(§) BRANDT *Bladz.* 527. WAGENAAR *t. a. p. Bladz.* 34, 35.

fel RUARD TAPPER van *Enkhuizen*, Deken te *Leuven*, en Groot-Inquifiteur der *Nederlanden*, in het LXXIIIfte jaar zijnes ouderdoms. Hij was bij de hevigfte Pausgezinden in hooge achting wegens zijnen fellen ijver tegen de zoogenoemde Ketters; maar de anderen verfoeiden zijne bitterheid. Behalve hetgeen wij van zijn gedrag omtrent den ouden ENGEL MERULA verhaald hebben, zijn er meer voorbeelden van zijnen geweldigen aard. Hem gaat na, dat hij, fprekende van het dooden ter zaken van Godsdienst, deze taal voerde: „ Daar is niet veel aan gelegen, „ of degenen, die dus fterven, fchuldig of on„ fchuldig omkomen, wanneer flechts het volk door „ het voorbeeld afgefchrikt wordt; hetwelk meest „ gefchiedt met het dooden van lieden, die door „ geleerdheid, rijkdom, en overheidsambten of adel„ dom uitfteken." De drie Boeken *over de Leuvenfche Artikelen*, onder zijnen naam uitgegeven, waren, zegt men, door de *Leuvenfche* Theologanten zamengefteld. In dezelve vond men geheele Hoofdftukken uit de fchriften van MELANCHTHON en KALVYN, zoodat men, hetgeen, met Plakaten hoog en duur was verboden, nu veilig in RUARDS Boeken lezen kon. Als ook RUARD zich op zekeren dag bij den Prefident VIGLIUS beklaagde: „ Dat de on„ achtzaamheid der Burgerlijke Overheden in het „ uitvoeren der Plakaten, op het ftuk van den „ Godsdienst uitgegeven, oorzaak was, dat de Ket„ ters in *Nederland* toenamen," ontkende de Prefident dit, zeggende: „ Dat zulks door zijne en

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

RUARD TAPPER.

 „ zij-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

„ zijner medebroederen schuld geschiedde," en wanneer TAPPER dit hevig tegenſprak, ging VIGILIUS dus voort: „ De Ketterſche leeringen, welke wij „ op zware ſtraffen verbieden, te lezen, maakt gij „ in uwe Boeken, die met privilegie zijn voorzien, „ gemeen." De ander daar op zeggende: „ De „ wederleggingen voeg ik daar bij," kreeg van den Preſident dit antwoord: „ Ik weet dat wel, maar „ de lezers, die zeer naauw letten op de argumen„ ten der partijen, lezen de wederleggingen met „ geene aandacht, of zij verſtaan ze niet genoeg." Hij dorst of wilde niet zeggen, dat zij niet bondig waren. Meester RUARD had zijnen Landsheer, Keizer KAREL, dikwijls moeijelijk gevallen, met dergelijke voorſtellingen, om vervolging te verwekken. Doch eindelijk bekwam hem zijn ijver heel kwalijk. In dit jaar 1559 te *Bruſſel* gekomen, verzocht hij gehoor bij Koning FILIPS, met oogmerk, om een nieuw Plakaat te verzoeken. Als men hem een' tijd buiten liet ſtaan wachten, verſtoutte hij zich, om, gelijk hij bij des Konings Vader, den Keizer, wel gewoon was, door de Lijfwachten tot in de binnenkamer des Konings door te dringen; doch de Koning, die niet zoo minzaam en inſchikkelijk was, als zijn Vader, gaf hem geen' antwoord naar zijn' zin, en deed hem de deur uitſtooten. Dit ontſtelde hem dermate, dat hij, al kijvende op de Raadsheeren, ſchielijk nederſtortte, ſchuimbekte, en op de tanden knerste, zonder meer te ſpreken, of weer tot zich zelven of tot de zijnen te keeren.

Dus

Dus is hij, ten huize van den President VIGILIUS, in zijne kleederen, uit dit leven gescheiden (*).

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

In den Herfst des jaars 1559 nam Koning FILIPS de reize aan naar *Spanje*, hebbende tot Landvoogdesse der *Nederlanden* benoemd zijne bastaardzuster MARGARETHA, Hertogin van *Parma*, en Stadhouders verordend en aangesteld over de bijzondere gewesten, en onder dezen WILLEM VAN NASSAU, Prins van *Oranje*, over *Holland*, *Zeeland*, *Utrecht*, *Westfriesland*, *Voorne* en den *Briel*. Op zijne reize werd de Koning door een' geweldigen storm beloopen; en men wil, dat hij, aan land gekomen, betuigd zou hebben, dat hij geloofde, door de Voorzienigheid gespaard te zijn, om zijne magt voortaan te besteden tot het uitroeijen der Ketterij. Ook deed hij, terstond na zijne aankomst, een groot getal van menschen, te *Seville* en te *Valladolid*, om het geloof, ten vure doemen (†).

Koning FILIPS vertrekt naar Spanje.

Voor zijn vertrek had FILIPS der Landvoogdesse en haren heimelijken toegevoegden Raad het onderhouden der Plakaten, bij zijnen Vader en bij hem gemaakt, ten hoogste aanbevolen. Ook werden aan alle Stadhouders en Geregtshoven der Landschappen Brieven in denzelfden zin geschreven: ,, dat hij de voornoemde Plakaten stiptelijk wilde uitgevoerd hebben, zonder eenige oogluiking; dat ook alle Wethouders, die in het stuk van den Godsdienst koel waren, voor verdacht zouden gehouden, en daar te-

(*) BRANDT *Bladz.* 531. volgg GERDES *p.* 36.

(†) BRANDT *Bladz.* 539. WAGENAAR VI *Deel*, *Bl.* 56.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

tegen geprocedeerd, en niemand tot eenige regering benoemd noch toegelaten zou worden, die besmet, geteekend of verdacht ware van Ketterij."

FILIPS rigt eene Hooge-school te Douay op

Ook vond de Koning geraden, eene Hoogeschool te *Douay* op te rigten, opdat zijne *Nederlandsche* Onderzaten, die *Walsch* spraken, zich niet te *Geneve*, alwaar de Hervorming ingevoerd was, zouden behoeven te laten onderwijzen. Ook had Paus PIUS IV hem hier toe verlof gegeven. Doch die van *Leuven*, voor het verval hunner Hoogeschool duchtende, waren, over deze nieuwe inrigting, zeer te onvrede.

Oprigting van nieuwe Bisdommen.

Algemeener nogtans was het misnoegen over het oprigten van nieuwe Bisdommen hier te lande, waar over zelfs de oude Bisschoppen en de Kloosterlingen morden. De eersten, omdat hier door hun Geestelijk Regtsgebied werd ingekort, de laatsten, omdat een gedeelte hunner inkomsten tot onderhoud der nieuwe Bisschoppen werd bestemd, en omdat de Leden der Staatsvergadering door dezelve vermeerderd werden. De Koning had, met het oprigten van nieuwe Bisdommen, een dubbeld oogmerk, vooreerst om zijne inlandsche Geestelijkheid aan het gebied van buitenlandsche Prelaten te onttrekken, en ten tweeden, om door deze nieuwe Bisschoppen de *Inquisitie* hier te gemakkelijker te kunnen invoeren. Te weten, daar waren tot hier toe maar vier Bisdommen in de *Nederlanden* geweest, van *Kameryk*, van *Utrecht*, van *Atrecht* en van *Doornik*. Het Bisdom van *Utrecht* stond onder het Aartsbisdom van *Keulen*, en de drie anderen onder het

Aarts-

Aartsbisdom van *Rheims*. FILIPS wees den Paus de onvoegzaamheid hier van aan, als ook, dat het getal van vier Bisdommen te weinig was in de *Nederlanden*, daar het getal der Ingezetenen meer en meer aanwies, en de nieuwe gezindheden overal het hoofd begonnen op te ſteken. Derhalve had PAULUS IV, bij eene Bulle van den 12den Mei 1559, veertien nieuwe Bisdommen bij de vier oude gevoegd, te weten: *Mechelen*, *Antwerpen*, *Haarlem*, *Deventer*, *Leeuwaarden*, *Groningen*, *Middelburg*, *'s Hertogenbosch*, *Roermonde*, *Namen*, *St. Omer*, *Yperen*, *Gend* en *Brugge*; en van deze 18 Bisdommen werden *Kameryk*, *Mechelen* en *Utrecht* tot Aartsbisdommen verheven. Het Aartsbisdom van *Mechelen* werd aan ANTONY PERENOT, tot hier toe Bisſchop van *Atrecht*, opgedragen, en, toen deze ſedert door den Paus PIUS IV tot Kardinaal verheven was, onder den naam van Kardinaal van *Granvelle*, tot eerſten Zetel van gansch *Nederland* verklaard (*). Het algemeen misnoegen over deze nieuwigheden gaf aan de nieuwe gezindheden moed, om het hoofd op te ſteken, en de menigte vermeerderde, zegt HOOFT, na reede, dat de ſchreumte afnam; omhelzende vele het nieuwe, eer zij wisten, wat het inhad, en mogelijk te gretiger (†). De meesten evenwel, die om het geloof leden, hadden grondiger kennis van de noodzakelijkheid der Her-

vor-

(*) BRANDT *Bladz.* 540. volgg. WAGENAAR VI *Deel*, *Bladz.* 6.

(†) *Nederl. Hiſt. pag.* 37.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

vorming, en gewigtiger redenen, om van het Pausdom af te wijken.

Vervolging in het jaar 1560.

In dit jaar 1560 ging de vervolging, bij aanhoudendheid, voort in hare woede, doch tevens openbaarde zich meer en meer de tegenzin van al wie menſchelijk en Christelijk dacht, tegen het geweld en bloedvergieten ter zake van gevoelens en geloof. CHRISTIAAN DE QUEKER, JAKOB DIENSSAART, en JOHANNA KONINGS, van *Steenwerk*, in *Vlaanderen*, die naar *Engeland* waren geweken, waar men, onder de regering van Koningin ELIZABETH, zijn geloof in vrijheid beleven mogt, omtrent dezen tijd eene reis naar hun vaderland doende, werden te *Veurne* gevat, en niettegenſtaande de Aartsbisſchop van *Kantelberg* en andere Prelaten, eenen Brief ter hunner voorſprake aan de Magiſtraat ſchreven, welken zij met deze nadrukkelijke woorden eindigden: „ Wij, dien de Koninklijke Magiſtraat last gegeven „ heeft in de zaken der Religie, hebben tot nu „ toe niemand van de uwen, of eenig vreemdeling, „ eenige moeijelijkheid aangedaan, om zake van den „ Godsdienst, bij zoo verre zij zich niet oproerig„ lijk hebben gedragen. Maar, indien nu de ge„ nen, die zich aan onze opzigt hebben aanbevo„ len, en Ledematen onzer Gemeente zijn, in an„ dere landen dus gehandeld worden, dan worden „ wij bedwongen, (hoewel wij het ongaarne doen,) „ andere volken met gelijke mate in te meten. Doch „ wij verhopen alles goeds van uwe redelijkheid, „ maar vermanen u, dat gij u te eenemaal afſcheidt „ van allen raad, die tot onnoozel bloedvergieten

„ ſtrek-

„ ſtrekken mogt, 't en zij gij in dat ſtrenge geregte „ des levenden Gods, (in wiens handen het vreeſelijk is te vallen,) wilt vallen; en te zwaarder, „ indien gij, de waarheid bekennende, het onnoozel bloed vergiet;" werd op dit ſchrijven niet gelet, maar de gevangenen ter dood veroordeeld. Toen zij naar de Vierſchaar gingen, waar zij hun vonnis zouden hooren, liepen er velen van hunne Geloofsgenooten naar hen toe, hen langs den weg vertroostende, vermanende, de hand gevende, en hen geleidende. Ja aan den ſtaak ſtaande, daar zij van zelve naar toe gingen, hoorden ſommigen zekeren *Karmeliter* Monnik, JAN BELS genaamd, zeggen: JOHANNA, *ſtrijd vromelijk! de kroon der glorie is u voorbereid.* Toen men hun de ketens aan den hals en voeten vastmaakte, hieven zij den CXXXſten Pſalm op. Zij werden geworgd, verzengd en op het galgeveld aan ſtaken gehangen, doch kort daar na van de broederen afgenomen en begraven (*).

na C. G.
Jaar 1517.
tot 1552.

Insgelijks werd te dezen tijde te *Hontſchooten* gevangen JAN HERREWYN, gezegd GEERSTEKOORN, van *Houtkerke* in *Westvlaanderen*, die kort te voren te *Londen* eenigen ſmaak in de leere der Hervorming had begonnen te krijgen. Hij was bijna tot dien tijd toe van een ongebonden levensgedrag geweest, daarom ſprak hij, ter dood gaande, van den trap van het regthuis, tot het volk: „ Dus „ beloont de ellendige wereld de dienaars des Hee-

„ ren

(*) BRANDT *Bladz.* 546-549.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

„ ren JEZUS CHRISTUS. Eertijds, toen ik dronk „ en klonk, toen ik juichte en dobbelde, toen ik „ in alle ongebondenheid en goddeloosheid leefde, „ was ik buiten gevaar van deze banden, ik was „ overal welkom, en wel gewild, maar zoo haast „ ik mij tot de godzaligheid begon te begeven, „ werd mij de wereld tot vijand. Sinds heeft zij „ mij bestreden, vervolgd, in den Kerker gewor- „ pen, en nu voert ze mij ter dood. Maar de „ dienstknecht is niet meer dan zijn Heer. Naar- „ dien zij Hem vervolgd hebben, zullen zij ook „ ons vervolgen." Hij zong in het gaan ook den CXXXsten Psalm. Als er een Minderbroeder tot hem riep: JAN, *bekeer u*, *het is nog tijd*, riep het volk: *Gij schijnheilig*, *bekeer liever u zelven:* en als zich de Monnik tot de aanschouwers keerende, hen vermaande, dat zij zich niet zouden laten ontstichten, al hoorden zij den Ketter van God zingen, werd er van eenigen gezegd: *Zwijg gij*, *niemand is er in ontsticht.* Zelfs velen van de omstanders zongen zachtelijk nevens hem, ettelijken met luider stemme. Meer dan vier honderd spraken hem troost en moed in. Ja iemand uit den hoop geleidde hem met de hand in het brandhuisje, daar men hem verworgen en verbranden zou, en versterkte hem met woorden tot den einde toe, in het bijzijn van den beul en geregtsdienaars, die meer ontsteld waren en verbaasd dan de man, dien zij ter dood bragten.

Als, door het aandrijven van den Inquisiteur TITELMAN, Deken van *Ronsen*, zekere JAN DE

CREUS,

CREUS, gevangen en veroordeeld zijnde, verzocht zijne belijdenis aan het volk te mogen verklaren, zeide één der Schepenen: „ Men zal u zulks niet „ toelaten; het volk heeft er genoeg van gehoord. „ Wij zijn het ook niet, die u dooden, maar het „ Plakaat des Konings." na C. G. jaar 1517. tot 1552.

In het jaar 1561 steeg de woede der vervolging steeds hooger. Te *Rysfel* zette men de menschen gevangen om een of ander zegswoord tegen de *Roomsche* Kerk, lang geleden, of zonder nadenken gesproken, en verwees hen daar over, schoon zij nog kleine kennis hadden van de waarheid, en zwak waren in het geloof, ten vure. Dus werden er in het begin des jaars 1561 vier mannen verbrand; in Februarij ook zekere JAKOB VAN LOO, en in dezelfde maand werd JAN DE BOSSCHER, Diaken der Kruiskerk te *Antwerpen*, bij nacht in het heimelijk op den Steen gedood. Men dacht hem te verdrinken, maar behalve dat de tobbe zeer eng, en hij groot van persoon was, had de beul zoo weinig waters genomen, dat hij den man dus niet kon versmooren, en ten laatste gedwongen was, hem te doorsteken. JAN DE KEIZER, een Ouderling van de heimelijke Gemeente, werd den 19den Maart op den Steen verdronken. Het jaar 1561.

PIETER ANNOOD en DANIEL GALLAND, die, om hun geloof te beleven, nevens anderen, naar *Engeland* meenden te vlugten, moesten te *Duinkerken*, waar zij scheep dachten te gaan, door beuls handen sterven. ANNOOD, een teeder man zijnde, begon, op het gezigt der pijnbank, te wankelen in

na C. G. Jaar 1517 tot 1552

zijne vastigheid, maar weder moed vattende, beriep hij zich op zijne eerste belijdenis, en bad de Broederen om vergiffenis zijner zwakheid. Op den weg naar de Vierschaar, om zijn doodvonnis te hooren, verhaalde hij de drie oorzaken, die hem in dit kruis blijmoedig maakten: *Voor eerst:* dat hij leed om eene goede zaak. *Ten tweede:* dat hij in zijn lijden verzekerd was van de zekere en alreeds tegenwoordige hulp van God. *Ten derde:* omdat zulke haast voorbijgaande verdrukking hem den weg opende tot eene eeuwige vreugde.

Geheime en ook openlijke nachtvergaderingen.

Den derden Augustus, als *Antwerpen* vol vreugde was, door de schouwspelen der Rederijkers, verzamelden zich de Hervormden in een bosch bij *Marksem*, waar de Drossaard hen overviel. Hier liet zich de vergadering, die omtrent 4 of 500 menschen sterk was, van vijf of zes vervolgers stooren. De Predikant ontkwam het; sommigen werden gevangen, en één derzelven onthalsd. Te *Doornik* dorsten sommigen, uit ijver zonder verstand, bij nacht openlijk op de straten zamen te komen, en luidkeels de Fransche Psalmen van CLEMENT MAROT en BEZA te zingen. Dit tergde de vervolging. JAN DE LANOY, een Ouderling der *Doorniksche* Gemeente, alhoewel hij dit ontijdig ijveren had bestraft, werd niettemin den 27sten November verbrand. Men moet dezen niet verwarren, gelijk de Jezuiet STRADA gedaan heeft, met eenen MATTHEUS LANNOY, eertijds Priester, en te voren, om zijn ontuchtig leven, in beeldtenis gehangen. Deze thans gevangen en in gevaar des doods zijnde,

de, week nevens den Predikant HENDRIK PENNITIER af, en verzoende zich met de Roomsche Kerk, gevende de redenen van hun doen in druk, die van anderen wederlegd werden (*). Te *Valenchyn*, waar men insgelijks openlijk bij nacht Psalmen had gezongen, raakten twee Predikanten, FILIPS MAILLARD en SIMON FAREAU, gevangen. Als dezen naar de strafplaats geleid werden, ontstond er een oploop onder het volk; de geregtsplaats werd overweldigd, en de Regters moesten de gevangenen, onder eene hagelbui van steenen, weder naar de gevangenis voeren. Doch ook deze werd opengebroken en de twee Predikanten verlost. Dit bedrijf kostte sedert eenigen het leven (†).

na C. G. jaar 1517. tot 1552.

Te *Amsterdam* werd de Schout WILLEM DIRKSZ. BARDES, die in den haat der Regering was, door het bedrijf van Meester HENDRIK DIRKSZOON, Burgemeester aldaar, van zekere vrouw, in de wandeling genoemd *Gele Fy*, beschuldigd van Herdooperij, waar bij zich verder tot getuigen lieten gebruiken een ander vrouwspersoon, VOLKJE WILLEMS, zekere Notaris CORNELIS MARTSZ. SWART, en ADRIAAN JANSZ. SLYPER. FLORIS EGBERTZOON, Onder-Kettermeester of Inquisiteur, en Vicarius of Pastoor van de Oude Kerk te *Amsterdam*, was mede ijverig in de weer, om den Schout te verderven. Van dezen FLORIS EGBERTS wordt verhaald, hoe

De Schout van Amsterdam van Ketterij beticht

(*) BRANDT *Bladz.* 555-557.

(†) BRANDT *Bladz.* 557-560. WAGENAAR *Vad. Hist.* VI *Deel*, *Bladz.* 71.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

hoe hij, voor zijne komst te *Amsterdam*, Pastoor zijnde te *Edam*, aan de Doctoren te *Leuven* schreef, dat zij den Keizer KAREL V zouden raden, aan de *Lutheranen* twee Steden in *Holland* aan de Zee in te ruimen, om in vrijheid te bewonen, doch dat hij EGBERTS, als de meeste hoop bij den anderen ware, al het volk daar in verbranden zou. De Schout BARDES, de lucht gekregen hebbende, van hetgeen tegen hem in til was, vervoegde zich bij vrouw MARIA, de toenmalige Gouvernante, en bragt te wege, dat VOLKJE, naar onderzoek van zaken, in den *Haag* werd getrokken en daar vastgehouden, ook werd FY HARMENS bij nacht opgelicht, en ten Hove in hechtenis geleverd. De gevangenen het feit beleden hebbende, werden ook Meester HENDRIK en de Pastoor in hechtenis genomen, gelijk ook de *Notaris* en SLYPER naar den *Haag* werden gevoerd. Nu volgde het vonnis. SLYPER werd in het openbaar gegeesseld, de Notaris ondeugende tot zijnen dienst verklaard en beiden gebannen. De Pastoor moest openlijke bekentenis doen, en hem werd de stad en vrijheid van *Amsterdam*, als ook het oefenen van het Kettermeesterschap verboden. VOLKJE stierf in de gevangenis. FY werd verwezen, dat haar de tong uit den hals getornd, haar hals aan een' paal geworgd, het ligchaam gebrand en op het galgeveld gesteld zou worden. De Burgemeester wist zich aan de straffe te onttrekken, door alles te loochenen, hebbende hij zich weten te wachten van schrift van zijne hand aan iemand te geven. De twist tusschen den Schout en den Burgemeester had

had middelerwijl, onder grooten en kleinen, eene partijſchap verwekt, die met de namen van *Schoutisten* en *Meester Hendrik Dirkisten* lang ſtand hield, en eene verbittering voedde, die naderhand tot dadelijkheden uitborst (*). Meester HENDRIK werd in het vervolg, zoo veel vermogt de partijdigheid in de jaren 1563 en 1564, weder tot Burgemeester verkoren, maar de Schout in het jaar 1565 van zijn ambt verlaten (†). Hij had een' afkeer van de vervolging, en bewees den Hervormden zoo veel gunst, als hem de geſteldheid der tijden eenigzins toeliet. Ook ſchreven hem de ijverigſten der genen, die tegen het Pausdom waren, zekere groote weldaad toe, hoewel zij nooit zeker wisten, waar hun die van daan kwam. Deze beſtond hier in: dat, als er eenige zwarigheid of vervolging op handen was, zoo kreeg men onverziens, en bedektelijk, eene leuze, welke door de ganſche ſtad liep, door den mond van eenen, die het anderen vertrouwde, te weten: JOZEF *nam de moeder en het kind, en vlugtte naar Egypte.* Als dit woord eenigen der genen, die de Roomſche Kerk ontweken, ter oore kwam, verſtaken zij zich, of gingen, zoo de ſtads poorten nog niet geſloten waren, uit der ſtad. Sommigen gebruikten dezen vond: Zij begaven zich, met hunne vrouwen aan hunne regterhand, als vrijsters en vrijers, bij nacht op ſtraat, en

(*) BRANDT *Bladz.* 560-566. WAGENAAR *Beſchr. van Amſterdam.* I *Deel*, *Bladz.* 260-262. *Folio. Vaderl. Hiſt.* V *Deel*, *Bladz.* 411. (†) WAGENAAR *Bladz.* 273.

na C G. Jaar 1517 tot 1552.

en als er eenige wacht of onraad kwam, gingen zij bij malkanderen op een' ſtoep zitten. Maar als nu de zwarigheid over was, werd het woord der leuze, dat onder de vertrouwden liep: *Zij zijn dood, die het kind naar 't leven ſtonden* (*). De Schout BARDES, van zijn ambt verlaten zijnde, hield openlijker de zijde der Hervormden; dit baarde hem, ten tijde van ALBA, onheil. Hij was onder degenen, die te *Amſterdam* vogelvrij werden verklaard, beſchuldigd wordende, dat hij de beroerten had helpen ſtooken, en ten dien einde verſtand gehouden met den Prins van *Oranje*, met den Heer van BREDERODE, en in cijfer met DIRK VOLKAARTSZOON KOORNHERT; ja, dat hij zelfs een' *Kalvinisch* Leeraar in den *Haag* gebragt had. Hij raakte eerlang in hechtenis bij het Hof, en werd, na lang zitten, bij goeddunken van den Raad der beroerten, ſtrengelijk gefolterd, en zelfs met roeden gegeesſeld, in den ouderdom van LXX jaren. En ſchoon hij dit alles, met onbezweken moed, uitſtond, zoo dat de Raad hem zuiver ſchouwde van de beroerte; hij werd nogtans, onder voorwendſel, dat hij aan andere zijdgangen ſchuldig was, aan de lange koorde gehouden. Ook hield men eene groote ſomme gelds in, die de Koning hem ſchuldig was. De ſcheuring des lands hier op volgende, voegde hij zich aan de zijde der Bondgenooten, hetgeen oorzaak was, dat zijne meeste middelen, als gelegen onder *Amſterdam*, welk de *Spaanſche* zijde hield, hem te on-

(*) BRANDT *Bladz.* 567, 568.

onbruik werden gemaakt; hetwelk hem niet alleen zijne gezondheid, maar ook eindelijk zijn verstand kostte. In dezen ongelukkigen toestand bragt BARDES het overschot zijner dagen door te *Delft*, daar het den Prins van *Oranje*, hem aansprekende, naderhand, beklag en tranen afdrong, dat zoo eel een verstand derwijze geknakt en vervallen was (*).

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Omtrent dezen tijd, werd Heer ANDRIES DIRKS VAN CASTRICUM, Pastoor van Sint Pancras-Kerk te *Enkhuizen*, die zich tegen het Pausdom begon te verzetten, door RUDOLPHUS STRAKMANS, Deken van *Westfriesland*, te *Hoorn* gedagvaard zijnde, aldaar in hechtenis genomen, doch door eenige *Enkhuizer* Burgers verlost en weggeholpen. Tien Burgers werden door den Schout van *Enkhuizen* daar over in regten betrokken, maar mids zekere boete betalende, weder losgelaten (†).

De Pastoor van St. Pankras Kerk te Enkhuizen, door eenige Enkhuizer Burgers verlost.

In het jaar 1562 werd, onder anderen, een arm blind man, ANDRIES MICHIELSZOON, den 23sten Mei ter dood gebragt. De Voogden van het Blindenhuis hadden hem veroorloofd, naar *Frankryk* te trekken, om eenigen raad voor zijne blindheid te zoeken, hier hoorde hij te *St. Germain en Laye* eenige Predikatien tegen het Pausdom, die hij, thuis gekomen, aan zijne bekenden vertelde. Hij werd daar op gevangen, en dewijl hij sommige stellingen weigerde af te zweeren, ter dood verwezen. Naar den

Een blinde te Doornik verbrand.

(*) WAGENAAR *Beschrijving van Amsterdam*. I *Deel Bladz.* 311.

(†) BRANDT *Bladz.* 56).

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

den worgpaal gaande, bedankte hij zijne Regters, dat zij hem zoo lang in hechtenis hadden gehouden, te kennen gevende, dat hij daar door te beter onderrigt en te meer versterkt was geworden in de kennisse der waarheid. Doch tevens tastte hij hen in het gemoed met deze woorden: „ O Regters! Regters! gij hebt mij geoordeeld: ik oordeel niet, maar daar zal er één zijn, die u zal „ oordeelen."

De Nederlandsche belijdenis wordt opgesteld.

Omtrent dezen tijd heeft GUIDO DE BRES, met ADRIANUS SARAVIA, HERMAN MODET of STRYCKER, GODEFRIED WINGEN, en nog één of twee andere Leeraars, een geschrift in het *Walsch* of *Fransch* opgesteld, hetwelk vervolgens in het Nederduitsch gebragt is, onder den titel: *Bekentenisse of belijdenisse des geloofs, in het gemeen, en eendragtelijk van de geloovigen, die in de Nederlanden overal verstrooid zijn, ende naar de zuiverheid des heiligen Euangeliums onzes Heeren* JEZUS CHRISTUS *begeeren te leven.* De vermaarde FRANCISCUS JUNIUS heeft dezelve in het jaar 1566, volgens het goedvinden der Sijnode, die in dat jaar was gehouden, overzien, en ze den Broederen te *Geneve* toegezonden, opdat zij dit geschrift, van hen goedgekeurd zijnde, met die goedkeuring in druk zouden geven. Zij werd, in het jaar 1563, voor het eerst in het Neder- en Hoogduitsch uitgegeven; maar in het jaar 1566 werd zij wat korter in één getrokken, en in het *Walsch* en *Nederduitsch* gedrukt. Zij bestond uit XXXVII artikelen, in de meeste van welke zij van het Pausdom afweek, ook in sommige, bij-

bijzonder in het ſtuk van het Avondmaal, van de *Augsburgſche Confesſie*; van de Doopsgezinden in het ſtuk van den Doop, de menschwording van Gods Zoon, en het Overheidsambt; zij volgt ten meesten deele de Belijdenis der Hervormde Franſche Kerken; gelijk deze den naam voerden van *Reformès*, zoo hebben de belijders van deze belijdenis zich ook ſedert, hier te lande, *Gereformeerden* of Hervormden genoemd. Anderen noemden hen *Calvinisten*, omdat zoo wel de Franſche als deze Geloofsbelijdenis, geſteld was naar het gevoelen van CALVIN. Nogtans behielpen zich de Nederlandſche Hervormden ſomwijlen met den titel van *Augsburgſche* Confesſie, omdat die ten Hove min hatelijk was dan de Franſche of Calviniſche. Te voren had men onder de *Gereformeerden* in *Nederland* de *Londenſche* Katechismen aangenomen, de groote en kleine, en de Kerke of Zedetucht naar den regel der Heilige Schrift geoefend.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

De naam Gereformeerden komt in gebruik.

Zorgelijk werd thans de Staat des Lands bij de Landvoogdesſe ingezien. De verſchillen om den Godsdienst namen ſteeds toe, en niettegenſtaande de hevigheid der vervolging wies het getal der Onroomſchen geſtadig aan; de Edelen waren in het algemeen misnoegd over den invloed en heerschzucht van den Kardinaal van GRANVELLE; en de Burgeroorlog, welke thans in *Frankryk* weder ontſtoken was, en in welken de *Spaanſche* Koning zich mengde, dreigde de landen met onheilen van buiten. De Landvoogdesſe vond dan goed, den Heere van MONTIGNY naar *Spanje* te zenden, ten einde aan

De Heer van MONTIGNY naar Spanje gezonden.

na C. G Jaar 1517. tot 1552.

den Koning den waren toeſtand des lands voor te ſtellen, en zijne hulp en raad te verzoeken. MONTIGNY keerde in het jaar 1562 uit *Spanje* terug en bragt goede woorden en belofren mede, maar geene wezenlijke hulpe. Hij had den Koning, op deszelfs vraag: wat hij voor de oorzaak hield van al de vervreemding en klagten der *Nederlanderen?* voorgeſteld: dat het misnoegen ten deele ſcheen voor te komen uit de vermeerdering van het getal der Bisſchoppen, zoo heimelijk beleid, zonder weten of beraad der Landſchappen en derzelver Stedehouderen; daar de vrees uit ontſtond voor eene invoering der Geloofsinquiſitie op den voet van *Spanje:* ten deele uit den haat, dien groot en klein den Kardinaal toedroeg, en dat zoo onverzoenelijk, dat er grooter oproer uit te vreezen ſtond. Hier op gaf de Koning, den Kardinaal ontſchuldigende, ten antwoord: dat het hem nooit in den zin was gekomen, door deze vermeerdering van Bisſchoppen, de Inquiſitie in te voeren naar de wijze van *Spanje.* — Dat hij in perſoon binnen kort in de *Nederlanden* wilde komen, en dan tegenwoordig zijnde, zijn' eigen en der Landſchappen wensch voldoen enz. (*)

De vervolging houdt aan in het jaar 1563.

Men voer ondertusſchen voort met de vervolging. Den 13den Maart 1563 ſtelden JOOST RINESTEIN VAN TIELT en MICHIEL DE BAY, die in de plaats van RUARD TAPPER en MICHAEL DRUTIUS Inquiſiteurs Generaal waren geworden, den Doctor WILHELMUS LINDANUS, gekoren Bisſchop van *Roermon-*

(*) BRANDT *Bladz.* 578.

monde, tot Onder-Inquisiteur over *Holland*, *Zeeland*, *Utrecht*, *Gelderland*, *Friesland*, *Groningen* enz. Tot vordering der Inquisitie diende ook een Plakaat, den 29sten van Maart te *Brussel* geteekend, bevelende, dat niemand zou toegelaten worden in *Holland* te komen wonen, zonder behoorlijk getuigenis van zijn geloof volgens de Roomsche Kerk; dat de vroedvrouwen onder eede zouden moeten beloven, geene kinderen te zullen ontvangen, of goede toezigt te nemen, dat dezelve behoorlijk *gekerstend* werden; dat de Pastoren en Kapellanen boek of register zouden houden van al de kinderen, die zij zouden doopen. Dat de Officiers zich naarstiglijk zouden informeren op alle Herdoopers en degenen, die *Conventiculen* houden, achtervolgens de Plakaten, door Keizer KAREL V gegeven; voorts werd verboden, op Zon- en Heilige dagen, ten minste gedurende de Hoogmisse en het Sermoen voor noen, in herbergen te gaan drinken enz.; den ouderen werd belast, hunne kinderen ter Schole en ter Kerke te schikken enz. Den Officieren werd bevolen, niet alleen de huizen der Boekverkooperen te visiteren, maar ook toe te zien, dat geene kramers met boeken omgaan of die verkoopen; ook te onderzoeken, of zij die ook in hunne marssen hebben, of onder de waren verbergen. Al die kennis hebben, dat er ergens eenige verbodene vergaderingen, of conventiculen, gehouden werden, zullen schuldig zijn, dat den Officier der plaatse te kennen te geven; en zal hun voor elk huis, daar hij op hun aanbrengen bevinden zal, conventiculen gehouden

na C. G Jaar 1517. tot 1552

den te wezen, gegeven worden XXV Carolus Guldens, die hem in zijne rekening gepasfeerd zullen worden (*).

Te zelven dage fchreef de Landvoogdesfe aan den Raad van *Holland*, dat men dit en vorige Plakaten zou afkondigen en vernieuwen, ook overal bekend te maken, dat, zoo iemand binnen eene maand niet ter Kerke kwam, hij arbitralijk zou geftraft, en hardnekkiglijk wegblijvende, vier maanden gebannen worden. Men moest ook tegen de Wethouders van *Tekfel*, die in het onderhouden der voorgaande Plakaten onachtzaam waren geweest, ftrengelijk voorzien. In *Vlaanderen* en *Braband* ftonden de Magiftraten het Pausdom meer ten dienst, tot grooter bezwarenis der Gereformeerden.

Om de Gereformeerden te beter te ontdekken, kwamen er eenige Kommisfarisfen van *Brusfel* te *Doornik*, alwaar in dit jaar reeds een en ander om hun geloof de doodftraffe geleden hadden. Deze Kommisfarisfen deden de verdachten bij eede verklaren, of zij, volgens de gewoonte der Roomfche Kerk, hadden geleefd, en in het toekomende willen leven; driemaal 's jaars te Biecht, en te Sacrament, ook op Zondagen en andere hoogtijden ter Misfe gaan. Over het weigeren van dezen eed heeft men NICASIUS DE LA TOMBE den 12den November, en ROGIER DU MONT den tweeden December verbrand.

Op gelijke wijze werd in dit jaar ook te *Antwerpen*

(*) BRANDT *Bladz.* 579-582.

pen zekere Metſelaar, WOUTER OOM genaamd, en JAN DE WOLF van *Oudenaarde*, omdat hij zijn kind in de vergadering der Gereformeerden had laten doopen, op den Steen verdronken.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Het ongenoegen tegen den Kardinaal van GRANVELLE bleef intusſchen ſteeds voortduren. Men ſmaalde op hem, door eene ſchertſende livrei, die, door den Graaf van EGMOND uitgevonden was, en eerst in eene zotskap, den dienaren op de mouw geſtikt, beſtond; doch naderhand in een bondel pijlen veranderd werd. Men ſtak hem zelfs, te eenigen tijde, een ſpotprent in de hand, in welke hij zelf vertoond werd, zittende te broeijen op een deel eijeren, daar Bisſchoppen uit kwamen, terwijl hem een duivel boven het hoofd zweefde, met dit bijſchrift: *Hic est filius meus, ipſum audite.* „Deze is mijn zoon, hoort hem." De Prins van *Oranje*, en de Graven van *Egmond* en *Hoorne*, ſchreven, als leden des Raads van State, eenen Brief aan den Koning, in welken zij ten ſterkſten drongen op het vertrek des Kardinaals, ſchoon zij tevens verklaarden: „dat, wat den Godsdienst „betrof, zij den Koning altijd de pligten van goe„de onderdanen en Katholijke Leenmannen bewij„zen zouden, oordeelende zij, dat men het den „voornaamſten Heeren, den Adel, en andere brave „lieden te danken had, dat de Godsdienst nog, „in den tegenwoordigen gerusten ſtaat, werd ge„oefend. Dat, waarlijk, het gemeene volk reeds „zeer beſmet was, en dat de levenswijze en het „gezag van den Kardinaal hier aan geen goed

De Kardinaal van GRANVELLE verlaat de Nederlanden.

na C G Jaar 1517 tot 1552

„ deed." Het antwoord van den Koning op dezen Brief bestond in eenige algemeene uitdrukkingen van welwillendheid en eene belofte van zijne overkomst; hetwelk aan deze drie Heeren zoo veel misnoegen gaf, dat zij uit den Raad van State bleven; ook weigerden de algemeene Staten te vergaderen, daar GRANVELLE tegenwoordig was. Dit één en ander bewoog den Koning, om GRANVELLE ten lande uit te doen vertrekken, gelijk in Maart 1564 gebeurde, onder voorwendsel, van zijne moeder in *Bourgondië* te gaan bezoeken.

De vervolging vermindert.

Terstond na het vertrek van GRANVELLE hernamen de drie Heeren hunne plaatsen in den Raad van State, en het gezag van dezen Raad had terstond merkelijken invloed op de gemeene zaken. De vervolging, niet zoo zeer gehandhaafd wordende als te voren, minderde allengskens. In Grasmaand maakte men in *Holland* zwarigheid, om het Plakaat af te kondigen, waar hij iemand, die in geene maand ter Kerke geweest was, strafbaar verklaard werd. Ook kanteden zich de Staten van dat gewest, wat later, tegen het vervoeren van twee gevangenen, om Ketterij. *Oranje* gaf van tijd tot tijd in gesprekken met de Afgevaardigden der Staten opening van zijne inzigten, op het stuk van den Godsdienst. Hij oordeelde, „ dat het getal der „ Ketteren, hier te lande, zoo groot was, dat de- „ zelven onmogelijk, door vuur en zwaard, kon- „ den worden uitgeroeid: doch dat men hier toe „ andere middelen, als, de zedebetering der Gees- „ telijkheid, het prediken eener gezonde leere en

„ dier-

„ diergelijke ter hand ſlaan moest." En zich al lengskens nader verklarende, voegde hij er bij: „dat „ zedebetering en het wel prediken, ſchoon heil- „ zaam in zich zelven, de Ketterij niet t'eenemaal „ zou kunnen verdrijven; maar dat geraden was, „ de Plakaten in te trekken, of ten minste te ver- „ zachten, gehengende de tijden thans zoo vele „ ſtrengheid niet; waar van men ook tot hier toe „ geheel geene vrucht had gezien." Somtijds ging hij, in deze geſprekken, zoo ver, dat hij niet ſchroomde te zeggen: „ dat er geen ander middel „ overig was, dan aan ieder, in zijn huis, vrijheid „ van Godsdienstoefening, en alomme het houden „ van het Avondmaal onder beiderlei gedaante toe „ te ſtaan." *Oranje* had reeds in het jaar 1562 aan al de ingezetenen van zijn Prinsdom, beide Roomſchen en Onroomſchen, vrijheid van Godsdienst verleend, evenwel verzocht hij wat later den Koning, door deszelfs Gezant in *Frankryk*, de zaken van zijn Prinsdom te willen vorderen; hetwelk, zeide hij, geſchapen ſtond verloren te gaan, omdat hij het bij het heilig oud Roomsch Geloof had zoeken te bewaren (*).

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

De Prins bediende zich veel van den raad van FRANCISCUS BALDUINUS van *Atrecht*, een geleerd man, kundig in de Godgeleerdheid, en tevens in de Regten, door zijne beſcheidenheid in Kerkelijke zaken vermaard; de Graaf van *Hoorne* hield GEORGIUS CASSANDER in hooge achting. Deze CASSANDER

(*) WAGENAAR *Vaderl. Hiſt.* VI Deel, *Bladz.* 74.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552

DER was uit *Vlaanderen* geboren, en de glans zijner godsvrucht, gematigdheid en geleerdheid was zoo groot, dat de Keizers FERDINAND en MAXIMILIAAN zijne hulp met allen ernst verzochten, tot heeling der wonden van de Christenheid. Hij overleed den 3den Februarij 1566 (*).

De vervolging verheft zich op nieuw.

De Koning hierentusfchen, beval der Landvoogdesfe, bij Brief op Brief, het uitroeijen der Kettervij; de Jezuiet STRADA verhaalt, hoe hij haar, bij fchrijven van eigen' hand, de manier berigtte, om de genaamde Ketters te achterhalen; genoegzaam het fpoor daar toe aanwees, zelfs lijsten overzendende, waar op zij, met verklaring van ieders buurte, foort, ouderdom, en geftalte, ftonden afgemaald. Evenwel had de Ketterftraffe geen' eenerlei uitgang.

Te *Rupelmonde* zat een Priester gevangen, die het Pausdom verlaten had. Deze wist, met zijne medegevangenen, het Kasteel, waar zij zaten, in brand te fteken, op hope, van in de verwarring te zullen ontkomen; maar de foldaten, fchielijk toefchietende, bluschten den brand, en grepen de brandftichters, die geftraft werden. De Priester kreeg het zwaard, omdat hij het Pausdom weder toeviel, en het gevoelen der Gereformeerden verzaakte, ja vervloekte.

Meer viel er te *Antwerpen* te doen over het verbranden van CHRISTOFFEL SMIT, of FABRICIUS, die ftandvastiger was. Deze was te *Brugge*, zijne

(*) BRANDT *Bladz.* 588-597.

ne geboorteſtad, een Karmeliter Monnik geweest, doch had, het Klooster en het Pausdom verlatende, eene vrouw getrouwd, en zich eenigen tijd in *Engeland* onthouden. Thans bediende hij te *Antwerpen* de Hervormde Gemeente, ſedert zes maanden, als Leeraar; toen hij in hechtenis raakte, te gelijk met OLIVIER DE BOK van *Aalst*, Profesſor der Latijnſche Taal te *Heidelberg*, herwaarts gekomen, om zijne bijzondere zaken te verrigten. De laatſte werd echter, op aanſchrijven van zijnen Overheer, den Keurvorst Paltzgraaf, den eerſten September weder ontſlagen. Maar FABRICIUS werd ten vure gedoemd, die zich kloekmoedig, geduldig en gelaten gedroeg. Zelfs ſchreef hij voor zijn' dood een' Brief aan *Lange* MARGRIET, een Bonetverkoopſter, die hem verraden had, haar dat vergevende, en haar tot boete vermanende. Des nachts voor zijn' ſterfdag vergaderde het volk, in groote menigte, voor den Steen of Kerker, meenende, dat men hem in het donker zou ombrengen. Zij bragten den ganſchen nacht over met het zingen van Pſalmen en Geestelijke Liederen. Den volgenden morgen, den 4den October, ter dood geleid wordende, en vreezende voor een oproer, dewijl het volk van alle kanten toeſchoot, ſprak hij de menigte met deze woorden aan: ,, Mijne lieve Broeders, dat zich ,, niemand voordoe, om mij te verlosſen. Laat de ,, Heer zijn werk in mij volbrengen." Sommigen zeiden toen: ,, Strijd vromelijk, waarde Broeder, ,, want dit is de ure." De Markgraaf, dat hoorende, riep tot zijne trauwanten: *Vangt*, *ſmijt*,

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

ſtaat dood! en dreigde te ſchieten. Op de markt gekomen, knielde FABRICIUS bij den houtſtapel, om God in dien uiterſten nood te bidden; maar men rukte hem terſtond naar de mutzaard, drong hem aan den paal, daar hem de beul met eene ijzeren ketting aan vasthechtte, ook een' ſtrop om den hals wierp, om hem het bidden en ſpreken te beletten. Nu begonnen verſcheidene omſtanders Pſalmen aan te heffen, onder anderen den CXXXſten. De Helbaardiers riepen, dat zij zwijgen zouden, en raakten van het dreigen aan het ſlaan; maar het volk aan het werpen met ſteenen, zoo vinnig, dat eerst de beul met zijne dienaars en helbaardiers, en daar na de Markgraaf, de Schout, en andere Wethouders de vlugt namen. Men had den Markgraaf, eer hij week, hooren roepen: „ Ei, Burgers, „ ſtaat ons bij. Schutters, ſtaat ons bij. Mijne „ lieve Burgers, wij zijn het niet, die hem dooden, maar des Konings gebod. Ziet, wat gij „ doet, het is des Konings geregt." Maar niemand, die een' voet voor hem verzette, of hand voor hem uitſtak. Men liet het volk begaan. Eenigen ſprongen in het Perk, om den Predikant te ontzetten, rukten de mutzaarden weg, trokken de keten los, dan het was te laat. Want de beul had hem, eer hij zich wegmaakte, met een' ijzeren hamer het hoofd ingeſlagen, en van achteren met een ponjaard doorſteken. Dus liet men het vuur, dat al ontſteken was, branden, en zag er den man, (want het brandde zeer langzaam,) ſchoon hij zoo doodelijk gekwetst was, nog lang in leven, zijn hoofd

hoofd verroeren, zijn' mond, en lippen, en handen open en toedoen, tot dat hij eindelijk, in het vuur vallende, den geest gaf. Echter bleef dit schrikkelijk mismaakt ligchaam, na het blusschen van het vuur, wel acht uren liggen, tot een deerlijk schouwspel van vrienden en vijanden; ten laatste werd het aan een' grooten steen gebonden in de *Schelde* verzonken. Dusdanig was het einde van CHRISTOFFEL FABRICIUS in het 37ste jaar zijns ouderdoms. Het oproer hield nog eenige dagen aan, met bedreiging, dat men zijnen dood wilde wreken. Doch sedert werd één van degenen, die met steenen geworpen hadden, op last der Gouvernante, gehangen. Hier door bragt zij den schrik in de anderen, en de stad in rust (*).

na C. G. Jaar 1517. tot 1553.

Die van Brugge wederstaan den Inquisiteur van Vlaanderen.

Te *Rysfel* werden daar na twee mannen om den Godsdienst met het vuur gedood, zonder tegenstand. Maar te *Brugge* werd de Inquisiteur van *Vlaanderen* door de Wethouders in zijn vervolgen gestuit. Zij lieten drie van zijne dienaars, die, zonder toestemming van den Magistraat, eenen zoogenoemden Ketter naar de gevangenis leidden, vatten, en te water en brood opsluiten, tot dat er met de Gouvernante over dit stuk gehandeld werd. Zij deden verders bij de Gouvernante hun beklag, over den Inquisiteur, die, zeiden zij, ongetwijfeld oproer in hunne stad verwekt zou hebben, indien zij, door dit middel, het gemeene volk niet wel te tijde hadden nedergezet.

Met

(*) BRANDT. *Bladz* 598-602.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Met dit al hielden de Kerkelijken den ouden voet. Zij deden eenen Engelschman, te *Brugge* gestorven, in ongewijde aarde begraven, omdat hij geweigerd had, de Sacramenten naar de Roomsche wijze te ontvangen. Maar de Engelsche Natie deed daar over aan den Raad van State te *Brussel* haar beklag, en bragt zoo veel te wege, dat men den Wethouderen belastte, den dooden te ontgraven, en op eene eerlijke gewijde plaats ter aarde te bestellen.

Te *Brussel* werd iemand, die ter zake van den Godsdienst op de Galeijen gebannen was, door twaalf gewapende mannen met geweld uit den wagen getrokken.

Brief van JAN GRUWEL Deken van Westfriesland aan den Schout van Hoorn.

Hoe ver de ijver der Geestelijkheid tegen de zoogenaamde Ketters te dezen tijde gegaan zij, en hoe zij zich van de Heilige Schrift wisten te bedienen, om de Overheid te bewegen, haar ten dienste te staan, mag blijken uit eenen Brief van JAN GRUWEL, toenmaals Deken van *Westfriesland*, aan Meester JOOST VAN HUIKESLOOT, Schout van *Hoorn*, welken BRANDT (*), uit kwaad Monniken-Latijn vertaald, in zijn werk geplaatst heeft, waar uit wij denzelven overschrijven:

„ Na wenschinge alles goeds, door hem, die on-
„ zer aller waarachtig heil is."

„ *Achtbare Heer Schout!*

„ Ik bid en smeek u door de ingewanden of ont-
„ fermingen van JEZUS CHRISTUS, dat gij zorg-

„ vul-

(*) BRANDT *Bladz.* 619.

„ vuldiglijk let op de kudde van der *Beets*, alzoo „ de kwaden en de vijanden der Kerk niet worden „ gestraft, dewelke God, en de Heilige Moeder de „ Kerk, stoutelijk bestrijden. Behalve die zes on- „ mondige kinderen, in CHRISTUS en in de Kerk „ niet wedergeboren, zijn daar bij gekomen drie „ zwangere vrouwen, dewelke den uitersten tijd „ van baren niet afwachtende, hare eigene woon- „ plaatsen verlaten, en vreemde en onbekende ge- „ zocht hebben. Gij weet wel, wat de godvruch- „ tige Brieven des eerwaarden Heers van *Haarlem*," (den Bisschop van *Haarlem*, die insgelijks over dezelfde zaak aan den Schout geschreven had,) „ vermelden, en mijne waarachtige klagten, uit wa- „ ren ijver der zielen uitgestort, allen prikkel des „ nijds ter zijde gesteld. Indien dat kwaad door „ Gods hulpe en uwen bijstand niet wordt tegen- „ gegaan, zoo is het met de zaak van CHRISTUS „ in der *Beets* gedaan. Gij weet ook de Canons „ wel, die dus luiden: *Als de dwaling niet wordt* „ *tegengestaan*, *dan wordt zij toegestaan.* En we- „ derom: *Die een ander van de dwaling niet te-* „ *rug roept*, *terwijl hij kan*, *betoont*, *dat hij zelf* „ *dwaelt.* En gij kent de wet Gods, daar gezegd „ wordt: *Ten zij gij uwen kleinsten broeder toe-* „ *brengt*, *zoo zult gij mijn aangezigt niet zien.* „ *Omdat gij den doodschuldigen man hebt vrijge-* „ *laten*, *zal uwe ziele zijn voor zijne ziele. Ik* „ *heb u gesteld tot eenen wachter over het huis* „ *Israels.* Verders: *Ik zal zijn bloed van uwe* „ *handen eischen. Melk hebt gij gegeten*, *met wol-*

na C G. Jaar 1517. tot 1552.

 „ *le*

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

„ *le zijt gij gedekt geweest, doch mijne kudde* „ *hebt gij niet gewijd. Dat zwak, krank, ver-* „ *broken, verworpen en verloren was, hebt gij niet* „ *gezocht. Daar zal een zeer hard oordeel gaan* „ *over degenen, die boven anderen gesteld zijn.* „ Waar toe dienen deze Schriftuurplaatsen, dan al- „ leen, opdat wij alles achter den rug stellende, „ het voorbeeld onzes Zaligmakers zouden navol- „ gen: *De Zoon des Menschen is gekomen, om* „ *te zoeken en zalig te maken, dat verloren was.* „ Dit alles kunt gij buiten eenig gevaar van regten „ te wege brengen, het zij met in regten te roe- „ pen, of de schepen in de haven van *Hoorn* te „ beslaan. Dit doende, zult gij uwe ziele, en de „ zielen uwer onderdanen, behouden. Want wordt „ de verongelijking des naasten gestraft, wie wreke „ dan CHRISTUS ongelijk niet? Dan hier van ge- „ noeg. Dit alleen bid ik van harte, dat de zalig- „ heid der zielen, die ons door CHRISTUS dood „ verworven is, u ter harte ga. Uit *Wydenes*, de- „ zen XIVden van October in het jaar onzer ver- „ lossing 1564."

„ *Uw Achtbaarheids onwaardig Dienaar*
„ *en altijd toegedaanste* GRUELIUS."

De lieden uit de *Beets*, een plaatsje in *Noordholland*, op welke deze Brief ziet, werden door den Schout van *Hoorn*, op dezen Brief, voor het geregt gedaagd, en eisch tegen hen gemaakt, van voor eerst in beslotene hechtenisse te gaan. Dan men weet niet, dat hier iets anders op volgde, dan dat de geroepenen

nen zich voor eenigen tijd aan eene zijde hielden; want de *Hoornſche* Magiſtraat zag, in het ſtuk van den Godsdienst, zoo veel door de vingeren, dat zich daar vele ſchippers en kooplieden, uit *Zeeland*, van *Amſterdam*, en elders, die t'huis verdacht waren van onzuiverheid, en wijken moesten, ter nederſloegen. Dies nam hier de zeevaart zoo toe, dat men moest omzien naar meerder havening, voor de ſchepen. Daar zich de Pater van Sinte Marie Convent over liet hooren, dat hij raad wist, om de haven te vergrooten. *Men zoude maar*, ſloeg hij uit, *al de Ketterſche Schippers, die van buiten waren ingekomen, aan een' kant helpen, gelijk dat behoorde, de havens zouden dan wijd genoeg wezen.* Door dezen raad kreeg hij den naam van *Havewijder*, en was ſedert bij de Burgers in geen aanzien.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Men handelde, in dit jaar, om den Graaf van *Egmond* naar *Spanje* te zenden, ten einde den Koning mondeling verſlag te doen nopens den ſtaat dezer landen. Als men, hier toe beſloten zijnde, zijn berigtſchrift zoude opſtellen, liet zich de Prins van *Oranje* rondelijk tegen den Preſident VIGLIUS uit, „ dat men den Koning onbewimpeld verklaren moest, dat men, midden in zoo groot een verval der Geestelijkheid, den ouden Godsdienst, door Plakaten, Inquiſitie en Biſſchoppen, niet kon behouden. Dat de Koning zich bedroog, als hij waande, de beſluiten der Kerkvergadering van *Trente*, die, zelfs bij Katholijke Vorsten, in *Duitschland*, veracht werden, hier te lande, te zullen doen aannemen. Dat hij hier om veel „ be-

Sterke taal van WILLEM van Oranje tegen VIGLIUS.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

„ beter zou doen, als hij de Plakaten introk of matigde. Dat, wat hem, *Oranje*, betrof, hij zich aan den Katholijken Godsdienst wilde houden; doch echter niet kon goedkeuren, dat de Vorsten wilden heerfchen, over der menfchen gemoederen, hun de vrijheid van geloove en Godsdienst benemende."

VIGLIUS krijgt eene beroerte.

De nadruk en levendigheid, waar mede de Prins dit fprak, ontftelden den ouden man zoodanig, dat hij, den nacht met diep peinzen hebbende doorgebragt, des morgens, bezig met zich te kleeden, eene beroerte kreeg, van welke hij allengskens nog wederom bekwam. JOACHIM HOPPERUS, een *Fries*, geboren te *Sneek*, die een *Verhaal der Nederlandfche Beroerten* gefchreven heeft, werd bij voorraad in zijne plaats aangefteld (*).

EGMOND naar Spanje gereisd verwerft geene verzachting van den Koning.

De Graaf van EGMOND reisde hier op naar *Spanje*, van waar hij, binnen vier maanden, in het jaar 1565, terug keerde, zonder des Konings ftrengheid eenigszins te hebben kunnen verzachten. Immers, wat den Godsdienst betrof, had de Koning verklaard, dat hem deze meer dan eenige andere zaak ter harte ging; dat hij liever duizend levens, zoo hij die had, zou willen verliezen, dan in denzelven eenige verandering gedoogen. Alleen gaf hij toe, dat men zou mogen overleggen, of er ook eenige andere ftraffe op de Ketterij, die vooral niet ongeftraft moest blijven, kon worden ingevoerd, waar door

(*) BRANDT *Bladz.* 610-614. WAGENAAR VI *Deel*, *Bl.* 104-106.

door de vermetelheid der Ketteren betoomd, en hun te gelijk de eere benomen werd, die zij meenden te behalen, met, tot hun uiterfte toe, ftandvastig te blijven.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Vervolging in Vlaanderen.

Gedurende de reize en het verblijf van EGMOND in *Spanje*, werden in *Vlaanderen* de Plakaten op het ftuk der Ketterij ftrengelijk in het werk gefteld. Te *Ronfen* werd JOOST DE CREUL met het zwaard gedood. Sommigen zeggen, dat de Predikatien van den Deken van *Ronfen*, PETRUS TITELMAN, hem en anderen, voor eenige jaren, het eerst de leer der Hervorming hadden ingeboezemd, en nu was deze TITELMAN, als Inquifiteur, de hevigfte vervolger. Te *Rysfel* werd JAN DISRENEAUX verbrand, of liever door den rook verftikt, eer het vuur nog regt ontfteken was.

JAN DE GRAAF van *Ekkergem*, voor dezen Molenaar te *Heynsdyk*, in *Hulfterambacht*, werd den 26ften Februarij 1565 te *Hulst* verworgd en verbrand met het Nieuwe Testament om den hals. Men verhaalt, dat er bezwaarlijk hout en ftroo was te krijgen, om hem te branden, alzoo de Burgers weigerden, het daar toe te verkoopen.

Te *Doornik* werden twee jongelingen, HUGO DESTAILLEUR en JAN PIK, groote boezemvrienden, ook door hunne gelijkheid van gevoelens omtrent den Godsdienst, den 20ften van Oogstmaand des verleden' jaars gevat, daar zij buiten de ftad zamen zekere Schriftuurplaats overwogen, ook droegen zij gelijke banden met gelijk geduld, tot dat zij den

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

22ſten Maart dezes jaars 1565 hunne belijdenis met gelijken dood bekrachtigden.

Te *Brugge* zocht de Parochiaan van *Sint Wouburg*, ADRIAAN SMOUT, de Inquiſitie de hand te bieden, vast opſchrijvende, wie in de vasten te Biecht en daar na te Sacrament kwamen. Iemand der inwoners, door deze Inquiſitie verſchrikt, ging tegen zijn gemoed te Biecht, en ontving het Sacrament; maar hing dat in een' doek, bedektelijk, op Paaschdag, aan den ring van de portaaldeur, met een briefje van dezen inhoud: „ Weet, Heer „ ADRIAAN SMOUT, dat ik u hier weêr breng, „ hetgeen gij mij gegeven hebt; want ik wil het „ aldus onder ééne gedaante niet hebben. Ik heb „ het ontvangen met een wroegend gewisſe, en „ daarom terſtond met dezen ſnuitdoek uit mijn' „ mond geveegd. Doet er nu mede, hetgeen u „ goeddunkt. Gij hebt mij, met uw opſchrijven, „ een droevig benaauwd hart gemaakt; maar zie, „ dit komt er af, van de lieden zoo vervaard te „ maken. Laat mij, op een' ander tijd, in mijn „ gemoed gerust blijven. Nogtans zal ik voortaan „ op al uw dreigen niet meer achten, mij kome „ daar af, wat het wil. Had ik geweten, dat mij „ dat uiterlijk eten van binnen zoo beroerd zou hebben, ik zou liever hebben willen vallen in de handen der menſchen, dan in de gramſchap Gods. „ Maar ik betrouwe, dat God zich mijns erbarmen „ zal (*)." In-

(*) BRANDT *Bladz.* 619.

Raadpleging over 's Konings antwoord door EGMOND medegebragt

Ingevolge van 's Konings last, werden tegen den 25ſten Mei 1565 eenige God- en Regtsgeleerden ten Hove beſchreven, om te helpen raden omtrent het ſtraffen der Ketteren. Zij gaven hunne meening over alles in geſchrift over, welke hier op uitkwam: „ *Voor eerst*, was er voor het leeren der Gemeente „ zorg genoeg gedragen bij de Kerkvergadering van „ *Trente*, welker beſluiten, zonder uitſtel, hier te „ lande, afgekondigd en ingevoerd moesten wor„ den. Het overige moest, door de naarſtigheid „ der Priesteren, op welken de Bezoekers en In„ quiſiteurs behoorlijk acht geven moesten, worden „ uitgevoerd. *Ten anderen:* was de zedebetering „ der Kerkelijken, zoo wel als het houden der „ Scholen, *in de derde plaats*, insgelijks, door de „ gemelde Kerkvergadering, geregeld; zoodat het „ alleen op het onderhouden dier regelen zou aan„ komen. *Ten vierden:* was het ongeraden, de „ Plakaten te veranderen, die, voor meer dan 35 „ jaren gemaakt, en tweemaal vernieuwd waren. „ Evenwel kon men den Geregtshoven heimelijken „ last geven, om alleen hardnekkige Ketters met den „ dood te ſtraffen; om onderſcheid te maken tusſchen „ gezindheid en gezindheid; en vooral ook op de jaren, „ ſtaat en andere hoedanigheden der perſonen acht „ te geven, dezelven, of ter dood, of tot de ga„ lei, of tot ballingſchap en verbeurdverklaring van „ goederen, veroordeelende. De Predikanten en „ Leeraars moesten echter allen als hardnekkigen „ worden gehandeld. Doch zulken, die, uit los„ heid of nieuwsgierigheid, zonder aan Ketterſche

„ ge-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552

„ gevoelens vast te zijn, de Plakaten overtraden,
„ kon men met geesselen, geldboeten, ballingschap,
„ of op diergelijke wijze, straffen. Ten besluite,
„ vond men dienstig, dat er openbare ommegangen
„ en gebeden werden gedaan, om van den Hemel
„ te verwerven, dat er niet een stip van het Heilig
„ Katholijk Geloof verloren mogt gaan, met hoe
„ groote gevaren het ook, in het openbaar of ver-
„ borgen, mogt worden gedreigd (*)."

De Koning beveelt het aannemen der Kerkvergadering van Trente.

De Graaf van EGMOND was zeer onvergenoegd over deze strengheid, en beklaagde zich openlijk, dat dezelve niet overeenkwam met de beloften, hem door den Koning mondeling gegeven. Ook rees het algemeen misnoegen van velen te meer, toen de Koning thans, in het jaar 1565, gebood, dat de besluiten der Kerkvergadering van *Trente*, hier te lande, alomme zouden aangenomen worden, met uitzondering alleen van de zoodanige, welke geacht konden worden der Koninklijke Hoogheid te na te komen. De afkondiging der Kerkvergadering geschiedde eerlang in het Aartsbisdom van *Kameryk*, niet zonder veel tegenstand der Geestelijken. Te *Mechelen* bleef het werk steken, omdat daar thans geen Aartsbisschop tegenwoordig was. Te *Utrecht* lag de Aartsbisschop overhoop met zijne Geestelijkheid, waarom het daar insgelijks haperde (†).

On-

(*) BRANDT *Bladz.* 621-623. WAGENAAR VI *Deel*, *Bl.* 111, 112.

(†) BRANDT *Bladz.* 623. WAGENAAR VI *Deel*, *Bladz.* 113, 114.

Ondertusschen kwam er een Brief des Konings uit *Spanje*, waar in de Koning, betreffende de klagten van EGMOND, verklaarde: „ dat zijne meening „ nimmer geweest was, de Inquisitie af te schaffen; dat hij den Graaf wel gezegd had, te willen, dat men zou overleggen, of er ook eenige „ verandering kon gemaakt worden in de straffen „ der Ketteren, ten einde hun den roem te benemen, welken zij op hunne standvastigheid droegen; doch dat hij, gedurende dit overleg, met „ de straffe wilde voortgegaan hebben." Het geschrift der God- en Regtsgeleerden werd door den Koning hooglijk geprezen; alleenlijk, dat hij nog zoo veel verzachting der Plakaten, als zij zouden hebben toegegeven, niet gehengen wilde; maar beweeren bleef, dat zijn Vaders Plakaten en de zijne met de vereischte matigheid waren opgesteld, en derhalve, in allen deele, moesten worden naargekomen.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Schrijven van den Koning omtrent het stuk van den Godsdienst.

Dit schrijven ontstelde de voornaamste Heeren van den Raad van State. VIGLIUS zelf, die de gevolgen dieper inzag, meende, dat men 's Konings schrijven geheim moest houden, tot men hem eerst onderrigt had, hoe het hier werd opgevat. Doch de Landvoogdes besloot, 's Konings last stiptelijk te achtervolgen. Zoodra dezelve openbaar werd, ontstond er alomme groot gemor en blijken van misnoegen. De vier Hoofdsteden van *Braband* beklaagden er zich schriftelijk over, en beweerden, dat *Braband* nooit aan de Inquisitie onderworpen was geweest, hetwelk door den Raad van *Braband* en de

Algemeen misnoegen.

N. C. G. Jaar 1517. tot 1552.

de voornaamste Heeren van den Raad van State erkend werd. Te *'s Hertogenbosch* zou het tot een oproer zijn gekomen, indien de Wethouderschap het afkondigen van 's Konings last niet had uitgesteld. Elders liep nu de moed der menigte over tot ongeduld, en vervoerde ettelijken tot zulke stoutheid, dat zij sommigen, die om het Geloof gevangen waren, met geweld uit de hechtenis togen. Men deed vast overal te grooter weer, om de gevangenen los te maken, naardien het nu bekend was geworden, hoe men de lieden in het heimelijk ombragt; te weten, hen niet durvende openlijk ter dood te leiden, bond men de ellendigen met de hoofden tusschen de beenen, dompelde hen in een vat vol water, en verstikte hen dus (*).

Die van Vlaanderen klagen over den Inquisiteur P. TITELMAN

Reeds in het jaar 1564 hadden de vier Leden van *Vlaanderen* zich schriftelijk beklaagd over het geweldig gedrag van den Deken van *Ronsen*, PETRUS TITELMAN; doch van de Gouvernante niets dan goede woorden en belofte ontvangen; en als de nieuwe Bisschop van *Brugge* in Maart 1566 den Wethouderen eenige punten toezond, welke strekken moesten om de Inquisitie te bevorderen, en de Inquisiteur insgelijks zich ten hoogste over de Wethouderschap van *Brugge* bij den Raad van *Vlaanderen* beklaagde, vernieuwden de vier Leden van dat Landschap hunne klagten en vertoogen bij de Landvoogdesse herhaalde reizen, tot eindelijk die van *Brugge* verworven, dat den Raad van *Vlaande-*

(*) BRANDT *Bladz.* 632, 633.

deren de hand gesloten en belast werd, de stukken ten Hove te zenden, en den Inquisiteur verboden, eenige verdere vervolgingen te doen (*).

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Die van Friesland klagen over den Inquisiteur W. LINDANUS

Op gelijke wijze, als die van *Vlaanderen*, over TITELMAN, hadden ook de *Friezen* geklaagd over WILLEM LINDANUS den Inquisiteur, en verzocht, dat er een ander in zijne plaats mogt aangesteld worden. Doch vergeefs: zoodat hij steeds trotscher werd, en in den vollen Raad durfde zeggen: „Hij „wist, wat zijn last was, en wat hem te doen „stond;" ook: „dat die van den Hove den „Ketteren te veel toegaven, en al te slap waren, „om die te straffen."

Daartegen voer men allerwege openlijk uit tegen de Inquisitie, en het regende alomme Schimpschriften en Blaauwboekjes. Ook vond men aan de Kerkdeuren, aan de Poorten van het Hof, en aan de Huizen van den Prins van *Oranje*, en van den Graaf van EGMOND, geschriften aangeplakt, waar in men hunne hulp tot voorstand der goede zaak inriep. De Landvoogdes werd dagelijks lastig gevallen, door Edelen, Burgers, Staten en Steden, klagende over de Inquisitie. Aan de andere zijde vielen ook de Inquisiteurs en andere Kerkelijke Regters der Landvoogdesse klagtig, dat men hun geen behoorlijk ontzag toedroeg. Zelfs verzochten sommigen ontslagen te worden van hunne ambten. Doch onder de geschriften van dezen tijd, vond men ook boek-

(*) BRANDT *Bladz.* 633-640.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

De belijdenis der Gereformeerden komt in het licht.

boekjes, die de vrijheid van Godsdienst met klemmende redenen verdedigden.

Ook kwam te dezen tijde een nieuwe druk in het licht van de Belijdenis der Gereformeerden. Dezelve droeg thans eenen Brief aan den Koning in het voorhoofd; waar in de Hervormden betuigden, voor God en zijne Engelen, dat zij geen oproer in den zin hadden, en niets anders begeerden, dan onder de gehoorzaamheid van de Overheden in zuiverheid der consciëntien te leven, God te dienen, en zich naar zijn woord en heilige geboden te reformeren. — Zij verklaarden, ten bewijze hier van, dat zij in de *Nederlanden* meer dan honderdduizend mannen sterk waren, zonder dat er eenig blijk van oproer in iemand hunner gezien, of één woord, daar toe strekkende, gehoord werd. Doch het begrooten van zulk eene menigte werd ten Hove misduid, en voor eene bedreiging genomen. ORANJE, EGMOND en HOORNE deden echter ook hun best, om de Landvoogdesse te verzekeren, dat het getal der Onroomschen zoo groot was, dat men het onmogelijk zou kunnen uitroeijen: terwijl anderen haar voorhielden, dat men het verre boven de waarheid uitmat. Doch de voorzigtigsten gingen tusschen beiden, ziende het kwaad, gelijk men sprak, niet zoo gevaarlijk aan, dat men het voor ongeneeselijk had te houden; noch zoo gering, dat men het vrijelijk verwaarloozen mogt; terwijl de Landvoogdesse, geslingerd door verschillende overleggingen, naauwelijks wist, welke zijde zij te houden had.

Ver-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Verscheidene Stadhouders, met name de Prins van *Oranje*, de Graven van *Mansfeld* en *Megen*, de Markgraaf van *Bergen* en de Heer van *Montigni*, verklaarden ook, in den aanvang des jaars 1566, aan de Landvoogdesse: „ dat zij geenen wil noch „ middelen hadden, om de Plakaten uit te voeren, „ en de hand te leenen aan de Inquisitie; en dat „ zij, zoo de Koning en hare Hoogheid hier op „ bleven aanhouden, liever zich van hunne ambten „ wilden ontslaan." Zelfs verlieten *Oranje* en *Hoorne*, omtrent dezen tijd, dadelijk het Hof, voorgevende, dat zij zich, in hunne bijzondere Heerlijkheden, gingen onthouden, zonder zich meer met de regering te bemoeijen (*).

Verbond der Edelen.

Intusschen hadden eenige honderd Edelen zich vereenigd tot een verbond, hetwelk men het *Compromis* noemde, om het invoeren der Inquisitie, op alle gevoegelijke wijze, te verhinderen; onder dezen waren zelfs Roomsche Edellieden. Tot dit verbond werd de eerste aanleiding gegeven, volgens sommigen te *Breda*, ter gelegenheid van de bruiloft des Heeren van *Montigny*, maar volgens het verhaal van FRANC. JUNIUS den tweeden November 1565 te *Brussel* in het huis van den Graaf van *Kuilenburg*, staande te *Brussel* op de Paardenmarkt, daags voor de bruiloft van ALEXANDER FARNEZE, Prins van *Parma*, Zoon der Landvoogdesse (†).

De

(*) BRANDT *Bladz.* 643-649. WAGENAAR VI *Deel*, *Bladz.* 128 132.

(†) Men zie het werk van den Geleerden J. W. TE WA-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Bijzonderheden van FR. JUNIUS.

De gemelde FRANCISCUS JUNIUS, uit een edel geslacht te *Bourges* geboren, bekleedde te dien tijde het ambt van Predikant in de heimelijke Fransche Gemeente te *Antwerpen*, daar hij onlangs te voren, naauwelijks twintig jaren oud, maar met ongemeene geleerdheid, en andere uitstekende gaven des verstands en gemoeds versierd, van *Geneve* tot dezen dienst gezonden was. Hij arbeidde hier met mond en pen, onder vele gevaren, voor de zaak der Hervorming. Onder anderen stelde hij eenige politieke vermaningen op, met menschelijke redenen en voorbeelden uit de Geschiedenissen bevestigd, over welke hij door den Magistraat dikwijls werd ingedaagd, ook voor het Stadhuis eenige reizen bekend gemaakt, zelfs in zijn aanhooren, dat degene, die den maker kende en den Wethouderen aanbragt, voor dat aanbrengen 3 of 400 Guldens genieten zou. Eindelijk werd ontdekt, dat hij met Graaf LODEWYK VAN NASSAU in het heimelijk had gehandeld van zekere aanspraak aan den Koning, welke JUNIUS geschreven had. Nu werd er naar hem door den Schout gezocht in het huis van den Burger, bij wien hij inwoonde; maar JUNIUS was een half uur te voren naar *Breda* vertrokken, om daar de Gemeente te bezoeken. Deze waren de beginsels zijner zwarigheden, gedurende deze vervolging; daar hij zich zoo kloekmoedig in gedroeg, dat

WATER: *Historie van het verbond en de smeekschriften der Nederlandsche Edelen ter verkrijging van vrijheid in Godsdienst en Burgerstaat*, in de jaren 1565-1567.

dat hij, te eenigen tijde, ter zelfder ure, predikte, wanneer men op de markt eenige Hervormden ter dood bragt, en dat ſtaande ter plaatſe, van waar men, door de glazen venſteren, de vuren zag flikkeren, in welken zijne Geloofsgenooten verbrand werden (*).

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

De Edelen beſloten hebbende, een verzoekſchrift aan de Landvoogdesſe in te leveren, vervoegden zich, omtrent den aanvang van April 1566, in eene aanzienlijke menigte, te *Brusſel*, en traden, op den vijfden gehoor verkregen hebbende, ſtatelijk ten Hove, hebbende aan hun hoofd HENDRIK, Heer van *Brederode*, geſproten uit het aloude Grafelijk Huis van *Holland*, en leverden hun verzoekſchrift over, in hetwelk zij nadrukkelijk voorſtelden, hoe verderfelijk de Inquiſitie en ſtrenge Plakaten op het ſtuk van den Godsdienst voor den Lande waren, en derzelver opſchorting tot op 's Konings naderen last verzochten. Doch het beſcheid, hetwelk hun gegeven werd, beſtond ſlechts in algemeene beloften, terwijl de Landvoogdesſe zelfs zich niet duidelijk wilde verklaren, hoe zij het bedrijf der Edelen aanmerkte, hetwelk dezen niet zeer naar den zin was.

Verzoekſchrift door de Edelen ingeleverd.

Onder het gaan en keeren der Edelen ten Hove, was hun de naam van *Geux* of *Geuzen* aangewaaid, welk woord ſommigen meenen geſmeed te zijn van het Nederduitsch *Guit*, zoo veel zeggende, als ſielt,

Oorſprong van den naam Geuzen.

(*) FR. JUNII *Vita, ab ipſo Conſcripta ap.* GERDES *in Scrin. Antiq. Tom.* I. *Part.* II. *pag.* 201-269. BRANDT *Bladz.* 654-657.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

fielt, landlooper, of bedelaar, anderen willen, dat het zoo veel zou aanduiden als *zonder zorg en kommer*, en gewoonlijk den Bedelaren gegeven wordende; het zij, dat de Heer VAN BARLAIMONT hun allereerst dezen fcheldnaam hebbe aangewreven, zeggende tegen de Landvoogdesfe: „ dat zij voor „ zulken hoop *Geux* of *fchooijers*, niet behoefde „ bevreesd te zijn;" het zij, dat hun dezelve door anderen voorgeworpen is, om de geringheid van hun genootfchap te befchimpen. Hoe het zij, de verbondenen lieten zich dezen fchimpnaam welgevallen, en gebruikten hem vervolgens als eene leuze. Men groette elkanderen met denzelven, en dronk op elkanders gezondheid, onder het roepen van *Vivez les Geux! Lang leven de Geuzen!* Ook droegen zij gouden penninkjes, aan een rood lint of fluijer om den hals, vertoonende aan de ééne zijde 's Konings beeldtenis, en aan de andere een' bedelzak, door twee handen vastgehouden, met dit of dergelijk bijfchrift: *Fidelles au Roy, jusques a la befaçe*, dat is: *den Koning getrouw, tot den bedelzak*. Anderen droegen een houten napje, aan een' zilveren band, op de borst of aan den hoed: Sommigen uit het gemeen, een bedelaarsklap in de hand; en velen kleedden zich in aschgraauw gewaad, zijnde de kleeding der Bedelmonniken. Ook wordt verteld, hoe men op zekeren maaltijd, bij den Heer VAN BREDERODE aangeregt, malkanderen uit een houten nap vol wijns befcheid deed, welke dronk, met den nap, en een bedelaars tas, die den drinker telkens om den hals werd gehangen, rondging, malkan-

kanderen onderling opwekkende, om, ten beste des vaderlands, bij hun voornemen getrouw te blijven, met dit rijm, onder het eten en drinken opgezongen:

Par ce pain, par ce sel, & par cette besaçe,
Jamais les Geux ne changeront pour chose que l'on fasse.

Dat is:

Bij dit brood, bij dit zout, en deez' bedeltas daar toe,
Nooit zal de *Geus* veranderen, men doe dan wat men doe.

Hier tegen liet de Hertog VAN AARSCHOT korts daar na aan het beeld van Sinte MARIA van *Hal*, in *Henegouwen*, eene bedevaart doende, eenige Lievevrouwebeeldjes, naar dit beeld van *Hal* gemaakt, en op zilveren penningen uitgedrukt, aan den hoedband hechten. Dit werd spoedig het teeken voor hen, die zich aan de Pausselijke Kerk verbonden hielden, en was aan den Paus zoo aangenaam, dat hij deze penningen, naar de wijze der Roomsche Kerk, wijdde, en den genen, die ze droegen, aflaten vergunde (*).

Ontwerp van Moderatie.

Kort na het inleveren van het verzoekschrift der Edelen, had de geheime Raad eene *Moderatie* of matiging der Plakaten ontworpen, welke men aan den Koning, aan de Geregtshoven en de Staten der bijzondere gewesten toezond en mededeelde. De Staten van *Holland* hadden reeds besloten, een dergelijk vertoog, als de Edelen, te doen, en daar toe Gemagtigden ten Hove gezonden, om het der Land-

(*) BRANDT *Bladz.* 673, 674.

na C. G Jaar 1517. tot 1552.

Landvoogdesse aan te bieden, doch deze Gemagtigden lieten zich afschrikken en bewegen, om het geheel te veranderen, en zoo over te geven, hetwelk bij de Staten zeer kwalijk genomen werd, zonder dat men weet, welk antwoord de Landvoogdesse daar op gegeven hebbe, schoon hetzelve niet gunstig schijnt geweest te zijn (*).

BERGEN en MONTIGNY naar Spanje gezonden.

Terstond na het ontwerpen der matiging werden JOAN VAN GLIMES, Markgraaf van *Bergen*, en FLORIS VAN MOMMERANCI, Heer van *Montigni*, naar *Spanje* gezonden, om den Koning mondeling opening van alles te geven; doch deze boodschap is bij de uitkomst voor beiden ongelukkig geweest, alzoo zij nooit weder naar huis zijn gekeerd.

Inhoud van het ontwerp van Moderatie.

Het ontwerp van *Moderatie*, waar van wij spraken, kwam, hoofdzakelijk, hier op uit: ,, Dat de ,, Leeraars, Bewindslieden, Schrijvers, en aanhouders van Vergaderingen van den Onroomschen ,, Godsdienst, benevens zulken, die openbare ergernis gaven, en de hoofden der nieuwe Leere ,, herbergden, met de galge gestraft zouden worden, en hunne goederen verbeurd, daar het de ,, Handvesten gedoogden. Die hunne Ketterij verzaakten, zouden het zwaard krijgen, en hunne ,, erfgenamen hunne goederen. Aan gemeene en ,, boetvaardige Ketters zou genade bewezen, doch ,, de onboetvaardige, met ballingschap gestraft worden, blijvende dezen nogtans hunne goederen ,, bezitten, mits zij ze hunnen wettigen erven na-

,, lie-

(*) WAGENAAR VI *Deel*, *Bladz.* 150-155.

„ lieten: maar zij zouden ze verbeuren, zoo zij „ ondernamen, andere Ingezetenen te verleiden. De „ Herdoopers alleen, geen berouw toonende, zou- „ den hunne goederen verbeuren, daar verbeurte „ plaats kon hebben. Daar het anders gelegen wa- „ re, zouden ze terſtond aan hunne erfgenamen „ vervallen. Hervallene Ketters, mits op nieuw „ berouw toonende, zouden met ballingſchap ge- „ ſtraft worden; doch Herdoopers, in zulken ge- „ valle, niet zachter dan met den dood." De Staten der Provincien, aan welke dit ontwerp gezonden was, verwierpen hetzelve, eenige keurden het goed, met eenige verandering. Doch, als het gemeen den inhoud van hetzelve inzag, vreesde elk, dat men de Landzaten, door eene zoogenaamde verzachting der Plakaten, zocht te verſtrikken, en noemde men, omtrent dezen tijd, de matiging of *Moderatie*, ſchimpswijze, *Moorderatie* (*). Men zag ook, uit de ondervinding, dat er op den afkeer, welken groot en klein tegen de vervolging betoonde, weinig acht werd geſlagen, alzoo dezelve nog geſtadig bij aanhoudendheid haren gang ging.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Trouwens, men vindt in de Geſchiedenis der Martelaren, in dit jaar 1566, wederom vele voorbeelden van zulken, die hun leven, ter zake des Geloofs, hebben geboet (†); men zocht ook, door list, den bovengemelden FRANCISCUS JUNIUS in handen te krijgen, doch hij ontkwam het gevaar nog

Voortgang der vervolging.

(*) BRANDT *Bladz.* 676. WAGENAAR VI *Deel*, *Bl.* 157.
(†) BRANDT *Bladz.* 678-680.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

nog in tijds, gelijk hij zelf in zijne korte Levensbeſchrijving verhaalt, daar wij boven melding van gemaakt hebben.

Men begint in Vlaanderen en voorts alom openlijk te prediken.

Tot hier toe hadden de Gereformeerden, heimelijk, in bijzondere huizen, gepredikt, doch in Junij 1566, begonnen zij zulks openlijk te doen, eerst in *Walsch-Vlaanderen*, en *Artois*, daar na in *Braband*, en eindelijk ook, in Hooimaand, in *Holland* en het *Sticht van Utrecht*. Waarſchijnlijk, gelijk dit ook door JUNIUS gemeld wordt, wilde men daar door de uitwerking der *Moderatie* beletten, welke eens vooral ingevoerd zijnde, de deur voor alle verdere Hervorming ſtond te ſluiten; anderen meenen, dat ſommige Edelen, ziende zich in 's Konings ongenade vervallen, uit vertwijfeldheid het gemeen daar toe hebben opgehitst. Hoe het zij, de Onroomſchen vergaderden eerst in bosſchaadjen, daar na in het open veld: in den beginne ongewapend; doch toen men hen dreigde of ſtoorde, kwamen ze, gewapend met zinkroers en zijdgeweer, en eerlang zelfs met busſen en helbaarden, ter preke. De tijd en plaats der preken werd, of in ſtilte, onder de goedgunners, of zelfs openlijk, bij aangeplakte briefjes, bekend gemaakt: wanneer het volk, bij duizenden, uit de naastgelegene ſteden, tot gehoor kwam. De Leeraars waren, gedeeltelijk, uit *Frankryk* herwaarts gekomen, en predikten in de *Walſche* Tale. Doch eerlang werden er andere ontboden, van *Embden* en ook van andere plaatſen. Verſcheidene Priesters en Geestelijken hier te lande verlieten ook hun gewoon gewaad, en predikten de leere

der

der Hervorming in hunne Kerken, zoo lang men het hun toeliet. Ook deden zich eenige vrome handwerkslieden op, om het volk te leeren en te vermanen. De vergaderingen, die zeer talrijk waren, werden zeldzamer geſtoord, nadat men begonnen had, dezelve gewapend bij te wonen. Ook ſtonden er ſchildwachten op de toegangen, die van den minſten onraad bij tijds kennis gaven, en daarenboven hun werk maakten, om de voorbijgangers te noodigen tot de preke, en den weg derwaarts aan te wijzen. Voor aan ſtonden ook doorgaans Boekverkoopers, die aan de inkomenden verbodene boeken voor geld omdeelden. De Predikant leerde veeltijds van een' wagen, waar op men eene ſoort van predikſtoel in der ijl wist toe te ſtellen. Somtijds werd hem de ſtoel, door de ijverigſten, nagedragen, boven welken een zeil geſpannen werd, om hem voor den regen en heeten zonneſchijn te beſchutten, terwijl het volk beneden den wind van hem geplaatst werd, om te beter te kunnen hooren (*).

HERMAN MODET, of STRYKER, doet de eerſte openbare Preek in Vlaanderen.

De Roomschgezinde Schrijvers verhalen, dat de eerſte openbare Preek gehouden is in *Vlaanderen* bij *Oudenaarde*, op den weg naar *Gend*, op den 14den Junij, door HERMAN MODET, of STRYKER, van *Zwol*, eertijds Monnik, maar nu Predikant onder de Gereformeerden te *Oudenaarde*. In dezelve zouden zich wel 7,000 menſchen hebben laten vinden. KORNELIS KROESEN, Schout te *Gendbrugge*, meende

(*) WAG NAAR VI *Deel*, *Bladz.* 161-163. BRANDT *Bladz.* 685-688.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

de deze vergadering te ſtooren, en reed, te paard gezeten, met een degen in de eene en een handroer in de andere hand, op den Predikant aan; doch deze verſtak zich, op het eerſte gerucht, in het naaste bosch; en het volk onthaalde den Schout met eene hagelbui van ſteenen, zoodat hij gewond om een goed heenkomen zag, en ter naauwer nood den dood ontvlugtte. Hier door gemoedigd, kwam men den 23ſten Julij weder in grooten getale, op eene groote weide, niet ver van *Gend*, bijeen. Twee dagen werd hier gepredikt. Toen bragt men de vergadering te *Deinſe* over, daar na te *Erkelo*, in het gewest van *Brugge*, en zoo voorts door geheel *Vlaanderen*.

PETRUS DATHENUS.

In die zelve dagen predikte PETRUS DATHENUS te *Poperingen*, en daaromtrent in *Westvlaanderen*. Hij was daar Monnik, en, na het verlaten van het Klooster, eenigen tijd in den *Paltz* onder de Gereformeerden geweest, maar nu, toen de zaken in keer ſtonden, wedergekeerd; nadat hij DAVIDS Pſalmen, naar de Franſche Dicht- en Zangmaten van CLEMENT MAROT en THEODORUS BEZA, in het Nederduitsch had berijmd en aan den dag gegeven. Deze heeft hij, met eene Voorrede, den 23ſten van Maart te *Frankendaal* geteekend, aan alle de Nederlandſche Gemeenten en Kerkendienaren, zuchtende onder het Kruis, opgedragen; gelijk zij ook in het kort alomme, daar de Predikatien doorbraken, openlijk gezongen werden. Dit werk, hoewel daar in door zijne onervarenheid in de Hebreeuwſche taal verſcheidene misſlagen waren begaan, hebbende hij

het-

hetzelve uit het Fransch vertaald, en, hoewel het hem, gelijk hij naderhand zelf bekende, te haastig als eene ontijdige geboorte was afgedrongen, werd evenwel, te dien tijde, toen de Nederduitſche Rijmkonst nog t'eenemaal onbeſchaafd was, bij velen hoog geprezen, en maakte hem geen kleine gunst. Wij weten, hoe het tot in onzen leeftijd ſteeds bij de Hervormden in ons land in gebruik gebleven, en eerst in het jaar 1773 met eene nieuwe en betere Pſalmberijming verwisſeld is. Voorts voorzien met groote welſprekendheid, door lange oefening verkregen, trok hij veel meer aanhangs achter zich, dan andere Leeraars, en verkreeg, verhaalt men, in het kort wel 15,000 menſchen tot het gehoor zijner Predikatien (*).

Openbare Preek te Antwerpen.

Buiten *Antwerpen* werd op den 24ſten Junij en vervolgens openlijk gepredikt in zeker heesterbosch des Heeren van *Berchem*, met zoo grooten toeloop, dat de Wethouderſchap, voor erger beducht, er aan de Landvoogdesſe kennis van gaf. Ondertusſchen wapenden zich de Hervormden, die hier zeer talrijk waren, niet, gelijk zij betuigden, om oproer te verwekken, maar, om zich zelven tegen list en geweld te beſchermen; ook leverden zij een verzoekſchrift in aan den Magiſtraat, om vrije Godsdienstoefening te mogen hebben; doch de Hertogin gaf te dezen tijde een nieuw Plakaat uit, den 3den van Hooimaand, meest overeenkomende met het ontwerp van *Moderatie*, doch bevelende, dat men de

(*) BRANDT *Bladz.* 690.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

de Predikatien zou verſtooren, en de nieuwe Predikanten met de koorde ſtraffen. Doch, dit verwekte ſlechts nieuwe verbittering. Ook baatte het niet, dat de Magiſtraat ſcheen den *Lutherſchen* boven de Gereformeerden gunſte te willen bewijzen, waar door de ſcheure grooter werd. In dezen ſtand van zaken, bewoog de Hertogin, echter niet zonder moeite, den Prins van *Oranje*, die den titel van *Erfburggraaf van Antwerpen* voerde, om zich naar *Antwerpen* te begeven, en orde te ſtellen tegen verdere beroerte. De Prins hoorde de partijen met oplettendheid, en ſloeg in den breeden Raad voor, om 1200 Waardgelders aan te nemen, om de rust der ſtad te beveiligen, doch dit wilde de breede Raad niet inwilligen, maar bood zich aan, dat de Burgers zelve allen dienst doen zouden, daar men de knechten toe gebruiken wilden (*). Met zeer veel moeite bragt de Prins het zoo ver, dat een groot gedeelte der Gereformeerden, of, gelijk men hen ook noemde, *Kalvinisten*, beloofde, het geweer neder te leggen. Ook gelukte het hem, het prediken binnen de ſtad te verhinderen, hetwelk de Hervormden reeds vastgeſteld hadden, en dus de rust meer of min te herſtellen (†).

Te 's Hertogenbosch.

Op den voorgang van *Antwerpen*, werd ook buiten *'s Hertogenbosch*, den 21ſten Julij, in het Boschveld,

(*) WAGENAAR *Bladz.* 164. ſchrijft: dat de Prins werkelijk 1200 Waardgelders uit de Burgerij bezoldigd hebbe, tot verzekering van de rust der ſtad.

(†) BRANDT *Bladz.* 692-707.

veld, op den hoogen Kamp, bij de Bosschersloot, onder sommige bomen, door eenen KORNELIS VAN DIEST, gepredikt, en het prediken sedert alle Zon- en Feestdagen voor- en namiddag vervolgd. Men ging hier ongestoord ter preke, en bragt er ook kinderen ten doop. Het zelfde gebeurde te *Doornik*, *Rysfel*, *Valenchyn*, alwaar ook de kinderen in het open veld door de nieuwe Predikanten gedoopt en de lieden getrouwd werden.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Terwijl de Prins van *Oranje* zich in *Antwerpen* ophield, was de openbare Preek in de voornaamste steden van zijn Stadhouderschap aangevangen. FLORIS VAN PALLAND, Graaf van *Kuilenburg*, liet de Kerk zijner stad van Beelden zuiveren, en daar in, door zekeren Leeraar, GERARDUS genaamd, de Hervormde Leere prediken. Vele *Hollanders*, hier, meer dan éénş, ter gehoor geweest zijnde, gaven eindelijk, in den aanvang van Julij, elkanderen in bedenking, of het niet haast tijd werd, om ook in *Holland* met de openbare Preek te beginnen. Men had, te dezen tijd, in *Holland*, slechts twee Predikanten, PIETER GABRIEL, een *Vlaming*, en JAN ARENDSZ. van *Alkmaar*, een' Mandemaker van zijn handwerk. PIETER GABRIEL had, met zijne huisvrouw, te *Amsterdam* gewoond, in de *Engelsche* steeg. Hier leerde hij, in het geheim, in zijn huis, alle Zondagen, den Heidelbergschen Katechismus, met groot gevaar, wegens de strafheid der Wethouderschap, en van den Schout PIETER PIETERSZOON, die in plaats van BARDES gekomen was, zoodat men de stad tegenwoordig niet *Amsterdam*, maar

De openbare Preek in Holland begonnen

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

maar *Moorddam* noemde, om het menigvuldig branden en bloedvergieten. Thans was GABRIEL naar elders vertrokken. JAN ARENDSZOON woonde met vrouw en kinderen te *Kampen*, daar hij, insgelijks, in het heimelijk, voor weinig perſonen predikte; ook begaf hij zich ſomwijlen in *Holland*, om de gemeenten te bezoeken. Hij was uit *Alkmaar* verdreven, door de bitterheid van Meester ELBERT HUIK, een' Amſterdammer, die de Pastorie der *Alkmaarſche* Kerk van eenige *Utrechtſche* Kanunniken gepacht hebbende voor 500 Guldens, ſedert de opkomst der Hervorming zijn inkomen zag verminderen, en daarom op dezelve hevig raasde en tierde. Maar eerlang werd deze vervolger met zulk eene krankzinnigheid en vertwijfeling aan Gods genade bezocht, dat hij te *Amſterdam* in het Dolhuis raakte, daar hij meer dan 25 jaren gelegen, en in het jaar 1594 zijn leven geëindigd heeft (*).

Preek bij Hoorn.

Zes Burgers van *Amſterdam*, REINIER KANT, FRANK DE WAAL, KORNELIS JANSZ. KOSTER, ALBERT HEYES, WILLEM FLORISZOON en LAURENS JAKOBSZOON, REAAL bijgenaamd, omdat hij op het Water in de Gouden Reaal woonde (†), JAN ARENDSZOON in *Amſterdam* ontboden hebbende, raad-

(*) BRANDT *Bladz.* 712.

(†) Deze LAURENS REAAL was een der ijverigſte voorſtanders der Hervormden, naderhand meermalen Schepen der ſtad *Amſterdam*, ook Raad en Burger-Hopman, daarna Kornel, en eindelijk Raad ter Admiraliteit in *Zeeland*. Uit zijne gedenkſchriften heeft BRANDT zijne verha-

raadflaagden met hem over het aanvangen der openbare Preek in *Holland*, in eene zamenkomst buiten de *Sint Antonispoort*, tusfchen de Stad en Houtewaal, aan den IJkant, in het riet. Men befloot vooreerst te *Amfterdam* nog ftil te zitten; doch op den 14den Julij deed JAN ARENDSZ. de eerfte Predikatie buiten *Hoorn*, voor het Reguliers Klooster op het veld, dat men over moet, als men van *Blokker* naar *Swaag* en de *Bangert* te voet wil gaan. Juist op dien tijd waren bij geval de Burgemeesters, met den fchout Meester JOOST HUIKESLOOT, den Onderfchout HENDRIK KORVER, en twee jonge Zuidhollandfche Edellieden bij de Reguliers Monniken te gast; vernemende, dat er digt bij gepredikt werd, begaven zich de Schout, de Onderfchout, een van de Monniken, en de twee Edellieden, derwaarts dicht achter den Predikant, die echter met zijne rede voortging. Toen fprong de Monnik in de floot, die den weg van het Klooster fcheidde, en fchreeuwde zeer ijsfelijk, meenende daar door het volk op de loop te krijgen. Als zich echter niemand verroerde, riep de Schout, die den Predikant iets hoorde bijbrengen uit het Xde Hoofdftuk van JOANNES Euangelie: *Ja, ja, ik zal u wel leeren* JOANNES *in het tiende*, en ging naar het Klooster. De Onderfchout hoorde den Predikant tot het einde der Preek, ook de Edellieden, die, wederom ter maaltijd komende, tot de Monniken dorften zeg-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

halen nopens het prediken in *Holland* voornamelijk ontleend.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Buiten Haarlem.

zeggen, dat hun de rede niet kwalijk beviel. — De tegenwoordigheid des Heeren van BREDERODE, die zich thans te *Hoorn* bevond, en van daar naar *Amſterdam* toog, bemoedigde de Hervormden zoo ſterk, dat men beſloot, den volgenden Zondag den 21ſten Julij, voor de tweede reize in *Holland* openlijk te prediken te *Overveen*, even buiten *Haarlem*, bij het Huis te *Kleef*, onder het gebied des Heeren van BREDERODE. Vergeefs ſtelden Burgemeesters van *Amſterdam*, zelfs door het uitſtrooijen van allerhande gerugten, alles in het werk, om dit te verhinderen, te *Haarlem* hield men op dien dag de poorten geſloten; doch toen deze te elf uren geopend werden, kwam het volk, en daar onder vele *Amſterdammers*, in grooten getale te *Overveen*, daar het meeste volk reeds den ganſchen nacht geweest was en op het veld geſlapen had; nu predikte PIETER GABRIEL over *Efez.* II. 8, 9, 10, en dat, hoewel hij zeer klein en zwak van perſoon was, omtrent vier uren lang, in een' zeer heeten zonneſchijn. Des anderen daags werd de Preek te *Overveen* hervat door JAN ARENTSZ. die daags te voren ook buiten *Alkmaar* gepredikt had; hij predikte over eenige woorden uit den CXVIIIden *Pſalm*, voor zeer groot gehoor, alzoo men nu geene poorten geſloten had. Hier verſchenen ook vele Geestelijke perſonen onder de Toehoorders, zich ten hoogſten verwonderende, dat deze Mandemaker, een ſlechte Leek, de Heilige Schrift zoo geſchikt en bekwaam verklaarde, en in een zoo lang ſermoen, hetwelk omtrent vier uren duurde, zulk eene goede orde ge-

gebruikte. Vele *Amſterdammers* waren daar weder tegenwoordig, die t'huis gekomen en gevraagd zijnde, waar zij geweest waren, vrijmoedig bekenden: „ Wij hebben Gods heilig woord den menſchen „ klaar en rein hooren voordragen, hetwelk van de „ Papen met menſchelijke leeringen verduisterd, en, „ tot dezen tijd toe, beſmet is geworden." na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Middelerwijl werd er in eene bijeenkomst te *Buikſloot* ook beſloten, op den laatſten dag van Hooimaand buiten *Amſterdam* te prediken. Dit geſchiedde, insgelijks, door JAN ARENDSZ. niet verre van de Haarlemmerpoort, regt over het Karthuizer Klooster, op eene plaats, de *Rietvink* genoemd, in de derde Kamp, doch buiten het regtsgebied der ſtad. Men had op dien morgen een vertoog overgeleverd aan Burgemeesteren, met kennisgeving en verſchoning van hetgeen zij deden, en verzoek, dat het den Heeren Raden zou gelieven zelve ten gehoor te komen, of de Herders, die voor hunner onderzaten zielen zorge droegen, te zenden, om te verſtaan, of er iets tegen de leere der Godzaligheid, of tegen den vrede en eendragt, geleerd of aangerigt werd. De Raad beſloot, na overweging, hier over ook het gevoelen der Schutterijen in te nemen, de meesten van welke verklaarden: „ Dat men de buitenpre„ dikatien gedoogen zou, voorts bereid zijnde, de „ Wethouders en ſtad met lijf en goed tegen allen „ overlast te beſchermen, tot welk einde hun de „ wapenen bevolen waren." De Preek had dus voortgang, onder welke, volgens verhaal van WA- Buiten Amſterdam.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

GENAAR (*), door KORNELIS VAN TEILINGEN, Diaken, twee en twintig Guldens verzameld werden. Het prediken op de *Rietvink*, en naderhand op de lastaadje, aan den IJkant, genoegzaam onder de ſtad, werd, in de volgende maand, eenige reizen hervat. De Schout PIETER PIETERSZOON poogde de tweede bijeenkomst op den vierden Augustus te ſtooren; doch het rot Schutters, dat de dagwacht had aan de Haarlemmerpoort, belette het hem. Men toog hier vervolgens ook gewapend ter preek, welke de Schout toen ongemoeid liet, zijnde hem ook te dezen tijde, door den Prins van *Oranje*, als Stadhouder van *Holland*, belast, dat hij zich voorzigtig en matig gedragen, en niemand, wegens den Godsdienst, geweld aandoen zou. Waar door hem de hand voor dien tijd genoegzaam geſloten was.

In Waterland; buiten Alkmaar en Enkhuizen.

In deze dagen predikte men ook te *Sloterdyk*, eene Ambachtsheerlijkheid der ſtad. Te *Buikſloot* over het *Y*, in *Waterland*, werd door JAN ARENDSZOON en PIETER GABRIEL, om den derden en vierden dag, gepredikt. ALLERT GERRITSZOON en PIETER KORNELISZOON predikten, te dezen tijde, ſomwijlen buiten *Alkmaar*, en in verſcheidene plaatſen van het Noorderkwartier. Op *Sint Jakobsdag* deed PIETER KORNELISZOON van *Alkmaar* de eerſte Predikatie voor die van *Enkhuizen*, op de groene *Wyſing*, achter *Grootenbroek*, daar vele Toehoorders van verſcheidene plaatſen bijeenkwamen.

Thans

(*) VI *Deel*, *Bladz.* 167.

Thans liep er een gerucht, dat de Gouvernante, ten einde de beroerte, die in het land was, te ſtillen, de Predikatien zou toelaten in al de ſteden, daar die vóór den 21ſten Augustus begonnen zouden zijn. Dit deed velen in de overige ſteden van *Holland* verlangen, dat dit werk ook bij hen werd aangevangen. Dies werd PIETER GABRIEL terſtond gezonden naar *Delft*, daar men hem de eerſte openlijke Predikatie bij de *Hoornbrug*, tusſchen die ſtad en den *Haag*, liet doen, en kort daar na predikte hij in den *Haag* zelven, zoo in het *Voorhout*, als op den *Vyverberg*, en zelfs voor het huis van den Preſident van den Hove, Mr. KORNELIS SLUIS, die den Predikanten nog onlangs zwaar had gedreigd, doch nu het prediken door een glasvenſter aanzag, zonder het te kunnen beletten, wordende de vergadering door eene menigte gewapende *Delfſche* Schutters beſchermd.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

In den Haag.

In Augustus werd ook door PIETER GABRIEL gepredikt, te *Oostbroek*, omtrent een uur gaans van *Utrecht*. Daarna door JAN ARENDSZ. even buiten de ſtad, digt voor het Kasteel, uit hetwelk een ſchoot met een roer gedaan, en zeker meisje getroffen werd. Na de Preek kwam de Leeraar in de ſtad, en werd daar, door DIRK KATER, een' *Amſterdammer*, gebragt, ten huize van de vrouw VAN DIEMEN, met wier Nicht hij getrouwd was, doch deze herbergzaamheid kwam deze vrouw, in vervolg van tijd, op goed en bloed te ſtaan. Den vijftienden Augustus werd weder op zekere plaats, kort bij de ſtad, *Loevenhout* genoemd, gepredikt, en den achttienden

Utrecht en in het Sticht.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

buiten de *Tollesteegpoort*, benevens den weg naar *Vreeswyk* of *de Vaart*.

Dordrecht en Gouda weigeren de preek te houden

Men beproefde ook, om de Preek te houden buiten *Dordrecht* en buiten *Gouda*, doch hier kwam niemand te voorschijn, om de Preek te hooren; zelfs mompelde men te *Gouda*, dat men deze nieuwigheidpredikers van kant behoorde te helpen, en bij een Heelmeester of Barbier, die het gerucht van eene te houden Preek onder het volk had gebragt, werden door eenige jongens de glazen ingeslagen.

Maar buiten *Gornichem* werd, naar het schijnt, al in Julij, op een' Waard van den Graaf van *Hoorne*, en ook elders, gepredikt. ADRIAAN VAN DEN HEUVEL DIRKSZOON, Burgemeester der stede, en een groot getal van Burgeren, waren hier der Hervorminge toegedaan. Ook ondernam men buiten *Leyden*, te *Rynsburg*, te *Wadding*, en elders daaromtrent, te prediken: waar toe JAKOB, Heer van *Wyngaarden*, gehouden werd, de meeste aanleiding gegeven te hebben.

In Zeeland.

Te *Middelburg* in *Zeeland*, heeft de Predikant WILLEM VAN HOORN, onder de begunstiging van verscheidene leden der Regering, al vroeg in het openbaar geleerd. Ook predikte men, in eene Zoutkeet van de weduwe BASTIAAN MATTHYSZOON, op den Dijk, buiten *Arnemuiden*: voorts te *Vere*, te *Vlissingen*, te *Zierikzee*, te *Tholen* en op vele andere plaatsen in *Zeeland* enz. (*)

In

(*) Men zie van dit alles breeder BRANDT *Bl.* 709-741. WAGENAAR VI *Deel*, *Bladz.* 164-169.

In dit jaar 1566 wordt door oor- en ooggetuigen en ook door den deftigſten onzer Nederlandſche Geſchiedſchrijveren, den Drosſaard PIETER HOOFT, een zonderling geval gemeld, hetwelk te *Amſterdam* plaats had met de Armeweeskinderen, die met eene vreemde bezoeking gekweld werden. Een groot deel kinderen, knechtjes en meisjes, wel tot zeventig toe, werd, niet alleen, in velerlei wijzen, geplaagd en gepijnigd, zulks, dat het hun nog na de verlosſing, al hun leven, aanhing; maar zij klauterden, als katten, bij wanden en daken op, gaven gezigten, zoo helsch en averregts, dat de mannelijkſte harten van die neep ſchenen te kwijnen. Zij ſpraken, zegt men, vreemde talen, en met lispende tongen vreemde dingen, ja van hetgeen op dien oogenblik elders, zelfs in de Vroedſchap, geſchiedde. Het gebeurde, zoo verhaalt LAURENS REAAL, dat één dezer kinderen tegen TRYN GERRITS, toen ter tijd Weesmoeder, die het in zijne benaauwdheid vasthield, uitborst in deze woorden: ,, Uw zoon, ,, JAN KLAAS ," (die een Lid der Vroedſchap was,) ,, zal naar den *Haag* reizen, en daar niets goeds ,, aanregten, want dus is het in den Raad beſloten." Het lijden daar op wat afnemende, gaat zij met het kind naar het Stadhuis, en komt daar juist, als haar zoon, met andere Raden, in het ſcheiden der Vroedſchap, van de trappen treedt, en vraagt hem, of hij naar den *Haag* zou reizen? Hij verſchrikt en bekent het: Zij voegt er bij: dit kind heeft het gezeid. Men maakt het den Burgemeesteren bekend, en ziet het ſtuk, nu ontdekt zijnde,

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Zeldzaam geval met de Armeweeskinderen te Amſterdam.

 die-

na C. G Jaar 1517 tot 1552

dieper in, zulks, dat de reize gestaakt werd. — Een jonge zag, in het huis van een' Beeldhouwer in de Kalverstraat, een steenen tafereel van het laatste Oordeel, om hoog, aan den muur hangen, en gevraagd hebbende, of hij het er eens af wilde halen? vloog hij bij den wand op, rukte er het stuk af, en smeet het tegen den grond. Anderen klommen, zoo gezeid werd, bij den toren der Oude Kerk, naar boven, tot aan de speelklokken, daar zij eene wijle bleven zitten, tikkende met de knokkels op de klokken, en zingende: *Wij zullen hier niet van daan gaan, of Bametje zal in het vuur staan.* Zij bedreven ook veel gebaars aan de deuren van sommige vrouwen, die hen, zoo zij zeiden, betooverd hadden; en verstonden door *Bametje*, zekere JACOBA JACOBS-DOCHTER, anders JAPIKJE BAMEN, die men van elders weet, dat, door hen en anderen, beschuldigd werd, als de oorzaak van deze tegenwoordige bezoeking der Weezen, waarom zij zich, eerlang, door het geregt, deed zuiver schouwen. Den Schout PIETER PIETERSZOON scholden zij, om zijne wanstaltige lengte, voor een' *Deventer Koek*, omdat hij hun met dergelijke kinderkost den mond zocht te stoppen, dien hij veel meer daar mede opende. Zij verweten hem lelijke stukken, uit afkeer, zoo de Onroomschen meenden, van de vervolging der Gereformeerden, welke hij, omtrent dezen tijd, sterk zou gedreven hebben. Men vond er, die zeiden: „ dat zij, „ zoo alle bergen met zwaarden besteken waren, „ gaarne van boven door de punten dalen wilden,

„ als

„ als zij daar na Gods aanſchijn ſlechts in genade „ aanſchouwen mogten." Voorts wordt getuigd, dat deze kinderen zelden kwaad deden, dikwijls zeggende, onder het wijzen naar omhoog: *dat de groote Man hun zulks verbood, of belette.* Meermalen liepen zij naar het water, als wilden zij er inſpringen: maar op den kant gekomen, bleven ze pal ſtaan, zeggende: *de groote Man verbiedt het ons.*

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

De waarheid van dit zeldzaam geval kan niet in twijfel worden getrokken; de toeloop van menſchen naar het Weeshuis was zoo groot, dat het Geregt op den 14den Januarij dezes jaars 1566 reeds bij openbare afkondiging beval, dat niemand zich, zonder verlof der Regenten, in het Weeshuis vervoegen en ophouden zou. Dergelijk een verbod geſchiedde den 5den Februarij met betrekking tot het Klooster der PAULUS Broederen, werwaards eenige kinderen, tot bevordering van derzelver genezing, gebragt waren. Van dezen teekent REAAL aan, dat deze kinderen, hoe naauw zij ook in dit Klooster bewaard werden, ſomtijds middel vonden, om ſloten en deuren open te breken, en bij tienen en vijftienen, langs de ſtraten te loopen, waar van de waarheid, ten aanzien van het loopen langs de ſtraten, ook blijkt uit eene Stadskeure van den 18den Junij. Het ongemak duurde vele maanden, doch verdween allengs, hoewel hun, ook nadat zij er van verlost waren, de overblijfſelen der kwale, al hun leven, aanhingen (*).

Mid-

(*) BRANDT *Bladz.* 741. WAGENAAR *Amſterdam* I. *Deel,*

na C G. Jaar 1517 tot 1552.

Voortgang der openbare Preek.

Middelerwijle was de Magistraat van *Amsterdam* met allen ernst bedacht, om het openbare prediken der Hervormden te weeren, ten minste, om te zorgen, dat dit niet binnen de stad geschieden mogt. Op den 21sten Augustus predikte JAN ARENDSZ. op de *Lastaadje*, zijnde genoegzaam de voorstad van *Amsterdam*, aan de Oostzijde, en den oever van het *Y*. Na de Predikatie werd hij door de Toehoorders in de stad binnengebragt; sedert predikte men altemets op de *Lastaadje*, zelfs in zekeren spijker van JAN WILLEMSZOON WYNGAARD, waar de vergadering zoo toenam, dat de spijker en plaats daaromtrent te klein werd; ook werden op verzoek der Gereformeerden van *Embden* en elders verscheidene Predikanten naar *Haarlem* overgezonden, die de Gemeenten aldaar bedienden.

Vergadering der Edelen te St Truyen

De verbondene Edelen kwamen in Junij in grooten getale te *St. Truyen*, in het Bisdom van *Luik*, te zamen, om te raadplegen over hunne zaken, en wat hun ter hand stond te nemen, in de tegenwoordige omstandigheden. De Gereformeerden, ook die van de *Augsburgsche Confessie*, schikten hier Gemagtigden aan de Edelen, heul aan hen zoekende,

Deel, Bladz. 274, 275 die ook zijne gedachten over de oorzaken van zulk een zeldzaam ongemak hier bijgevoegd heeft: De stads Registers noemen deze kinderen, *ellendig ziek, grootelijken gekweld en met eene zonderlinge passie bevangen.* In het jaar 1670 heeft ook in het Weeshuis te *Hoorn* iets dergelijks plaats gehad. Men zie BEKKER *Betoov. Wer.* IV *Boek.* XXV *Hoofdst.*

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

de, om in de vrijheid des geloofs voorgeſtaan te worden. Ten dien einde ſtelden zij hun een verzoekſchrift in handen. FRANCISCUS JUNIUS verhaalt (*), dat hij, en PEREGRIN DE LA GRANGE, uit *Daufinè*, eene zeer vrome en goedaardige ziele, die met hem van *Geneve* was gekomen, bij eene Sijnode te *Antwerpen*, in het laatst van Julij gehouden, ſchoon zij zulks weigerden, tegen hunnen dank, naar de vergadering te *St. Truyen* werden gezonden, met eene korte Geloofsbelijdenis van uitdrukkelijke ſchriftuurwoorden, door JUNIUS zamengeſteld, welke zij den Edelen moesten overgeven, dat zij daar gekomen, zagen, wat er te doen was, zonder iets uit te rigten, doordien iemand zich daar t'ontijde tusſchen ſtak, dien het de Heere, voegt er JUNIUS bij, vergeve.

Beſluit des Konings omtrent de Inquiſitie de Plakaten en eene algemeene vergiffenis.

In *Spanje* werd, gedurende dit alles, bij den Koning geraadpleegd over de middelen, om de in deze landen ontſtane beroerten te ſtillen en de rust te herſtellen. Door de onlangs naar *Spanje* gezondene Gezanten, BERGEN en MONTIGNI, waren daar toe voorgeſlagen: het vernietigen der Inquiſitie; het matigen der Plakaten; en het verleenen eener algemeene vergiffenis. Ten laatſte ſtelde de Koning omtrent deze drie punten vast: „ dat de Pauſelijke Inquiſi„ tie mogt geſchorst blijven, mids de gewone Bis„ ſchoppelijke hare kracht behield. Dat men, in „ *Nederland*, een nieuw ontwerp van matiging der „ Plakaten mogt opſtellen, waar bij 's Konings acht„ baar-

(*) In zijn Leven bij GERDES *Scrin. Antiq. l. ſ. c.*

na C. G. Jaar 1517 tot 1552

„ baarheid en het Roomſche Geloof bewaard werd, „ zullende hij dan, hier op, de vereischte orde be- „ ramen. Dat ook de Landvoogdesſe vergiffenis „ zou mogen verleenen aan de Bondgenooten alleen, „ of ook aan anderen, naar dat zij het raadzaam „ vond, mids dezen niet geregtelijk van misdaden „ overtuigd waren. Dat zij echter, voor het toe- „ ſtaan dezer drie punten, verzekering hebben moest, „ dat de Heeren, zich hier mede latende genoegen, „ voortaan de behoudenis van den Godsdienst en „ 's Lands rust, uit al hun vermogen, behartigen „ zouden. Voorts moesten alle verbonden, zamen- „ komſten, preken en openbare ergernisſen worden „ afgeſchaft, of zoo de wederſpannigen hier toe „ niet konden worden gebragt, en daarentegen de „ wapenen opnamen, mogt de Landvoogdes zich „ van de Benden van ordonnantien en van de ge- „ wone bezettingen bedienen, ter harer beſcher- „ ming. Des noods, mogt zij zelfs een genoeg- „ zaam getal van Waardgelders aannemen, over „ dezelve zulke Hoofdlieden ſtellende, als zij zelve „ bekwaamst oordeelde (*).”

Beeld-ſtorming.

Het beſluit des Konings werd aan de Landvoogdesſe overgezonden, maar echter niet afgekondigd, alzoo VIGLIUS, BARLAIMONT en anderen weigerden, in het afzijn der voornaamſte Heeren, hier in te ſtemmen. Doch, terwijl de Koning dus op looden ſchoenen ging, eer hij zoo weinig van zijne ſtreng-

(*) BRANDT *Bladz.* 759-762. WAGENAAR VI *Deel*, *Bladz.* 172.

ſtrengheid afweek, raakte hier het ganſche land op de been, overhoop en in beroerte, door de Beeldſtorming, welke te dezer tijde uitborst, en in weinige weken bijna alle oorden van *Nederland* doorliep, en zulk eene bijstere verwoesting maakte, aan Beelden, Schilderijen, Boeken, Kruisſen, Altaren, Sacramentshuizen en allerlei Kerkſieraden, te platten lande en in de ſteden, dat men, het graauw, welk er de hand in had, aanziende voor te zwakke werktuigen, om zoo veel ijsſelijks, in zoo weinig tijds, uit te voeren, tot de vreemde gedachten kwam, dat er booze geesten onder gewerkt hadden (*).

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Zeldzaam is het, dat deze Beeldenſtorming, welke den 14den Augustus, den dag voor *Maria's Hemelvaart*, in *Westvlaanderen* eenen aanvang nam, door eenige weinigen van het geringſte graauw, daar zich ettelijke roovers, dieven en hoeren onder vermengd hadden, begonnen en meest overal volvoerd werd; het is ondertusſchen twijfelachtig, of deze ruwe hoop niet aangezet en aan het hollen gebragt zij, door lieden van meerder aanzien. De Spaanschgezinde Schrijvers beſchuldigen of verdenken de Edelen, te *St. Truyen* vergaderd, van het ontwerpen van dit ſtuk, doch zonder bewijs of waarſchijnlijkheid, daar er onder dezelve zoo vele opregte Roomschgezinden gevonden werden. Anderen hebben den Prins van *Oranje*, of zijnen Broeder, Graaf LODEWYK, aan deze ſchennis ſchuldig gehouden. Doch de Prins zelf heeft zich hier van ge-

Aanleggers van dezelve.

(*) STRADA *de bello Belg. Dec.* I. *Libr.* V. *p.* 242.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

gezuiverd in zijne Verantwoording, en heeft zich ook altijd afkeerig betoond van de woestheid der Beeldstormeren; zelfs is hij wel eens van sommige Onroomschen gelasterd, omdat hij oordeelde, dat de Kerken niet, dan na voorgaanden last der Overheden, behoorden gezuiverd te worden. Eindelijk heeft men ook de schuld van deze onderneming te last gelegd aan de Hervormden in het gemeen, en in het bijzonder aan derzelver Leeraars. WAGENAAR (*) houdt het niet ongegrond, dat sommigen uit de Hervormden, ja uit de Edelen zelve, in dit werk de hand gehad, of het, ten minste, met genoegen aanschouwd hebben. Hij zoekt dit waarschijnlijk te maken, uit aanmerking, dat men onderstellen mag, dat het den Hervormden, die reeds zoo talrijk waren, verdroten zal hebben, met het naderen van den winter, langer in het open veld, bijeen te komen. En, zegt hij, gelijk, onder allerlei gezindheden, boozen en goeden zijn, hebben de eersten geoordeeld, dat zij zich, met geweld, in het bezit mogten stellen van de Kerken, die hun, zekerlijk, geweigerd zouden geweest zijn, als zij er alleenlijk om verzocht hadden. Ook merkt hij aan, dat die genen onder de Edelen, die, uit wanhoop aan 's Konings genade, of uit begeerte naar verandering, het werk gaarne tot dadelijkheden zagen voortslaan, hier onder geroeid zullen hebben. Ondertusschen is de vraag eigenlijk niet, of er onder den woesten hoop niet ook zulken gevonden zijn, die

(*) VI *Deel*, *Bladz.* 180.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

die zich Gereformeerden noemden, ja of niet hier en ginds zelfs lieden van meer aanzien zich in het werk gemengd, en het met genoegen aangezien hebben; maar de vraag is: wie het eerst dit werk beraamd, en uitgedacht hebben, wie er de eerste aanleggers van geweest zijn? En dan is het zeker, dat het gros der Gereformeerden, en hunne Leeraren, niet alleen toen het geweld gepleegd werd, maar ook, in het vervolg, bij verscheidene gelegenheden, dit werk, als onbehoorlijk, afgekeurd, en ook plegtig hunnen afkeer daar van betuigd hebben, bijzonder deden zij dit openlijk en plegtig in een verzoekschrift, hetwelk kort daar na, in de tegenwoordigheid der Afgevaardigden van de meeste Nederlandsche Gereformeerde Kerken, en in den naam dier Kerken, te *Antwerpen* werd opgesteld, om bij Koning FILIPS te worden ingeleverd, hetwelk bij den Geschiedschrijver BOR geheel te vinden is (*). De Kerk van *Antwerpen* leverde een geschrift in aan de Wethouderschap van *Antwerpen*; in hetzelve „ betuigden zij „ voor God, dat hetgeen in het wegnemen en bre„ ken der Beelden was voorgevallen, buiten hunne „ kennis en toestemming geschied ware (†)." HERMAN MODET, of STRYCKER, toenmaals Leeraar van de Gereformeerde Kerk te *Antwerpen*, zegt in eene verantwoording, welke hij korts daar na heeft uitgegeven: „ Dat hij, en dus ook de geheele Consisto-

„ rie,

(*) Gedeeltelijk ook bij BRANDT *Bladz.* 114. II *Deel*, in Octavo. (†) BRANDT *Bladz.* 22.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552

„ rie, van deze Beeldſtorming, toen die eenen aanvang nam, niet meer weteuſchap heeft gehad, „ dan van de uur van zijnen dood;" daar bij voegende een verhaal, hoe hij zelfs, ter begeerte der Wethouderſchap, met gevaar van zijn leven, getracht had, toen het werk gaande was, de geweldenarijen in verſcheidene Kerken, door vermaningen tot het volk, te helpen weeren (*). De uitmuntende FRANCISCUS JUNIUS, die toen te *Gend* was, beroept zich op de Raadsheeren van den hoogen Raad van *Vlaanderen*, tot bevestiging, dat hij, door dien Raad gelast, om de Beeldenſtormers aldaar over hun voornemen te onderhouden, zich getrouwelijk gekweten had; en hij voegt er bij: „voor„ waar, nooit hebben mij zulke geweldige en on„ geregelde raadſlagen behaagd; nooit is er, meen „ ik, iemand bij mij geweest, dien ik, zelfs met „ het allerminſte teeken, getoond heb, dat mij zoo„ danige handelingen gevielen. Met deze betuiging „ wil ik mijne eigene, als ook mijner vrome mede„ broederen, (want de ongeregelde eigenmeester„ ſchapdrijvers acht ik niet,) getrouwheid openlijk „ kondgemaakt hebben." Ook verhaalt hij, dat, het graauw reeds bijeengeloopen zijnde, omtrent drie uren, voor dat het werk regt aanging, zekere LIEVEN ONGENA bij hem om raad kwam, hem vragende, of hij, wanneer het volk van *Gend* op den voorgang van de *Antwerpenaars*, de Beelden vernielde, ook zelf de hand aan het werk zou ſlaan, of

(*) BRANDT II *Deel*, *Bladz*. 14. volgg.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

of niet? JUNIUS gaf hem ten eerste dit antwoord: „ Van ons moet niet gedaan worden, dan volgens „ ons beroep: gij hebt geen ordinaris beroep; „ naardien gij geen Magistraat, noch met ordinarische autoriteit verzien zijt: ook hebt gij daar „ toe geen extraordinarisch beroep; dewijl gij mij „ om raad vraagt, en zelf met zulks te doen te „ kennen geeft, dat gij tot deze zaak niet extra- „ ordinaris zijt beroepen (*)." Men kan derhalven de Hervormden met geene reden beschuldigen. Ondertusschen heeft het mij meermalen verwonderd, dat men zoo weinig acht heeft geslagen, op hetgeen dezelve JUNIUS ingewikkeld schijnt te kennen te geven, wanneer hij te zelfde plaatse zegt, dat „ de „ Beeldenstormers, die hem en zijnen Broederen on- „ bekend waren, van onbedachte ofte *kwaadwillige* „ lieden opgemaakt, op al de Kerken en Kerken- „ beelden aanvielen." Welke of hoedanige lieden bedoelt JUNIUS met deze *kwaadwillige?* Duidelijker spreken de Nederlanders in hun Request aan Keizer MAXIMILIAAN en de Rijksvorsten te *Spiers* in het jaar 1570 ingeleverd, waar hunne woorden te aanmerkelijk zijn, dan dat wij die hier geene plaats zouden geven: „ Ondertusschen," zoo spreken zij (†), „ is het gebeurd, eerst wel in *West-* „ *vlaanderen*, daar na ook in zeer vele andere ste- „ den, bijna op denzelfden tijd, dat de Schilde- „ rijen, Beelden, en Altaren in de Kerken gebro- „ ken

(*) BRANDT *Bladz.* 29. volgg.

(†) GERDES *Scrin. Antiq. T.* VIII. *p.* 612.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

„ ken werden; of door de list der vijanden, die er „ reeds voor lang op uit geweest waren, om eene „ gelegenheid te hebben, om het volk te beschul- „ digen, opdat zij dus, onder een schoonschijnend „ voorwendsel, soldaten werven, en den sterken „ arm zouden kunnen gebruiken, of door verkeer- „ den ijver van sommigen — is onzeker. Dit blijkt „ ondertusschen, dat in vele steden de Papen het „ eerst begonnen, de kostelijke beelden en vaten „ uit de Kerken weg te brengen, dat vervolgens de „ jongens hen volgende, en het graauw, de overige „ meestal nedergeworpen hebben: dat ook op som- „ mige plaatsen de Roomsche Magistraten, en on- „ der die zulke, die het meest gebeten waren op „ den Euangelischen Godsdienst, op publiek gezag, „ de Beelden, Schilderijen, en andere uitwendighe- „ den, hebben nedergeworpen; en dat, op hun „ gezag en voorbeeld, sommige goede Burgers, „ meenende, dat dit geschiedde volgens Resolutie „ van de hooge Regering, hetzelfde gedaan heb- „ ben enz." Ook weet men, hoe een VARGAS, naderhand, in den Raad der Beroerten, durfde beweeren: dat alle 's Lands ingezetenen, wegens het Beeldenstormen, ook zonder uitzondering van de Roomschgezinden, als die, tot wering van hetzelve, niets gedaan hadden, tot de galg moesten verwezen worden; of, zoo als hij zich in kwaad Latijn uitdrukte: *Haeretici fraxerunt templa, boni nihil faxerunt contra, ergo debent omnes patibulare.*

Kort verhaal van

Doch laat ons beknopt verhalen, hoe het zich met deze Beeldstorming hebbe toegedragen. De eerste

ſte Kerkplondering geſchiedde, volgens STRADA, het eerst omtrent *St. Omer*, van waar de plunderaars zich vervolgens naar *Yperen* begaven, alwaar zij, eenige Kerken afgeloopen hebbende, op MARIA's Hemelvaartsdag, van de Burgers in de ſtad gelaten werden. Vervolgens plunderden zij nog verſcheidene Kerken in de ſteden en dorpen op de *Leye*; een deel van dit gezelſchap trok verders naar *Douay*, en een ander deel naar *Seklyn*; maar die van *Seklyn* op de Kerkſchenders aanvallende, verſloegen er velen en verſtrooiden de rest.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

de Beeldſtorming.

Te *Antwerpen* deed de Magiſtraat, nadat de Prins van *Oranje*, op aanſchrijven der Landvoogdesſe, uit die ſtad vertrokken was, het *Mariabeeld*, dat anders in dezen tijd van het jaar acht dagen ten toon plag te ſtaan, uit den weg en in het Koor brengen. Dit gaf aanleiding tot eenige moedwilligheden, bijzonder van jongens, evenwel liet het volk zich van Kerkmeesteren gezeggen, en verliet de Kerk, die geſloten bleef. De Magiſtraat deed intusſchen niets het minſte, om verdere moeijelijkheden voor te komen; zoodat den volgenden dag, den 20ſten Augustus, de moedwil bij en in de groote Kerk weder eenen aanvang nam, welken de Schout vergeefs poogde te ſtillen. Tegen den avond, met het ondergaan der zon, viel men aan het breken der Beelden en aan het plonderen, met zoo veel drift, dat voor middernacht, deze Kerk, een der prachtigſte gebouwen van *Europa*, tot een hollen en akeligen romp gemaakt was; en toch geſchiedde alles met zoo veel eendragt en orde, dat nie-

Beeldſtorming te Antwerpen.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

niemand in zoo grooten oploop in het allerminste gekwetst werd, hetwelk in sommiger oogen zoo wonderlijk scheen te zijn, dat zij den Helschen Geesten ook hun deel in dit bedrijf toeschreven, hetwelk, zoo men zegt, door een honderd rabauwen, geholpen van een' hoop hoeren en jongens, uitgevoerd werd. Het gemeen, nu aan het hollen zijnde, vloog naar de andere Kerken en Kloosters, waar zij niet alleen de Beelden, maar ook de Monniken mishandelden, waar onder de Minderbroeders het het kwaadste hadden. Bij deze gelegenheid had een Monnik der Barrevoeters, die twaalf jaren in den Kerker van het Klooster gezeten had, het geluk, van zijne vrijheid weder te krijgen (*). Drie etmalen duurde deze woede, terwijl de Magistraat en Burgerij zich stilhielden. Den 22sten Augustus werd den Wethouderen aangediend, dat de Gereformeerden voornemens waren, dien voormiddag in twee voorname Kerken te prediken, en wel de Leer-

aar

(*) De Monniken waren meermalen gewoon, de genen, daar zij iets tegen hadden, heimelijk te straffen, ja van het leven te berooven. ERASMUS schrijft in zekeren Brief, dat MATTHEUS, Kardinaal van *Sion*, eens op eenen maaltijd, verhaalde, hoe de *Dominikanen* eens op zeker Dorp, eenen jongeling levende begroeven, omdat de Vader, een Ridder, zijnen Zoon met bedreigingen wedereischte. Ook zag zeker Edelman in *Polen*, die, wel beschonken, bij geval in de Kerk in slaap was gevallen, twee Franciscanen, na het zingen der nachtgezangen, levende begraven. Zie BRANDT II *Deel*, *Bl.* 11.

aar der Walen TAFFIN in de *Burg*, een plaatsje, dus genoemd, te tien uren, en HERMAN MODET in de groote Kerk te acht uren. Op verzoek der Wethouderen echter deed TAFFIN zijne Hoorderen zonder Preek fcheiden; maar MODET, voorwendende, dat hij het volk, hetwelk reeds vergaderd was, anders niet wist te ftillen, hield tot hetzelve flechts eene vermaning nevens het gebed, maar volvoerde het voorgenomen werk, door des namiddags te twee uren eene Predikatie te houden.

Den volgenden dag deed de Magiftraat een gebod afkondigen, om alle geftolen goederen binnen 24 uren te regt te brengen, en van verder geweld af te laten, op ftraffe van de galg. Te gelijk traden zij met de Hervormden in onderhandeling, dat deze het volk tot rust zouden vermanen; doch inmiddels ging men in de groote Kerk weder met ftroopen voort, alwaar nu fommigen de handen floegen aan de wapenen des Konings en der Vliesridderen. Nu echter wist de Magiftraat middel, om het geweld te ftuiten. De Markgraaf, fommigen van de wet, met de roeidragers, nevens eenigen van de gilden, en fchutters togen derwaarts, verdreven de woeste menigte, en grepen tien of twaalf van de belhamels. Ondertusfchen hadden de Gereformeerden een gefchrift ingeleverd ter hunner ontfchuldiging, betuigende, in dit alles geen deel gehad te hebben, en de Wethouders zonder hun uitdrukkelijk iets in te willigen, gaven hun echter te verftaan, dat zij zich geheel zouden onthouden van eenige Kerken, die opgenoemd werden, hetwelk de Gereformeerden zoo

na C. G
Jaar 1517
tot 1552

verstonden, dat men hun het gebruik der overige vergunde, waar op de Duitschen des Zondags 's morgens in de Burgkerk predikten, maar voorts zich benevens de Walschen vergenoegden met Preken in de nieuwe stad. Maar de Magistraat, willende voordeel doen met den twist tusschen de Lutherschen en de Gereformeerden, ontbood den Parochiaan van het *Kiel*, die daar voor de *Lutherschen* predikte, dat hij zulks voortaan in *St. Joris* had te doen.

Te 's Hertogenbosch.

Van *Antwerpen* sloeg de razernij voort naar *'s Hertogenbosch*, alwaar den 22sten Augustus in de Sint Janskerk de Beelden gebroken werden, en vervolgens in de overige Kerken en Kloosters. KORNELIS VAN DIEST, Leeraar der Hervormden, die den 21sten Julij de eerste Preek gedaan had buiten de stad in het Boschveld, deed nu op den 24 en 25sten Augustus de eerste Predikatien in de St. Janskerk. Sedert werd ook eenigen tijd in de St. Jacobs- en Pieterskerken, ook in de Kapellen van St. Kornelis en Anna bij sommige Predikanten gepredikt.

Te Bergen op Zoom en Lier.

Breda, *Bergen op Zoom*, en andere *Brabandsche* steden, leden dergelijke Kerkschending. Voor *Lier* vertoonden zich acht mannen van *Antwerpen*, om te zien, zeiden zij, of men daar de Beelden had weggenomen. De Magistraat liet twee van hen in de stad komen; en zonder verder navraag, in de Kerken rondleiden, en alles wegnemen, wat zij zeiden, dat men breken moest. Ten laatste vraagde iemand uit de Wet, uit wiens magt zij dat deden? „ Mijne Heeren," was het antwoord, „ wij zijn

„ in

„ in uw geweld, en meent gij, dat wij dit „ zonder last of toeftemming doen, gij zult haast „ verftaan, met wien gij te doen hebt." Men hield zelfs deze twee nog vrij van de teerkosten, die in de herberg gevallen waren.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Te Mechelen gestuit.

Te *Mechelen* werd zoo veel tegenftand aan de Beeldftormers geboden, dat zij het werk lieten fteken.

Te Gend.

Te *Gend* kwam zoo haast geene tijding van het voorgevallene te *Antwerpen*, of het volk kwam op de Vischmarkt bijeen, en bepaalde den volgenden dag, om ook hier het werk met zekere geregeldheid te volbrengen. Men vond zelfs goed, aan den Baljuw kennis van dit befluit te geven. Het gefchiedde. De Baljuw, heel verwonderd, vraagde, van waar die last kwam? Men gaf hem ten antwoord: *van zijne Majefteit!* Zonder verder onderzoek, gaf hij hun nu eenigen van zijne Helbaardiers en twee Stadsdienaars mede, die geboden, dat niemand iets meer zou doen, dan die Afgevaardigden zouden zeggen. Daar op werd de Beeldftorming begonnen, en men ging van Kerk tot Kerk in orde voort. Des anderen daags ging men buiten tot twee mijlen in het rond, in al de gewijde plaatfen, op dezelfde wijze, te werk.

Te Oudenaarde enz. en Doornik.

Te *Oudenaarde* waren de Beelden te voren gebroken. Te *Aalst*, *Dendermonde* en *Kortryk* hield men de Kerkfchenders buiten; ook vonden zij te *Brugge* de poorten gefloten. Te *Doornik* werden Kerken en Kloosters geplunderd; en als men hier vernam, dat de Kanunniken al het goud, zilver en

na C. G. Jaar 1517 tot 1552

kostbaarheden in de aarde hadden begraven, begon men ook in de aarde te wroeten. Toen gebeurde het, dat ook de grafstede van Hertog ADOLF VAN GELDER werd opengebroken, en zijn ligchaam, hetwelk gebalsemd was, uit het graf gerukt en daar heen geworpen. Deze ADOLF VAN GELDER had weleer de handen aan zijn' eigen vader, Hertog ARNOUD VAN GELDER, geslagen, dien bij nacht van het bed gehaald, en ongekleed, blootbeens, in bittere koude, vijf Duitsche mijlen van de stad *Grave* tot *Buren* toe, te voet doen gaan, hij zelf te paard rijdende, en hem dus in een' donkeren toren, geheele zes maanden lang, gevangen gehouden. Hij was naderhand door Hertog KAREL van *Bourgondië* genoodzaakt geworden, zijnen vader te ontslaan, en zelf gevangen gezet, tot hij, door de wederspannige Gentenaars verlost zijnde, van dezen tot hun hoofd verkoren werd, wanneer hij voor *Doornik* van de *Franschen* verslagen en te *Doornik* begraven was.

Te Valenchyn.

Te *Valenchyn* namen de Gereformeerden, nadat de Beeldstorming door het graauw geschied was, insgelijks eenige Kerken in. Ook werden daar omstreeks te platten lande verscheidene Abdijen geplunderd. Maar de Heer VAN TOUR en de Baljuw van *Auchem*, vielen op de belhamels aan, sloegen er 400 dood en verstrooiden de rest.

In Zeeland.

De plundering, te *Brussel* belet zijnde, sloeg schielijk naar *Zeeland* over. Te *Middelburg* begon zij op den 22sten Augustus. Verscheidene leden der Regering waren hier der Hervorming toegedaan. Men viel in de Abdij der Lieve Vrouw, die deer-

lijk

lijk geplunderd werd. Den Burgemeester ADRIAAN KLAASZOON gaat na, dat hij het volk hier toe zou hebben opgehitst; mogelijk heeft hij slechts bevel gegeven, om de Beelden met orde weg te nemen. De St. Pieterskerk werd insgelijks van Beelden beroofd. Den 24sten moest men, op den eisch van het gemeen, 21 gevangenen slaken, die om den Godsdienst gevangen zaten, en de Gereformeerden in de stad laten prediken. Te *Vlissingen*, *Vere* en door gansch *Walcheren* had dezelfde opschudding plaats. Te *Arnemuiden* werd, zoo men wil, het werk begunstigd door den Baljuw JAN EPENSZOON, die den Beeldstormeren de Kerkdeur zou hebben doen openbreken. Te *Tholen* en elders in *Zeeland* werden de Beelden ook ter Kerke uitgestommeld.

Te Utrecht.

In het *Sticht* van *Utrecht*, en in de Aartsbisschoppelijke stad zelve, geschiedde zulks op den 24 en 25sten, met veel verwoedheid. Eerst werd de *St. Geertruids* Kerk geplunderd, vervolgens eischte men, dat aan de Gereformeerden twee Kerken zouden ingeruimd worden; als de Vroedschap zich verschoonde, met te zeggen, dat zij niet sterk genoeg was, om op een zoo gewigtig stuk te besluiten, zeide een der sprekers: *Eet ham met mostard, zoo wordt gij sterk!* welke onbeschoftheid hem sedert den hals gekost heeft. Het volk intusschen, dat gewapend op de Marieplaats stond, valt in de Buurt-St. Jakobs- St. Nicolaas- en St. Geertruids-Kerken, en in die van de Predikheeren en Minderbroeders, daar alles verbrijzeld werd. Eindelijk

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

was de Wethouderschap genoodzaakt, om aan de Gereformeerden de St. Jakobskerk toe te staan.

In Holland te Amsterdam.

In *Holland* ontstond de woede te zelfden tijde. Te *Amsterdam* kwamen op den 23sten Augustus eenige Kooplieden 's morgens te negen uren op hunne vergaderplaats in de Warmoesstraat, verhalende, wat Beeldstorm zij op den 21sten te *Antwerpen* gezien hadden. Terstond op deze mare, lieten de Burgemeesters den Pastoren, Papen, Monniken en Bagijnen aanzeggen, dat elk het dierbaarste van den inboedel van Kerken en Kloosters zou bergen. Straks was er een geloop en gedraaf der Geestelijkheid langs de straten, met kleinoodien, goud en zilverwerk, kelken, sacramentshuisjes, pullen en misgewaden. Dit geschiedde juist om elf uren, op den middag, toen de ambachtslieden van den arbeid naar huis gingen om te eten; en baarde veel opschudding. Eenigen ontnamen den Geestelijken hetgeen zij droegen en bragten het weder in de Kerken, anderen begaven zich naar de Oude en Nieuwe Kerk. In de Nieuwe Kerk werd geen moedwil gepleegd, alzoo de Geestelijkheid daar dien namiddag geen Vesper zong, terwijl eenige burgers het gemeen, met goede woorden, de Kerk deden ruimen, die terstond gesloten werd. Maar in de Oude Kerk viel meer te doen. Hier begon de Geestelijkheid te twee uren de Vesper te zingen, ook werden er vele kinderen ten doop gebragt, daar de Kapellanen het *Exorcismus*, of de Uitzweering over gebruikten; waar op sommigen riepen: „ Gij Paap, laat af

„ van

,, van den Duivel uit de kinderen te zweeren. Gij ,, hebt de wereld met uwe valschheid lang genoeg ,, bedrogen. Doop in den naam van JEZUS, gelijk ,, de Apostelen deden." Sommige vrouwen gingen toen met de kinderen ongedoopt naar huis. Ettelijke kinders werden in de Nederlandſche taal gedoopt, en de Vesper, hoewel het volk vast morde, ten einde gebragt. Maar tusſchen drie en vier uren kwam er een Korendrager, JASPER genaamd, in het Noordoosteinde der Kerk, digt bij het Sacramentshuisje; hier vond hij WYN KORNELIS, de huisvrouw van den Burgemeester SIMON KOPS, die hij met deze woorden aanrandde: ,, Zie daar hangt ,, dat gruwelijk, dat godslasterlijk gedicht!" met eens nam hij het bordje, daar het opſtond, in de hand, en las het haar voor, luidende de vier eerſte regels dus:

Hier leit beſlooten in dit Slot,
Jhefus Christus, waarachtig mensch ende Godt,
Alſoo hij van Maria es gebooren;
Die dit niet glooft, die es verlooren.

Het uitgelezen hebbende, ſmeet hij het voor zijne voeten aan ſtukken, hetwelk, door het breken van het glas, dat er voor was, een groot geraas in de Kerk maakte. Hier op begonnen ſommige jongens met ſteenen naar de Beelden en Autaren te werpen. Zekere WYN ADRIAAN OKKERS, huisvrouw van JURIAAN TER MEULEN, wierp een houten Mariabeeldje met haar toffel naar het hoofd, hetwelk haar, benevens hare dienstmaagd, die daar bijſtond, sedert het leven gekost heeft. Vergeefs poogde de

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Schout PIETER PIETERSZOON, met 40 ſtadswakers het graauw te verdrijven, beter gelukte het eenige Schutters met zachte woorden, zoodat de Kerk verlaten en geſloten werd. Men hield vervolgens den ganſchen nacht op de markt de wacht; doch zoo groot was de angst van Burgemeesteren, dat zij zich door den Raad elk vijf of zes Helbaardiers ter hunner beſcherming lieten toevoegen. Den volgenden dag liet de Vroedſchap eene keure afkondigen, waar bij: „ voor dien tijd en tot nader orde der Hertogin en Vlies-Ridderen werd toegeſtaan, dat men alle Beelden uit de Kerken zou wegnemen en de Kerken geſloten houden tot nader orde. De Predikatie zou buiten de ſtad geſchieden, zonder den Predikant of den Toehoorderen eenig belet te doen. Den Burgeren werd veroorloofd, zich, in krankheid, van zulke perſonen, Priesters of andere Kerkedienaren te doen berigten, als hun gewisſe medebeholpen was. — De Pastoren, over ſtraat gaande met het Sacrament, hadden, om alle rumoer te ſtillen, geene ſchel te roeren. De Kerkſchenderij zou voortaan verboden zijn op lijfſtraffe, ter beſcheidenheid van het geregt, naar gelegenheid van zaken." Men deed deze keure eenige voorname Hervormden eerst voorlezen, om er hun gevoelen op te verſtaan, die te kennen gaven, dat zij geen vermogen hadden, om het graauw te vrede te ſtellen; dat zij niets anders zochten, dan CHRISTUS te prediken; zij noodigden Burgemeesteren, om met eigene ooren te komen hooren, wat er bij hen gepredikt werd; daar één der Burgemeesteren op antwoordde: „ Ik

„ ſtond

„ ſtond veel liever tot de ooren toe in het water." Evenwel werd aan de Hervormden het gebruik van het Kerkje der Zieken bij het Leproozenhuis vergund, bij onweder. Ten Hove werd ondertusſchen deze toegevendheid der Amſterdamſche Regering zeer euvel opgevat, en door de Landvoogdesſe ſchamperlijk beſtraft in eenen Brief, omdat de Regering zulks onbedwongen en uit haren vrijen wil gedaan had. Ook zeide zij, toen men haar de keure voordroeg: „ Die van *Amſterdam* hebben nog geen rood hemd „ gezien."

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

In den Haag.

Wat er ten aanzien der Beeldſtorming in den *Haag* zij voorgevallen, daar omtrent zijn de verhalen niet eenparig. Volgens de berigten bij BRANDT (*) vervoegden zich twee lieden, ADRIAAN MENNINK en DIRK JOOSTEN bij den Preſident van het Hof SUIS, van hem arbeidsvolk afvorderende, om de Beelden weg te nemen. Anderen echter verhalen, dat de laatstgemelde DIRK JOOSTEN, toen Treſorier van den *Haag*, bij den Preſident ontboden zij geweest, die hem afvraagde, of hij ook last had, om de Beelden te breken? waar op deze ja tot antwoord gaf. De Preſident, bij wien nog eenige Heeren van het Hof waren, benevens HIPPOLITUS VAN PERSYN, Preſident van het Hof te *Utrecht*, verzocht hem toen, zonder verder te vragen, dat men het werk in ſtilligheid, zonder beroerte te maken, zou verrigten, waar toe hij twaalf arbeiders te hulp gaf, dien zeven ſtuivers voor arbeidsloon belovende,

(*) *Bladz.* 45. volgg.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

de, welke ook betaald werden. Doch hier van verschilt het verhaal, hetwelk wij bij WAGENAAR vinden (*). Deze berigt ons, dat er in het vonnis van DIRK JOOSTEN, hetwelk nog voorhanden is, van dit geval niets vermeld is, voorts verhaalt WAGENAAR, dat het graauw, onder het oog van den Raad, in het Klooster der Predikheeren is gevallen, de Beelden verbroken en de Boeken vernield heeft. Zelfs, zegt hij, werden er de kisten opgeslagen, en het geld uit dezelve geroofd, waar mede sedert zekere WOUTER WILLEMSZOON en anderen beticht werden. De Kapelle van *Wassenaar*, in het bijzonder, werd hier deerlijk verwoest. Men gaf den Heere van *Hofwegen* na, dat hij zich beroemd zou hebben, de *Haagsche* Beeldstormers met 600 Edelen te zullen beschermen, zoo iemand ondernam, hun tegenstand te doen.

Te Delft.

Op gelijke wijze, ontmoeten wij verschillende berigten, omtrent *Delft*; volgens sommigen, is deze stad vrijgebleven, hoewel er naderhand, in de maand October, verscheidene Kerken en Kloosters geschonden zijn; volgens anderen heeft de Regering aldaar de Beelden uit de Kerken en Kloosters doen wegnemen, en desniettemin zij het graauw in dezelve gevallen, en hebbe al wat nog overig was, gebroken.

Te Leyden.

Te *Leyden* begon de Beeldenstorm op den 24sten Augustus, in de St. Pieterskerk. De Lieve Vrouwe- Hooglandsche- en andere Kerken werden, naderhand,

(*) VI *Deel*, *Bladz.* 185 en 186.

hand, ook beroofd. De Hervormden predikten ſedert in de Minderbroederskerk en in het *Voskuil*, even buiten de ſtad. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Te *Dordrecht* wisten de Burgemeester AREND VAN DER MYLE en anderen alle handdadigheid te beletten. Hetzelfde gelukte te *Gouda* den Slotvoogd KORNELIS VAN DER MYLE, Zoon van den Dordſchen Burgemeester. In October des volgenden jaars 1567 heeft men echter, ook te *Dordrecht*, in twee Kerken de Beelden gebroken. Te Dordrecht en Gouda.

Haarlem is geheel vrij gebleven; ſommigen verhalen, dat *Rotterdam* ook verſchoond is, evenwel moet er eenige Beeldſchennis gepleegd zijn, hetwelk zekere JAKOB FRANSZOON SNAP, naderhand, met den hals heeft moeten boeten. Haarlem en Rotterdam.

Het Noordelijk gedeelte van *Holland* liep ook niet vrij. Te *Alkmaar* werden, gelijk elders, de Kerken geplunderd. *Hoorn* werd, meent men, verſchoond, ten deele door de voorzigtigheid der Wethouderen, ten deele door de beſcheidenheid van CLEMENT MAARTSZOON en andere hoofden der Gereformeerden, die het gemeen met goede vermaningen in toom hielden. Te *Enkhuizen* ſchijnt men het ook bij dreigen gelaten te hebben. In Noord-Holland.

In *Friesland* werd de rust later geſtoord, over het geheel had men in dit gewest de zaken van den Godsdienst met de meeste beſcheidenheid behandeld, zoodat in geen gewest minder onnozel bloed vergoten is, waar van men de eere veelal aan den Graaf van *Arenberg*, Stadhouder van dat landſchap, toeſchrijft. Te *Leeuwaarden* echter heeft men den In Friesland.

6den

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

6den September alle Beelden, Altaren en sieraden uit de drie Parochiekerken geworpen. Doch met toelating van den Raad, die zelfs de Leeraars der Gereformeerden, in ééne dezer Parochiekerken, *Oldenhove* genaamd, op stoel bragten. ANTONIS KLAASZOON predikte daar 's morgens, en MARTINUS ELIACUS 's namiddags; ook werd er den 15den het Nachtmaal uitgedeeld. Te *Sneek* werd het Beeldstormen door de Wet en vele Burgers, die er zich tegenstelden, verhinderd; maar de Mis en andere Kerkelijke diensten moest men ophouden. Desgelijks te *Franeker*, waar de Gereformeerden eenige Predikatien deden, zonder Kerkplondering.

In Groningen en de Ommelanden

Groningen, waar men nooit iemand om het geloof had zien dooden, was van de laatste, dien het ongemak overkwam; doch niet verder, dan dat de Gereformeerden de Minderbroederskerk innamen, en de Beelden en Altaren slechtten, echter bij verlof der Wethouderen, die hun stads arbeidsvolk bestelde, om de vloer van puin en belemmering te zuiveren, en ter preke bekwaam te maken. Hetwelk evenwel eenigen der werklieden, in het jaar 1569, het leven kostte. In de *Ommelander* Dorpen, te *Winsum*, *Grashuizen*, *Westeremden*, *Ten Post*, *Middelstum* en elders, werd menige Kerk, tegen wil en dank der Overheden, geplunderd.

In Gelderland en Overysfel.

In *Gelderland* viel de Beeldenstorm ook op de Kerken van *Arnhem*, *Nimwegen*, *Roermonde*, *Venlo*, *Harderwyk* en de andere omliggende steden en dorpen. Verscheidene *Overysselsche* steden stonden denzelfden moedwil uit, met name *Kampen* en *Zwol*.

Zwol. Maar te *Deventer*, daar KASPER KOOLHAAS van den 5den September tot den 6den Mei des volgenden jaars, met wil en weten, ja op het beroep der Overheid, gepredikt heeft, klaagde niemand over muiterij of oproer. Men brak er geene Beelden. Den Pausgezinden werd in de oefening van hunnen Godsdienst geen belet gedaan, dan alleen door bescheidene tegenspraak in de openbare Predikatien, en bijzondere vermaningen uit het woord van God. Door welke zachte bejegeningen de twee gezindheden, als goede Burgers, in eendragt bij den anderen bleven wonen, en velen het Pausdom verlieten.

na. C. G. Jaar 1517. tot 1552.

De Landvoogdes besluit een weinig toe te geven.

De Landvoogdesse Hertogin van *Parma*, verschrikt door de tijdingen der Beeldstorming aan alle oorden, besloot eindelijk, geraadpleegd hebbende met den Raad van State, in het stuk van den Godsdienst een weinig toe te geven, en trof den 23sten Augustus een verdrag met de verbondene Edelen, belovende uit 's Konings naam, „ het Land te ontheffen van de Inquisitie; dat er op het stuk van „ den Godsdienst een nieuw Plakaat stond te worden gemaakt; doch dat zijne Majesteit nog niet „ had vastgesteld, of er de Algemeene Staten op „ zouden gehoord worden, waar toe de Landvoogdes hem echter zou trachten te bewegen. Dat „ zij den Edelen Brieven van verzekering, tot hun „ genoegen, zou leveren, waar bij de Koning verklaren zou, aan het voorledene niet te willen gedenken, mids elk zich, voor het toekomende, „ kwete van zijnen pligt, en beloofde niets te zul-

„ len

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

„ len beſtaan tegen den Koning, deszelfs Staten en „ Onderzaten; en daartegen zijn best te zullen doen „ om de beroerten te ſtillen, het beſchadigen van „ Kerken en Godshuizen te beletten, en het afleg„ gen der wapenen te wege te brengen. De Preek „ zou ook, zoo veel mogelijk, verhinderd worden, „ daar zij niet aangevangen was. Eindelijk, moes„ ten de Edelen hun vermogen aanwenden, om al„ len, die, ter zake van het geloof, misnoegd wa„ ren, zich te doen onderwerpen aan hetgeen de „ Koning, met toeſtemming der Algemeene Staten, „ beſluiten zou." Doch dit verdrag werd ſpoedig, en wel allereerst van de *Spaanſche* zijde, gekrenkt, te *Brusſel*, daar men de Gereformeerden belette, te *Vilvoorden* ter preke te gaan, en die het zich binnen de ſtad veroorloofde, zou het met de galg boeten.

Straf der Beeldſtormeren

Middelerwijl deden niet alleen de Stadhouders, maar de verbondene Edelen zelve hun best, om het verdrag te doen naarkomen. *Oranje*, te *Antwerpen* gekomen, deed drie van de gevangene Beeldſtormers met de galg, de rest met ballingſchap of anders ſtraffen. Voorts maakte hij met de Onroomſchen een verding, waar bij hun het prediken binnen de ſtad, en het houden van Kerkelijke Vergaderingen, op welke de Prins echter Gemagtigden uit de Wethouderſchap zenden mogt, toegeſtaan werd. Het verleenen van zoo veel vrijheid werd den Prins door de Hertogin kwalijk genomen, doch hij verantwoordde zijn gedrag met klemmende redenen. De Nederduitſche Gereformeerden vielen vervolgens op

den

den 25ften September in de *Mollekensraam* aan het timmeren van eene nieuwe Kerk, die hun was ingewilligd. Aan de ronde Kerk der Walfche Gemeente had men, twee of drie dagen te voren, den eerften fteen gelegd. Te *Mechelen* gelukte het ook den Graaf van *Hoogftraten*, de wanorde weg te nemen en de rust te herftellen. Te *Doornik* had *Hoorne*, met veel moeite en gevaar, een dergelijk verding, als te *Antwerpen*, gemaakt, uitgenomen, dat bij hetzelve het prediken buiten de ftad alleen geoorloofd gefteld werd. *Egmond* bragt insgelijks te *Gend* een dergelijk verdrag te wege, als *Oranje* te *Antwerpen* tot ftand gebragt had, doch ook hem en *Hoorne* werd zulks ten kwade geduid, offchoon *Egmonds* Edelman, CASEMBROOD, eene vergadering van Onroomfchen betrapt hebbende, er twaalf van verfloeg, twee en twintig met de galg, en omtrent dertig met geesfeling ftrafte, die van Kerkfchennis beticht werden.

De overeenkomst, welke men den 27ften Augustus getroffen had, werd, op bevel der Landvoogdesfe, te niet gedaan. Men bezoldigde hier 500 man ten laste der ftad, door middel van welken de Preek naar buiten gedreven werd.

Te Amfterdam worden Predikanten verkoren.

Te *Amfterdam* hadden de Gereformeerden zich inmiddels voorzien van Predikanten, en den Pastoor van *Sint Marten*, een Dorp bij de *Zyp* in *Noordholland*, NICOLAUS SCHELTIUS, daar toe beroepen, die het beroep aannam, en eerlang zijne eerfte Predikatie deed over *Matth.* XIII. 31, buiten de St. Antonispoort, in het *Sieken* of *Leprozen* Kerkje,

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

hetwelk, door last van Burgemeesteren, van Beelden gezuiverd was. Deze SCHELTIUS, die, schoon nog Pastoor zijnde, eene wettige huisvrouw, en bij dezelve zes kinderen had, te *Warmenhuizen* in *Noordholland* geboren, was een man; vroom en godzalig van wandel, wel geoefend in het Hebreeuwsch, meer dan gemeen in het Grieksch; sprak zuiver Latijn, had de Oudvaders wel gelezen, en predikte, hetwelk de Monniken zelve bekennen moesten, geleerd. Behalve deze had de *Amsterdamsche* Gemeente nog twee Predikanten, PIETER GABRIEL en JAN ARENDS. PIETER GABRIEL was in de Latijnsche en Grieksche talen tamelijk ervaren. Hij had al de Zendbrieven van den Apostel PAULUS bijna van buiten geleerd, de Schrijvers van dezen tijd veel gelezen, en leerde derhalve met sterke bewijsredenen. JAN ARENDSZOON verstond wel niet dan zijne moedertaal, maar daar tegen was hij begaafd met een kloek verstand en gezond oordeel, en tot verwondering toe belezen in de Heil. Schriftuur; hij sprak altijd in de netste orde, zijn ijver maakte hem vrijmoedig, en met zijne welsprekendheid wist hij de harten der menschen te roeren, ook redekavelde hij zeer diepzinnig. Evenwel was hij rekkelijk omtrent verschillen, die zijns oordeels niet te eenemaal noodzakelijk waren, en zocht die met zachtmoedigheid bij te leggen.

Door zulke Predikanten wies de toeloop van het volk; ook vermeerderde het getal der armen, waarom goedgevonden werd, eenige der Broederen tot Diakenen aan te stellen, om de aalmoezen onder de

preek

preek te verzamelen, hetwelk te dezen tijd in houten fchotelen gefchiedde. Ook zijn er eenige oude deugdzame Zusters tot Diakonesfen verkozen. Velen bragten toen hunnen overvloed van kleinoodien en kleederen den Diakenen, of maakten die tot geld, en ftelden hun dit in handen. Deze gedroegen zich ook getrouwelijk in het uitreiken der giften; deelende, zeggen de gedenkfchriften van REAAL (*), den nooddruftigen zonder aanzien van perfoon, het zij van wat Religie die waren.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Met dit al was de rust in de ftad niet verzekerd, alzoo er dagelijks oorzaken plaats hadden van ongenoegen; onder anderen ontftond er den 26ften September een oploop, welke de ganfche ftad op de been hielp, bij gelegenheid, dat een overledene Hervormde, SIMON MUTS genaamd, in de Nieuwe Kerk zou begraven worden. Hier hadden Burgemeesters eene wacht van 40 man geplaatst, met last, om niemand, dan alleen het lijk, in de Kerk te laten, zelfs niet de namaagfchap, die het lijk verzelde. Hier door raakte het gemeen gaande, en drong, toen de deur voor het lijk geopend werd, mede ter Kerk in, en als één der Wachters zijn roer velde, en een' man door den arm fchoot, werd de drift van het graauw nog meer ontfteken, zoodat de wacht overweldigd en genoodzaakt werd, met achterlating van hun geweer, de vlugt te nemen. Men bedreef hier echter geen meer geweld; toen de doode begraven was, ruimde het volk de Kerk,

Nieuwe beroerte te Amfterdam.

(*) Bij BRANDT *Bladz.* 86.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552

Kerk, die terstond gesloten werd. Doch, op een gerucht, dat er iets te doen was in het Minderbroeders Klooster, streefde het gemeen derwaarts, en hetzelve, niettegenstaande de pogingen van eenige voorname Onroomsche Burgers, die hen zochten te stillen, overweldigd hebbende, plunderden zij hetzelve. Des anderen daags, wanneer weder een lijk in de Nieuwe Kerk ter aarde gebragt was, schoolde het volk weder bij die Kerk zamen, maar als de wacht hen nevens het lijk gewillig inliet, werd het lijk in stilte begraven, waar na het volk de Kerk weder uitliep, naar het *Karthuizer* Klooster, pas buiten de stad, alwaar zij eenige glazen in het Pand en Beelden in de Kerk braken, en velen den ganschen nacht bleven, etende en drinkende van hetgeen zij er vonden. Zij zouden echter den volgenden dag zich door eenige Schutters met zachte woorden hebben laten bewegen, om het Klooster te ruimen, indien niet de Schout PIETER PIETERSZOON ware gevolgd, en vier van hen gegrepen en gebonden naar de stad gebragt had. Straks liepen eenigen om hun geweer, roepende: dat zij niet zouden gedogen, dat iemand ter zake van het Beeldenstormen het leven zou laten. Dus stond de stad overeinde, en Wethouderen ging zulke vreeze aan, dat zij aan den Schout last zonden, om de gevangenen te ontslaan, hetwelk geschiedde; echter wilden eenigen den Schout te lijve, en joegen hem in een bakkers huis, daar hij zich achter den oven versteken moest.

De gemeente had het op deze twee Kloosters der Min-

Minderbroederen en der Karthuizers meer geladen, dan op achttien anderen, die onbeschadigd bleven, omdat in het eerste, als in een tweede Stadhuis, alles, wat de vervolging der Onroomschen betrof, vooraf beraadslaagd werd, terwijl de Karthuizer-Broeders, om hun gasten en brassen, daar die van de Regering dikwijls deel aan hadden, zeer in het oog liepen bij de Gemeente. Het gevolg van dit oproer was, dat er op den 30sten September eene keure bij de Regering beraamd werd, tot welker onderteekening men de voornaamste Hervormden bewoog, opdat het de gedaante van een verdrag zou hebben, waar bij aan de Gereformeerden de Minderbroeders Kerk werd afgestaan; terwijl het overige meest overeenkwam met het verdrag, hetwelk te *Antwerpen* getroffen was. Voorts beloofden de Predikanten met eede, den Wethouderen in burgerlijke zaken onderdanig en getrouw te zullen zijn, waar tegen zij, met handtasting, in der stede beschutting en bescherming genomen werden. Ondertusschen duurde het nog eenige weken; voordat in October JAN ARENDSZOON de eerste Preek in de Minderbroeders Kerk hield, nadat die Kerk van al de gebrokene Beelden en Altaren gezuiverd en met stoelen en banken voorzien was. Ook werden er te dezen tijde Ouderlingen aangesteld tot het besturen der Gemeente. Maar het verzoek der Gereformeerden, dat men bij den Prins van *Oranje* de goedkeuring van het verdrag zou bewerken, werd bij de Wethouderschap ontzeid.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

De Oosterlingen van de *Luthersche* gezindheid, die

De Lu-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

therſchen te Amſterdam kanten zich tegen de Gereformeerden.

die hier te *Amſterdam* getrouwd waren, of ter koopmanſchap lagen, en daarom *Leggers* genoemd werden, vernemende wat den Gereformeerden was toegeſtaan, ſtrooiden door de geheele ſtad uit: dat de *Kalvinisten* in het ſtuk van het Avondmaal verſchilden van de *Augsburgſche* Confesſie, die in *Duitschland* bij zoo vele Vorsten was aangenomen. Om den twist te voeden, liet de Wethouderſchap zich verluiden, dat er vrede noch rust in het land zou zijn, indien men de *Augsburgſche Confesſie* niet toeliet. Hier op leverden deze Oosterlingen een verzoekſchrift in aan Burgemeesteren, om de Sint Olofskapel tot eene Kerk te mogen gebruiken. Dit ter kennis van de Gereformeerden gekomen zijnde, verklaarde de Predikant JAN ARENDSZ. openlijk van den Predikſtoel het X en XIIIde artikel dier Belijdenis, handelende van het Avondmaal en de Sacramenten, en trachtte aan te toonen, dat de Hervormden in het wezenlijke van de leer der Lutherſchen niet verſchilden, en dat er bij hen geene dwalingen omtrent het Avondmaal geleerd werden. Dit mogt nu, ten aanzien van de *Lutherſchen*, aan het oogmerk voldoen, maar daar tegen werd het hoog opgenomen bij de Gereformeerden te *Antwerpen*, die ſtraks hunnen Predikant KASPER VAN DER HEIDEN herwaarts zonden, met twee Ouderlingen. Deze beſtraften de Amſterdammers over deze verklaring, en begeerden, dat men die herroepen zou, dreigende zelfs met de Excommunicatie of Kerkelijken Ban. Met moeite bragten het de Amſterdammers zoo ver, dat zij in rust gelaten werden, onder

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

der belofte, dat zij hunne verantwoording, met beflotene Brieven, aan de Gemeente te *Antwerpen* zouden overzenden, en daar bij bleef het, fchrijft BRANDT (*), „ want in het korte viel de Hertog van ALBA hun beiden met eene *Spaanfche Excommunicatie* op het lijf. Toen kreeg elk zoo veel met zich zelven te doen, dat de lust, om de Broederen te kwellen, wel degelijk verging."

Avondmaal gehouden in de Minderbroederskerk.

Ondertusfchen maakten de Hervormden fchikkingen, om het Avondmaal in de Minderbroederskerk te houden, hetwelk ook op den 15den December voortgang had, niettegenftaande het fchrijven van den Prins van *Oranje*, toen te *Utrecht* zijnde, om hetzelve te fchorsfen tot zijne komst. Te geftelden dage kwamen bij de duizend perfonen ten Avondmaal, hetwelk door JAN ARENDSZ. bediend werd. Het verzoek der *Lutherfchen* werd intusfchen door de Wethouderfchap afgeflagen, of uitgefteld, tot de komst des Prinfen van *Oranje*.

Oranje komt in Holland. Zijne verrigtingen te Utrecht

Het onderfcheppen van zekere geheime Brieven van FRANCISKO D'ALAVA, 's Konings Gezant in *Frankryk*, gaf aanleiding tot eene zamenkomst van eenige voorname Heeren te *Dendermonde*, ten einde over den ftaat van 's Lands zaken te raadplegen, hoewel men tot geen vast befluit kon komen; na deze bijeenkomst vertrok de Prins van *Oranje* naar *Holland*; te *Utrecht* gekomen, ftelde hij zijne pogingen in het werk, om er de rust te vestigen, gelijk hij ook een verdrag met de Onroomfchen bewerk-

(*) *Bladz.* 103.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

werkte, die zich lieten bewegen, om zich te vergenoegen met de vrijheid van Prediken buiten de ſtad, waar toe hun zekere plaats aan de ſtads Cingel buiten de Wittevrouwenpoort werd aangewezen (*).

Te Amſterdam.

Denzelfden dag, toen de Gereformeerden te *Amſterdam* het Avondmaal hielden, den 15den December, kwam de Prins des avonds te *Amſterdam*, alwaar hij omtrent zes weken bleef. Hij had reeds, terſtond bij zijne komst in *Holland*, door Brieven de Gereformeerden aldaar trachten te bewegen, om de Minderbroederskerk weder te ontruimen en de Preek buiten de ſtad te brengen; doch vergeefs (†). Maar thans ſloot hij een verdrag met de *Kalviniſchen*, waar bij bedongen werd, dat zij, de Minderbroederskerk ruimende, bekwame plaatſen buiten de ſtad, tot oefening van hunnen Godsdienst, zouden mogen gebruiken, waar toe hij hun het Huiszitten-armenhuis, en eenige ſpijkers of pakhuizen aanwees (§).

Te Leyden.

Te *Leyden* werd den 25ſten Januarij 1567 een verdrag met de Onroomſchen geſloten, die verklaarden, dat zij zich hielden aan de *Augsburgſche Confesſie*, en die beloofden, den Magiſtraat behulpzaam te zullen zijn in het weeren van andere gezindheden.

Weinige dagen later, vertrok de Prins weder naar *Ant-*

(*) BRANDT *Bladz.* 134, 135. WAGENAAR VI *Deel*, *Bladz.* 200.

(†) BRANDT *Bladz.* 134.

(§) BRANDT *Bladz.* 181-187.

Antwerpen, daar hij in het begin van Sprokkel maand 1567 aankwam. De gevoelens der *Hollanderen* gepeild hebbende, ſtelde hij, te dezen tijde, een geſchrift op, over den ſtaat des Lands, waar in hij openlijk beweerde, dat men elk vrijheid van Godsdienstoefening verleenen moest, wilde men het land in rust houden. Doch dit geſchrift, gelijk meer andere, vond ten Hove geenen ingang (*).

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Verzoekſchrift der Hervormden, om vrijheid van Godsdienst.

Vergeefs hadden ook de *Kalviniſchen* een verzoekſchrift overgeleverd, hetwelk aan den Koning gerigt was, waar bij zij dertig Tonnen Gouds of drie Millioenen Guldens beloofden te zullen opbrengen, indien men hun vrijheid van Godsdienst wilde vergunnen. Sommigen verhalen, dat hetzelve te *Antwerpen* in eene vergadering van Afgevaardigden uit alle of de meeste *Nederlandſche* Kerken ontworpen was; ten minſte is het zeker, dat het in verſcheidene ſteden, als te *Gorinchem*, te *Middelburg*, te *Vlisſingen*, te *Vere*, te *Utrecht*, en ook te *Amſterdam*, aan de Wethouders vertoond werd, om derzelver voorſpraak daar op ten Hove te verzoeken. Dan dit aanbod werd niet aangenomen; men behaalde er zelfs ondank mede, alzoo het, naar de meening der Spaanschgezinden, naar vermetelheid riekte, en naar eenen toeleg, om vreemde Heeren aan te lokken, om hunnen bijſtand aan de Hervormden aan te bieden, die zulke aanzienelijke ſommen opbrengen konden (†). Te

(*) Men vindt een uittrekſel van dit geſchrift bij BRANDT *Bladz.* 107. volgg.

(†) BRANDT *Bladz.* 112. volgg.

na C. G Jaar 1517. tot 1552.

Valenchyn wordt voor oproerig verklaard

Te *Valenchyn* ſtonden thans de zaken zeer hagchelijk. FILIPS van *St. Aldegonde*, Heer van *Noirkarmes*, die daar het bevel had, had wel een verdrag op den 20ſten October 1566 met de Onroomſchen getroffen, maar hetzelve was ſlecht onderhouden, door NOIRKARMES zelven, die van de Landvoogdesſe verwierf, dat zij bevel gaf, om bezetting binnen de ſtad te brengen, alwaar men dezelve weigerde in te nemen, waar op de ſtad den 14den van Wintermaand voor wederſpannig en vijand verklaard en door NOIRKARMES terſtond belegerd werd. Men had zich binnen de ſtad, doch vruchteloos, gevleid met hoop op hulp der verbondene Edelen. Een hoop onbedreven volk uit *Westvlaanderen*, zonder ervaren hoofdman, der ſtad eenige hulp willende toebrengen, werd door den Bevelhebber van *Douai* ligtelijk geſlagen. De Onroomſchen van *Doornik*, ten getale van 3,000, uitgetrokken, werden door NOIRKARMES overvallen, en gedeeltelijk terug gejaagd binnen *Doornik*, welke ſtad hier op bezetting moest innemen; ook werden daar alle vreemde Leeraars en Hoofden der Gereformeerden, die men betrappen kon, opgehangen, evenwel werd te gelijker tijd een gebod aan het krijgsvolk afgekondigd, bij hetwelk hun verboden werd, die van de ſecte van KALVYN, gelijk het verbod ſprak, in eenigerhande manier te beletten, ter plaatſe te gaan, welke hun tot de Preek was toegewezen, maar hen daar in ongekweld en met vrede te laten, volgens het verding met den Adel gemaakt. *Valenchyn* ſedert hevig beſchoten zijnde, ging op den 24ſten Maart 1567 over

bij

bij verdrag. NOIRKARMER deed terſtond na het innemen der ſtad, GUIDO DE BRES en PEREGRIN DE LA GRANGE, Leeraars der Kalviniſchen, nevens andere aanzienlijke Burgers, vatten en ter dood brengen. Zij ondergingen den dood met ſtandvastigen moed, betuigende, dat zij niets hadden gepredikt, dan Gods zuivere waarheid. Zeldzaam was het, dat er bij het ter dood brengen van GUIDO DE BRES eene groote beroerte onder de ſoldaten ontſtond, die de markt bewaarden. Zij liepen, zonder dat men wist, wat hen dreef, door de ſtad, met groote onſtuimigheid, ſchietende zoo wel op de Pausgezinden als op anderen, zoodat velen gekwetst, eenigen doodgeſchoten werden. Voorts werd te *Valenchyn* de Predikatie en oefening van den Godsdienst verboden. Ook ontzonk den Gereformeerden elders de moed, zijnde het gemeene zeggen, dat de Landvoogdes in *Valenchyn* de ſleutels van alle andere ſteden gevonden had.

Mondgeſprek over den Godsdienst te Haarlem gehouden

Omtrent dezen tijd werd te *Haarlem* zeker mondgeſprek over den Godsdienst gehouden, tusſchen Heer JAN HOOGENLAAG, Priester, Heer KLAAS PIETERSZOON, Kapellaan van de groote Kerk, Heer JAN LAP, Proost van de Witte Heeren ter eener, en JAN ARENTSZOON, REINIER KANT, en nog een' derden, ter andere zijde. Men ſprak met elkanderen van 's morgens ten 9 tot 11, en na den middag van 2 tot 4 uren, met zoo grooten toeloop van volk, dat de Burgemeesters, vreezende voor opſchudding, het verder geſprek deden verbieden.

Lotgeval-

Eer wij den verderen voortgang der beroerten in de

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Ien van FR. JUNIUS

de *Nederlanden* vermelden, kunnen wij niet afzijn, hier eenige bijzondere lotgevallen en zonderlinge bewaringen te verhalen van den vermaarden FR. JUNIUS of DUJON, van wien wij reeds hier voor gesproken hebben (*), welke hij zelve in het kort begrip van zijn Leven heeft opgeteekend. Wanneer EGMOND in het jaar 1566 in *Vlaanderen* ijverig bezig was, om de Beeldstormers te straffen, en de Preek buiten de steden te brengen, gelijk hij dit onder anderen te *Gend* door een verdrag met de Onroomschen bestelde, waar bij hun eene plaats buiten de stad tot den Godsdienst, niet ver van het *Karthuizer* Klooster, werd aangewezen, liep JUNIUS groot gevaar, omdat de Edelen hadden toegestaan, dat men geene uitheemsche Leeraren in de *Nederlanden* zou dulden. Ook hield men hem in het bijzonder verdacht, dat hij gebruikt werd tot handelingen met buitenlandsche Prinsen, en beschuldigde hem van de hand gehad te hebben in de Beeldstorming, schoon hij in beide opzigten zijne onschuld betuigd en aangewezen heeft. Ondertusschen werd JUNIUS verscheidene malen zonderling bewaard. Reeds hebben wij daar van een voorbeeld gezien; de Heer VAN WAKKENE, Hoogbaljuw van *Gend*, kwam eens bij avond in zijne verblijfplaats, om hem heimelijk te vatten, zoo als JUNIUS naauwelijks een uur te voren op reis gegaan was naar *Brussel* (†). Eens met eene schuit naar de *Karthuizers*, de

(*) *Bladz.* 194.

(†) Boven *Bladz.* 195.

de predikplaats der Hervormden, varende, kwam dezelve Hoofdbaljuw met een groot getal gewapende Helbaardiers hun aan den oever te gemoet, en gebood allen, die in de ſchuit waren, aan land te ſtappen. Men was bekommerd over JUNIUS, wat van hem worden wilde; maar hij, op God vertrouwende, gebiedt hun, goeds moeds te zijn, en zich om hem niet te bekommeren, maar aan land te gaan, zonder naar hem om te zien, als of hij er niet was. Dus traden zij allen, 25 ſterk, uit, en JUNIUS op zijne beurt, zijnde de middelſte. Deze gaat door de Helbaardiers heen, den Overſte groetende, die zich heel van zijn paard buigende, zijn oog ſtipt liet gaan, of er ook nog iemand in de ſchuit ware. Dus ontkwam JUNIUS deze lage.

Die van *Brugge* verzochten hem, door hunnen Kerkedienaar JAN MUNT, van de Gemeente van *Gend* te leen, en JUNIUS was gehouden, hoe zeer tegen zijnen zin, aan dit verzoek te voldoen. Te *Brugge* gekomen, deed hij, digt bij de ſtad, eene Predikatie in het *Fransch*, gelijk MUNT in het *Vlaamsch* predikte. Des avonds meende men in de ſtad te keeren, maar MUNT, dien JUNIUS met voordacht vooruit had laten gaan, werd aan de poort tegengehouden en gelast terug te keeren. JUNIUS dit van verre ziende, kwam de ſtad niet nader, en bragt, na eenig omzwerven, dewijl ieder vreesde hem in te nemen, den nacht door in een hutje, daar hij met moeite in ontvangen werd. Des anderen daags werden de Predikanten na de Predikatie

ge-

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

geleid naar de naburige ſtad *Damme*, waar zij twee dagen eerlijk onthaald werden.

Den volgenden dag zou de Graaf VAN EGMOND te *Brugge* komen, om in die ſtad alles te regt te brengen. Dus werd daags voor zijne komst op zijn bevel een Plakaat afgelezen, waar bij 800 Guldens op zijn lijf gezet werden voor den genen, die JUNIUS levende, en 400 voor den genen, die hem dood in handen zou leveren. De Gereformeerden over de komst van den Graaf verlegen, dewijl er niemand bij de hand was, wien zij in de onderhandelingen met den Graaf wisten te gebruiken, beſloten JUNIUS ten dien einde bij zich te ontbieden. Terwijl dit te *Brugge* voorviel, ontbood de Magiſtraat van *Damme* JUNIUS bij zich op het Raadhuis. Hier werd hij van de Wethouders zeer beleefd aangeſproken: „ Wij begeeren niet," zeiden zij, „ dat gij door „ ons toedoen in gevaar zoudt vervallen: en be- „ trouwen wederom, dat gij geen ander hart hebt „ jegens ons, onze ſtad, en welvaren: men kan „ het niet verbergen, wat Plakaat er gisteren te „ *Brugge*, in onze Hoofdſtad, tegen u is afgekon- „ digd. Wij derhalve, als lieden, die u, en ook „ het Gemeenebest toegedaan zijn, raden u, dat gij „ nog dezen dag van hier vertrekt: want op mor- „ gen zullen wij datzelve Plakaat ook hier aflezen. „ Indien de Raad van *Brugge* onze traagheid be- „ ſtraft, wij zullen ons hier mede ontſchuldigen, „ dat het gebod wat laat tot ons gekomen is, en „ daarom niet tijdiger heeft kunnen afgekondigd

„ wor-

„ worden." Terwijl JUNIUS nog verlegen ſtond, werwaarts zich te begeven, dewijl hij de taal van het land niet verſtond, komt een Bode van *Brugge*, om hem, volgens het bovengemeld beſluit, derwaarts te noodigen; JUNIUS gaf zijn woord, indien de Bode middel wist, om hem veilig binnen *Brugge* te geleiden. De Bode bezorgde toen aan JUNIUS de kleeding van eenen metſelaar, in welke hij naar *Brugge* ging. Daar de avond gevallen en de poort geſloten was, ging JUNIUS door het klinket gelaten naar binnen, en door beide de wachten, alwaar het gebeurde, dat een der wachthoudende burgers, hem aanziende voor zijn' buurman of ander goeden bekende, hem groette met de woorden: *goeden avond Compeer!* Zoodat niemand bedacht was, om JUNIUS te hinderen of iets te vragen. Eenige dagen te *Brugge* hebbende doorgebragt, gedurende welke hij de zaken der gemeente bezorgde, keerde hij weder naar *Antwerpen*, alwaar hij zich volgens het verdrag op den 2den September met de Gereformeerden gemaakt, als een vreemdeling, vond uitgeſloten.

Niet kunnende beſluiten, om ledig te zitten, vertrok JUNIUS, dewijl de Gemeente niet begeerde, dat hij *Nederland* zou verlaten, den 14den October naar *Limburg*, alwaar de Gemeente, op haar verzoek, van de *Antwerpenaars* verkregen had, dat men zijnen dienst zou mogen gebruiken. In het land van *Limburg* bejegenden hem vele zwarigheden. Zoo haast had hij zijne voeten niet in *Herve* gezet, een Dorp, hetwelk door het maken van goede kaas be-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

bekend is, of er ontstond een oproer, waar in hij zich niet mengde. Den volgenden dag werd hij naar *Limburg* geleid. Hier weigerden de Wethouders zijnen dienst toe te laten, waar op hij in een Dorp *Summan* genaamd, keerde. Des vrijdags den 18den October, deed hij de eerste Predikatie bij de *Limburgers* op het veld, niet ver van *Herve*. Onder de Preek stond een man achter hem, met een jagtspriet gewapend, die hem den dood gezworen had. Maar hem hoorende, werd hij bewogen, en luisterde met een bedaard gemoed en vreedzaam naar den Prediker, tot het einde der rede toe. Na de Preek gingen de Toehoorders met den Predikant, omtrent 130 sterk, naar *Herve*, om het middagmaal te eten. Doch nu kwamen er Geregtsdienaars van *Limburg*, om den Predikant te grijpen. Men liep te wapen en bezette alle toegangen naar het huis, om JUNIUS te beschutten; maar deze raadde, dat men liever zorgen zoude, dat hij het mogt ontkomen, ten einde bloedstorting te mijden. Men wist hem eindelijk, door het afbreken eener hegge, eenen weg te banen, zoodat hij behouden te *Limburg* kwam; waar op zijne vervolgers, verstaande, dat hij ontkomen was, zonder verder iets te ondernemen, vertrokken.

Hier begon hij des Zondags den 20sten October te prediken; na de Preek begaf hij zich, omtrent twee uren buiten de stad, naar eene plaats, die gemeenelijk *de Hooge Berg Gods* wordt genoemd, om daar des namiddags te prediken. Onder de Preek begaf zich het volk tweemaal op de vlugt; eerst

door

door een los gerucht en tijding van een' jonge; maar de tweedemaal op het gezigt van eene bende Ruiters, door den Bisfchop van *Luik* opgemaakt, om JUNIUS te vangen. Doch nu vatte het volk moed, en fchikte zich, om de Ruiters te ontvangen, in de wapenen; zelfs vele vrouwen dreigden met fteenen te werpen; op welk gezigt de Ruiters aftrokken, en JUNIUS kwam weder in *Limburg*, alwaar hij, omtrent den tijd van een half jaar, de Gemeente met zeer groot genoegen gefticht heeft.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

Omtrent twee weken na het laatstgenoemde geval, gebeurde er iets merkwaardigs, hetgeen aan JUNIUS onder de menigte een groot aanzien gaf. In een Dorp, gelijk JUNIUS meent, van het Land van *Luik*, dat naar de Valei van *St. Denys* wordt genoemd, was zekere oude en kinderrijke vrouw, die met eene zware wanhoop gekweld werd, en voorgaf, dat zij met hare kinderen van God eeuwig verdoemd was. In deze wanhoop had zij nu al meer dan dertien jaren doorgebragt; in diervoege, dat de Mispriesters de duivelbanning en uitzweering dikwijls over haar hadden beproefd, als of zij bezeten was, en de geburen haar vaak met banden en flagen hadden te keer gegaan. Zij dwaalde met de wilde beesten door de bosfchen, fchuwde alle gezelfchap, verbrak alle banden, en ftelde zich zoo aan, dat elk zich diets maakte, het was de booze geest, die haar kwelde. Dan, als eens, op zekeren avond, eenige lieden uit het Dorp *Verviers* naar *Limburg* willende gaan, deze vrouw zagen fchuilen, riepen zij haar met zoete woorden, en belazen

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

haar zoo zacht, dat zij zich tot JUNIUS liet leiden. Ingelaten zijnde, mompelde zij in het eerst binnens monds, met morren, zonder hem iets op zijne vragen te antwoorden, maar latende de oogen al zwijgende rondsom over de omſtanders gaan. Hij zulks merkende, ſtond op, en luisterde een of twee van de omſtanders in het oor, dat hij de vrouw niet aan het ſpreken zou krijgen, in tegenwoordigheid van zoo vele getuigen, hen verzoekende, om de een na den ander weg te gaan, en over een uur of twee weder te keeren. Dit geſchied zijnde, verhaalde de vrouw, moed ſcheppende, aan JUNIUS, dat zij nu al over de 13 jaren weduwe zijnde, door hare buurvrouwen beſchuldigd en van hare verdoemenis verzekerd was geworden, omdat de bezorging van hare negen kinderen haar zoo had belemmerd, dat zij geen' tijd kon vinden, om God te dienen, dat is, ſprak zij, den dienst der Misſe bij te wonen. Dat zij daar door tot eenen ſtaat van wanhoop was vervallen, en ook aan de zaligheid van hare kinderen wanhoopte, en daarom een gruwel had, van die te zien. JUNIUS, dus de bron van hare kwelling ontdekt hebbende, ſprak haar vertroostend toe, haar met weinige woorden onderrigtende: „ dat, hetgeen die buurvrouwen meenden, „ door haar verzuimd te zijn geweest, geen dienst „ van God geweest was; maar dat zij integendeel „ God waarlijk en naar zijnen wil gediend had, „ met eenen heiligen dienst, wanneer zij als moe„ der hare wezen bezorgde, gelijk ook JACOBUS „ den waren Godsdienst had beſchreven." De

vrouw

vrouw vond troost en rust in zijne redenen, en ging dienzelven avond, met een bezadigd gemoed, hares wegs, daar ieder zich over verwonderde. Ja, nu zag men velen, wat ook JUNIUS daar tegen leerde en hunne onwetendheid bestrafte, hunne zieken, tot zijne groote droefheid, tot hem brengen, om genezen te worden.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Men moet zich, inderdaad, over de onnoozele eenvoudigheid van die tijden verwonderen. Een *Franciskaner*, die te *Verviers* predikte, had op zich genomen, om openlijk een gesprek met den Leeraar te houden, en dien te beschamen; maar op weg geslagen, verontschuldigde hij zich, met te zeggen, dat hij iets vergeten had, en keerde weder naar huis. Als men nu in het veld de komst van den gemelden *Franciskaner* verwachtte, poogde zeker oud man door de groote menigte, die hier verzameld was, door te dringen, verzoekende, den Leeraar te mogen zien. JUNIUS, dit verstaande, vermaande, dat men den man door zou laten, om nader te komen. Maar deze toen, met een nederig gelaat, JUNIUS, van voren en achteren, van top tot teen, naauwkeurigst beschouwende, borst ten laatste uit in deze woorden: *Hei, nu zie ik, dat het niet waar is, hetgeen men mij van u had verteld.* En als JUNIUS daar op vraagde, wat dit was? gaf hij ten antwoord: *dat gij gekloofde voeten hadt.* Zoo loogenachtig was de onbeschaamdheid der Monniken, dat zij zulke dingen den onnoozelen bestonden wijs te maken. Doch als zij nu onverrigter zaken van die plaats scheidden, zag men een voorbeeld

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

beeld van bijgeloovigheid van eene andere foort. Zeker iemand groef eene zode uit, met eerbied, van die aarde, daar de voeten van JUNIUS op geftaan hadden, terwijl hij den *Franciskaner* tot het mondgefprek verwachtte. Doch, wij keeren weder tot de Gefchiedenis.

Pogingen tot vereeniging der Gereformeerden en Lutherfchen hier te lande.

Te *Vianen* was te dezen tijde een Boek gedrukt, hetwelk de overeenkomst ftaande hield tusfchen de leere der *Lutherfchen* en *Hervormden*. De Landvoogdesfe, misfchien uit vreeze, dat de vereeniging der beide gezindheden dezelve te fterk zou maken, verbood hetzelve ten fcherpfte, hetzelve ten vure veroordeelende, en ter ftraffe verwijzende den genen, bij wien het zou gevonden worden. Doch die vereeniging was ook hier te lande nog verre te zoeken. Zelfs deed de onbefuisde ijver van eenige hevige *Lutherfche* Leeraren, zoo fommigen willen, aangevuurd door de list van den Prefident VIGLIUS, ten einde, door het ftoken van den twist, de kracht der Onroomfchen te verzwakken, vier heethoofdige *Lutherfche* Predikanten, MATTHIAS FLACIUS ILLYRICUS, JOAN SPANGENBERG, JOAN FELIX of ZALIGER, en HERMAN HAMELMAN, uit *Duitschland* overkomen, die de Gereformeerden uitdaagden tot een' woordenftrijd over het verfchilpunt des Nachtmaals, en der allenthalvigheid van CHRISTUS ligchaam. Daar de redenen ophielden, begonnen de fcheldwoorden en fmaadfchriften, terwijl ANTONIUS CORANUS tot vrede vermaande in eenen Brief, welke den 22ften Januarij 1567 geteekend en in het Fransch en Nederduitsch gedrukt is. Deze ANTONIUS CO-

RA-

RANUS, gezegd BELLERIVE, was een Spaansch Leeraar, dien de Hervormden te *Antwerpen* ontboden hadden uit *Frankryk*, daar hij bij de Hertogin van *Ferrara* tot den Kerkedienst was gebruikt geworden. Hij predikte in het Walsch, in plaats van TAFFIN, die door ziekte verhinderd werd. Ook dit prediken van CORANUS nam de Landvoogdesse zeer kwalijk, begeerende, dat men het hem niet alleen verbood, maar hem ook straffen zou, zonder dat men de bijzondere reden van dezen haat weet, ten zij dat hij een *Spanjaard* en een zeer begaafd man was (*).

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Schadelijke gevolgen van de Beeldstorming.

Het geweld aan gewijde plaatsen gepleegd, en het breken der Beelden, had wel in het eerst de Landvoogdesse gedreven, tot eenigzins zachter maatregelen, doch weldra, en zelfs nog voor het einde des jaars 1566, ondervond men, hoe veel kwaads hetzelve veroorzaakt had. Het Bondgenootschap der Edelen kreeg er een' geweldigen krak door, en vele Roomsche Edelen, niet kunnende verdragen, dat hunne Kerken dus mishandeld werden, zochten zich met de Landvoogdesse, en door haar met den Koning te verzoenen. EGMOND zelf werd oneens met *Oranje*, die niet goedvinden kon, zich te verlaten op den Koning, van wiens goedertierenheid EGMOND den mond vol had. De bemagtiging van *Valenchyn* bragt den schrik onder de Hervormden; vele Edelen be-

(*) BRANDT *Bladz.* 137. Den bovengemelden Brief leest men in een breed uittreksel bij denzelfden. *Bladz.* 191-199.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552

In Vlaanderen wordt het Prediken ingetrokken, en Predikanten ter dood gebragt.

bemoeiden zich niet alleen, om de Beeldſtormers te ſtraffen, maar ook om de Preek te doen ophouden.

In *Vlaanderen*, waar de Graaf van EGMOND in alles de Landvoogdesſe zocht te believen, werd de vrijheid van prediken van dag tot dag naauwer bepaald, en meer ingetrokken. MAILGAART DE HONGERE werd te *Yperen* gevangen gebragt, omdat hij op ongeoorloofde plaatſen te platte lande had gepredikt, en ter galge verwezen. Terwijl hij op het ſchavot eene aanſpraak aan het volk deed, ontſtond er onder hetzelve een groot gedruis. De ſoldaten, die bij het geregt ſtonden, voor oproer vreezende, ſchoten onder de menigte; zoodat velen gekwetst en omtrent 25 gedood werden, en daar onder vinnige Pausgezinden. De Predikant, die het van den ladder aanzag, vermaande vast elk tot ſtilte, beval Gode zijnen geest, en leed den dood met geduld.

Te Mechelen wordt de Predikant M. SMETIUS gedood.

Te *Mechelen* ontbood de Magiſtraat den tweeden Februarij den Predikant MARTINUS SMETIUS, nevens eenige Ouderlingen der Gereformeerden, op het ſtadhuis, begeerende, dat het prediken zou geſtaakt worden. Dezen antwoordden, in gemoede aan deze begeerte niet te kunnen voldoen, maar wilde de Magiſtraat het verbieden, dan zouden zij gehoorzamen. Als daar niets op volgde, gingen zij met de Preek voort, doch de vergadering werd door den geweldige overvallen, en de Predikant gevangen naar *Vilvoorden* en van daar door *Mechelen* naar het Ziekehuis te *Walem* gevoerd, en daar aan een' eikenboom opgehangen. Broeder PIETER LUPUS of

WOLF, een Karmeliter Monnik, had gepoogd, SMETIUS weder tot het Roomsch Geloof over te brengen, doch daar in misſende, verdichtte hij eene wederroeping, als met de eigene hand van SMETIUS geſchreven, welke hij door éénc zijner Biechtdochteren onder den man bragt; maar CORNELIS SPEKS, een Ouderling der Gemeente, bezorgde, dat dit geſchrift, in het bijzijn van lieden van eer, met des Leeraars eigen hand werd vergeleken, wanneer de valſche hand klaarlijk ontdekt werd.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

In Gelderland, Overysſel, Friesland en Groningen.

In *Gelderland* wist de Graaf van MEGEN de openbare Preek te doen ſtaken, en de ſchade, aan Kerken en Kloosters veroorzaakt, te doen boeten bij verdrag. Al de Predikanten werden uit *Elburg*, *Nimwegen*, en *Harderwyk* verdreven. In *Overysſel* en *Friesland* bragt de Graaf van *Aremberg* hetzelfde te weeg; doch de Inquiſitie en ſtrenge Plakaten beloofde hij te doen ſtilſtaan. Men vertrouwde nogtans zoo weinig op deze belofte, dat wel zeventig Edelen, die het verbond geteekend hadden, naar *Amſterdam* en elders de wijk namen. AREMBERG had hun eenen ſchrik aangejaagd, door het vatten van JAKOB VAN ILPENDAM, Geheimſchrijver van BREDERODE, die ſedert te *Brusſel* onthalsd werd. Met *Groningen* gelukte het hem eerst in Junij, onder allerlei glimpige beloften, bezetting in die ſtad te krijgen, welke meest bij de Onroomſchen onder het dak geholpen werd.

Nieuwe eed gevorderd.

De Hertogin, het Bondgenootſchap aan het waggelen ziende, beſloot, hetzelve den laatſten ſlag te ge-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

geven, door eenen nieuwen eed (*) af te vorderen van alle Leenmannen des Konings. Velen deden den eed; ORANJE en HOOGSTRATEN weigerden denzelven, ook BREDERODE en eenige anderen. Kort hier na verzocht BREDERODE gehoor bij de Hertogin, dan het werd hem geweigerd. Toen zond hij haar een Verzoekſchrift toe, waarbij hij om vrijheid der Preeke en afdanking van het aangenomen krijgsvolk durfde aanhouden. Doch hier op kwam zulk een antwoord, dat BREDERODE zelf, benevens den Graaf VAN DEN BERG en verſcheidene anderen hunnen zoen met den Koning zochten te maken. Toen dit mislukte, verviel men, uit wanhoop, tot het beramen van geweldige middelen. De Graaf VAN MEGEN getracht hebbende bezetting te brengen in *'s Hertogenbosch*, alwaar men de Beeldſtorming op nieuw hervat had, werd daar in door BREDERODE verhinderd, die ANTONIE VAN BOMBERGEN derwaarts zond, en zich van de ſtad verzekerde, doch deze hield het hier niet lang, maar verliet na korten tijd de ſtad weder, welke toen *Spaanſche* bezetting inkreeg.

Beter gelukte het MEGEN te *Utrecht*, hetwelk hij onverziens introk, en al de Predikanten van daar verdreef, en toen de Preek liet ſtilſtaan.

Eerſte Jezuiet te Gend.

Te midden van deze middelen van geweld, verzuimde de Roomſche Geestelijkheid ook geene andere.

(*) Men leest den eed, zoo als die door gemeene Ambtenaren gedaan werd, bij BRANDT *Bladz.* 208.

te. Den elfden Maart 1567 kwam binnen *Gend* de eerste *Jezuiet* op den Predikstoel, dien men daar gehoord had. De nieuwheid der zaak trok veel volk onder zijn gehoor, en niet weinigen werden door hem van de Hervorming afgewend; waar tegen de Kalvinische Leeraars trachtten te voorzien, door ernstiger preken, en milde uitdeeling onder de schamele Gemeente; doch de Wethouderschap verbood toen, penningen te dezen einde in te zamelen. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

In den aanvang dezes jaars ontstond te *Amsterdam* eene nieuwe beroerte. De Wethouderschap dezer stad meende krijgsvolk aan te nemen en zich daar mede te sterken. Dit door BREDERODE en ORANJE ontdekt zijnde, raakte de Burgerij op de been en tegen elkanderen in de wapenen. Men zag een akelig schouwspel te gemoet, daar de vader der eene, de zoon der andere partij was toegedaan, en broeders tegen broeders optrokken. Twee broeders, JAN en KORNELIS PIETERSZONEN, in *Deventer* elkanderen in de wapenen geholpen hebbende, vraagden elkanderen waarheen het gemunt was. *Ik*, zeide JAN, *ga naar de markt, na dien van den ouden Godsdienst; en ik*, zeide de ander: *naar de straten bij die van den alleroudsten: dan zoo het op slaan gaat, ontzie mij niet, ik zal u niet ontzien.* De bescheidenste Onroomschen, en onder dezelven ADRIAAN PAUW, een voornaam Koopman, hielpen echter deze drift door redenen tot bedaren, tot geluk der Regenten, die eerlang met de Gemeente in onderhandeling kwamen, en een verdrag sloten, volgens hetwelk, onder anderen, het aannemen Oproer te Amsterdam.

 van

na C. G. Jaar 1517 tot 1552

van krijgsvolk gestaakt moest worden. Inmiddels kwam BREDERODE zelf in de stad. De Hertogin zond terstond den Geheimschrijver van den Geheimen Raad, JAKOB DE LA TORRE, naar *Amsterdam*, met last aan de Wethouderen, om BREDERODE goedschiks of met geweld te doen vertrekken. DE LA TORRE opende aan BREDERODE zijnen last, doch deze vorderde denzelven schriftelijk te zien, hetwelk LA TORRE, geen geschreven last hebbende, niet doen kon. Burgemeesters lieten vervolgens BREDERODE verzoeken, dat hij wilde vertrekken, waar op hij antwoordde: dat hij zou handelen, gelijk hij het verstond. Ondertusschen werd zijne herberg, waar de Prins van Oranje uithong, van de Burgerij met eene wacht van 100 mannen bewaakt. Eenige Edellieden overvielen toen DE LA TORRE in zijne herberg op den Dam, en ontnamen hem zijne papieren, welke zij aan BREDERODE ter hand stelden, waar op de Geheimschrijver, voor erger beducht, heimelijk de stad verliet. De Onroomschen leverden nu een verzoekschrift in, begeerende, dat men 3 of 400 knechten bezoldigde, en BREDERODE tot Overste der stad aannam. De Overheid bewilligde hier in op het welbehagen des Prinsen van *Oranje*, die het eerste goedkeurde, maar zijne toestemming weigerde tot het aanstellen van BREDERODE. De gemelde knechten werden aangeworven, die men, omdat zij elken dag of nacht drie en een' halven stuiver trokken, den naam kregen van de *Reaalwacht*. BREDERODE bleef vervolgens nog eene maand lang te *Amsterdam*.

LAU-

LAURENS JAKOBS REAAL verhaalt ons, bij deze gelegenheid, een gesprek, tusschen hem en den Burgemeester SIMON KOPS voorgevallen, wanneer het bovengemelde verzoekschrift werd ingeleverd; waar uit men nopens den aard dier tijden het een en ander leeren kan. De Burgemeester KOPS zich naar REAAL keerende, zeide tegen hem: „ LAU- „ RENS JAKOBSZ., u had ik niet toevertrouwd, dat „ gij u zelven zoo ver in deze zaak zoudt hebben „ verloopen; hoewel ik, eer gij trouwdet, wist, „ dat gij luiterdet. Dan het verwondert mij, dat „ uwe Schoonmoeder u zulks toelaat, en het doet „ mij van harentwege wee; want wij zijn lange ja- „ ren buren geweest." Hier op antwoordde RE- AAL: „ Mijne Schoonmoeder, die mij in het zoe- „ ken mijner zaligheid niet verhindert, doet als eene „ wijze vrouw: en ware het, dat uw Zoon, JAN „ KOPS, zijn loopen naar den Overtoom, om Delfts „ bier te drinken, naliet, zich ook ter Preke voeg- „ de, een eerlijk en tuchtig leven zocht te leiden, „ gelijk zijn' staat wel zou betamen, en zoo ijver- „ de om zijne eeuwige zaligheid, ik meen niet, „ dat het mijn Heer de Burgemeester zou willen „ verhinderen." „ Ik stond veel liever," voer de ander daar tegen in, „ ten halze toe in het wa- „ ter." REAAL daar op: „ Al zacht, Heer Bur- „ gemeester, de zaken zullen, hoop ik, zulk een „ keer nemen, dat de Burgemeesters nog al te za- „ men bij ons ter Preke zullen komen." Toen ontstelde zich de Burgemeester dermate, dat hij in

de-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

deze woorden uitborst: „ Ik zat liever in het bor„ deel tusſchen zeven hoeren."

Oproer te Antwerpen.

Kort daar na ontſtond er ook te *Antwerpen* eene geweldige beroerte. JAN VAN MARNIX, Heer van *Thoulouſe*, Broeder van FILIPS VAN MARNIX, Heer van *St. Alegonde*, *Oranje's* boezemvriend, dien een aanſlag op *Walcheren* mislukt was, had zich met eene bende volks nedergeſlagen te *Oosterweel*, in het gezigt van *Antwerpen*. Hier werd hij door de ſoldaten der Landvoogdesſe overvallen en geſlagen, hij zelf ſneuvelde en al zijn volk werd verſtrooid. Op het gerucht van dit gevecht, raakten de *Kalviniſchen* te *Antwerpen* op de been, en wilden ter roode Poort uit, om hunne broederen bij te ſpringen, hetwelk hun door ORANJE en HOOGSTRATEN niet zonder levensgevaar belet werd. De Prins moest hier hooren, dat men hem, met het zinkroer op de borst, ſchold voor eenen verrader, die oorzaak was van den moord daar buiten. Twee dagen bleven de *Kalviniſchen* in de wapenen, onder het geſtadig geroep: *Papen uit! Papen uit!* Eindelijk bewoog ORANJE de *Lutherſchen* en de uitheemſche Kooplieden, om zich te wapenen, waar door de oproerigen tot nadenken gebragt, en de rust herſteld werd (*).

De Gereformeerden alom verjaagd.

De tegenwoordige ſtaat van zaken deed den Gereformeerden thans alom den moed ontvallen. Die van *Kameryk* hadden hunnen Aartsbisſchóp verdreven; thans ruimden zij deze ſtad, in welke de Aarts-

(*) WAGENAAR *Bladz.* 223-226. BRANDT *Bl.* 216-220.

Aartsbisſchop met een deel krijgsvolk terug keerde, hoewel hij zich met gematigdheid gedroeg, en zich alleen met de goederen der vlugtelingen vergenoegde. De Bisſchop van *Luik* verdreef ook, met magt van wapenen, de Onroomſchen uit *Maſeik* en *Hasſelt*; die van *Maaſtricht*, bevreesd geworden door den aantogt van den Heer van NOIRKARMES, joegen de Gereformeerde Predikanten ter ſtad uit. Ook verlieten de Gereformeerden *'s Hertogenbosch*, terwijl de Hertogin geld zette op het lijf van twee der voornaamſte Predikanten, HERMAN MODET en PETRUS DATHENUS. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

FRANCISCUS JUNIUS onthield zich nog te *Limburg*. Deze was door twee Geestelijken, een' *Franciskaner* en een' *Jezuiet*, tot een mondgeſprek uitgedaagd. Doch hier van kwam niets, dewijl zij uitvlugten maakten omtrent de plaats, waar men dit geſprek houden zou. Zij ſtrooiden wel uit, dat JUNIUS van hen overwonnen was, en de vlugt had genomen; doch alzoo hij bleef voortgaan met prediken, verviel deze leugen van zelve, en gaf hem te meer toeloop van volk. Doch, als men nu zeker berigt ontving, dat er krijgsvolk in aantogt was, om JUNIUS te vatten, gaf hem één der Schepenen van de ſtad, met voorkennis der Regering, kennis van het nakende gevaar, waar op JUNIUS nog dienzelfden avond de ſtad verliet, met voornemen, om zich naar *Duitschland* of elders te begeven. Bijzonderheden van FR. JUNIUS.

Eer wij van *Limburg* afſcheiden, verdient hier gewaagd te worden van een merkwaardig geval, daar omtrent gebeurd. Men bragt zekeren Biechtva- Merkwaardig geval.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

vader, ter zake van den Godsdienst, naar den paal, om verbrand te worden. Deze zong op den weg, met eene wonderlijke kloekhartigheid, Psalmen en Lofzangen. De Ambtman dier plaats belastte hem te zwijgen, maar de ander ging voort met zingen, en de vreugde zijner hope te belijden. Daar op deed de Schout in arren moede, zijne tong tot digt aan den wortel afsnijden. De man stierf in stilte en vrede. Niet lang daar na werd den Ambtman een zoon geboren, wiens tong hem uit den mond hing tot op de kin, zoo dat hij die nooit binnen zijne lippen heeft kunnen ophalen. Eene bijzonderheid, welke uit de getuigenis van eenen Roomschgezinden Gerigtschrijver is aangeteekend (*).

Oranje verlaat het land.

De Prins van *Oranje* berigt ontvangen hebbende, dat in *Spanje* besloten was, den Hertog van *Alba* met een leger herwaarts te zenden, besloot, zijne ambten neder te leggen en naar *Duitschland* te vertrekken; hij verliet den 11den April 1567 *Antwerpen*, na een teder afscheid van den Graaf van *Egmond* te *Wittebroek* genomen te hebben, en na een dag of twee te *Breda* vertoefd te hebben, zette hij de reis voort naar zijn Graafschap *Nassau* in *Duitschland*. Te gelijk met den Prins verlieten de Onroomsche Leeraars *Antwerpen*, welke stad, zonder eenige voorwaarden te bedingen, thans bezetting innam. Terstond werden de Kerken der Onroomschen omvergehaald.

BREDERO-

Op het voorbeeld van den Prins van *Oranje*, waren

(*) BRANDT *Bladz.* 237.

ren duizenden der ingezetenen insgelijks bedacht op hun behoud; eene menigte vlugtelingen kwam uit verscheidene gewesten te *Amsterdam*, alwaar men hun de poort voor het hoofd sloot, en belastte, terstond te vertrekken. Een treurig schouwspel vertoonde zich hier. Zoo veel ellendige lieden met vrouwen en kinderen, zonder hope of uitzigt, uit den eenen nood in den anderen omzwervende. De medelijdende burgers, zoo Roomschen als Onroomschen, ontvingen hen, zoo goed zij konden, in de huizen en tuinen der voorstad, en verzamelden voor hen eenigen nooddruft van spijze, kleederen en teergeld. Men huurde en betaalde vele schepen, die hen op *Embden* en elders vervoerden. Ondertusschen was de bekommering te *Amsterdam* ook groot. De Gemagtigden der Hervormde Gemeenten in *Holland* hadden, te *Amsterdam* vergaderd zijnde, onlangs nog besloten, met prediken voort te varen, ten minste tot het bij Plakaat op nieuw zou verboden worden. Doch nu, den 17den April, vergden de Burgemeesters de Gereformeerden de preke te staken, hetwelk men echter heuschelijk uitstelde, tot nader bescheid van hooger hand. Op den 20sten dier maand hielden de Gereformeerden eenen plegtigen Vast- en Bededag. Doch den 25sten boden de Gereformeerden, uit eigene beweging, aan, de preke te staken, mids men hun vrijheid en tijd gave, om hunne onroerende goederen te gelde te maken, en met de roerende het land te verlaten. Dit werd hun toegestaan, en den 27sten, omtrent elf uren in den

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

DE en de Onroomschen verlaten Amsterdam.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Dood van den Heer van BREDERODE.

den nacht, vertrok de Heer van BREDERODE naar *Embden.*

Hij overleefde zijn ongeluk niet lang. Sommigen schrijven, dat hij, zijne droefgeestigheid, alleen door sterk drinken, zoekende te verdrijven, in eene heete koorts viel, die hem den 15den Februarij 1568, op het Slot *Harnhof* of *Harenburg*, in de Veste *Rekelinghuizen*, uit het leven rukte. Hij werd te *Gemmen* in het land van *Kleef* begraven. Kort voor zijn vertrek hadden eenige voorstanders van vrijheid, Onroomschen en Roomschen, plegtig gezworen, den honderdsten penning hunner goederen te zullen opbrengen, ter vervulling van 11,000 Guldens, die aan verscheidene kosten waren besteed. Tot ontvangst van deze penningen stelde men eene kist met een gat in het dekfel en drie sloten. Doch eenigen hadden zich zelven zoo ver vergeten, dat er bij het openen niet boven de 750 Guldens in de kist gevonden werden, die der waardinne des Heeren van BREDERODE, in mindering zijner verteerde kosten, werden toegeteld.

Eenig volk van BREDERODE, begeleid door GYSBRECHT en DIEDERIK VAN BATENBURG en anderen kwam daags na zijn vertrek te *Amsterdam*, alwaar zij buiten gehouden zijnde, overscheepten naar *Waterland.* Te *Hoorn* werden zij, door de Heeren van BATENBURG en anderen, omtrent 100 in getal, verlaten, die zich over de *Zuiderzee* naar *Friesland* meenden te begeven, doch bij *Harlingen* door een schip met krijgsvolk aangehouden en te *Harlingen*

op-

opgebragt werden. Vier en twintig werden er op de galeijen gebannen, zeven gehangen en eenigen kregen ontslag. Doch de gebroeders BATENBURG, BEYMA en GALAMA, Friesche Edellieden, werden tot de overkomst des Hertogs van ALBA gespaard. Het overige volk van BREDERODE, te *Medenblik* scheep gegaan, landde aan den *Muiderdyk* en streefde de *Veluwe* en *Betuwe* door naar *Heussen*, alwaar zij, over den *Rhyn* getrokken, de vendels scheurden en verliepen.

De mare, dat de Heer van NOIRKARMES met zijne benden naar *Amsterdam* kwam, deed de genen, die zich het meest uitgelaten hadden, naar een goed heenkomen zien. REINIER KANT vertrok den 29sten April, op den avond. Des anderen daags werd LAURENS REAAL wegens Burgemeesteren verzocht, zich voor een' tijd aan een' kant te schikken, tot men zag, waar het heen wilde. Hij ging daar op scheep in eene boeijer, nevens VRANK DE WAAL, MATTHYS JANSZOON Bonnetverkooper, en ADRIAAN KROMHOUT, met zijne huisvrouw en dochtertje van 14 jaren. Zij voeren op *Medenblik*, alwaar zij gewaarschuwd werden, dat er eenige Ruiters van *Alkmaar* derwaarts kwamen; waarom zij zich met eene haringschuit uit de haven op de rede lieten roeijen, alwaar zij een klein vaartuigje enkel met een' jongen in hetzelve vindende, terstond daar mede onder zeil gingen, en het onder *Wieringen* zetten, daar de schipper, des anderen daags gevolgd zijnde, hun verhaalde, dat de Ruiters kort na hun vertrek gekomen waren en hen gezocht hadden. Deze schipper bragt hen vervol-

Vlugt der Gereformeerden uit Amsterdam.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

gens op *Vlieland*; doch hier vonden zij zich in groote verlegenheid; daar was noch ſchuit, noch ſchip, noch pink bij land, maar al wat zeilen kon, naar *Embden*, *Bremen* en elders heenen. Ook kwam er ſchrijvens van Burgemeesteren van *Amſterdam*, aan den Schout van het Eiland, om REAAL en zijn gezelſchap aan te houden. Doch de Schout weinige dagen te voren overleden zijnde, viel de Brief in handen van ADRIAAN KORNELISZOON, Goudſmit van *Alkmaar*, doch thans op *Vlieland* wonende, die het ſchoutsambt tot nader orde bediende, en het gezelſchap trouwhartig waarſchuwde, radende hun, om ten ſpoedigſte te vertrekken. Toen vonden zij eene oude krabbeſchuit, omtrent drie lasten groot, die wel een half jaar in den grond had gelegen, bij nacht boven water, en ſtaken daar mede, hoe lek dezelve ook was, in zee, en bragten het dus, met het uiterſte levensgevaar, eindelijk den 23ſten Mei te *Embden*.

De drie Predikanten door de Ballingen onderhouden.

De drie Predikanten JAN ARENDSZOON, PETER GABRIEL, en NICOLAUS SCHELTIUS, begaven zich insgelijks naar *Embden*, daar de *Amſterdamſche* uitgewekenen hen nog onderhielden, mits verbonden blijvende aan de Gemeente te *Amſterdam*, om die in tijd en wijle ten dienst te ſtaan. SCHELTIUS ſtierf in het volgende jaar aan de pest, die daar zeer hevig ontſtoken was. PIETER GABRIEL raakte in het jaar 1572, toen *Holland* tegen den *Spanjaard* opſtond, in de Kerkedienst te *Delft*, bij leening, daar hij 's jaars daar aan overleed. JAN ARENDSZOON kwam nog weder binnen *Alkmaar*, zijne vader-

derſtad, daar hij in datzelfde jaar 1573, gedurende de belegering dier ſtad, zijne dagen gerustelijk ten einde bragt. na C. G. jaar 1517. tot 1552.

Te *Hoorn* werd CLEMENT MAARTSZOON, die den 27ſten April op het *Keeren* zijne laatſte Predikatie gedaan had, den 26ſten Mei nevens EVERT GORTER, zijn' mededienaar, gelast, de ſtad te ruimen. Omtrent dezen tijd, in den voorzomer, hoorden de *Enkhuizer* Gereformeerden de laatſte Predikatie in het openbaar bewesten *Broekerhaven*, buiten dijks, bij de Watermolens. Men predikte daar na nog eenige reizen bij nacht in ſommige burgerhuizen, doch dit duurde niet lang. Daar en elders werden de Predikanten verjaagd, en de Predikatien, op vele plaatſen, met geweld geſtoord, velen van de Gereformeerden werden gevangen, gehangen, onthoofd. Overal woedde de vervolging weder met vernieuwde hevigheid. Te Hoorn en Enkhuizen houdt de Preek op.

Geen gewest van *Nederland*, of het had of kreeg een ander aanzien. Eene wonderlijke wisſeling van gemoederen, zoo het ſcheen, vertoonde zich, in verſcheidene gelegenheden. Met gelijke hevigheid, als men onlangs de Beelden en Altaren had afgeworpen, brak men nu de Kerken der Gereformeerden en Lutherſchen. Derzelver bindten en balken werden aan ettelijke oorden, voornamelijk in *Vlaanderen*, tot galgen gebezigd; en de ſtichters daar aan gehangen. Velen, dien het vertrekken ongelegen kwam, voegden zich naar den tijd; gingen dagelijks ter Misſe, daar zij in jaar en dag niet geweest waren; kochten de Papen om, en valsch getuigenis, Wonderlijke verandering.

 van

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

van altijd Katholijk geleefd te hebben, te Biecht en te Sacrament geweest te zijn. De rijke huizen ſtonden open, de disch gedekt voor de Geestelijkheid, die nooit met grooter eerbiedenis en nederigheid werd gevleid. De anderen daarentegen, achterhaald op woorden, op werken, en dikwijls bedrogen van degenen, die met hen ter preke plagten te loopen, vonden zich nergens veilig: want ettelijken zochten zich zelven te bevrijden door hunne naasten te bezwaren en in nood te brengen. Eenigen, onder ſchijn van vrijheid des gewisſens te zoeken, maakten zich t'zoek voor hunne ſchuldeiſchers, dien zij niet zagen te voldoen.

Komst van den Hertog van ALBA. EGMOND en HOORNE enz. gevangen

Zoo groot was het getal der vlugtelingen, dat de Hertogin zelve het in zekeren Brief, door haar aan den Koning geſchreven, op 100,000 perſonen bepaalde, hetwelk vervolgens nog wel met 20,000 vermeerderd is. Vergeefs poogde zij ook door Brieven het vlugten tegen te houden, waar tegen de Gereformeerden eene verantwoording van hun gedrag in het Fransch geſchreven in druk lieten gaan.

Ondertusſchen kwam de Hertog van ALBA met een *Spaansch* leger in de *Nederlanden*, en werd den 28ſten Augustus 1567 te *Brusſel* ingehaald. Reeds op den 9den September werden de Graven van EGMOND en HOORNE gevangen genomen, als ook ANTONI VAN STRALEN, Burgemeester van *Antwerpen*, en JOAN CASEMBROOD, Heere van *Bakkerzeel*, EGMOND's Geheimſchrijver. De Graven zaten te *Brusſel* tot op den 22ſten, wanneer zij naar *Gend* gevoerd werden, daar zij, tot diep in het volgende

jaar,

jaar, bewaard werden. Men vindt, dat GRANVELLE, die toen te *Rome* was, op het hooren der gevangenis van EGMOND en HOORNE, gevraagd zou hebben: *of men den zwijger*, bedoelende den Prins van *Oranje*, *ook had weten te bekomen?* verder, toen hier op *neen* geantwoord werd, zeggende: *dat men aan den éénen zwijger meer gevangen zou hebben, dan aan al de overigen.* Deze Vorst namelijk was ſtilzwijgende van aard, en plag te zeggen, dat geene geveinsdheid den grond verbergen kan van eenen, die zich aan het praten laat krijgen.

na. C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Het vangen van zoo aanzienelijke lieden verſpreidde alomme vrees en ſchrik, en joeg wederom eene geheele menigte ingezetenen ten lande uit. Onder anderen verliet de Abt van *St. Bernards* bij *Antwerpen*, THOMAS TILLIUS, of VAN THIELT, zijne Abdij en 60,000 Guldens inkomens, trouwde in het land van *Kleef*, en werd daar na Leeraar der Hervormde Kerk, eerst te *Haarlem*, en toen te *Delft*, daar hij geſtorven is. *Duitschland*, *Frankryk*, *Engeland*, *Embden*, en *Oostland*, liep vol vlugtelingen, die medenamen, hetgeen zij konden, en de onroerende have achterlieten, om er het lijf ten minſte af te brengen.

Algemeene vlugt.

Nog waren zij gelukkig, die bij tijds weken, alzoo ALBA, voor het einde van September, een nieuw Geregtshof inſtelde, onder den naam van *Raad der Troubelen* of *der Beroerten*, voor welken alles, wat eenige betrekking had tot de voorgaande of tegenwoordige bewegingen, gebragt en afgedaan moest worden. Deze Regtbank handelde ſpoedig

Raad van Beroerten opgerigt.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

heel willekeurig, geweldig, ja met zoo groote ſtrengheid, dat zij eerlang bij de Nederlanders den naam van *Bloedraad* kreeg. Deze Raad zou beſtaan uit twaalf leden, blijvende ALBA zelve het Hoofd van dezen Raad, die alleen in zijnen naam vonnis ſtreek. Doch velen der eerstbenoemde leden onttrokken zich binnen kort van denzelven, zoodat het werk eindelijk op drie of vier leden, ja genoegzaam op JAN DE VARGAS, een' *Spanjaard*, alleen aankwam, wien de Hertog het voornaamſte gezag in den Raad overliet. Een monſter van wreedheid was deze man, ook naar het getuigenis van Spaanschgezinde Schrijvers, die hem de matelooze ſtrengheid aantijgen, welke de Nederlanders ALBA te last leggen. VARGAS werd wakker bijgeſtaan door JAKOB HESSELS, die Raadsheer geweest was te *Gend*. Dezen geeft men na, dat hij, gewoon zijnde te ſlapen in den Raad, wanneer zijne ſtem gevraagd werd, half ontwaakt, alleenlijk plag te zeggen: *ad patitulum*, *ad patibulum*, *naar de galg*, *naar de galg*.

Geweldige ſtrengheid van dezen Raad.

Naauwelijks had deze Raad zitting genomen, of elk, die zich min of meer gemengd had in de jongſte beroerten, werd er voor gedagvaard. Die niet verſcheen, gelijk bijna niemand deed, werd met verbeurdverklaring zijner goederen en met ballingſchap geſtraft. Die men betrappen kon, werden meest allen ter dood gebragt. Het branden, het vierendeelen, het hangen, het onthalzen, het bannen op de galeijen was dagelijksch werk; zijnde er ſchier geene ſchuld zoo gering, die men geene lijfſtraffe waardig keurde. De Raad der Beroerten hield de Onroomſche

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

ſche Leeraren en Kerkedienaren, en zulken, die de wapenen tegen den Koning hadden aangenomen, niet alleen voor doodſchuldig; maar rekende ook onder de halsſtrafbare misdaden, het inleveren en toeſtaan van allerlei ſmeekſchriften tegen de Inquiſitie, Plakaten en nieuwe Bisſchoppen; het gehengen der Preke, het niet wederſtaan der Kerkplunderaren, het zeggen of beweren, dat de Raad der Beroerten zich naar Handvesten of Vrijheden te ſchikken had: voorts het huisvesten van Onroomſche Leeraren, het maken en zingen van Geuzen Liedjes, het bijwonen van Kalviniſche begrafenisſen, het zeggen, dat de nieuwe Godsdienst ook binnen kort in *Spanje* opgang zou maken, en dat men God meer gehoorzamen moest dan den menſchen, met andere diergelijke uitdrukkingen (*). De galgen, verhaalt de Drosſaard HOOFT (†), hingen gerist, de raden, de ſtaken, de boomen aan de wegen ſtonden verladen met lijken, gewurgd, onthalsd, verbrand: zoodat de menſchen nu in de lucht, tot ademſchepping geſchapen, als in een gemeen graf en woning der overledenen verkeerden. Elke dag had zijne deerlijkheid, en het baffen der bloedklokke, dat met de dood van namaagden den éénen, of vriend den andere, in het hart klonk. De Wethouders der ſteden, die men hield te ſlap tegen de Ketters geweest te zijn, zelfs die van *Amſterdam*, werden voor dezen Raad beſchuldigd.

Toen

(*) WAGENAAR VI *Deel*, *Bladz.* 254.
(†) *Hiſt.* IV *Boek. Bladz.* [illegible]

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

De Hertog van ALBA wordt Landvoogd.

Toen de Hertog van ALBA op het einde van het jaar 1567 de Landvoogdij der *Nederlanden* aanvaardde, welke de Hertogin van PARMA nedergelegd hebbende, den 30sten December naar *Italië* vertrokken was, vermeerderde deze strengheid nog merkelijk, welke men reeds moest achten, den hoogsten top bereikt te hebben. Terstond in het begin des jaars 1568 werden de Prins van *Oranje* en andere gevlugte Heeren openlijk ingedaagd; ook werd 'sPrinsen Zoon, FILIPS WILLEM, Graaf van *Buren*, dien de Vader, vertrouwende op des jongelings onschuld en op de vrijheden der School, daar gelaten had, van daar opgeligt en naar *Spanje* gevoerd, daar hij 28 jaren lang gevangen werd gehouden. Men verhaalt, dat VARGAS, toen de Bestuurders der Hooge School hem vertoonden, hoe zulk een vervoeren streed met de voorregten der School, hun in kwaad Latijn zou geantwoord hebben: *non curamus vestros privilegios: wij kreunen ons niet aan uwe voorregten.* De Prins van *Oranje*, kennis van zijne indaging gekregen hebbende, verantwoordde zich deftig in eenen Brief aan den Prokureur Generaal JAN DU BOIS, van welken Brief hij aan ALBA zelven een afschrift zond.

De Advokaat VAN DEN ENDE wordt gevangen genomen.

In Januarij of Februarij werd de Advokaat JAKOB VAN DEN ENDE, bij den Graaf van BOSSU, thans in *Oranje's* plaats Stadhouder van *Holland*, te eten genoodigd zijn, vastgehouden en naar *Brussel* vervoerd, daar hij op *Treurenberg* gevangen gezet werd. Hij bleef gevangen tot den 12den Maart des jaars 1569, wanneer hij op *Treurenberg* overleed.

Twee

Twee jaren later werd zijne gedachtenis echter vrijgesproken van den eisch, tegen hem gedaan. Ook werden toen zijne goederen, die reeds waren aangeslagen, wederom vrijgegeven. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Op gelijke wijze werd Meester ROELAND DE RYKE, Pensionaris der stad *Leuven*, schoon even als VAN DEN ENDE, voor opregt *Roomsch Katholijk* gehouden, in hechtenis genomen, op onzekere vermoedens, tot dat het hem al zijn' welvaart kostte. Ook Mr. ROELAND DE RYKE en D. V. KOORNHERT.

Insgelijks DIRK VOLKERTSZOON KOORNHERT, Secretaris der Burgemeesteren van *Haarlem*, die naar den *Haag* gevoerd, aldaar maanden lang gezeten heeft. Hij schreef in zijne gevangenis, zonder het gebruik van eenig Boek te hebben, zeker *Zinnespel van Lief en Leed*, *van Hope en Vreeze*, *en van een Christelijk gelaten Harte*. Hier heeft hij insgelijks *het Lof der Gevangenisse*, *het Kompas der Ruste* en andere Dichtstukjes opgesteld. Eindelijk wist hij zich zoo schrander te verantwoorden, dat men hem den *Haag* tot eene gevangenis gaf. Dan daar na gewaarschuwd, dat er schrijven van *Brussel* was, met last, om hem weder in hechtenis te stellen, nam hij in het heimelijk de wijk naar *Haarlem*, en vertrok voorts ten lande uit.

Het vangen en vervolgen hield de gansche Lente van het jaar 1568 door sterk aan. De Hertog had zelf een' toeleg gesmeed, om de Onroomschen, op Vasten-avond, aan vele oorden tevens, te verrassen; doch sommige Schouten, en onder anderen JAN VAN BEERENDREGT, Schout van *Leyden*, en de Schout van *Monnikendam*, waarschuwden de Zware vervolging.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

lieden tegen deze lage, waar door velen het gevaar ontkwamen.

Dien zelfden nacht, den 3den Maart, kwam de Kastelein van *Medenblik*, Jonker KORNELIS VAN RYSWYK, te *Hoorn*, om eenige Burgers dier ſtad in hunne huizen te overvallen, maar hij vond niemand, alzoo ook dezen te voren gewaarſchuwd waren. De gevlugten werden toen ingedaagd, en hunne goederen geveild, doch niemand der Burgeren wilde op dezelve bieden of die koopen. Ook gedroegen zich de Wethouders van *Hoorn* met hunne vorige beſcheidenheid tevens kloekzinnig, om hunne Burgers van gevaar te bevrijden; zulks, dat er onder de Geestelijkheid ſommigen zoo driftig waren, dat zij hen voor Geestelijke en Wereldlijke Vierſcharen daagden. Zekere Heer DIRK, de Pastoor van de groote Kerk, een onverſtandig ijveraar, beſchuldigde hen voor het Geestelijk Hof van *Utrecht*, als lieden, die geen weer deden, om de Ketters uit te roeijen. Dan daar tegen wisten de Wethouders den Deken van *Westfriesland* aan hunne zijde te krijgen, die zelf naar *Utrecht* trok, en daar zoo goede verklaring gaf van den ſtaat der Kerk te *Hoorn*, dat het Kapittel genoegen nam. Toen toog de beſchuldiger naar den *Haag* en bragt zijne klagte voor den Raad van *Holland*. Men zond daar op een' Gemagtigden van het Hof, KAREL DE SMYTER, naar *Hoorn*, om kennis van zaken te nemen: daar hem, geherbergd in het St. Cecilie - Klooster, de Burgemeesters en Vroedſchappen zoo wel onthaalden en bezig hielden, nacht en dag, dat er niets gedaan werd,

dan

dan van het bed aan tafel, en van de tafel naar bed te gaan, zoodat niemand toegang bij den Gemagtigden verkrijgen kon. Dus omtrent eene week onthaald zijnde, werd hij door den Burgemeester GERBRAND VERDUIN, van ſtadswege, met negentien Angelotten beſchonken. Hij vraagde, waarom geen twintig? daar VERDUIN ſnedig deze woorden van VIRGILIUS op toevoegde:

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Numero Deus impare gaudet.

als wilde hij zeggen: *Het oneven getal brengt geluk mede.* De Gemagtigde wist dus, bij zijne terugkomst, niets kwaads, maar alles goeds, van *Hoorn* te berigten, en vooral te zeggen, dat hem geene klagten van Ketterij waren voorgekomen.

Doch nu vervoegde zich Heer DIRK aan den Raad der Beroerten. De Wethouders werden gedaagd, en eenigen, onder welken de voornoemde VERDUIN, ter verantwoording naar *Braband* gezonden. Derzelver eerſte werk was het aanregten van een' heerlijken maaltijd en het noodigen van de Heeren, voor welken zij 's anderen daags gehoord zouden worden, zelfs werd hun beſchuldiger, de Parochiaan, niet vergeten, veel min verbijgedronken. Dan toen men op het vrolijkst was, hief de Burgemeester VERDUIN een beklag aan over den droeven tijd, de nieuwigheden, de ſecten, het verbreken der Heilige Beelden, en Altaren, het ſchenden en ontheiligen der Kerken, niet op éénе plaats, maar heele landen door. Uit deze rede viel hij eindelijk op de ſtad *Hoorn*, verhalende, roemenswijze, hoe het aldaar al-

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

alles ſtil en geruſt was: daar waren de Burgers devoot, en ijverig in het oude Katholijk Geloof; daar had men nooit Beelden geſtormd, noch Kerken beroofd; daar werd van geene ſecten of nieuwigheden gehoord. Dus ſprekende, vraagde hij telkens bij ieder punt: *Heer* DIRK, *is het zoo niet?* Daar de ander, wiens bitterheid door den wijn wat vermild was, niet dan met ja zeggen op antwoordde; zoodat hij, dewijl de aanzittende Heeren zijne tegengetuigeniſſe zelve gehoord hadden, daar nu tot geen beſchuldigen komen konde. Dies vertrok hij, maar kwam van ſchaamte en ſpijt niet weder binnen *Hoorn.* Derhalve deed de Magiſtraat hem door aangeſlagene ſchriften indagen, op verbeurte van zijn ambt; en zelfs beſchuldigen voor een' huurling, die den wolf ziende komen, zijne ſchapen verliet, en zich op de vlugt begaf (*).

Te *Enkhuizen* werden insgelijks verſcheidene Burgers beſchuldigd, doch men vindt niet, welke vonniſſen over hen door Schepenen geveld zijn, dan dat eenige uit hunne goederen gezet en ten lande uitgebannen zijn; ook hadden velen reeds de ſtad verlaten; nog een aanmerkelijk getal mannen en vrouwen verlieten 's winters de ſtad, en vloden over de *Zuiderzee*, die toen ſterk was toegevrozen, naar *Embden.* Ettelijke anderen, die zich te *Enkhuizen* met woord of daad tegen de Roomſche Kerk hadden gekant, werden, mits betooning van leedwezen, in kleine boeten verwezen en voorts ontſlagen.

Doch

(*) VELIUS *Chron. van Hoorn Bladz.* 157.

Doch niet zoo gematigd dacht men in *Spanje*, hoe zeer vele Spaanschgezinden, met name VIGLIUS, hun best deden, om den Koning tot matiging te bewegen. De *Spaansche* Inquisitie, wier gevoelen de Koning had willen hooren, verklaarde, den 16den Februarij 1568, al de Nederlanders, eenigen uitgezonderd, wier namen men van hier naar *Spanje* gezonden had, voor Kettersch of Kettergunstig, en uit dien hoofde schuldig aan Majesteitsschennis, welk vonnis de Koning den 26sten bevestigd had.

Algemeen vonnis in Spanje tegen de Nederlanden geveld.

Zoodanig ongehoorde strafheid deed de Landzaten tot vertwijfeling overslaan. Een hoop volks, in *Westvlaanderen* zamengeschoold, zich beroofd vindende van huis en have, viel in de Kloosters, plunderde de Geestelijkheid, en sneed sommigen, uit dolle wraaklust, neus en ooren af. Men gaf dezen hoop, daar zich ook het snoodste geboefte onder mengde, den naam van *Wilde Geuzen*. Zij werden echter welhaast door het krijgsvolk des Hertogs van *Alba* verstrooid.

Wilde Geuzen.

Doch van meer belang en gevolg was het, dat de Prins van *Oranje*, voorziende, dat hij eerlang een nadeelig vonnis te wachten had, en aangezocht door de ballingen, een besluit nam, om de wapenen op te vatten; hij gaf ook dadelijk eenen Lastbrief aan zijnen Broeder Graaf LODEWYK van *Nassau*, om krijgsknechten aan te nemen tegen de Spanjaards, die 's Lands verbonden en voorregten dagelijks met voeten traden, pogende ook het *zuivere woord en den dienst van God uit te roeijen*

ORANJE vat de wapenen op.

enz.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552

enz. Daar de Prins de Hervormde leer met deze benaming van *het zuivere woord en dienst van God* bedoelt, moet men besluiten, dat hij thans den Hervormden Godsdienst openlijk beleden hebbe, welken hij in *Duitschland* moet hebben aangenomen, alzoo geloofwaardige Schrijvers getuigen, dat hij, bij zijn vertrek uit de *Nederlanden*, van denzelven nog weinig smaak had (*).

Veldslag bij Heiligerlee.

Graaf LODEWYK, een klein leger op de been gebragt hebbende, trok met hetzelve in *Groningerland*, alwaar het hem gelukte, op den 23sten Mei den Graaf van AREMBERG bij het Klooster *Heiligerlee* te slaan, in welken slag deze Graaf zelf sneuvelde, waar na Graaf LODEWYK het beleg voor *Groningen* sloeg.

Vonnis tegen ORANJE. Dood van verscheidene Edelen en van EGMOND en HOORNE.

ALBA, vol spijts over deze nederlaag, toefde nu niet een vonnis uit te geven tegen den Prins van *Oranje*, deszelfs Broeder LODEWYK, de Graven VAN HOOGSTRATEN, VAN KUILENBURG, en VAN DEN BERGE, waar bij zij op den hals gebannen, en hunne goederen verbeurd verklaard werden. Het huis van *Kuilenburg* te *Brussel* werd ter aarde toe geslecht. Dit vonnis werd den 28sten Mei uitgesproken. Doch eenige Edelen en anderen, die gevangen zaten, werden veroordeeld, om onthalsd te worden, onder welken waren de Broeders GYSBERT en JAN VAN BATENBURG, en anderen; en op den 5den Junij werden ook de Graven van EGMOND en HOORNE op het Schavot te *Brussel* onthoofd. De dood

(*) WAGENAAR VI *Deel*, *Bladz.* 271.

dood dezer beide Graven vervulde het geheele land met droefheid en tevens met haat tegen den Hertog van ALBA. Verfcheidene Schrijvers verhalen, dat aan EGMOND zijn dood door den veruitzienden WILLEM VAN ORANJE vrij duidelijk was voorfpeld, toen hij op zijn vertrek naar *Duitschland* affcheid van hem nam, en EGMOND zeide: *Vaarwel, Prins zonder goed!* waar op ORANJE hernam: *Vaarwel, Graaf zonder hoofd!* Ook is bij velen geloofd, dat Doctor GEMMA FRISIUS, Profesfor der *Medicijnen* te *Leuven*, en vermaard Starrenkijker, den Graaf van HOORNE, korts voor deszelfs laatfte reize naar *Brusfel*, voor zijn ongeval had gewaarfchuwd; doch hier tegen ftrijdt, dat GEMMA meer dan elf jaren te voren uit den tijd was geweest; of men moest ftellen, zegt BRANDT (*), dat deze voorfpelling was gefchied door zijnen Zoon CORNELIUS GEMMA, een' zeer groot kenner van de verborgenheden der natuur, die in dezen tijd te *Leuven* leefde. Dan, voegt dezelve BRANDT hier bij: of de Starren iets tot het beloop des menfchelijken levens doen; en indien ja, of zulks door eenige wetenfchap daar uit te halen zij; wordt bij de fterke verftanden onzer eeuw, meer dan ruimelijk getwijfeld: niet hier aan, dat verfcheidene toekomende dingen, met min of meer bewimpelings, het zij uit openbaringe van geesten, of anderzins, verkondigd zijn.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Na deze ftrafgerigten trok de Hertog van ALBA met zijne geheele magt tegen Graaf LODEWYK op, dien hij bij

Nederlaag van

(*) II *Deel*, *Bladz.* 298.

nà C. G. Jaar 1517 tot 1552.

Graaf LODEWYK.

bij *Jemmingen*, een Dorp aan de *Eems*, geheel verfloeg, zoodat de Graaf zelf het ter naauwernood ontkwam. Sedert toog ALBA naar *Groningen*, daar men nu den nieuwen Bisfchop JAN KNYF moest aannemen. Van hier begaf zich de Hertog in perfoon over *Amfterdam* op *Utrecht*, en van daar op *'s Hertogenbosch*, daar hij meer dan 60 vlugtelingen, meest Burgers en Inwoners van *Utrecht*, ter dood deed brengen. Onder de gevonnisden was ook de weduwe VAN DIEMEN, wel 84 jaren oud, die op een' ftoel gebonden en zoo onthalsd werd, omdat zij te voren den Predikant JAN ARENDSZOON had geherbergd, doch waarfchijnlijk beftond hare grootfte misdaad in haren rijkdom, dewijl zij, gelijk eenigen zeggen, zelve Roomschgezind was.

Zware vervolging.

In alle fteden bijna werden doodvonnisfen uitgevoerd. Te *Haarlem* werden den 29ften Junij drie mannen met de koorde gedood; een van dezen, HEYNS ADRIAANSZOON, had eenige Refereinen en Liederen, ook eene *Echo* of *Weêrgalm* tegen het Pausdom gedicht. Hij werd, nadat de twee anderen den geest hadden gegeven, wegens eenig fchielijk gerucht en daar op volgende beroerte, op Burgemeesterskamer gerukt, aldaar aan een' ladder verworgd, en toen bij de anderen gehangen. Te *Delft* had men Meester HERMAN SCHINKEL, een' man van geleerdheid, die zich met Boekdrukken geneerde, den 8ften April in hechtenis genomen. Eenigen noemen hem Leermeester in de ftads groote Schole. Hem werd het drukken van ettelijke Boeken tegen 's Konings Plakaat te laste geleid. Na

vijf-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

vijftien weken zittens werd hij gevonnisd, en hoewel zes Schepenen den gevangenen vrijspraken, bragt de zevende, die zich daar tegen kantte, met het bijbrengen van hetgeen hun, zoo zij SCHINKEL loslieten, door 's Konings toorn en ongenade te wachten stond, zoo veel te wege, dat de zes hunne stemmen introkken en veranderden. Men verwees hem dan ten zwaarde. Van dien zevenden verhaalt men, dat hij, vier jaren daar na, in de gevolgde verandering, den rok met het omkeeren der zaken schielijk omkeerde, en sedert in den *Haag* in zeer groote ambten gebruikt is geworden. Merkwaardig was de kloekhartigheid van dezen SCHINKEL; in de gevangenis dichtte hij nog een goed getal *Latijnsche* Dichtstukken. Toen hij naar de geregtsplaats werd geleid, sprak hij met HADRIANUS JUNIUS van *Hoorn* over eene plaats in SENECA's *Octavia*, *vers* 42, waar hij meende, dat men voor *Tamais* behoorde te lezen *Thamesis*. Zoo zeer verachtte hij den dood. Daags voor zijn' sterfdag den 23sten Julij, schreef hij eenen Brief van afscheid aan zijne huisvrouw, als ook drie Brieven aan zijne twee dochtertjes, naauwelijks zes, en aan zijn zoontje, BRUIN, naauw anderhalf jaar oud, ten einde hem daar bij eenmaal te gedenken, met de krachtigste betuiginge van vaderliefde en zorge. Hij was naauwelijks 32 jaren oud, toen hem dit lijden overkwam. In Herfstmaand daar aan waren eenige inwoners van *Delft* op een' Zondag, den 12den September, buiten de stad bijeen; in deze bijeenkomst werd door een' hunner, PIETER FLORISZ.,

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

een Kapittel of twee uit het Nieuwe Testament voorgelezen, en men zong een of twee Psalmen. Dit werd bij de Wethouderschap geoordeeld te smaken naar het beginsel van Conventiculen of verbodene Vergaderingen; één dezer Burgeren, ADRIAAN ADRIAANSZOON, deswegens gevangen, moest bloótshoofds, barvoets, in linnen kleederen, met eene brandende waskaars in de hand, in de Vierschaar, God en het geregt om vergiffenis bidden, en de kaars brengen in de Nieuwe Kerk, voor het Sacrament, en voorts tot Kersmis alle Zon- en Heiligedagen in de genoemde Kerk de Mis en Predikatie hooren; ook zich tegen dien hoogtijd met de Kerk verzoenen. Met eenen verwees men hem in de kosten. De overigen waren gevlugt, en werden gebannen, sommigen met verbeurdverklaring van hunne goederen, anderen met eene geldboete.

Vervolging in Amsterdam.

Te *Amsterdam* werden den laatsten Junij wel 140 vlugtelingen openlijk ingeroepen, en daar op gebannen. JAKOB SIMONSZOON DE RYK, Koopman in granen, was van den Schout beticht, dat hij aan zekere Korendragers eene ton Engelsch bier ten beste beloofd had, zoo zij de Minderbroederskerk wilden breken, hetwelk bleek valsch te zijn. Maar sedert werd getuigd, hoe zij het bier op die voorwaarden van hem geëischt, en hij geantwoord had: dat de Minderbroederskerk hem niet in den weg stond; zijnde daar op in zijn huis gegaan. Om het verzwijgen van dit zijn wedervaren voor de Overheid, werd hij gebannen, en al zijne have aangeslagen. Ook moest Meester MAARTEN KOSTER, ter

za-

zake van zijne dienften, aan Burgemeesteren in het jaar 1566 op hun verzoek gedaan, doch welke zij hem nu als eene doodfchuld toerekenden, de ftad ruimen. Al wat de Wethouders te voren den Gereformeerden, om beterswil, en den volke uit nood, hadden ingewilligd of ingeruimd, en, zoo als de tijd thans liep, zwaarlijk verantwoord kon worden, zochten zij nu op den hals van anderen te fchuiven. Hun te wil geweest te zijn, kon eene zware misdaad worden; inzonderheid als men niet bewijzen kon, last gehad te hebben.

ADRIAAN PAAUW werd in October voor den Bloedraad gedaagd, doch hij, wetende, wien hij voorhad, week het land uit; fchoon men hem te voren, om hetgeen hij gedaan had, van ftadswege bedankt en beloofd had, te zullen vrijwaren.

Om de Wethouders, wegens het voorgevallene bij het plunderen van het Minderbroeders Klooster, buiten last te houden, moest PIETER KAARS, de Hopman der Nachtwacht, die het goedvinden der Burgemeesteren te dien tijde had uitgevoerd, nu het flagtoffer worden. Men verwees hem, die den ouderdom had van 70 jaren, voor 50 jaren op ééne der *Spaanfche* Galeijen, en maakte, volgens REAAL, met den Roeimeester koop, om den ouden man in de *Spaanfche Zee* over boord te werpen; dit altoos is zeker, dat hij *Spanje*, daar de galei naar toe voer, nooit gezien heeft.

WILLEM MAARTENSZOON KALF, Baljuw van *Amftelland*, lag ook lang gevangen over het ontflaan der vier gevangenen, die bij de Beeldftorming in

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

het Karthuizer Klooster geweest waren, en zou er het leven niet afgebragt hebben, indien LAURENS REAAL geen fchriftelijk blijk van den last der Wethouderen onder zich gehad, en hem deszelfs affchrift van *Embden* toegezonden had.

EGBERT MEINAARTSZOON, een Huidekooper, Vader van SEBASTIAAN EGBERTS, naderhand Burgemeester, werd, niettegenftaande men hem den 9den Mei 1567 een getuigfchrift onder ftads zegel gegeven had, dat hij ter goeder naam en in geene opfpraak van Ketterij of mishandeling ftond, nogtans door den Onderfchout den 2den Maart dezes jaars 1568 aangetast, en drie maanden onverhoord gelaten, daar na fcherp verhoord en zelfs op de pijnbank gebragt. Deze ftond hij niet alleen door, maar het bewijs van den Schout bijgebragt, werd ook valsch bevonden. Evenwel liet men hem zitten en den Schout PIETER PIETERSZOON tijd, om de zaak voor den Raad der Beroerten te brengen, op welks aanfchrijven hij veroordeeld werd, om op den 9den van October onthoofd te worden. Doch, in de gevangenis had hij het water gekregen, hetwelk hem des avonds voor dien dag wegnam. De Schout hield ettelijke uren voor zijn overlijden bij den Geneesheer, die over hem ging, aan, dat deze hem met eenige dranken of andere artzenijen het leven zoo lang zou rekken, dat men hem op een' ftoel te beftemden tijde zou mogen onthalzen. De Geneesheer antwoordde: dat hij geen God was, die 's menfchen leven in de hand had; en dat de kranke, naar zijn gevoelen, middernacht niet halen zou.

Waar

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Waar mede de Schout kwalijk te vrede van hem scheidde. Hij koelde echter zijnen moed aan het doode ligchaam; hetwelk hij in den Kerker, op een' stoel gebonden, deed onthalzen, door eenige Monniken van der Cellebroederen Orde kisten, en des nachts in de aarde zetten, digt bij de Boekerij, aan de nieuwe zijde, oostwaarts van de zuider gevel der Nieuwe Kerk, op het *ellendige* Kerkhof, alzoo genoemd, omdat het ongewijd was, en afgezonderd ter begrafenis der omgebragten van beuls hand, en der genen, die gestorven waren, zonder de Sacramenten te genieten.

Op denzelfden 9den October werden nog twee Burgers, ALBERT HENRIKSZOON, en PIETER DE WIT, met het zwaard ter dood gebragt; van dezen PIETER DE WIT verhaalt de Geschiedschrijver HOOFT, dat hij van verscheidene oude lieden heeft hooren vertellen, dat dezelve bij gelegenheid eener beroerte het leven van den Burgemeester JOOST BUIK hebbe behouden, door te verbieden, dat men een roer loste, hetwelk op denzelven gerigt was, welke weldaad men hem nu tot eene misdaad aantijgde, als had hij zich een onbehoorlijk gezag aangematigd.

WYN OKKERS, die haren toffel naar een Mariabeeld geworpen had, werd, benevens hare dienstmaagd, die dit had aangezien, in een wijnpijp met water op het schavot verdronken, en haar man JURIAAN TER MEULEN gebannen. PIETER JANSZOON KIES wist zich bij den Onderschout en Cipier DIRK VAN BREMEN los te koopen, en dus den dood te ontkomen.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552

Te Schoonhoven en Utrecht.

Te *Schoonhoven* werd de Pastoor PIETER JANSZOON UITENBOGAARD, Neef van JOANNES UITENBOGAARD, naderhand vermaard Predikant te *Utrecht* en in den *Haag*, ijverig gezocht, omdat hij openlijk tegen het Pausdom gepredikt had; hij ontkwam met de vlugt, en onthield zich eenige jaren te *Dantzig*, tot dat hij in de gevolgde omwenteling 1572 naar *Schoonhoven* keerde, en daar zijn ambt weder bekleedde.

In *'s Gravenhage* werd den 21sten December een Landman, KORS STEVENSZOON, Diaken der heimelijke Gemeente te *Naaldwyk*, met het zwaard geregt.

Dus zijn ook te *Utrecht*, den 22sten dier maand, twee Burgers, JAKOB COSYNS en JAN DE RIDDER, met de koorde gedood, omdat zij de nieuwe Predikatien gehoord hadden; wordende bij vonnis al hunne goederen verbeurd verklaard. JAN VAN AMERONGEN werd daar te zelfden dage, wegens het Beeldbreken, omgebragt.

In Vlaanderen en Braband.

In *Vlaanderen* en *Braband* werd echter ongelijk meer bloeds vergoten; wij kunnen onmogelijk in alle bijzonderheden treden, en zeggen alleen, dat in *'s Hertogenbosch*, behalve verscheidenen, die onthoofd, gehangen en verbrand zijn geworden, den 24sten Maart 55 Burgers, met verbeurdmaking hunner goederen, gebannen, en nog 40 anderen ingedaagd werden.

Getrouwheid van eene

PIETER VAN KEULEN, Goudsmit van zijn handwerk, Ouderling der heimelijke Gemeente te *Breda*, over eenigen tijd in hechtenis genomen, werd van zij-

zijne dienstmaagd, negen maanden lang, zoo openlijk in het geloof versterkt, en in zijne banden vertroost, terwijl zij hem dagelijks zijne spijze bragt, dat het den vervolgeren ten laatste verdroot. Men liet haar derhalve ook vastzetten, en na omtrent twee maanden zittens met hem ten vure voeren. Hem deed men eerst worgen, haar levende verbranden. In dit einde sprak zij haren meester moed in, zoo lang als hij verstaan kon: maar daar na hoorde het volk, met verwondering over zulk eene kloekmoedigheid, haar, in het midden der vlammen, God groot maken.

dienstmaagd.

Alzoo op deze wijze velen, tot den uitersten adem toe, hun geloof beleden, dewijl ook de houten ballen, die men anders in den mond plag te steken, dikwijls losraakten en uitvielen, bedacht de wreedheid daar tegen een ijsselijk gereedschap. Dit waren twee ijzertjes, waar de tong tusschen geschroefd werd, en vooraan zoodanig geschrookt met een gloeijend ijzer, dat zij, zwellende, pal te staan had, zonder slibberen, of inwaarts te kunnen. Zoo wrongen zich de geketenden in de pijne van den brand, en sloegen een hol geluid, gelijk het loeijen der genen, die onder dien tijran van *Sicilië*, in den gloeijenden koperen os, dat meesterstuk van PERILLUS, geworpen waren. ARNOUT VAN ERP, een man van onbesprokene opregtheid, plag te verhalen, hoe hij, aanschouwende het martelen van eenigen, alzoo gemuilband, hoorde, dat twee Monniken, onder het volk staande, de één tegen den anderen zeiden: *Hoor hoe zingen ze, zouden ze ook*

Onmenschelijke wreedheid.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

danſen? Welke onmenſchelijkheid hem, hoewel dat pas maar effen ten einde zijner kindsheid zijnde, met zoo hevig een toorn ontſtak, dat hij zich ter naauwernood bedwong, van eenige handdadigheid aan den Monnik te plegen, en zich zelven, met al de zijnen, ten gereeden verderve brengen (*).

Vruchtelooze togt van den Prins van Oranje.

In de maand Augustus kwam de Prins van *Oranje* te veld, met een aanzienlijk leger, doch ALBA, die een ervaren krijgsman was, wist hem zoo lang op te houden, tot de Prins, uit gebrek aan geld, genoodzaakt was, zijn leger af te danken, zoodat deze togt geheel vruchteloos afliep. Door zijne overwinning trotsch geworden, liet ALBA zich in het Kasteel van *Antwerpen* een metalen Standbeeld oprigten, hetwelk onder zijnen opvolger *Don* LOUIS DE REQUESENS weder is omgeworpen. De Paus PIUS V was met het verijdelen van 's Prinſen oogmerken zoo wel in zijnen ſchik, dat hij in Maart 1569 aan ALBA een' gewijden hoed en zwaard ten geſchenk zond, als aan eenen treffelijken voorvechter van het *Roomſche* Geloof.

Zware vervolging.

Na het verdrijven van den Prins van *Oranje*, wakkerde het vervolgen, veroordeelen en ſtraffen wederom aan; doch te gelijk ook het vlugten van vele ingezetenen. Meer dan 100,000 huizen acht men hier door geruimd te wezen van degenen, die hunne middelen, neering en handteering in vreemde landen bragten. Bijzonder wil men, dat, omtrent dezen tijd, eene groote menigte van Wollenwevers uit

(*) HOOFT *Bladz.* 173.

uit *Vlaanderen* geweken is, die 's Lands bloeijende handwerken naar *Duitschland*, en vooral ook naar *Engeland*, hebben overgebragt. Men kan van het getal der gewekenen eenigzins oordeelen uit het getal der zulken, die door den Raad der Beroerten geregtelijk ingedaagd zijnde, gebannen werden, hetwelk in November dezes jaars, al meer dan 8,000 beliep. Ook gaf men weder een Plakaat uit, op het ſtuk der Boeken, welke van nieuws verboden werden.

Te *Groningen* kwam KAREL QUARRE, Raad van *Braband*, kennis nemen omtrent het ſtuk der Kerkplondering en andere misdaden van dezen tijd. De ſtads Bouwmeester, JAN BARNENDE, werd met de ſtads Metſelaars en Timmerlieden in hechtenis genomen, die in het jaar 1566 de Minderbroederskerk hadden opgeruimd en voor de Hervormden gereed gemaakt, op last van Burgemeesteren, doch die thans ontkenden, daar toe last gegeven te hebben. De Bouwmeester brak met twee arbeidslieden uit den Kerker, maar de anderen, drie of vier in getal, werden tot het zwaard gedoemd.

Te Groningen.

Te *Valenchyn* werden in Januarij 1569, binnen drie dagen tijds, 57 mannen, meest Burgers, onthalsd. Die van *Limburg* moesten thans hunne beſcheidenheid in geloofszaken en het dulden der Hervormden ontgelden; ook werden in *Vlaanderen* en zelfs te *Bruſſel* velen ter dood gebragt.

Terwijl ALBA in dit jaar den tienden Penning eischte van den verkoop van alle roerende goederen, welke eisch noode werd ingewilligd en een algemeen

Tiende Penning en Watergeuzen

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

misnoegen veroorzaakte, rustte Prins WILLEM van *Oranje* zich ter Zee toe, op raad van den Admiraal DE COLIGNY, en gaf beſtellingen uit, om de *Spanjaarden* te water te beſchadigen. In het eerst echter verrigtte dit zeevolk, hetwelk men de *Watergeuzen* noemde, weinig van belang, dan dat zij verſcheidene ſchepen namen, en hier en daar op de eilanden en eenige plaatſen in *Friesland* en *Noordholland* eene landing deden en plunderden.

Streng Plakaat omtrent den Godsdienst.

Middelerwijl liet de Hertog van ALBA den Stadhouderen der bijzondere landſchappen last geven, om, als het misbrood, of de heilige olie tot berigting der kranken, over ſtraat gedragen werd, op ieders aanſtellen, woorden en gelaat te doen letten, en degenen, daar men eenige oneerbiedigheid aan beſpeurde, te ſtraffen: de dooden, dien de Geestelijkheid de gewijde aarde weigerde, op het galgeveld te voeren, aan ALBA bekend te maken, en hunne goederen op te ſchrijven: de vroedvrouwen bij eede te verbinden, dat zij de ontvangene kinderen, binnen vierentwintig uren, den Priester van haar Kerspel zouden aangeven, opdat men wiste, of zij op de Roomſche wijze gedoopt waren. Deze orde werd den eerſten Junij in *Holland* bekend gemaakt. Ook werd het Plakaat van Keizer KAREL V, omtrent het uitroeijen der Ketterijen, in het jaar 1550 te *Augsburg* uitgegeven, op nieuw bekrachtigd; en ten einde de vermeende Ketters te ontdekken, hield de Landvoogd aan alle hoeken zijne verſpieders, die bij het volk zeven ſtuivers lieden genoemd werden, omdat zij hunne betaling ontvingen

in

in penningen, op die waarde geslagen (*). Dus ging dan de wreedheid haren ouden gang; onder anderen werd te *Antwerpen* zekere WILLEM TAVART, een oud man van omtrent 80 jaren, ten vure gedoemd; maar, toen men hem de handen bond, en de tong vastmaakte, in flaauwte gevallen zijnde, deed men hem weder in den Kerker voeren, en daar verdrenken. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Broêr CORNELIS

Te *Brugge* bevond zich thans zekere *Franciskaner* Monnik, Broêr CORNELIS ADRIAANSZOON van *Dordrecht*, die, dus wordt hij beschreven (†), overloopende van gal, glad van tong, stijf van kaken, ten rijkste begaafd met den geest van onbeschaamdheid, den Predikstoel betrad, en met ongesnoerden monde, en woorden van walgende vuiligheid, niet alleen tegen de Onroomschen, maar zelfs tegen de Overheden, bulderde. Boven deze openbare ergernis, was eene verborgene in het licht gebragt, hoe hij zich kittelde, met het geheim des harten van verscheidene vrouwen en maagden te doorritselen; en haar zoo dwaas wist te broeden, dat zij hem de inwendigste gedachten van vleeschelijke bekoringe, en alles wat nacht en slaapkamer bedekt houden, in biecht meldden; ja, zich moedernaakt voor hem uitkleedende, die onkuisheid kwanswijs met roeden lieten uitstuchtigen; waar over hij eindelijk, ten aanstaan van den Magistraat, in het jaar 1563,

(*) BOR *Nederl. Hist.* V *Boek. fol.* 224. HOOFT V *Boek. pag.* 196.

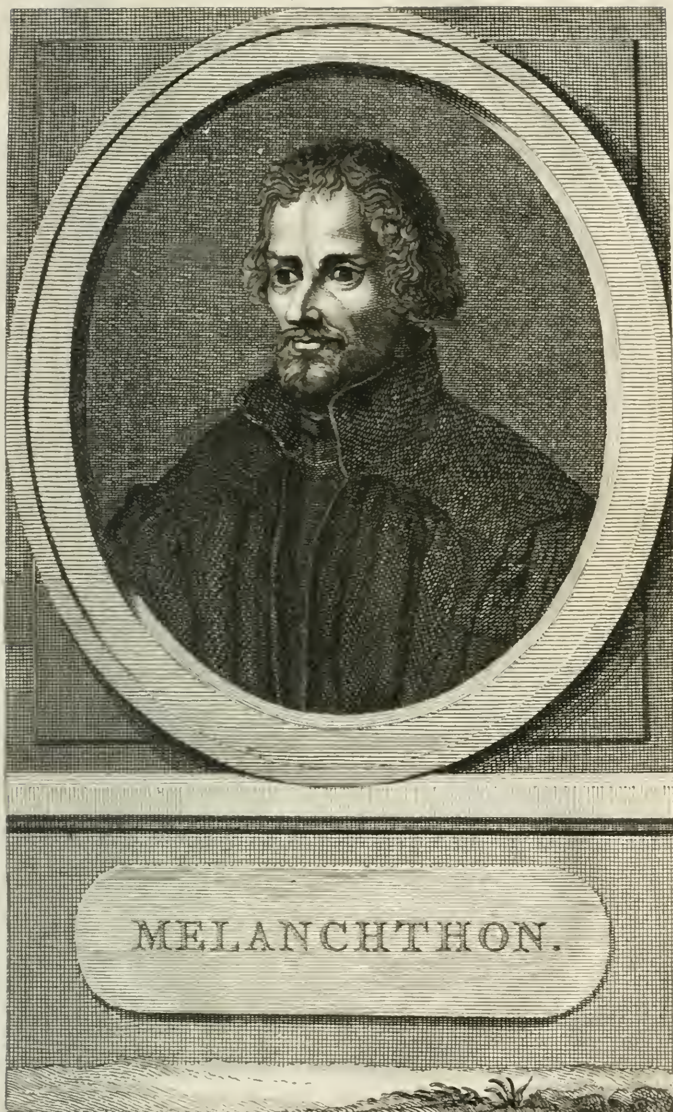
(†) HOOFT XIII. *p.* 568, 569.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

1563, Klooster en ſtad moest ruimen, en door zijnen Overſte naar *Yperen* verzonden werd. Na drie jaren, in het jaar 1566, zonder verlof wedergekeerd, haalde hij de Wethouders, die het hem gedaan hadden, ſchandelijk over, en ging met ſchelden en tieren den ouden gang, onverlet; eerst mits de bijsterheid, thans mits de bitterheid des tijds, als niemand aan den Staf der Geestelijkheid baffen darde. En, dus doende, bragt hij de landvoogdij van ALBA door, tot dat de dingen een zwaai namen. Als toen beſtond hij tegen het bedrijf des Hertogen, met gelijke losſigheid, uit te varen. Sedert, hoe de wind van 's lands verlichting het opſtak, hoe hij het de kap daar naar keerde: weshalve men hem duldde: mogende zelfs de andere gezindheden wel veelen, dat zich de Roomſche, door al zulke onteerſels eener Kerke, afzigtig maakte.

Men heeft twee Deelen in Octavo van zijne Sermoenen uitgegeven. Wij willen een enkel ſtaaltje van zijne wijze van ſchelden en tieren op den Predikſtoel opgeven, doch zoo echter, dat wij onze Geſchiedenis niet willen bezoedelen met zijne vuiligheden. Op den 15den December 1566, als de *Lutherſche* Leeraars te *Antwerpen* gekomen waren (*), voer hij met deze woorden tegen de *Augsburgſche Confesſie* uit: „ Ba ziet toch eens, hoe zij terſtond, als zij gehoord hebben, dat deze vermaledijde *Geuzen* willen veranderen van Religie, komen geloopen met hunlieder Duivelſche *Confesſie* van *Augsburg*,

(*) Boven *Bladz.* 260.

MELANCHTHON.

burg, bij ja juist, hoe wij zitten er al naar en wachten, tegen dat gijlieden komt, ba al gereed, ou ba, het is wonder, hoe gij zoo lang gebleven zijt met ulieder jente *Confesſie* van *Augsburg*, die eerst zoo liefelijk, loofelijk en bedriegelijk van dien valſchen, verdoemden, helſchen Ketter, dien grooten wijffelaar, dien ongeſtadigen dobbelen PHILIPPUS MELANCHTHON geſteld was, en die hij namaals voort met zijn duivelsch, helsch fenijn zoo gansch verdorven, en naar zijnen Ketterſchen zin vervalscht heeft, dat zich de *Zwinglianen*, *Kalvinisten*, of *Sacramentarisſen* met de *Confesſie* van *Augsburg* willen en kunnen behelpen en beſchermen: Daarom ik" . . . doch wij willen de waardigheid der Geſchiedenis met zijne vuiligheden niet onteeren. Liever willen wij, om zijne ongeſtadigheid te bewijzen, nog een ſtuk van een ſermoen plaatſen, van het jaar 1572, nadat de *Watergeuzen* den *Briel* hadden ingenomen. Hij zeide: ,, Hou goê liên, heb ik het u niet wel gezeid, dat de tiende penning de *Geuzen* al in het land zal brengen, wat zullen wij zijn? Ja goê liên! al *Geus*, het is beter, dan zij zijn in een misverſtand, maar wij zullen wel accorderen: want zij houden den Koning voor hunnen Prins en Heer. Ja het zal wel zijn, hebt gij het nu niet wel gerokt, ei, gij *Spanjaards*, *Spanjaards*, gij maakt ons al *Geus*, ja wie zou dit al geloofd hebben, dat men zoo haast zou veranderen? Ik wilde wel om velen, dat ik nooit zulke ſermoenen gedaan had, daar af dat de *Geuzen* een boeksken gemaakt hebben van mijn ſermoenen. Wat wil het

wor-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

worden toch? ei booze generatie van *Spanjaards*, zijn wij niet wel betooverd geweest? Heeren van *Brugge*, ziet nu wel toe, het kost al ons lijf, indien wij niet en ſpelen: *Spanjaards* uit! onze kinders gekken met ons, de *Geuzen* hebben het ons wel gezeid, wat er van komen zou."

Deze was zijne dagelijkſche wijze van prediken, vele jaren, tot het jaar 1576, wanneer hem het prediken verboden werd; ook was toen zijn Klooster verſtoord, omdat men eenige Monniken ſchuldig bevonden had aan onnatuurlijke misdaden, waarom ook drie van deze Monniken verbrand en twee gegeesſeld werden. Broêr CORNELIS leefde nog eenigen tijd, doch ellendig gekweld met verſcheidene ziekten; hij is geſtorven te *Brugge* in het jaar 1581 of 1582 (*).

Vier gewezen Pastoors in den Haag ter dood gebragt.

De vervolging hield ondertusſchen den ouden voet. In Februarij des jaars 1570 werd CUNERUS PETRI, een wreed mensch, als Bisſchop te *Leeuwaarden* ingevoerd, wien ALBA uitdrukkelijk belastte, het *Concili* van *Trente* af te kondigen, en toe te zien, dat zijne Geestelijkheid de Plakaten op het ſtuk der Ketterij onderhield. Kort daar na, den 11den April, deed men te *Pamele* in *Vlaanderen* twee mannen om het geloof verbannen. In den *Haag* werden vier Pastoors, met name AREND DIRKSZOON VOS, die in de *Liere* bij *Delft*; SYBRAND JANSZOON, die te *Schagen*; ADRIAAN JANSZOON, die te *Ysselmon-*

(*) EM. VAN METEREN *Nederl. Hiſt.* VIII *Boek. fol.* 149, 150.

monde, en WOUTER SIMONSZOON, die te *Munster* bij *'s Gravenzande* gestaan had, na drie jaren zittens, den 12den Mei bij het Geestelijk geregt als Ketters verwezen, en op den 27sten ontwijd. Dit ontwijden geschiedde in dezer voege: Nadat zij uit den Kerker geleid waren in zeker vertrek, hing men hun de sieraden om, tot de bediening des Altaars gevorderd. Toen bragt men hen in eene andere kamer, voor den Bisschop van *'s Hertogenbosch*, staande tusschen twee Abten. Deze schoor ieder wat haars van het hoofd, schrapte hun met een zilveren mes zachtelijk de kruin, en tippen der vingeren, waar mede zij het geheiligde brood plagten op te heffen. Voorts deed hij hun het misgewaad af, zeggende in het Latijn: *Ik trek u het kleed der geregtigheid uit, hetwelk gij willens verworpen hebt.* Waar op de Pastoor van *Lier* in dezelfde taal voegde: *neen, maar het kleed der ongeregtigheid.* Met eene zeiden de Pastoren hun aan, dat zij allen wel beter wisten, dan zij deden. Doch, als toen de Bisschop met een verzekerd gelaat zijne hand op de borst leggende, en met duren eede God aanroepende, betuigde: *Niet beter te weten; en in zijn hart te gevoelen, dat de Roomsche Godsdienst de zekerste was, om zalig te worden*, gaf hem AREND DIRKSZOON, een man van 70 jaren, die hem best gekend had, dit antwoord: *Gij hebt ook de waarheid voor dezen wel geweten: maar die door uwe kwaadwilligheid verworpen: daar gij rekenschap van geven zult, ten dage des oordeels.* Op dit zeggen zag men den Bisschop staan beven, en het ont-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

ontſtelde al de omſtanders; want velen kenden dezen Pastoor voor een' geleerd, verſtandig, en Godzalig man. De Bisſchop daar na leverde hen aan de Heeren van den Raad over met de gewone bede, dat men hen genadiglijk wilde handelen: daar de grijze Pastoor op uitborst: *Quam Phariſaice!* dat is: *hoe Farizeesachtig gaat men te werk!* Dus keerden zij weder in de gevangenis. Den 29ſten, op een' maandag tegen den avond, werd hun aangezegd, dat zij 's anderen daags zouden ſterven. Op deze tijding hieven zij hunne handen met vreugde ten hemel, God dankende, dat de dag hunner ontbinding voor handen was, en zingende met luider ſtemme den 16den *Pſalm*. Dien zelven avond hielden zij, tot onderlingen troost, des Heeren Avondmaal in den Kerker. Ook verzochten zij aan hunne Geloofsgenooten, dat men hen dien overigen tijd met geene aanſprake meer zou moeijelijk vallen, maar God voor hen bidden. De ganſche nacht werd bij hen doorgebragt met bidden, zingen van Pſalmen, en het lezen der Heilige Schriften. Op den 30ſten zag men hen, na het hooren van hun vonnis, te Hove, ter dood treden, de Gemeente met wonderlijke vrijmoedigheid vermanende, en hunne zielen aan God aanbevelende. De vader van ADRIAAN JANSZOON nam zijnen zoon waar, in het afkomen van de Hofpoort, en ontzag zich niet, zijne ſtandvastigheid met woorden te ſtijven, zeggende: *Mijn lieve zoon, ſtrijd nu vromelijk: want de kroon des eeuwigen levens is voor u bereid.* Het verder ſpreken werd den vader van de dienaars belet, maar

de

de zuster vervolgde de redenen des vaders: *Mijn broeder*, zeide zij, *blijf volſtandig*, *het zal niet lang duren*; *het eeuwige leven ſtaat voor u open.* Ondertusſchen ſchijnt noch den eenen noch de andere deswegens iets kwaads wedervaren te zijn, waar uit genoeg ſcheen te blijken, dat het Hof niet dan uit drang tot zoodanige daden van wreedheid gekomen is. Ook wurgde men deze vier Pastoren, eer men hen verbrandde (*).

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Den 19den Mei kwam een nieuw Plakaat in het licht, omtrent het drukken van Boeken, hetwelk het geheele bewind van drukken onder het opzigt van eenen Gemagtigde of Hoofddrukker ſtelde.

Te *Mechelen* werd de Geestelijkheid van dat Aartsbisdom bijeengeroepen, om ſchikkingen te maken ter invoering van het *Concilie* van *Trenten*.

Alle ambtenaars moesten eenen eed afleggen: dat zij waren in de gemeenſchap der Roomſche Kerk, en geen deel hadden met eenige ſecten of ketterijen, maar die, zoo veel in hen was, wederſtaan zouden.

Vonnis tegen die van Utrecht.

De Staten 's Lands van *Utrecht* waren middelerwijl voor den Raad der Beroerten gedaagd, om zich wegens het voorgevallene in het jaar 1566 te verantwoorden; men beſchuldigde hen, dat zij te ſlap geweest waren tegen de Onroomſchen. In Julij werd een vonnis tegen hen uitgeſproken, waar bij de vijf Kerken van *Utrecht*, de Edelen, die het verdrag met de Onroomſchen gemaakt hadden, en de ſteden *Utrecht*,

(*) BRANDT *Bladz.* 371.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552

Utrecht, *Amersfoort*, *Wyk te Duurstede* en *Rheenen* vervallen werden verklaard van het voorregt, om ter Staatsvergadering te mogen verschijnen, met verbeurtenis van alle andere vrijheden, tot dat de Koning ander bevel geven zou. Die van *Utrecht* beriepen zich wel op den Koning, doch met weinig vrucht.

Algemeene vergiffenis afgekondigd.

Twee dagen na het uitspreken van het vonnis tegen *Utrecht*, op den 16den van Julij, deed de Hertog te *Antwerpen* eene algemeene vergiffenis afkondigen voor alle berouwhebbende Ketters. Doch alzoo de Leeraars, Ouderlingen en Diakenen der Onroomschen; zulken, die Leeraars hadden geherbergd; die de wapenen hadden opgevat tegen het vaderland; die daar toe penningen hadden verzameld of bijgebragt; die eenig geweld aan Geestelijke goederen en persoonen hadden gepleegd; de verbondteekenaars en inleveraars van het verzoekschrift aan de Hertogin; alle Regenten, Overften van plaatsen en Ambtenaars, die zich in den oproer gemengd hadden, en verscheidene anderen van de vergiffenis waren uitgesloten, ten ware zij binnen zes maanden, welke tijd naderhand verlengd werd, in persoon of door Gemagtigden, voor den Hertog verschenen, vond men naauwelijks iemand, die zich op deze vergiffenis verlaten durfde. Ook zag men geen einde van de vervolging, en werden alom vele menschen ter zake van het geloof ter dood gebragt (*).

Schik-

De oorlog ter zee werd intusschen met kracht voort-

(*) BRANDT *Bladz.* 390.

voortgezet, waaromtrent de Prins van *Oranje* eenige betere orde beraamde, gevende in eenen bestellingsbrief, gedagteekend den 10den Augustus, aan zijnen nieuwen Admiraal, den Heer van LUMBRES, te kennen: dat hij ten allen tijde de eer, den dienst en glorie van God, en de vrijheid en verpligting van zoo menige arme, benaauwde en verdrukte Christenen boven alle dingen der wereld had gezocht. Onder anderen gebood hij, dat elk schip een' Kerkendienaar zou hebben, om Gods woord te verkondigen, gebeden te doen, en de soldaten met de schippers in Christelijke zedigheid te houden. Deze *Watergeuzen* maakten sedert den meester in zee. In maart 1561 namen zij onder anderen eene vloot van 30 groote schepen.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

kingen op den oorlog ter Zee.

Middelerwijl was ALBA wederom te rade geworden, om den tienden Penning door te drijven. Dit bleef echter overal tegenstand vinden, en de bijzondere Staten maakten geen' haast met het afkondigen van des Hertogs Plakaat deswegens. De Hertog gaf wel eenigzins toe, door eenige matiging in dit Plakaat te brengen, maar eindelijk dit tegenstribbelen moede, besloot hij den tienden Penning met geweld in te voeren, en eerst wel te *Brussel*, alwaar hij zijn verblijf hield. Hij gebood dan in de Lente des jaars 1572 der Wethouderschap dier stad denzelven te doen heffen, en zij begon dadelijk hand aan het werk te slaan. Maar nu sloten vleeschhouwers, bakkers en brouwers hunne winkels, zeggende, niets te koop te hebben. Elk raakte op de been. ALBA nog niet gezind, om het stuk op te geven; be-

ALBA dringt aan op den tienden Penning.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

besluit, eenige winkeliers te doen vatten, en in hunne eigene deuren te doen ophangen, om dus den overigen schrik aan te jagen. En wil men, dat de beul reeds last had, om zeventien stroppen en ladders van tien of twaalf voeten gereed te maken, ja, dat de bezetting in de wapenen, en *Don* FREDERIK, Zoon van den Hertog, ten huize van VIGLIUS, bezig was, om de vonnissen te stellen, toen de tijding, dat de *Watergeuzen* den *Briel* hadden ingenomen, den Hertog van besluit deed veranderen en het heffen van den tienden Penning staken.

Nieuwe en strikte orde omtrent het drukken van Boeken.

Voordat wij deze merkwaardige gebeurtenis en de groote omwenteling, daar op gevolgd, verhalen, moeten wij echter gewag maken van nog eene of twee bijzonderheden, behoorende tot de gebeurtenissen van het jaar 1571. Het eerste is eene nieuwe en strikte orde op het drukken en verkoopen van Boeken. Daar was al sedert eenige jaren door de Inquisitie eene lijst van verbodene Boeken opgesteld en uitgegeven, maar op last van den Paus PAULUS IV ging men verder. Daar werd eene lijst opgemaakt, die in drie deelen verdeeld was. Het eerste deel begreep de namen der genen, wier geheele werken, van welke stoffe die ook handelden, ook van zaken, die geen Godsdienst raakten, te eenemaal verboden werden. En onder dezen werden niet alleen gesteld degenen, die eene leere, strijdig met de Roomsche, beleden hadden, maar ook velen, die in de gemeenschap met die Kerk geleefd hadden, en gestorven waren. Het tweede deel vervatte de namen der Boeken, die in het bijzonder

ver-

veroordeeld waren, zonder dat men de andere Boeken verbood, welke die Schrijvers geschreven hadden. Het derde behelsde eenige schriften van ongenoemde Schrijvers. Ook maakten de Inquisiteurs eene lijst van 62 Boekdrukkers, verbiedende al de Boeken, die zij gedrukt hadden, het zij van welk Auteur, van wat stof, of in welke taal dezelve geschreven waren. Het *Concilie* van *Trenten* besloot weder eene lijst te maken van de verbodene Boeken, maar ook, dat men daarenboven de andere Boeken, van welke stoffe die ook handelden, door Theologanten, die men betrouwde, op den toets zou stellen; en dezelve met raad en goedvinden der Bisschoppen, of hoofden der Inquisitie, zuiveren van hetgeen bevonden zou worden, der Roomsche Kerk nadeelig te wezen. Dit besluit werd thans in de *Nederlanden*, op last van ALBA, te werk gesteld, onder het toezigt van den geleerden BENEDICTUS ARIAS MONTANUS. Vervolgens werd er een *Index expurgatorius* vervaardigd, een Register van zuivering van hetgeen men in de Boeken wilde uitgemonsterd of uitgeschrapt hebben, welk Register op 's Konings kosten bij CHRISTOFFEL PLANTYN gedrukt, maar geheim gehouden en alleen aan de Beoordeelaars, (Visitateurs,) van Boeken in het geheim medegedeeld werd, om zich daar naar te gedragen. Volgens den inhoud van dit heimelijk Register heeft men, in korten tijd, vele treffelijke Boeken, met uitschrapping van zeer aanmerkelijke zaken, verminkt, en ten deele bedorven. Ook bleef dit Register eenige jaren verborgen, en werd eerst in het

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

jaar 1586 door FRANCISCUS JUNIUS, van *Limburg* naar *Duitschland* geweken, en toen ter tijd Professor der Theologie te *Heidelberg*, die het van goeder hand had ontvangen, in het licht gegeven, en de druk van PLANTYN, ter eeuwiger gedachtenis van zulk een ſtout beſtaan, in de *Paltziſche* Boekekamer ten toon geſteld (*).

Sijnode van Nederlandſche Kerken te Embden.

Ondertusſchen hielden de *Nederlandſche* Kerken, die onder het Kruis zaten, en in *Duitschland* en *Oostvriesland* verſtrooid waren, zekere vergadering te *Embden*, daar KASPAR VAN DER HEIDEN, toen Predikant van *Frankendaal*, voorzat. Men ſtelde hier orde op het houden van Conſiſtorien, Klasſen, Sijnoden, en verdere verzorginge der Gemeenten. Het eerſte artikel, hetwelk men hier maakte, was van dezen inhoud: „ Geene Kerke zal over eene „ andere Kerke, geen Dienaar des woords, geen „ Ouderling, noch Diaken, zal de één over den „ anderen heerſchappij voeren, maar een iegelijk „ zal zich voor alle vermoeden en aanlokkingen, „ om te heerſchappen, wachten." Dit ſcheen gekant tegen de Bisſchoppelijkheid, die onder de Roomschgezinden, en ook, doch op eene andere wijze, in de Reformatie van *Engeland*, *Zweden*, *Denemarken* en *Duitschland*, plaats had gehouden. Ook „ werd er bij de Broederen goedgevonden, „ de Belijdenis des Geloofs der Nederlandſche Ker„ ken, tot bewijs der eendragtigheid in de leere, „ te onderteekenen; insgelijks ook de Belijdenis der „ Ker-

(*) BRANDT *Bladz.* 394-402.

„ Kerken in *Frankryk;* om daar mede hunne ver- „ bindtenisſe en eenigheid met dezelve te betuigen. „ Tot deze onderſchrijving zou men ook de Leer- „ aars, die toen buiten de vergadering waren, en „ ook die voortaan tot den dienst zouden beroepen „ worden, vermanen." In een van de beraamde artikelen, (*art.* V.) ſtond, „ dat men in de Ge- „ meenten der Franſche ſpraak den vorm van den „ Geneefſchen Katechismus, en in de Gemeenten „ der Nederduitſche taal den vorm van den Hei- „ delbergſchen behoorde te gebruiken, doch of daar „ eenige Kerken een' anderen vorm van Katechis- „ mus, den woorde Gods gelijkvormig, gebruik- „ ten, die zouden niet gedwongen worden te ver- „ anderen."

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Groote omwenteling in het jaar 1572.

In het begin van het jaar 1572 woedde de Geloofsdwang nog hevig voort. Te *Dordrecht* werd nog den 28ſten Maart JAN VAN KUIK, kunſtig Glasſchrijver en Schilder, een man van onbeſproken levensgedrag, maar Doopsgezind, met nog eene vrouw van *Molenaarsgraaf*, ten vure gedoemd, gelijk te *Delft* den 5den Februarij twee Doopsgezinden verbrand waren, doch op den eerſten April daaraan volgende werd de ſtad *den Briel*, die men voor den ſleutel van *Holland* hield, door de *Watergeuzen* bemagtigd. Verſcheidene merkwaardige bijzonderheden liepen hier zamen. ALBA had kort te voren de ſtad van bezetting ontledigd, om *Utrecht* naar zijnen zin te ſtellen. Op zijn aanſtaan, deed de Engelſche Koningin ELIZABETH, de vloot der

na C. G. Jaar 1517. tot 1552. *Watergeuzen* hare havens ruimen. Deze vloot thans 26 schepen sterk, bemand met 250 soldaten, en in het geheel met 600 man, stond onder bevel van WILLEM, Grave van der *Mark*, Heere van *Lumei*, dien de Prins van *Oranje* thans tot Admiraal had aangesteld. Reeds eenigen tijd hadden sommige Bevelhebbers en bijzonder JAKOB SIMONSZOON DE RYK, voorheen Graankoper te *Amsterdam*, nu Bevelhebber van een Oorlogschip, op zijne eigene kosten uitgerust, den Vlootvoogd en de andere Hoplieden voorgehouden, dat zij te eerlijk geboren waren, om hun leven in het zeeschuimen te slijten, hen aanzettende, om iets loffelijks en van meer gewigt, ten dienste des vaderlands, te ondernemen. Nu verstoken van eene veilige schuilplaats in de Engelsche Zeehavens, wendt men den steven naar *Tekſel*, maar door tegenwind beloopen, wordt men als geleid, om den mond der *Maze* in te loopen, en het thans weerlooze *den Briel* te bemagtigen. Dit gelukte zonder eenigen tegenstand, en de gevolgen gingen alle menschelijke verwachting te boven. BOSSU, van *Utrecht* opgebroken, deed eene vergeefsche poging, om den *Briel* te herwinnen, en maakt den haat tegen de *Spanjaarden* door het gansche land grooter, door het schenden van zijn gegeven woord te *Rotterdam*. Nu verdreef *Vlissingen* in *Zeeland* zijne bezetting; ook *Vere* verkoos 's Prinsen zijde. In *Noordholland* gebeurde hetzelfde met *Enkhuizen*. En eer het jaar nog half verstreken was, had geheel *Holland* en *Zeeland* zich tegen de *Spanjaarden* verklaard,

klaard, uitgezonderd *Amſterdam* in het eerstgemelde, *Middelburg* en *Goes* in het laatstgemelde landſchap.

Opmerkelijk geval te Gouda.

Onder meer andere zonderlingheden, bij het omſlaan dezer ſteden gebeurd, verdient aanmerking het volgende, te *Gouda* voorgevallen. Hier liep één der Burgemeesteren uit verbaasdheid, terwijl de ſtad op den 19den Junij door ſchaars 60 mannen bemagtigd werd, ten huize eener weduwe, om het lijf te bergen. Hij van haar in eene ſpinde geſloten, vraagde, of hij daar al veilig was? Zij antwoordde: „ Och ja, Heer Burgemeester! mijn man is daar „ menigmalen in verborgen geweest, als hij van u „ en anderen gezocht werd, en de Kastelein er „ voor ſtond." Dit koelzinnig verwijt was het zwaarſte, dat hem wedervoer in wederwraak der gepleegde vervolging.

Wreedheid te Gorkum gepleegd.

Maar te *Gorkum* werd de omwenteling door wederwraak vuil bezoedeld. Deze ſtad ging den 26ſten Junij over. De Priesters, Geestelijken, en vele Roomschgezinde Burgers op het Slot gevlugt, moesten dit des anderen daags overgeven, mits behoudende het leven, anderen zeggen, op genade of ongenade. Nu nam de ongeregeldheid, moedwil en wreedheid haren gang. Negentien Geestelijke perſonen werden naar *den Briel* gevoerd, en tusſchen den 8 en 9den Julij, behalve drie, die het Pausſelijk Geloof verzaakten, nevens de Pastoors van *Heynoord* en *Munſter*, en nog een Monnik, door last van LUMEI, met veel ſmaads en pijns, ter dood gebragt, zonder op de Brieven des Prinſen van *Oranje* te pasſen, daar wel ernſtelijk in belast werd,

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

zoo wel Geestelijken als Wereldlijken in hunne vrijheden te handhaven (*).

Dordrecht, *Haarlem* en andere plaatsen hadden, eer zij van partij wisselden, bedongen, dat ten aanzien van den Godsdienst en Geestelijkheid alles in staat zou blijven, doch het duurde niet lang, of de Beelden werden uit de Kerken gehaald, en de Gereformeerde eerdienst ingevoerd. Dus maakten zich de Hervormden te *Hoorn* meester van de Groote Kerk, in welke den 5den Julij de Predikant LEONARDUS, anders *de Roogans* genaamd, de eerste Predikatie deed. Daar na werd CLEMENT MAARTENSZOON, die zich te *Embden* onthield, weder ingeroepen, en op St. Jakobsdag tot Leeraar aangenomen, op eene wedde van 250 Guldens jaarlijks.

Berigtschrift van den Prins aan SONOI omtrent den Godsdienst.

De Prins van *Oranje* gaf ondertusschen zijne inzigten omtrent het stuk van den Godsdienst, daar heen strekkende, dat ieder zijn geloof ongehinderd zou mogen beleven en uitoefenen, te kennen in zijn *Berigtschrift* aan Jonkheer DIEDERIK SONOY, dien hij tot zijnen Stadhouder in *Noordholland* aanstelde: „ dat hij de hand daar aan zou houden, opdat het „ woord Gods aldaar werd verkondigd en gepre„ dikt: mits ook toelatende de oefening van Gods„ dienst denzelven woorde conform, indien de in„ gezetenen, of eenigen van die dezelve begeer„ den, zonder nogtans te gedoogen, dat die van „ de Roomsche Kerk eenige overlast gedaan werd, „ of dat hun belet geschiedde in de oefening van „ hun-

(*) BRANDT *Bladz.* 413.

„ hunnen Godsdienst, ter tijd en wijle hij daar anders „ op zou geordineerd hebben." — Verders, dat hij de Wethouders en inwoneren onder anderen zou doen zweeren: „ in geener manieren te gedoogen, „ dat iemand in het prediken of de oefeninge van „ het waarachtig woord Gods, navolgende het En- „ angelium, hinder, letfel, of ftooring gedaan zou „ worden, of in zijn geweten onderzocht, of ter „ zake van dien, bij Inquifitie of Plakaten, ver- „ volgd zou worden. En zij zouden desgelijks „ dien van den Godsdienst der Roomfche Kerk geen „ hinder of letfel doen."

Vergadering der Staten van Holland te Dordrecht en befluit derzelve omtrent den Godsdienst.

Op gelijke wijze deed de Prins, op de eerfte vergadering der Staten van *Holland*, welke den 15den Julij bijeenkwam, bij monde van den Heer van ALDEGONDE, aangaande den Godsdienst voorftellen: „ dat er vrijheid van Godsdienst zou gehouden „ worden, zoo wel van den Gereformeerden als „ van den Roomfchen: dat een iegelijk in het zij- „ ne, in het openbaar, in Kerken of Kapellen, zoo „ het gevoegelijkst bij de Overheid zou gefchikt wor- „ den, vrije oefening van denzelven zou gebruiken, „ zonder dat aan iemand belet, hinder of moeije- „ nisfe gedaan zou worden, en dat de Geestelijke „ perfonen in hunne ftaten vrijelijk en onbekom- „ merd zouden blijven; zoo zij zich maar in geene „ vijandfchap of ongehoorzaamheid verliepen." Welk voorftel van den Prins door de Staten overgenomen en in een befluit veranderd werd.

Bergen in Henegouwen

De omwenteling in *Holland* en *Zeeland* werd zeer begunftigd en ALBA verhinderd, om derzelver voortgang

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

veroverd. Tweede veldtogt van ORANJE.

gang met nadruk te weeren, door het verrasſen der ſtad *Bergen* in *Henegouwen*, den 24ſten Mei, door Graaf LODEWYK VAN NASSAU; dit deed den Hertog van ALBA zijne voornaamſte magt derwaarts trekken, om die ſtad te heroveren; terwijl ook *Gelderland*, een gedeelte van het Sticht van *Utrecht*, en *Friesland* tot des Prinſen zijde overſloegen. Ook kwam de Prins van *Oranje* wederom te veld, met oogmerk, om den Hertog van ALBA te noodzaken, de belegering van *Bergen* op te breken. *Oranje* maakte zich in zijnen optogt meester van verſcheidene ſteden, doch was niet in ſtaat, om zijn krijgsvolk te beteugelen, dat het in dezelve geene geweldenarijen bijzonder omtrent de Geestelijken pleegde. Te *Roermonde*, hetwelk den 14den Augustus ſtormenderhand werd ingenomen, werden twee Karthuizers, twee oude Priesters, PAULUS VAN WAALWYK, des Bisſchops Kapellaan, in het Klooster vermoord; een Diaken in de Kerk; en REINIER LINTER, een Minderbroeder, voor de Misbroodskas. Hier tegen gaf de Prins wel een ſcherp Plakaat uit, waar bij onder lijfſtraffe verboden werd, iemand, het zij Geestelijk of Wereldlijk, te misdoen, beſchadigen of verkorten, in goed of in bloed. Doch het mogt weinig baten. Te *Oudenaarden*, hetwelk met geweld bemagtigd werd, werd veel moedwils gepleegd aan de Geestelijken, en zestien derzelven, toen men naderhand de ſtad verlaten moest, aan handen en voeten gebonden, in het water geſmeten, daar zij allen op één' na verdronken; ook werd de Baljuw der ſtad doorſtoken. Het leger verder naar

den

den kant van *Bergen* voortgetrokken zijnde, kreeg men onder weg tijding van den moord der *Hugenooten* te *Parys;* welke tijding en de vastigheid van ALBA's leger, die zich in zijn voordeel hield, het ontzet der ſtad verhinderde, welke zich den 19den September op eerlijke voorwaarden overgaf, waarna de Prins met zijn leger terug trok en hetzelve afdankte, begevende zich in perſoon naar *Holland.* De gewonnen' ſteden werden verlaten, en *Mechelen*, daar men 's Prinſen volk gewillig ingelaten had, door ALBA aan het krijgsvolk prijs gegeven, en drie dagen achtereen vervuld met roof, moord en vrouwenſchennis.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Wreedheid van LUMEI.

De tegenwoordigheid des Prinſen van *Oranje* was in *Holland* des te gewenschter, daar LUMEI, 's Prinſen Stedehouder, woest van aard en ongezind of onbekwaam was, om zijn krijgsvolk in toom te houden; inzonderheid was hij verbitterd op de Geestelijkheid, welke op verſcheidene plaatſen te deerlijk mishandeld werd. In October had hij de ſtad *Schoonhoven* veroverd, onder voorwaarde: dat de genen, die in de ſtad wilden blijven, niet misdaan zouden worden. Maar zoo haast was hij niet in de ſtad gekomen, of twee Monniken gewaar wordende, beval hij hen dadelijk te wurgen. De Roomschgezinden willen, dat er toen nog twee Monniken door de ſoldaten zijn afgemaakt; en daar na nog twee binnen het Slot van *Gouda*, waar zij zich vervoegd hadden, om LUMEI te verzoeken, dat hij toch zijn krijgsvolk in toom wilde houden, hetwelk hun Klooster met onverdragelijken overlast te gronde

hielp.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552

hielp. DIRK VOLKERTSZOON KOORNHERT, thans uit zijne ballingschap in het vaderland gekeerd, en Secretaris der Staten van *Holland* geworden, die omtrent dezen tijd het bekende Lied: *Wilhelmus van Nassouwen* had gedicht (*), kreeg van de Staten last, om onderzoek te doen naar het gedrag van sommige Hoplieden omtrent de opgezetenen te platte lande, maar geraakte zoo zeer in den haat bij LUMEI, dat hij raadzaam achtte, het land weder te verlaten, zich naar *Xanten* in het land van *Kleef* begevende. Doch KOORNHERT had zich ook vele vijanden gemaakt, door zekere zijne drie Boekjes: *van de Toelating en Decreten Gods*, waar in hij de meeningen van KALVYN en BEZA tegensprak, en poogde te wederleggen.

Gelderland en Friesland gaan weder aan de Spaanschen over. Moord te Zutphen en te Naarden. Haarlem door de Spanjaarden bemagtigd.

Zoodra het leger van den Prins van *Oranje* afgedankt, en *Bergen* overgegaan was, zond ALBA zijnen Zoon, *Don* FREDERIK, met een leger naar *Gelderland*, welk gewest door den Graaf VAN DEN BERG verlaten zijnde, zich aan de *Spaanschen* onderwierp, gelijk ook *Friesland* deed. Alleen bood de stad *Zutphen* eenigen wederstand, doch van de bezetting verlaten zijnde, moest de burgerij de poorten voor het Spaansche leger openen, hetwelk terstond aan het moorden en plunderen viel, en de stad aan acht oorden in den brand stak. De moord te *Zutphen* werd kort daar na gevolgd door dien van *Naarden*, op den eersten van December, niettegenstaande aan de ingezetenen mondeling vergiffenis was toegezegd. Hier

(*) BRANDT *Bladz.* 428.

Hier werd niets verschoond, slechts 60 Burgers behielden het leven, waar van 40 ontkwamen, en de overigen gerantsoend werden. Men zag hier op schuld of onschuld, noch onderscheid van Godsdienst; beiden, Pausgezinden en Gereformeerden kwam eenerlei lijden over. Kerk noch Klooster, noch ander Godshuis, of eenige gewijde of ongewijde plaats bleef van schenden, schaken, pijnigen, moorden of branden verschoond. De *Spaanschen* bedoelden hier mede den Landzaten den schrik aan te jagen, maar het viel tegen hunne verwachting uit. Roomschen en Onroomschen vatten een' nieuwen haat tegen zulke wreedheden op, en de Hollandsche steden, welke het met den Prins hielden, namen een eenparig besluit, zich in geene handeling met de *Spanjaarden* in te laten, maar zich tot het uiterste te verdedigen, waar van men weldra *Haarlem* een voorbeeld zag geven, welke stad in December 1572 belegert zijnde, een zwaar beleg standvastig doorstond, en eerst zeven maanden daar na in Julij 1573 overging, maar toen ook hare standvastigheid met de ongenade der Spanjaarden, moord en plundering, bezuren moest.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Doch, niet minder woest handelde van de andere zijde de Graaf VAN DER MARK, Heere van LUMEI. Wij hebben daar van reeds meer dan een voorbeeld ontmoet; doch boven allen snood was het ombrengen van KORNELIS MUIS, een man van 72 jaren, en Pastoor van het St. Agnieten Klooster te *Delft*, alwaar de Prins thans zijn' intrek genomen had.

Mishandeling van Pater MUIS door LUMEI.

LU-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

LUMEI liet hem in December 1572, op een los vermoeden, dat hij, met zijne beste middelen, naar den vijand wijken wilde, vatten, hevig pijnigen, en tegen 's Prinſen wil, eer men hem te regt geſteld en verhoord had, te *Leyden* ophangen (*). Doch, in Januarij 1573, werd hij, benevens zijn' Luitenant, BARTHOLD ENTES, in hechtenis genomen, en hem, onder andere punten van beſchuldiging, ook de moord van *Pater* MUIS, en die van JOOST TOL, Priester te *Leyden*, een' vroom man, en liefhebber des vaderlands, te laste gelegd. Zijn' Hofmeester, die hem in zijne bedrevene wreedheid tegen de Pausgezinden ten dienſte had geſtaan, werd op last der Staten met de koord geſtraft. LUMEI verdedigde zich ſchriftelijk, op zijn krijgsmans, vergoelijkende zijne wreedheid jegens de Roomschgezinden met den ijver voor den Hervormden Godsdienst. De zwakheid der tegenwoordige Regering gedoogde echter niet, eenen man van zoo veel aanziens, en die den lande zoo vele dienſten had gedaan, aan den lijve te ſtraffen. Men ontſloeg hem dan; doch het leed niet lang, of hij, ſchijnende eenigen onraad met zijne *Walen* te brouwen, werd wederom gevat, en buiten *Rotterdam* op het Slot *Honingen* gelegd. Van hier ontſnapt, maakte hij den Prins en de Staten nog vrij wat ſpels, tot in Julij des volgenden jaars, wanneer men hem met zijne goederen ten lande uit naar *Luik* vertrekken liet, daar hij, drie of

(*) BRANDT *Bladz.* 436.

of vier jaren later, aan de beet van een' dollen hond, of, zoo anderen willen, door vergif, aan zijn einde geraakt is (*).

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

Hopman MICHIEL KROK onthoofd

In *Westfriesland* en het *Noorderkwartier*, leden de Huisluiden, te dezen tijde, ook veel van SONOI's krijgsvolk, waar onder de Hoplieden en Bevelhebbers de gemeenen voorgingen in baldadigheid. Zekere Hopman, MICHIEL KROK, had zich reeds aan zoo vele fchelmftukken fchuldig gemaakt, dat zijne foldaten verklaarden, niet langer onder hem te willen dienen. Dikwijls was hij, op belofte van beterfchap, verfchoond: doch onlangs, in dronkenfchap, te *Langendyk*, eenen Priester neus en ooren afgefneden, toen aan den ftaart van zijn paard voortgefleept, en eindelijk doorfteken hebbende, deed SONOI hem vatten, en in den Voorhof van het huis te *Schagen* onthalzen, welke ftraf vooreerst eenig ontzag verwekte.

Brief van ORANJE aan SONOI om geen' moed te verliezen

Het was om dezen tijd, dat SONOI den Prins, in gefchrifte, den gevaarlijken toeftand des lands onder het oog bragt, met verklaring, dat men in deze benarde omftandigheden des vijands geweld niet zou mogen verduren, indien de Prins geen vast verbond met eenige Mogendheden gemaakt, en bekwaam ontzet voor handen had. De Prins antwoordde hier op onder anderen: „Had God *Haarlem* dat ongeluk laten overkomen, dat gaf geene „reden, om zijn Goddelijk woord daarom te verloochenen, en te verlaten. Was daarom de fter-

„ke

(*) WAGENAAR VI *Deel*, *Bladz.* 455.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

,, ke hand Go's eenigzins verkort? zijne Kerk en
,, Gemeente te niet gebragt? De liefde verwekte
,, medelijden over *Haarlem*: doch naardien het
,, bloed der Martelaren te allen tijde het zaad der
,, Kerke was geweest, zoo behoorden de Landza-
,, ten, ziende, waar de vijand op uit was, en dat
,, hij Goddelijke noch menfchelijke verbonden hield,
,, maar de waarheid in het geheel zocht te onder-
,, drukken, des te meer gemoedigd te zijn, om de-
,, ze regtvaardige zaak te verdedigen, en die om
,, het verlies van ééne ftad niet te verlaten. Te
,, meer, omdat men dezelve met geene kracht kon
,, overweldigen, en veel min zoo veel fterker fte-
,, den, die God lof nog overig waren, om zijn
,, woord te verkondigen, en zijnen naam te eeren,
,, en nu nog meer dan te vooren gehard, om het
,, vijandelijk geweld te wederftaan, zou kunnen ver-
,, meesteren. Men vraagde naar zijne verbindtenis
,, met andere Vorsten. Vóór het aanvaarden van
,, de befcherming der Christenen en andere verdruk-
,, ten in dit land, ftond hij in een vast verbond,
,, en had het met den opperften Vorst van alle
,, Vorsten aangegaan, die nooit zijne betrouwers te
,, leur ftelde, en gewisfelijk ten laatfte zijne en hun-
,, ne vijanden te fchande zou maken. Doch wilde
,, hij ondertusfchen zich zelven noch den vaderlan-
,, de bezwijken, maar goed en bloed wagende, de
,, middelen te werk ftellen, die hem de Heer der
,, heerfcharen had toegefchikt." Deze redenen, of-
fchoon men ze meer godvruchtig dan ftaatkundig
mogte achten, waren nogtans regt gefchikt, om de
lie-

lieden, in dezen benaauwden tijd, met hoop en moed te vervullen (*). na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

's Prinsen uitzigten bleken ook, door de volgende gebeurtenissen, niet ijdel te wezen. *Alkmaar* door de *Spaanschen* belegerd zijnde, werd gered en behouden. Gedurende deze belegering overleed hier de Predikant JAN ARENDSZOON, die zoo veel voor de zaak der Hervormden had gedaan. Deze, zegt men, dat in zijne krankheid zijne bekende vrienden, Meester NANNING VAN FOREEST, FILIPS CORNELISZOON en anderen, voor zijn ziekbed deed komen, en hen hartelijk tot kloekmoedigheid opwekte, en met de verzekering des aanstaande verlossing vertroostte. *God*, zeide hij, *zal eene goede uitkomst geven, en de vijand ditmaal de stad niet overwinnen.* Ook werd *Geertruidenberg* door 's Prinsen volk verrast; en BOSSU, de Stadhouder van *Holland* voor de *Spanjaarden*, op de Zuiderzee, met zijne Vloot geslagen en zelfs gevangen; terwijl ALBA in de grootste verachting geraakte, en zich thans te *Amsterdam* onthoudende, zich daar niet veilig achtte, maar die stad bij nacht verliet, zonder zelfs zijne schulden te betalen, welke hij daar gemaakt had.

Alkmaar ontzet. BOSSU geslagen en gevangen

Dewijl ALBA om geld verlegen was, had hij in September 1573 de Algemeene Staten beschreven, om van hen geld te verkrijgen, waar tegen die van *Holland* en *Zeeland* de Algemeene Staten in eenen gedrukten Brief vermaanden, liever zich met hen te vereenigen tot verdediging der Burgerlijke en Gods-dien-

(*) BRANDT *Bladz.* 444-446.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

dienstige vrijheid. Te zelfden tijde kwam er op naam van den Prins en de Staten van *Holland* en *Zeeland* een verzoekschrift aan den Koning in het licht, dat hij hen van de geweldenarijen van ALBA wilde verlossen. „ Wij verzoeken," zeiden zij daar in, „ van uwe gehoorzaamheid niet ontslagen te „ te wezen, maar alleen, dat onze consciëntien „ voor God den *Heere* mogen bevrijd blijven; dat „ wij zijn heilig woord mogen hooren, en hetzelve „ navolgen, om den alleropperften Regter te jong- „ ften dage rekening van onze zielen te mogen ge- „ ven."

ALBA verlaat het land. Don LOUIS DE REQUESENS volgt hem op.

Maar ALBA verdrietig en vol spijt, dat hij niet slaagde in het onderbrengen dezer landen, maar ziende integendeel de verwarringen en de afkeer van zijn bewind toenemen, terwijl er voor zijnen Raad der Beroerten, omtrent dezen tijd, wel 15,000 zaken onafgedaan hingen, verzocht en verkreeg van den Koning zijn ontslag van de Landvoogdij, onder voorwendsel van zwakheid en ouderdom. Zijn opvolger *Don* LOUIS DE REQUESENS, Groot - Kommandeur van *Kastilië* en Stedehouder van *Milaan*, kwam den 17den November te *Brussel*, en den 29sten dier maand stelde ALBA het bewind in zijne handen. Hij bleef echter nog tot den 1sten December te *Brussel*; gaande den 18den op reize, en nemende zijnen weg op *Genua*, van waar hij te water in *Spanje* kwam. De Koning ontving hem gunstiger dan men verwacht, en in de *Nederlanden* zelfs reeds verspreid had. Het is waar, hij werd kort hier na, ter oorzake van een huwelijk, door *Don*

FRE-

FREDERIK op zijnen raad tegen den zin des Konings aang gaan, te *Uzeda* gevangen gezet, maar na den dood des Konings van *Portugal* in vrijheid gesteld, kreeg hij zelfs het bewind over het leger, geschikt, om *Portugal* te bemagtigen; en is in het jaar 1582 den 12den December in hoogen ouderdom te *Lisfabon* overleden. Zijne vrienden en vijanden zijn het eens, dat hij een doorslepen en geoefend krijgsman is geweest, doch dat zijne trotschheid en kleinachting voor anderen, en zijne matelooze strengheid, die tot wreedheid ontaarde, den Koning zelven, wiens gezag hij hier in top zocht te vijzelen, meer schade dan voordeel heeft gedaan. Men geeft hem na, dat hij zich, op zijne reize uit *Nederland*, bij Graaf LODEWYK van *Koningstein*, *Oranje's* Oom van Moeders zijde, beroemd zou hebben, gedurende zijn bewind over deze landen, hetwelk maar zes jaren geduurd had, 18,600 menschen, om het geloof en wederspannigheid, te hebben doen ombrengen, en nog durfde VARGAS wel zeggen: ,, dat ,, *Nederland* door malle barmhartigheid verloren ,, ging (*).

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Onder de genen, die dit jaar 1573, ter zake van den Godsdienst, op schavotten stierven, wordt gewag gemaakt van eenen Edelman van *Gend*, met name ANTONIS UITENHOVE, dien ALBA levende liet braden; doende hem, tot kortswijl der *Spanjaarden*, gesloten aan een' langen keten, in een' ring van vuur rondloopen, tot dat zulk een woeste en

Vervolging gedurende het jaar 1573.

(*) WAGENAAR VI *Deel*, *Bladz.* 455.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

en wreedaardige dood den trawanten zelven jammerde, en met hunne helbaarden, tegen 's Hertogs dank, verkort werd. Te *Oudenaarden* en te *Brussel* en elders werden ook anderen op den vuurstapel gebragt.

Gods-dienst-vrijheid in Holland enz.

Maar in al de steden en plaatsen, die thans tegen de *Spanjaarden* in oorlog waren, hield het Ketterdooden en de gewetensdwang tevens op. De Roomsche Geestelijken hadden wel in de eerste verwarringen der omwentelingen hier en ginds veel moeten lijden, gelijk wij daar van voorbeelden gezien hebben, waar van de Roomschgezinden veel ophefs gemaakt en Martelaarsboeken geschreven hebben; maar alles was geschied door ongebonden krijgsvolk, of door een' woesten LUMEI, tegen de wetten en het oogmerk der Regering. Ook waren verscheidene handdadigen aan zulken moedwil gestraft, zoodra de verwarde zaken slechts eenigzins de handhaving der wetten gedoogden. Het is ook waar, dat de beloften, bij het omslaan van sommige steden, ten aanzien van het gebruik der Kerken enz., gedaan, niet strikt gehouden zijn geworden, doch ook dit was veelal de schuld der tijden. Eerlang werd ook bij de Staten van *Holland*, op zekere dagvaart te *Leyden*, staatsgewijze besloten, dat men de oefening van den Roomschen Godsdienst zou schorsen en verbieden. Dan dit was niet naar den zin en het gevoelen des Prinsen van *Oranje*, hoewel hij het in vervolg van tijd verdedigde in zijne verantwoording in het jaar 1580, zeggende: „ dat zij, die „ in den beginne tot 's Lands behoudenisse hadden

„ goed

„ goed en uitgevonden, dat de eene en andere Re-
„ ligie zou aangehouden worden, daar na door de
„ ſtoute aanſlagen, ſlimme trekken, en verraderijen
„ van de vijanden, die onder de ingezetenen ver-
„ mengd waren, ondervonden hebben, dat hun
„ Staat in gevaar ſtond van een onvermijdelijk ver-
„ derf, ten ware dat zij de oefening van den Room-
„ ſchen Godsdienst deden ophouden; omdat dege-
„ nen, die daar belijdenis van deden, ten minſte
„ de Priesters, den Paus bij eede, (gelijk zij ook
„ overal deden,) hadden hulde gezworen, van wel-
„ ken eed zij meer werks maakten, dan van den
„ anderen, dien zij het land hadden gedaan." En
wat verder: „ Het is niet redelijk, dat zulke lie-
„ den een privilegie zouden genieten, door welks
„ middel zij het land in 's vijands handen zochten
„ te leveren. Zij zochten onder anderen lijf en
„ goed te verraden; geen één, of twee, of drie
„ privilegien; maar al de vrijheden, die van ouden
„ tijde buiten aller menſchen gedachtenisſe, en van
„ geſlachte tot geſlachte, bij de voorzaten en voor-
„ ouders waren bewaard en onderhouden."

De Pausgezinden, dus uit de Kerken verbannen, behielden niettemin hunne Godsdienſtige Vergaderingen in bijzondere huizen, daar men hen met hunnen eeredienst en plegtigheden nog langen tijd liet begaan. De lieden van deze gezindheid werden toen ook niet ligtelijk tot hooge ambten gevorderd of toegelaten; niet uit kracht van eenige wet, hoedanige er toen niet beſtond, maar uit voorzigtigheid en misvertrouwen. Doch ook meest al de oude

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Wethouders, schoon zij ook Roomsch waren, had men in staat gehouden: maar ettelijke verlieten het land; sommigen werden met den tijd, door het aanwassen der andere partij, in de gewonelijke verkiezingen, verbijgegaan, en eenigen aangehouden tot hunnen sterfdag toe. Men ontving nu den Godsdienst, die te *Geneve*, in den *Paltz*, en elders meer geleerd werd, in de openbare Kerken; doch zoo dat tevens alle wetten of dwang ter zake van den Godsdienst versoeid werd, als smakende naar Inquisitie. De andere gezindheden, de navolgers van de *Augsburgsche* Geloofsbelijdenis, of de Lutherschen, en al de Doopsgezinden, genoten ook vrijheid van Godsdienst in bijzondere vergaderplaatsen. Te *Woerden* was den *Lutherschen* de openbare Kerk ten gebruike vergund, omdat de Hertog van *Brunswyk*, die *Luthersch* was, deze stad in pandschap bezat (*).

Algemeen Pardon.

Van de Spaansche zijde, maakte de nieuwe Landvoogd insgelijks den schijn, als wilde hij eenen zachteren weg inslaan dan zijn voorzaat. Trouwens, alhoewel de vervolging bleef aanhouden, werd er den 6den Junij 1574 uit naam des Konings eene algemeene vergiffenis afgekondigd te *Brussel*, voor al de *Nederlanden*, onder voorwaarde, van binnen twee maanden te biechten en zich door een' Priester te doen ontslaan van de zonden; doch met uitsluiting van verscheidene personen, omtrent 54, alleen in *Holland*. Paus GREGORIUS XIII bevestigde de-

(*) BRANDT *Bladz.* 456-471.

deze vergiffenis met eene bulle ten behoeve van de boetvaardigen. Maar deze vergiffenis vond geen geloof en deed dus geene uitwerking. na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

De ſtad *Leyden*, die reeds ſedert November des vorigen jaars 1573 belegerd was geweest, werd door de Spanjaarden in het voorjaar 1574 verlaten, op de aannadering van Graaf LODEWYK van *Nasſau*, doch deze werd met zijn leger op de *Mokerheide* geſlagen, en verloor in den ſlag het leven, op den 14den April 1574. Hier op hervatten de Spanjaards onder BALDES de belegering van *Leyden* den 26ſten Mei. De ſtad verduurde het geweld der Spanjaarden moediglijk, niettegenſtaande zij door fellen hongersnood en pest tot het uiterſte gebragt was, tot den 3den October, wanneer zij onzet werd; in het volgende jaar 1575 werd de Hooge School te *Leyden* geſticht. Leyden belegerd en onzet

Gedurende deze belegering van *Leyden*, werd van den 16den tot den 28ſten Julij de eerſte Provinciale Sijnode of Kerkvergadering der Predikanten van *Holland* te *Dordrecht* gehouden, met voorweten en believen van den Prins van *Oranje* en 'sLands Staten. Hier werd eene ſoort van Kerkenorde, beſtaande uit 91 punten, opgeſteld en geregeld, en onder anderen beſloten: „ Dat de Heidelbergſche „ Katechismus in alle Kerken zou worden geleerd. „ Dat men de Predikanten de Nederduitſche Ge„ loofsbelijdenis zou doen onderſchrijven, en in de „ gehoorzaamheid der Klasſen verbinden. Dat de „ Schoolmeesters de gemelde Belijdenis insgelijks „ zouden onderſchrijven, zich aan de Kerketucht Eerſte Sijnode te Dordrecht.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

„ onderwerpen, en der jonkheid den Katechismus
„ leeren. De Ouderlingen en Diakenen zouden be-
„ nevens de Belijdenis ook de Artikelen der Kerke-
„ lijke tucht onderteekenen. Tot uitroeijing der
„ valſche leeringen zouden de Kerkedienaren het
„ volk van den Predikſtoel vermanen, de Bijbelſche
„ Schriften naarſtiglijk te lezen, de ongezonde Ket-
„ terſche Boeken te mijden, doch de namen dier
„ Boeken zouden zij in hunne afmaning ſpaarlijk
„ noemen. De Boekverkoopers van hunne gezind-
„ heid zouden zij vermanen, zulke Boeken te druk-
„ ken noch te verkoopen: ook in de huisbezoeking
„ zouden de Predikanten toezien, of er bij de Le-
„ dematen in hunne huizen ook ſchadelijke Boeken
„ waren, om hen te vermanen, die weg te doen.
„ De Monniken of Papen, zich tot den Kerken-
„ dienst begeerende te begeven, zouden niet alleen
„ de leere des Pausdoms, maar ook hunne beroe-
„ pinge verzaken; en die eerst in den dienst opge-
„ nomen werden, zou men ook vragen, of zij de
„ Heilige Bijbelſche Schriften niet hielden het woord
„ Gods en de eenige volmaakte leere der Godzalig-
„ heid te wezen, die ſommierlijk in den Katechis-
„ mus was begrepen, en in deze gemeente opreg-
„ telijk werd geleerd. De Pſalmen, door PETRUS
„ DATHENUS in dicht overgezet, met de andere
„ Gezangen, daar bij geſteld, zou men alleen in
„ de Kerken gebruiken, tot dat in de algemeene
„ Sijnode anders zou beſloten worden. Aangaande
„ de Feestdagen is beſloten, die af te zetten, en
„ alleen met den Zondag te vrede te zijn. Doch

„ des

„ des Zondags voor Christ- (Kers-) dag, zou na C. G.
„ men de gewonelijke ſtoffe van CHRISTUS geboor- Jaar 1517.
„ te in de Kerk mogen behandelen, en het volk tot 1552.
„ van de afſchaffing van dezen Feestdag vermanen.
„ Op Paasch- en Pinkſterdag zou het in der Leer-
„ aren vrijheid ſtaan, van de Verrijzenis en de Zen-
„ ding des Heiligen Geestes te prediken. In het
„ Doopen werd raadzaamst geoordeeld, ééne be-
„ ſprenging te gebruiken. Aangaande de Doopsge-
„ zinden, zou men de Overheden vermanen en bid-
„ den, dat zij niemand ontvangen noch lijden zou-
„ den, dan die wettelijk zou zweeren, haar ge-
„ hoorzaam te zijn. Dat men degenen, die hier
„ alreeds woonden, zou vermanen tot het gehoor
„ van Gods woord te komen, hunne kinderen te
„ laten doopen, en zulks weigerende, in de tegen-
„ woordigheid der Predikanten ontbieden, en be-
„ velen, hun gevoelen te verklaren en te verant-
„ woorden. Ook zouden de Predikanten in hunne
„ heimelijke verzamelingen zoeken te komen, en te
„ bewijzen, dat hun handel onregt ware. Tegen
„ degenen, die tot de *Mennonieten* waren geval-
„ len, zou men voortvaren tot afſnijdinge. En wat
„ aanging de Papen, die heimelijk doopten en
„ trouwden, dat men zijn best zou doen bij de
„ Overheden der plaatſen, om die te weren, en
„ zoo die daar niet toe deden, bij de hooge Over-
„ heid." Onder meer bijzonderheden, welke door
de Predikanten op deze Sijnode beſloten werden,
was ook het weren der orgelen en van het orgel-
ſpel uit de Kerken. In het antwoord, hetwelk de-
zel-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Inkomen der Predikanten door de Staten vastgesteld.

zelve gegeven heeft op eenige gewetensgevallen, verklaart zij het Huwelijk voor Burgerlijk, en houdt eenen Lombaardhouder onbevoegd, om ten Avondmaal te gaan. Deze Kerkenorde is echter door de Staten niet met derzelver gezag bekrachtigd; maar deze besloten omtrent dezen tijd, de Predikanten jaarlijks voor anderen uit de gereedste middelen van den lande te voldoen, zullende de Magistraten deswege, ten beste mogelijk, overeenkomen; doch hun in de steden niet boven 300, en op de dorpen niet boven 200 Guldens mogen toeleggen.

Predikanten te Leerdam gehangen

Gedurende de belegering van *Leyden* veroverden de *Spaanschen Workum*, *Asperen* en *Leerdam*; in deze plaats werd de Predikant JOOST DE JONGE en de Schoolmeester ROGIER JOOSTEN, benevens eenen Leeraar van buiten, QUIRYN DE PALME, met de koorde gedood; welke wreedheid alleen diende, om ook ter andere zijde de bitterheid grooter te maken. Te *Antwerpen* en elders werd in dit jaar een aantal Hervormden ter dood gebragt.

Opdragt der hooge Overheid aan den Prins.

In het volgende jaar 1575 werd de hooge Overheid en het Bewind van Zaken, gedurende den oorlog, door de Staten van *Holland* aan Prins WILLEM VAN ORANJE opgedragen, met bijzonderen last op het stuk van den Godsdienst: „ Dat hij de „ oefening van den Gereformeerden Euangelischen „ Godsdienst zou handhaven, doende den Roomschen ophouden, en stellende, tot vordering van „ voorzeiden Gereformeerden Godsdienst, drie of „ vier bekwame personen, als algemeene Commis- „ sarissen in het stuk van den Godsdienst, om te

„ let-

„ letten op de bekwaamheid van de Predikanten en „ te voorzien op hun onderhoud, zonder toe te „ laten, dat men op iemands geloof of conſcientie „ zoude onderzoeken, of dat iemand, ter zake van „ dien, eenige moeijenis, ongelijk of letſel aange„ daan werd. Doende voorts bij rade van dezelve „ Gecommitteerden aangaande de oefening van den„ zelven Godsdienst ſtellen zoodanige goede orde, „ als naar gelegenheid van zaken, tot de meeste „ gerustheid, en zonder vermindering van Gods „ eere, bevonden zou worden te behooren, ook, „ ware het nood, met advijs der Staten."

Moord te Oudewater.

In dezen ſtand van zaken, wonnen de Spanjaarden *Buren*, *Oudewater*, *Schoonhoven* en *Krimpen*. Te *Oudewater*, hetwelk ſtormenderhand overweldigd werd, werd gruwelijk gemoord en geblaakt. Onder anderen lieten hier het leven de moeder, de zuster, twee broeders en andere bloedverwanten van JAKOB HERMANSZOON, naderhand bekend door den naam van ARMINIUS, die toen ter tijd te *Marburg*, bij RUDOLPHUS SNELLIUS, zijnen landsman van *Oudewater*, ter Schole was. De *Nederduitſche* Predikant JAN JANSZOON, of JOANNES GELASIUS, werd, nadat hij zijn' zoon voor zijne oogen had zien dooden, en zijne huisvrouw eenige wonden toebrengen, onbekend in het leger gebragt, en voor 500 Guldens gerantzoeneerd; maar door eene Bagijn ontdekt zijnde, hong men hem aan de galge. Als iets opmerkelijks werd ter dagvaart van *Holland* verhaald, en in het Register der Staatsbeſluiten aangeteekend, dat zijn ligchaam, na zestien maanden ge-

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

gehangen te hebben, nog zoo vol en blank gevonden werd, en het aangezigt zoo weinig ingevallen, als of hij flechts vier dagen dood geweest was (*). De Fransche Predikant CHRISTIAAN DE LA CUEILLERIE gaf zich, onder den naam van ANTONIE, voor een foldaat uit, waar door hij voor 100 Kronen losraakte. Te *Schoonhoven* ontkwam de Pastoor PIETER JANSZOON UITENBOGAARD de handen der *Spanjaarden* wonderlijker wijze, en werd federt te *Delft* beroepen, daar hij de Kerk eenige jaren, tot zijnen dood toe, bediend heeft.

Schrikkelijke handel van SONOI omtrent eenige Roomfche huislieden in Noordholland.

Was de bitterheid van deze zijde zoo groot tegen de Onroomfchen, in *Noordholland* werd, aan de andere zijde, een fchouwfpel van niet minder wreedheid en onregtvaardigheid, tot fchande van de menfchelijkheid, aangerigt tegen eenige gegoede Roomfche huisluiden in *Noordholland*. Op eene befchuldiging, door eenige landloopers, die men gevat had, ingebragt van eene voorgenomene brandftichting, fchoon zij naderhand die befchuldiging herriepen, en daar op ftierven, werden eenige huislieden gevangen genomen. De voornaamfte waren JAKOB of KOPPE KORNELISZOON en zijn zoon NANNING van *Wognum*, en PIETER NANNINGSZOON van *Benningbroek*, alle drie Roomschgezind. Deze gevangenen werden met de uitgezochtfte wreedheden gepijnigd, zoodat KOPPE KORNELISZOON onder het pijnigen voor de voeten zijner Regteren den geest gaf. NANNING KOPPESZOON, door de pijn overmand, en door be-

(*) WAGENAAR VII *Deel*, *Bladz.* 61.

belofte van het leven te zullen behouden, bewogen, beleed eindelijk, al wat men hebben wilde, en werd toen, door de Regtbank, welke SONOI had aangesteld, en die bij de ingezetenen spoedig den naam van een' tweeden *Bloedraad* gekregen had, veroordeeld, om het hart uit het lijf gerukt en gevierendeeld te werden. In zijn uiterste, schoon men hem dronken gemaakt had, en de Predikant JURIAAN EPESZOON hem geduriglijk in de rede viel, deed hij echter de ernstigste betuigingen van onschuld. Aanmerkelijk is het, dat hij den Predikant, binnen drie dagen, vóor het Goddelijk gerigt daagde, en dat deze, hier op mistroostig naar huis gegaan, terstond ziek te bed viel, en binnen den gezetten tijd een lijk was. Daar men van tijd tot tijd meer lieden in hechtenis nam, vervoegden zich de Wethouders van *Hoorn* wegens deze zaak aan den Prins van *Oranje*, waar door deze snoode handel, hoewel niet dan met moeite, gestuit, en de overige gevangenen op vrije voeten gesteld werden.

Wanhopige voorslag van den Prins van Oranje.

Waarlijk, men had, in plaats van door zoodanige bitterheid de gemoederen geheel te vervreemden, veel meer de genegenheid van alle ingezetenen ten hoogste noodig, om bestand te zijn tegen de *Spaansche* magt, die voornamelijk, door het bemagtigen van *Zierikzee*, waar door *Holland* van *Zeeland* werd afgescheiden, hoe langer hoe gevreesder werd. De benaauwdheid, waar in men zich bevond, deed het oog wenden naar buitenlandsche hulp, waar toe echter eerst *Engeland*, en toen *Frankryk* vergeefs werden aangezocht; en het was te dezen tijde of wat

la-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

later in het jaar 1576, dat de Prins den wanhopigen voorſlag zou gedaan hebben, om mannen, vrouwen en kinderen, met de beste tilbare have in ſchepen te laden, alle dijken en dammen door, en de molens aan brand te ſteken, en het ganſche land te verwoesten en voor den vijand onbruikbaar te maken, ten einde, gelijk daar van de voorbeelden van oude volken waren, gezamenlijk ergens eenen anderen hoek der wereld in te nemen, alwaar men buiten ſlavernij van ligchaam en gemoed zou mogen leven (*).

Dood van den Landvoogd REQUESENS en gevolgen daar van.

Doch, toen de nood op het hoogst gerezen was, kwam er verademing. Den 5den Maart 1576 overleed de Landvoogd *Don* LOUIS DE REQUESENS, na eene korte ziekte van ſlechts vijf dagen, wordende de regering aan den Raad van State aanbevolen, waar op eene algemeene muiterij der *Spaanſche* ſoldaten volgde; hetwelk ſpoedig ten gevolge had, dat de overige *Nederlanden* met die van *Holland* en *Zeeland* in onderhandeling kwamen. Ook kwamen, op ſterk aandrijven van *Oranje*, *Holland* en *Zeeland*, den 25ſten April, tot een nader en naauwer verbond, bij hetwelk, ten aanzien van het ſtuk van den Godsdienst, den Prins „ niet alleen magt werd „ gegeven, de Roomſche Religie te doen ophou„ den, maar ook de exercitie van alle andere Reli„ gien het Euangelie tegen zijnde; zonder Inqui„ ſitie op iemands geloof of conſcientie te gedo„ gen;

(*) BRANDT *Bladz.* 498. WAGENAAR VII *Deel*, *Bladz.* 88. volgg.

„ gen; doende verders, aangaande het ſtuk van „ Religie, al zulke goede orde ſtellen, als bevon„ den zou worden te behooren, ook des noods „ zijnde met advijs van de Staten."

na. C. G. Jaar 1517. tot 1552.

In dit jaar 1576 werden ook op naam des Prinſen van *Oranje* en der Heeren Staten van *Holland* en *Zeeland* en hunne bondverwanten eenige Kerkelijke Wetten ontworpen, welke echter geenen voortgang gehad hebben, door de gevolgde handelingen met de andere Nederlandſche Landſchappen en het vertrek des Prinſen van *Oranje* naar *Braband.* Het ontwerp dezer wetten is echter merkwaardig genoeg, dat het hier in deze Geſchiedenis eene plaats vinde, alzoo er de meening en inzigten derzelve op het beleid van Kerkelijke zaken uit blijkbaar is. Het ontwerp liep op dezen zin:

Kerkelijke wet ingeſteld op naam van den Prins en der Staten.

„ Wij WILLEM Prinſe van *Oranje*, . . . door „ autoriteit van den onverwinnelijkſten Koning PHI„ LIPS van *Hispanje*, . . . Gouverneur van *Hol„ land*, *Zeeland*, *Friesland*, en van de Provincie „ van *Utrecht*, en wij Staten van *Holland* en *Zee„ land*, met onze geasſocieerden: Niets meer, „ (als billijk is,) ter harte genomen hebbende, „ dan dat in onze ſteden, en andere plaatſen van „ onze jurisdictie, de Leere des Heiligen Euange„ liums op het allerzuiverst voorgedragen worde, „ en dat ook zelfs de Kerken op het allerbest ge„ gouverneerd worden, hebben goedgevonden deze „ wetten met rijpen rade te ſtellen, dewelke wij „ ook onverbrekelijk willen onderhouden hebben, „ en heeft ons oorbaarlijk gedacht, dat wij dezelve

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

„ meest zouden maken op de bedieningen van de „ Kerkelijke regering, dewelke voornamelijk vier in „ de Heilige Schriftuur bevonden worden; namelijk „ van *Pastoren*, die ook Bisfchoppen, Ouderlin„ gen, en Dienaars in de Heilige Schrift genoemd „ worden, wier ambt in het leeren van Gods „ woord, en de Sacramenten te bedienen, voorna„ melijk beftaat: van *Doctoren*, in plaats van wel„ ken zijn nu ter tijd de Profesforen van de Theo„ logie: van *Ouderlingen*, wier principaalfte ambt „ eertijds is geweest op de zeden te waken, en de „ overtreders met minnelijke vermaningen weder op „ den regten weg te brengen, en van *Diake*„ *nen*, die de zorg hebben van de armen en kran„ ken."

„ 1. De Magiftraat van iedere hoofdftad zal, op „ het aangeven en met raad van hunne Predikanten „ voor hunne ftad, en al de plaatfen van hunne „ jurisdictie, Predikanten verkiezen."

„ 2. In de fteden, bij ons bezeten, en aan onze „ zijde komende, zullen van elders Predikanten ge„ zonden worden, totdat de Magiftraten derzelve, „ den behoorlijken eed gedaan hebbende, de be„ fcherming van onze Gereformeerde Religie hebben „ aangenomen."

„ 3. De Overheden van de kleine fteden, die on„ ze zijde volgen, zullen regt hebben, om de Pre„ dikanten te verkiezen, totdat derzelver hoofdfteden „ bij ons zullen wezen gevoegd."

„ 4. Niemand, zonder verkoren, beroepen, of „ gezonden te zijn, zal zich zelven in het heilig

„ en

„ en waardig Predikambt indringen, ten zij hij met „ fchande verftoten, of ook, indien de zaak zulks „ eischt, fmadelijk geftraft wil wezen."

„ 5. Ieder verkoren ftads Predikant zal voor de „ Ouderlingen worden geëxamineerd, of hij met „ geleerdheid, betamelijke uitfprake, en een opregt „ goed leven, tot dat ambt bekwaam is."

„ 6. Dewelke bekwaam bevonden zijnde, zullen „ hem den Magiftraat prefenteren, opdat die op de „ voorfchrevene verklaring confentere, dat hij op „ den Stoel voor den volke gebragt worde."

„ 7. Doch alvoren hij op den Stoel gebragt zal „ worden, zal zijn naam drie zondagen van den „ Predikftoel afgekondigd worden, opdat, ingevalle „ iemand iet van hem wiste, waarom hij niet toe„ gelaten zou behooren te worden, hij hetzelve on„ dertusfchen voortbrenge."

„ 8. Indien zich niemand opponeert, of die zich „ opponeert, niet en bewijze, zal hij voor den Ma„ giftraat deze belofte met de formeele woorden bij „ eede bevestigen."

„ Ik zwere bij den almagtigen God, en onzen „ Heere JEZUS CHRISTUS, dat ik een getrouw on„ derzaat zal wezen den Koning van *Spanje*, . . . „ zijnen Stadhouder in deze Provincien den Prinfe „ van *Oranje*, . . . en oók dezen Magiftraat, in „ al hetgene tegen den wille Gods en mijn ambt „ niet zal ftrijden; en dat ik naar mijn vermogen „ zal arbeiden, dat ook het volk in de meeste ftil„ ligheid, en onderdanigheid, dezelve insgelijks ge„ hoorzame: Daarenboven zweer ik, dat ik het

 „ woord

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

„ woord Gods op het allerzuiverst zal handelen; „ en dat ik hetzelve met zulke naarstigheid zal „ verkondigen, dat het in deze mijne toevertrouw- „ de Gemeente de meeste vruchten voortbrenge, „ en dat ik hetzelve naar mijne affectie niet voegen, „ noch naar iemands behagen draaijen zal; maar „ dat ik hetzelve in de beste trouw zal uitleggen, „ alleen ter eere Gods, en profijt van deze Ge- „ meente: lestelijk, dat ik opregtelijk alles zal doen, „ wat een vroom en getrouw Herder toestaat, en „ behoort te doen, en dat ik dezen dienst om „ geenerlei voordeel of achterdeel zal verlaten."

„ 9. In het bevestigen zal iemand van de Pre- „ dikanten eene oratie van het Predikambt doen, „ daar na zullen ook gebeden worden gestort, op- „ dat God den nieuwen Predikant kracht verleene, „ om den aangenomen' dienst wel uit te voeren, „ hetwelk wij hebben geacht genoegzaam te we- „ zen, omdat de oude ceremonien tot zoo affchu- „ welijke superstitien verloopen zijn."

„ 10. De Predikanten van elke hoofdstad, en van „ de plaatsen, die daar onder staan, zullen om „ de andere week bijeenkomen in de hoofdstad, „ daar zij onder behooren, om te confereren van „ de leeringe, opdat zij die zuiver en eendragtelijk „ behouden."

„ 11. In gevalle eenigen niet compareren, ten „ zij daar wettige oorzake ware, zal hun hetzelve „ schande zijn, en indien zij hardnekkiglijk af te „ blijven voortvaren, zullen ook betamelijk bedwon- „ gen worden."

„ 12.

„ 12. En, opdat kennelijk zij, hoe vlijtig een „ iegelijk in de Studien is, zullen de Predikanten „ in dezelve bijeenkomften bij gebeurten eenigen „ tekst der Heilige Schrift uitleggen, waar op den „ anderen vrij zal ftaan te argueren, ingevalle iet „ kwalijk gezegd of gedaan ware.” na C G. Jaar 1517. tot 1552.

„ 13. Indien eenige controverfie van de leeringe „ ontftaat, zullen de Predikanten dezelve onder zich „ bijleggen, en bij zoo ver de zaak zulks vereischt, „ zullen de Ouderlingen daar toe roepen; indien „ ook als dan niet kan overeengekomen worden, „ zal de zaak der Overheid aangebragt worden, „ die bezorgen zal, dat dezelve bekwamelijk veref- „ fend worde.”

„ 14. Een Predikant, fchuldig in eene eerlooze „ misdaad, zal, van zijn officie ontbloot zijnde, „ naar de befchrevene wetten worden geftraft.”

„ 15. De aanklager, indien hij niet bewijst, zal „ lijden de ftraffe tot de calumnie ftaande.”

„ 16. Van die misdaden der Predikanten, waar „ over bij de wet geene ftraffe gefteld is, en nog- „ tans ergernisfe geven, als namelijk, ongewone, „ onbekwame uitlegging der Heilige Schrift, curi- „ eufe opzoekingen van ijdele kwestien, invoering „ van eenige nieuwigheid in de Gemeente, nalatig- „ heid in de ftudien, flappe beftraffing der gebre- „ ken, boefachtige kluchten, leugenen, achterklap- „ pinge, dartelheid der tonge, ligtvaardigheid, ar- „ gelist, gierigheid, onmatige gramfchap in dispu- „ tatien en beftraffingen, te groote bitterheid; on- „ gebondenheid in kleedinge, giften of manieren en

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

„ andere dingen des gemeenen levens, en dergelijke „ meer, zullen de Ouderlingen, de zaak bevonden „ hebbende, aan de Overheid te kennen geven, en „ met éénen hun gevoelen daar op zeggen, doch „ dat in allen gevalle het opperste oordeel van de „ straffe altijd aan de Magistraat verblijve."

„ 17. In geringer gebreken, dewelke niet dan „ eene simpele vermaninge verdienen, zal onderhouden „ worden de maniere, bij den Heere voorgeschreven, „ zoodat men ten uiterste de zaken aan „ de voornaamsten van de Kerk zal brengen."

„ 18. En opdat al de Predikanten, zoo van iedere „ hoofdstad, als de onderhoorende plaatsen, „ zoo veel mogelijk is, de gebreken van hunne „ vergaderingen mogen keeren, zullen alle drie „ maanden onder zich onderzoek doen, en zoo zij „ ergens iets kwaads vernemen, zullen daar tegen „ tijdelijk behoorlijke middelen aanwenden."

„ 19. Twee van de Ouderlingen elker hoofdstad, „ en twee of één van de Predikanten, zullen alle „ jaren het land, onder dezelve hoofdstad behoorende, „ te zamen omgaan, onderzoekende, hoe „ op iedere plaats de Predikanten zich dragen, en „ indien zij in iemand iet onbehoorlijks bevinden, „ hetzelve den Magistraat der hoofdstad aangeven, „ opdat dezelve naar gelegenheid der zaken tijdelijk „ daar in voorzie."

„ 20. Dezelve, en voornamelijk één van de Dienaars, „ zullen met eene Predikatie het volk vermanen, „ dat zij naarstig ter Predikatien komen, en „ hun leven naar uitwijzen der geboden van Gods „ woord aanstellen."

„ 21.

„ 21. De Magiſtraat van iedere plaats zal, bij na C. G. Jaar 1517. tot 1552.
„ raad der Predikanten, ordonneren, wanneer en „ hoe dikwijls de Predikatien dienen gedaan, zulks „ dat in allen gevalle, in volkrijke plaatſen, ten „ minſte driemaal ter weke, gepredikt worde, en „ zal overal des Zondags na den noen de Heidel- „ bergſche Katechismus uitgelegd worden."

„ 22. De Doop zal bij de Predikanten alleen wor- „ den geadminiſtreerd, en dat volgens het formu- „ lier achter den Katechismus geſteld, en na de „ Predikatie, zoo menigmaal als er kinderen gepre- „ ſenteerd worden, zal de Doop niemand gewei- „ gerd worden."

„ 23. Indien de vaders zelve de kinderen ten „ Doop preſenteren, dat is godvruchtig en loffelijk, „ doch of hetzelve niet geſchiedde, zal de Doop „ evenwel voortgaan."

„ 24. Het zal niet noodzakelijk wezen, getuigen „ over den Doop te hebben, en zal een iegelijk tot „ getuigen worden geadmitteerd."

„ 25. De namen van de gedoopten, en derzelver „ ouders, zullen in een publiek boek worden ge- „ ſteld."

„ 26. Indien eenigen, zwak van geloof, ver- „ zochten, hunne kinderen, ziek wordende, t'huis „ gedoopt te hebben, men zal derzelver begeerte „ naarkomen, zoo nogtans, dat, indien het moge- „ lijk is, ettelijke godzaligen over den Doop mogen „ wezen."

„ 27. Het Nachtmaal des Heeren zal viermaal „ 's jaars worden gehouden, op Paasch- en Pink-

na C. G Jaar 1517. tot 1552.

„ ſterdag, den eerſten Zondag in September, en den „ eerſten Zondag na de geboorte van CHRISTUS."

28. De Predikanten zullen des Zondags voor het „ houden des Nachtmaals, den dag verkondigen, „ opdat die kinderen, die eerst tot het Nachtmaal „ gebragt zullen worden, ondertusſchen bij hen „ komen, om te verklaren uit den Katechismus, „ de Belijdenisſe des Geloofs, en zullen met éénen „ in het gemeen vermanen, dat die voor hen ver„ ſchijnen, die misſchien beter begeeren onderrigt „ te wezen, doch zullen ernſtelijk indrukken, dat „ zich een iegelijk beproeve en toezie, dat hij niet „ onwaardig aan de tafel des Heeren kome, en „ zich het oordeel ete en drinke, niet onderſchei„ dende het ligchaam des Heeren."

„ 29. Daar veel perſonen in de gemeente zijn, „ zullen de Predikanten zich gewennen, het Nacht„ maal ordenlijk al pasſerende uit te reiken."

„ 30. De Predikanten zullen de namen van aller„ lei ondertrouwde perſonen, van wier regt tot het „ huwelijk blijk is, drie Zondagen van den Stoel „ afkondigen, en, indien ondertusſchen geene ver„ hindering en worde voortgebragt, in de verga„ dering van de gemeente het huwelijk bevestigen, „ het zij op Zondag of eenigen anderen dag, dat „ er Predikatie gedaan wordt, uitgezonderd als het „ Nachtmaal des Heeren, of eenige ingeſtelde Bid„ of Vastendag wordt gehouden."

„ 31. De Magiſtraat van elke plaats zal van al„ lerlei verſchillen van huwelijkszaken oordeelen, vol„ gens de wetten, daar op onlangs bij ons gemaakt."

„ 32.

„ 32. De Predikanten zullen aan geene zieken „ hunne perſonen, noch hulp weigeren, om te vertroosten en te onderrigten." na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

„ 33. De zieken zullen bezorgen, dat de Predi„kanten tijdelijk, en als zij van publieke diensten „ vrij zijn, geroepen worden."

„ 34. De Magiſtraten van elke plaats zullen be„hoorlijke orde op de plaatſe van de begrafenisſe „ ſtellen, en daar in ernſtelijk letten op de gezond„heid en eerbaarheid, en dat alle gelegenheid van „ bijgeloovigheden weggenomen worden."

„ 35. De Predikanten zullen degenen, die in ge„vangenisſe gehouden worden, niet vergeten; maar „ bij dezelve, doch niet dan met toelating van de „ Magiſtraten, gaan."

„ 36. Dewijl hedendaags de Profesſoren van de „ Theologie in der Doctoren plaatſen zijn, zoo „ hebben wij dezelve, gelijk als de Profesſoren van „ de andere Kunſten en Wetenſchappen, in onze „ nieuwe Univerſiteit van *Leyden* geſteld, en zul„len zorg dragen, dat dezelve, volgens de wet„ten, hunlieden voorgeſchreven, met de Heilige „ Schrift zuiverlijk uit te leggen, geleerde en waar„dige Herders formeren."

„ 37. Maar de Magiſtraat van elke plaats zal „ zorg dragen, dat zij voor hunne jeugd godvree„zende Schoolmeesters beſtellen, dewelke haar zoo „ de ware Religie als geleerdheid inplanten, en de „ Pſalmen op de aangenomene wijzen leeren zin„gen."

„ 38. Den genen, die de ware Religie niet toe„ ge-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

„ gedaan zijn, zal nimmer meer toegelaten worden
„ te leeren."

„ 39. De Magistraat van iedere plaats zal naar „ derzelver menigte velen of weinigen uit den hun- „ nen verkiezen, mannen, die opregt en in het „ stuk van de Religie niet onervaren zijn, dewelke „ den Herders in Kerkelijke zaken behulpzaam, en „ hunne bijeenkomsten bij zullen zijn; opdat, of er „ iet ware, hetwelk de Overheden dienden te we- „ ten, zijlieden het haar aangeven, en hetgeen van „ hun officie in deze wetten op deze plaats be- „ grepen is, doen."

„ 40. Aangezien in deze Provincie allerlei armen „ zonderling zeer wel zijn voorzien, zoodat wij in „ de inkomsten en dispensiers niet ligtelijk iets te „ veranderen hebben geoordeeld, zullen ten minste „ de Overheden bezorgen, dat er bekwame en god- „ vruchtige dispensiers gesteld worden, welke den „ armen naar derzelver nooddruft weten te hulpe „ te komen, hetwelk, indien het geschiedt, zal de „ bedelarij kunnen weggenomen worden, en de ar- „ men in officie gehouden: hetzelve zal gevoegelijk „ kunnen geschieden, indien deze ellendigheden „ weggenomen zijnde, de vrede ons stilheid bij- „ brenge, hetwelk God, de fontein en oorsprong „ alles goeds, eerstdaags wille verleenen. Amen."(*)

Gendsche Bevrediging.

De moord en plundering, welke onder andere plaatsen *Antwerpen* op den 4den November 1576 van de muitende *Spanjaarden* moest bezuren, welke

(*) BRANDT *Bladz.* 502-524.

ke onder den naam van *Spaansche Furie* berucht is geworden, verhaastte de vereeniging der overige *Nederlandsche* Provincien met die van *Holland* en *Zeeland*, door de *Pacificatie* of Bevrediging, welke den 8sten November te *Gend* geteekend werd, ten doel hebbende, het verdrijven der *Spaansche* soldaten uit alle de gewesten, en alle verwarringen, door het bijeenroepen der Algemeene Staten, te doen ophouden. Ten aanzien van den Godsdienst werd bij het 5de Artikel dezer Bevrediging vastgesteld, „dat „ men de Plakaten, eertijds uitgegeven op het stuk „ der Ketterij, mitsgaders de keuren over halszaken „ bij den Hertog van ALBA gemaakt, zou staken, „ tot dat bij de Algemeene Staten daar in anders „ voorzien werd; ondertusschen zou niemand zich „ vervorderen buiten *Holland* en *Zeeland* en de „ plaatsen met hen vervoegd, iets te ondernemen „ tot nadeel van het Roomsche Geloof." Dewijl men echter in *Holland* en *Zeeland* beducht was, dat vele uitgewekene Roomschgezinden, ingevolge deze Bevrediging, wederom in het land zouden komen, vonden de Staten van *Holland* geraden, eenen scherpen eed op te stellen, welken alle uitgewekenen doen moesten, eer het hun zou vrijstaan, zich hier wederom neder te zetten. Zij moesten bij denzelven beloven: „niets tegen den Hervormden Godsdienst „ of deszelfs oefening te zullen raden of in het „ werk stellen, en geene pogingen te zullen aanwenden, om eenigen anderen Godsdienst hier te „ doen oefenen, immers niet voordat zulks, na het „ verjagen der Spanjaarden, door eene wettige ver-

„ ga-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

„ gadering der Algemeene Staten, beraamd zou „ zijn." De Prins zag nogtans ongaarne, dat men de lieden boven de punten der *Gendſche* Bevrediging bezwaarde. Ook meent men (*), dat de eed naderhand in zoo verre verzacht is, dat men alleenlijk de handhaving der *Gendſche* Bevrediging behoefde te beloven, zonder omtrent den Godsdienst tot eenige bijzondere verklaring gehouden te zijn.

Amſterdam blijft bij den R. Godsdienst.

Hoe zeer de *Gendſche* Bevrediging van vele Roomschgezinden zelve, door de Profesſoren in de Godgeleerdheid en Regten te *Leuven*, en door meest alle de Prelaten, Abten, Dekens en Pastoren van *Nederland*, ten minſte naar den toenmaligen ſtaat van zaken, voor heilzaam en nuttig, zelfs voor den Roomſchen Godsdienst gekeurd werd, echter vond dezelve weinig ſmaaks, niet alleen bij *Don* JAN VAN OOSTENRYK, 's Konings Bastaardbroeder, die in dit jaar 1576 als Landvoogd van wege den Koning herwaards gekomen was, maar ook bij anderen, inzonderheid bij de tegenwoordige regering van *Amſterdam*, die het aanſchrijven der Staten van *Holland*, om zich onder het Stadhouderſchap van den Prins met de overige ſteden van *Holland* te vereenigen, niet alleen onbeantwoord lieten, maar rond uit zeiden: „ dat zij niet alleen geene openbare oefening van den „ Gereformeerden Godsdienst, maar ook geene be- „ grafenisſe van Gereformeerden, noch in de ſtad, „ noch binnen de vrijheid van dien, konden ge- „ dogen."

On-

(*) WAGENAAR VII *Deel*, *Bladz.* 118.

Dood van Keizer MAXIMILIAAN II.

Onder andere vermaarde mannen, die in dit jaar 1576 overleden, ſtierf den 12den October Keizer MAXIMILIAAN II, wiens dood hier te melden ſtaat, omdat dezelve ook invloed had op de *Nederlandſche* zaken; trouwens, volgens het verhaal van HOOFT (*), als zeker Burgemeester van *Alkmaar* in het bijzijn des Prinſen van *Oranje* uitviel: *zoo is er een weifelaar dood*, werd hem van den Prins daar op geantwoord: *Ik heb er een' vader aan verloren.* Zijne beſcheidenheid in het ſtuk van den Godsdienst wordt van allen hooglijk geroemd; hij verfoeide allen gewetensdwang, zeggende op zekeren tijd tegen den Bisſchop van *Olmutz*: *Daar is geen grooter zonde, dan te willen heerſchappij voeren over de conſcientien.* Zijne zinſpreuk was het woord van ABRAHAM: *God zal het voorzien!* Zijn goede en godvruchtige inborst en vroom gemoed vertoont zich zoo geheel bijzonder in éénen zijner Brieven, twee jaren voor zijn' dood aan LAZARUS SCHWEND geſchreven, dat wij denzelven gedeeltelijk hier willen overſchrijven, te meer, omdat daar in ook van de *Nederlandſche* zaken geſproken wordt (†). Hij ſchrijft dan, als volgt:

„ Beminde SCHWEND!

„ Ik heb uwen Brief wel ontvangen, en gelezen. Uw Christelijk en trouw beklag, waar door gij betuigt, dat u mijne ziekte ter harte gaat, is mij uiter-

(*) XI *Boek. Bladz.* 451.

(†) Men leest den geheelen Brief bij BRANDT *Bladz.* 535.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

termate aangenaam. De eeuwige God, die alles in zijne hand heeft, handele met mij naar zijnen vaderlijken wille. Want voor alles zeg ik hem dank, als die alleen allerbest weet, wat mij nut en zalig, ook wat mij ſchadelijk zij. Ik ſtel mij in zijnen Goddelijken wil geduldig en ten volle te vrede. Want zoo loopen de zaken van deze wereld, dat men daar in weinig vermaaks en rust kan vinden. Maar alles is overal vervuld met zwarigheden, trouweloosheid en ſlinkſche ſtreken. De Heere ontferme zich onzer, en verwaardige zich, dit kwaad van zijne Christenheid af te wenden. Het en zou voorwaar geen wonder zijn, dat iemand in dezen ſtand van zaken als voor het hoofd geſlagen en buiten zinnen wierd. Daar veel van ware te ſchrijven. Ik begin door Gods genade allengskens te bekomen, en met ſteun van een' ſtok te gaan. God zij in alle zijne werken geprezen. — — — Wat de *Nederlandſche* zaken betreft, omtrent dezelve kan ik al zoo weinig goedvinden, dat men de maat te buiten gaat. Ten tegendeele ben ik wel indachtig, hoe dikwijls en tot wat einde, ik den Koning van *Spanje* heb geſchreven en ten beste geraden. Maar wat zal ik veel zeggen? de *Spaanſche* raad was veel aangenamer, dan mijn getrouwe raad. En nu worden zij gedwongen, bij zich zelven hunne dooling te bekennen, en dat zij zelven de voornaamſte oorzaak zijn van dit kwaad. Ik heb een goed oogmerk gehad, opdat die treffelijke en edele landſchappen niet zoo ellendiglijk zouden verloren gaan. En hoewel zij mijnen raad niet wilden volgen, zoodat ik reden

heb,

heb, mij van het raadgeven te onthouden, nogtans zal ik mij daar zoo niet van onthouden, of ik zal nog trouwelijk al doen, wat ik kan. God geve, dat er eene gewenschte vrucht uit voortkome, en dat men eindelijk van zulke ſcherpe hulpmiddelen affta, en het bij die eerſte late blijven. En om kort te gaan, laat de *Spanjaarden* handelen naar hun welgevallen, nogtans zullen zij Gode, dien regtvaardigen Regter, eens rekenſchap van hunnen handel moeten geven. Wat mij aangaat, ik zal, belieft het Gode, eerlijk, Christelijk, getrouwelijk, ongeveinsdelijk, en opregtelijk handelen; zekerlijk vertrouwende, dat God, met zijn zegen en genade, mij zal helpen; opdat ik met mijne daden en raadſlagen Gode en menſchen moge behagen. Dat doende, zal ik naar deze ondeugende en ſnoode wereld niet vragen. . . Hier mede beveel ik u Gode, die alles naar zijn welgevallen beſture tot heil der Christenheid en van ons allen. In *Weenen* den 22ſten Februarij des jaars 1574.

MAXIMILIANUS."

Verſcheidene ſteden gaan over, ook Amſterdam, onder beding van vrije oefening van den R. Godsdienst.

In het jaar 1577 vervoegden zich de meeste nog overige ſteden van *Holland* en *Zeeland* aan de Staatſche zijde, behoudens den Roomſchen Godsdienst, doch zonder verder iemand te moeijen om zijn geloof; ook keerden die van *Utrecht* onder het Stadhouderſchap van den Prins van *Oranje*, onder uitgedrukt beding, „ van den Roomſchen Godsdienst „ in alles onverkort te houden; daar niet te komen „ met eenig krijgsvolk, of met eenige Leeraars, om

„ de

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

„ de Gereformeerde Religie te oefenen: geene Geestelijke beneficien te geven dan aan Roomschgezinden, bekwaam geoordeeld bij den Aartsbisschop; de vrijdommen te handhaven; het regtsgebied van den Aartsbisschop in kracht te laten." Door tusschenspraak van *Utrecht* werd den 8sten Februarij het verdrag insgelijks met *Amsterdam* getroffen, waar bij onder andere punten bedongen werd: „Dat binnen de stad, vrijheid en ambachtsheerlijkheid van *Amsterdam*, geene andere Religie zou mogen gepredikt noch geoefend worden, dan de oude Katholijke Roomsche Religie, daar zich niemand tegen verzetten zoude, met woorden of werken. De Plakaten, op het stuk van den Godsdienst, zouden geschorst worden, volgens den vrede van *Gend*. Niemand zou eenig beletsel of moeijenisse geschieden, in het gaan en keeren bij dage, en te bekwamer tijd van de Predikatie en oefening der Gereformeerde Religie, buiten de stad en vrijheid derzelve. Den Gereformeerden zou men eene ongewijde, nogtans bekwame en eerlijke plaatse aanwijzen ter begrafenis hunner dooden; te geschieden zonder zang, vermaning, of andere uitwendige plegtigheid, met geleide van zes en twintig personen ten hoogste. Het zou allen burgeren, gebannen, gedreven, of geweken bij eigen' wille uit de stad, geoorloofd zijn, weder te keeren, en hun poorteren gilderegt te genieten. Men zou den Koning als Grave, den Prins van *Oranje* als zijnen Stadhouder, en der stad, onder deszelfs gehoorzaamheid,

„ heid, hulde en trouwe zweeren. . . De Geeste-
„ lijkheid zou daar in de orde des Bisſchops van
„ *Haarlem* volgen."

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

Terwijl *Don* JAN, op een verdrag, waar bij de *Gendſche* vrede met het vertrek der *Spanjaarden* was toegeſtaan, tot Stadhouder des Konings aangenomen zijnde, zich in Julij te *Mechelen* bevond, werd met zijne toeſtemming, niettegenſtaande een ernſtig en vriendelijk voorſchrijven des Prinſen van *Oranje*, dat men toch de vorige toonelen van wreedheid niet mogte vernieuwen, door de Schepenen aldaar zeker Kleermaker, PIETER PANIS geheten, ter dood verwezen, en openlijk onthalsd, omdat hij eene Predikatie der Gereformeerden had bijgewoond. Zijne geburen deden vele moeite, om hem vrij te krijgen bij den Schout, WILLEM DE KLERK, Heer van *Boeveker*k, wien deze titel niet bij geval aangewaaid ſcheen, naar het ligtvaardig antwoord, waar mede hij hen afzette, zeggende: „ dat er geene „ genade voor zoo hardnekkig een Ketter was, die „ noch om den ſtrop, noch om het vuur te ontgaan, zijne gezindheid wilde verzaken, en ik," voegde hij er bij, „ zou om mijns geloofs wil „ mijn' vinger in geene brandende kaars willen ſteken."

PIETER PANIS te Mechelen om het geloof onthalsd.

Don JAN ontdekte kort daar na zijne inzigten duidelijker, door het bemagtigen van het Kasteel van *Namen*, waar op hij van de *Nederlandſche* Staten voor vijand werd verklaard, die des Keizers Broeder, den Aartshertog van *Oostenryk*, MATTHIAS, tot Gouverneur der *Nederlanden* verkoren, ſtellende

De oorlog vernieuwd. Jezuieten uit Antwerpen verdreven enz.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552

den Prins van *Oranje* tot zijnen Luitenant Stadhouder aan. Tevens verboden zij niet alleen allen Pastoren, Parochiepriesters, Predikanten en anderen, alle oproerige leeringen, predikatien of gesprekken, maar vorderden hun ook eenen eed af, dat zij de *Gendsche* bevrediging handhaven en *Don* JAN voor vijand zouden houden. De *Jezuieten* te *Antwerpen* weigerende dezen eed te doen, werden de stad uitgeleid, als ook negentien Minderbroeders, die insgelijks zwarigheid tegen den eed maakten. Om dezen eed te ontgaan togen ook al de Minderbroeders uit *Utrecht*. Op gelijke wijze ging het ook in andere steden. Daar na deden de Staten ook bij een scherp Plakaat het zenden van *Annaten* of eerste *Jaargelden* naar *Rome* verbieden.

Omwenteling te Amsterdam.

De Onroomschen bijzonder te *Amsterdam*, werden, middelerwijl, door zulk een gedrag zeer gestijfd in de gedachten, dat zij de waarheid op hunne zijde hadden; de wedergekeerde ballingen versterkten hun getal, en konden zich ook niet vergenoegen, dat zij van alle bestuur waren uitgesloten. Op den 25sten Mei 1578, zijnde Zondag, predikte THOMAS VAN THIELT, gewezen Abt van *St Bernards* bij *Antwerpen*, van wien wij in het voorgaande gesproken hebben, aan den *St. Antonisdyk*, buiten de vrijheid der stad voor de Onroomschen. Den volgenden morgen, den 26sten, vervoegden zich eenige aanzienelijke Onroomschen op het Stadhuis, om te beproeven, of en wat de Regering hun zou willen toestaan. Maar bij deze was niets te winnen. Dit maakte de gemeente gaande. Men vermeesterde den *Dam*, en stoof het Stad-

huis

huis in, haalde den Schout en de oude en regerende Wethouders daar af of uit hunne huizen, en bragt hen op de waag. Van daar werden zij meest allen, nevens verscheidene Papen en Minderbroeders, tusschen twee regels soldaten door, naar *het Water* gevoegd, en in verscheidene vaartuigen scheep gebragt, onder het geschreeuw van het gemeen: *dat men hen naar de galg voeren moest, daar zij menig eenen aan geholpen hadden.* Zij werden, maar pas buiten de stad, aan den *Antonisdyk* opgezet. Dit alles liep zonder bloedstorting af. Doch het gemeen stoof terstond naar het Klooster der graauwe Monniken of Minderbroeders, waar Beelden en Altaren geschonden en verbrijzeld werden. Den derden dag daar aan maakten de Schutters eene nieuwe Vroedschap, Burgemeesters en Schepenen, ten overstaan van Gemagtigden der Staten. De Kerken bleven ruim eene week gesloten. Toen ging er de nieuwe Wethouderschap heenen, en liet door eenige timmerlieden de overige Beelden wegnemen. Voorts begonnen de Hervormden eerst in de Oude en eenige dagen daar na in de Nieuwe Kerk te prediken. De eerste Predikanten, die men beriep, waren JOANNES KEUCHLINUS en PETRUS HARDENBERG. De *Lutherschen* en *Doopsgezinden* hielden ook openlijke Godsdienstige vergaderingen in de stad, met kennis en verlof der Wethouderen, die zelfs, schoon tegen den zin van eenigen hunner Geloofsgenooten, den Roomschgezinden toelieten, in het heimelijk te vergaderen.

Te *Haarlem* werd het werk door de soldaten op eene Te Haarlem.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

eene ruwere wijze uitgevoerd. Op den 29sten van Mei, zijnde Sacramentsdag, vielen zij met geveld geweer in de groote Kerk, die opgepropt van volk was; eenige, zoo Burgers als Geestelijken, werden hier gekwetst, en een Priester, PIETER BALLING, doorstoten; voorts werden van het gemeen de Vrouwekerk, het *Franciskaner* en *Dominikaner* Klooster geplunderd. Het ongebonden krijgsvolk werd sedert naar elders verlegd, en de moorder van den Priester BALLING door de Staten van *Holland* met den dood gestraft. De groote Kerk bleef gesloten tot in November, wanneer de Regering die aan de Gereformeerden inruimde, terwijl echter aan de Roomschgezinden, bij openbare afkondiging, de vrije oefening van hunnen Godsdienst beloofd werd.

De Gereformeerden verzoeken in Braband en Vlaanderen vrijheid van Godsdienstoefening. Eerste Nationale Sijnode te Dordrecht.

In *Braband* en *Vlaanderen* onthielden de Gereformeerden zich nog van geweld, maar begonnen van tijd tot tijd openlijk op meer plaatsen te prediken. Middelerwijl werd te *Dordrecht* in dit jaar 1578 eene Nationale Sijnode van Gereformeerde, Nederlandsche, Hoogduitsche en Walsche Kerken gehouden, van den tweeden tot den achttienden Junij toe. Met toestemming en goedvinden van deze vergadering leverden de Gereformeerden van *Braband* en *Vlaanderen* een verzoekschrift in aan den Aartshertog MATTHIAS en den Raad van State om vrijheid van Godsdienstoefening op den 22sten derzelve maand. Zij wezen daarin aan: „hoe veel zij om den Gods„dienst geleden hadden, en te gelijk, dat de *Span*„*jaards* met al hun vervolgen alleenlijk den aan„was van het getal hunner geloofsgenooten hadden

„ te

,, te wege gebragt; op dezen grond verzochten zij ,, op het ernstigst om vrije Godsdienstoefening, tot ,, op eene algemeene of ten minste eene Nederland- ,, sche Kerkvergadering. De *Gendsche* vrede, die ,, dit niet scheen te gehengen, was reeds door de ,, *Spanjaarden* verbroken, en behoefde derhalve ,, door de Staten niet gehouden te worden. De ,, Heidensche Keizers hadden de Christenen, de ,, Christensche Keizers de verschillende gezindhe- ,, den geduld. Verscheidene Vorsten vergenoegden ,, zich met het uiterlijke, zonder over het gemoed ,, te willen heerschen. De Paus zelf verdroeg de ,, Joden, waarom zou men hen ook niet dulden, ,, die van hunne zijde de Roomschgezinden onge- ,, stoord laten, en hier voor borg van eenige tref- ,, felijke uitheemsche Vorsten of andere verzekerin- ,, gen geven wilden."

Na veertien dagen toevens, leverden zij een twee- de verzoekschrift in, waar bij zij het vorige krach- tiger en sterker aandrongen, en verscheidene punten voordroegen tot verzekerdheid der beide gezindhe- den. Met aanbieding, dat de Gereformeerden met hooge woorden voor God betuigen zouden, dat zij geen voornemen hadden, om de Prelaten en andere Kerkelijke personen, belijdenis doende van de Room- sche Religie, te verstooren, het zij in hunne perso- nen, goederen, of oefening van hunnen Gods- dienst. Tegen welke zij niets zouden voornemen te doen, maar alle moeijenisse naar vermogen verhin- deren.

De Aartshertog en de Raad van State, deze smeek- Religions

na C. G. Jaar 1517. tot 1552

of Geloofsvrede ontworpen.

smeekschriften ontvangen hebbende, maakten een ontwerp van eenen *Religions*- of *Geloofsvrede*, waar in zij meenden, dat de Landschappen genoegen zouden behooren te nemen. Dit ontwerp bestond uit dertig leden, welker voornaamsten op dezen zin uitliepen: „ Dat alle wederzijdsche beleedigingen, na „ de *Gendsche* Bevrediging voorgevallen, zouden „ gehouden worden als niet geschied, en dat elk „ voortaan zijn gevoelen vrijelijk zou mogen beleven. Dat de Roomsche Godsdienst in *Holland* „ en *Zeeland* wederom hersteld zou worden, mids „ zij, die het begeerden, in de groote steden en „ dorpen niet minder dan honderd huisgezinnen „ sterk waren, in de kleinere het grootste getal uitmaakten. Dat den Onroomschen op gelijken „ voet vrijheid van Godsdienstoefening gegund zal „ worden, door gansch *Nederland*. Dat de Wethouders hier toe aan de eene en andere gezindheid bekwame plaatsen zouden aanwijzen, binnen „ welke de Godsdienstoefeningen zouden moeten „ geschieden. Daar slechts eene Godsdienstoefening „ gedoogd werd, zou men nogtans geen onderzoek „ doen op iemands geloof. Die in eens anders „ Kerk kwam, zou geenen aanstoot mogen geven, „ en zich naar de gewoonte aldaar moeten schikken. De Onroomschen zouden de Zondagen, „ Kersdag, de Apostelsdagen, die van Maria's„ boodschap, Hemelvaart en Lichtmis, nevens die „ van het Sacrament, met het sluiten van winkels „ en het nalaten van handwerk en koopmanschap, „ vieren moeten. In het begeven van ambten zou

„ men

„ men niet op de Geloofsgezindheid; maar alleen „ op de bekwaamheid der Perfonen hebben acht te „ geven. Eindelijk zouden er in elke ftad, nevens „ de Wethouders, jaarlijks vier perfonen van eer en „ aanzien gekozen worden, om onderzoek te doen „ op alle overtredingen dezer Geloofsvrede, op wier „ berigt, mits het ten minfte door drie hunner ge- „ teekend ware, de Magiftraat onverwijld regt zou „ moeten doen.”

Dit ontwerp van den Geloofsvrede, in elk gewest bekend geworden zijnde, fmaakte noch den Roomfchen noch den Onroomfchen. De eerfte wilden aan de anderen nergens in toegeven, en deze laatfte wilden zich nu niet genoegen, met buiten gevaar van ftraf te zijn, of zich in het verborgen te houden, maar zij ftelden zich tegen de ftijfzinnige Magiftraten. In *Henegouwen*, daar men weinig Onroomfchen en integendeel vele gevlugte Geestelijken had, werd de Geloofsvrede verfoeid, als een proefftuk van goddeloosheid. Te *Antwerpen* werd hij aangenomen, en aan de Gereformeerden eenige plaatfen tot hunne Godsdienstoefening toegeftaan. De Staten van *Utrecht* wezen den Geloofsvrede van de hand, op het aanftaan van het Lid der Geestelijkheid. De *Groninger Ommelanden* daar tegen omhelsden hem; ook de ftad *Leeuwarden*, alwaar de Jakobijnenkerk den Hervormden werd ingeruimd. In *Gelderland* werd, onder begunftiging van den Stadhouder, Graaf JAN VAN NASSAU, de Hervormde Godsdienst met geweld ingevoerd. Ook werd dezelve te *Goes* in *Zeeland* met vernietiging van het verdrag van voldoening gevestigd.

na C. G. Jaar 1517 tot 1552.

Opschudding te Gend.

Nergens echter was de baldadigheid hooger gestegen dan te *Gend.* PETRUS DATHENUS, eertijds Monnik te *Poperingen*, die reeds sedert het jaar 1566 in *Zeeland* gepredikt had, thans Leeraar te *Gend*, en met den titel van Raad van Hertog JOAN KAZIMIR voorzien, voer hevig uit tegen het punt van den *Gendschen* vrede, waar bij aan de Roomschgezinden vrijheid van Godsdienst werd toegestaan, hij schold zelfs op den Prins van *Oranje*, die zich verklaard had, dat men geene verandering met wanorde maken moest, en die beweerde, dat men verpligt was, zijn woord te houden, en noemde hem *iemand, die God noch Godsdienst eerbiedigde.* Men weigerde de Roomsche Bijgeloovigheden langer te dulden. Papen en Geestelijke personen werden uit de stad verjaagd, en hun een jaarlijksch inkomen toegelegd uit de Geestelijke goederen. Men sloeg de handen aan de rijke Abdijen, kostelijkheden en kleinodien der Kerken. Men verkocht het geestelijk huisraad, en keerde alles het onderste boven; men brak Kerken en Kloosters af, versmolt het koper en de klokken der Kerken, welken men tot geschut vergoot, terwijl men de stad *Gend* versterkte en zich van verscheidene omliggende steden en plaatsen meester maakte. Te *Yperen* werden de woningen des Bisschops en van eenige Kanunniken geplunderd.

Oorsprong der Malcontenten

Hoogst euvel namen voornamelijk de Staten van *Henegouwen* en de overige Walsche Provincien, die den Godsdienstvrede verworpen hadden, dit gedrag der *Gentenaren* op, en spoedig kwam het tot de wapenen. De *Walschen* droegen tot roem hunner Godsdienstigheid groote Paternosters, of gebedentel-

lers om den hals, waarom zij bij de *Gentenaars* Paternosterskneehten geheten werden, maar zij noemden zich zelven *Malcontenten*, dat is, Misnoegden, en wilden, dat men den Roomfchen Godsdienst en de Geestelijken te *Gend* in hunnen eerften ftand en goederen zou herftellen, waar tegen de *Gentenaars* eischten, dat men het openbaar oefenen van den Gereformeerden Godsdienst door geheel *Nederland* zou bewilligen, dan zouden zij ook den Roomfchen weder inruimen. Dus ontftond er een binnenlandfche krijg, welke eindelijk ten gevolge had, dat de *Walfche* Provincien zich met de *Spaanfchen* verzoenden en tot des Konings gehoorzaamheid wederkeerden.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

HESSELS en VISCH te Gend opgehangen.

De bitterheid te *Gend* werd intusfchen zoo groot, dat men, den vierden October 1578, JAKOB HESSELS en JAN VISCH, voor eenige maanden in een oproer gevangen, buiten de ftad, op den weg naar *Kortryk*, beiden aan eenen boom opknoopte. HESSELS was een Lid van den Raad der Beroerte geweest, en daarom in den algemeenen haat, wien, gelijk boven (*) verhaald is, de woorden *naar de galg! naar de galg!* gereed op de tong lagen, zoo dat zijne huisvrouw hem ééns te gemoet voerde: „ gij hebt dat hangen altijd in den mond: hoede „ God, dat het u zelven niet eens overkome!" JAN VISCH, voor dezen Baljuw van *Ingelmunfter*, had zich in dat ambt ook fel tegen de Onroomfchen gedragen. Onder anderen wordt hem nagegeven, dat hij uit zeker pleit een' haat opgevat hebbende op eenen

(*) *Bladz.* 278.

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

eenen HENDRIK DE KREUS van *Godsfelde*, denzelven, als ter zake van Ketterij en oproer, te *Yperen* in hechtenis deed nemen. Maar daar na hoorende, dat deze, een ſtokoud en welhebbend man, vergiffenis had bekomen, zond hij, als om zijnen ijver tot den Roomſchen Godsdienst te toonen, uit eigen hoofde, op een' Zondag morgen, eenen Monnik met den beul in den Kerker, hem aanzeggende, dat hij ſterven zou, eer des Bisſchops Mis geëindigd was. De gevangene zat te dier ure aan den ontbijt met eenige vrienden, gekomen om hem te bezoeken, en eischte ziening van het vonnis, zoekende uitſtel, als die wist, dat zijn genadebrief onder weg was, welke ook 's anderen daags kwam. Maar hij moest voort, en hing geworgd op de markt, als de Bisſchop en Baljuw uit de Kerk kwamen, zonder eenig ander blijk ter zijner bezwarenisſe, dan dat hij zijnen zoon had gehuisvest, die van den Hervormden Godsdienst was. Hij liet eene vrouw met zes kinderen achter, die manneloos, vaderloos, goedeloos, in armoede treurden, tot dat zij door den *Gendſchen* vrede weder aan het hunne raakten.

JUSTUS VELSIUS.

In dit jaar 1578 onthield zich binnen *Haarlem*, *Leyden*, *den Haag*, en andere plaatſen in *Holland*, *Doctor* JUSTUS VELSIUS, zich uitgevende voor eenen, van God gezonden, om de wereld te hervormen. Te dien einde deed hij eerst bedektelijk, daar na openlijk, eenige Predikatien. Hij beloofde zijne leere met wonderwerken te bevestigen, onderſtond ook, doch vergeefs, eenen blinde ziende, en een' kreupele gaande te maken; zeggende, toen het hem mislukte, dat het aan hun geloof ſchortte. Aan

de

de Staten van *Holland* had hij, den achtsten November des verleden jaars, zekeren Brief geschreven, bestraffende in denzelven alle menschen wegens hunne nalatigheid en laatdunkendheid. Ook dorst hij hen voor weêrspannigen en ongodsdienstigen over te halen, die wetten maakten in de zaken van den Godsdienst, daar zij geen' Godsdienst hadden; besluitende zijn schrijven met deze woorden: „ Ik „ zeg het hun in der waarheid Gods, ja niet ik, „ maar de Heilige Geest Gods zelf, die in mij is, „ dat, indien zij van zulk een voornemen en laat„ dunkendheid niet ophouden, zij zich zelven Gods „ toorn op den hals zullen halen. . ." Te *Leyden* ging hij op zekeren dag in de Kerk op eene bank staan prediken, en kreeg vele Toehoorders, die hij tegen 's anderen daags uitstelde, om aldaar weder te prediken. De Magistraat, dit verstaande, belastte, de Kerk dien dag gesloten te houden. Hem, ter gestelde uur naar de Kerk gaande, werd van eenigen aangezegd, dat zij gesloten was. Hij antwoordde: *Voor mij zal zij niet gesloten zijn, als ik kom*, en vorderde weg, van velen gevolgd. Komende omtrent de Kerk, kwam er een arbeider met eene lange ladder uit de deur, daar hij tegen indrong, gelijk ook eene menigte van volk, dat bij hem was. Dus predikte hij op dezelfde bank, hetwelk eenige eenvoudige menschen voor mirakel hielden. Ook zeide hij, den volgenden dag ter zelver plaatse en ure weder te zullen leeren. Maar de Wethouders, beducht voor tweedragt onder de burgerij, deden hem voor den dag uit de stad brengen.

Hier

na C. G. Jaar 1517. tot 1552

Hier over te onvrede, schreef hij een' zeer hevigen Brief aan den Magistraat, denzelven scheldende voor erger dan *Turken*, die hij, ten dien dage, met hunne *Satanische* valsche Leeraren, den *Satan* overgaf, om in het helsche vuur gestraft te worden. Onder den Brief stond geschreven: *Des regtvaardigen Oordeelaars der Levenden en Dooden*, JEZUS CHRISTUS, *wien alle magt gegeven is in Hemel en op Aarde*, *geroepen dienaar*, JUSTUS VELSIUS *Haganus.* In het jaar 1579 gaf hij een Boekje uit, met dezen titel: *Een seer schoon en heerlijk Tractaetgen, begrijpende een vroeg- en avondtgebedt..., met twee schriften, om sich selven t'ondersoeken.* Het besluit van dit Boekje zeide: „ Een iegelijk „ zie toe, want mij verachtende en verwerpende, „ (ik zeg het u bij de eeuwige waarheid Gods,) „ zoo zal hij niet alleen in mij, maar ook mede in „ den Heiligen Geest zondigen, met eene zonde, „ die nooit zal vergeven worden." Deze VELSIUS was voorheen een treffelijk Geneesheer en Wijsgeer, die veel had geschreven, en onder de geleerde mannen gesteld wordt, die uit den *Haag* oorspronkelijk zijn. Maar hij was te dezen tijde zeer oud, en zoo eenigen meenden, door veel lezens, in zijn verstand en zinnen gekrenkt (*).

Verklaring van Mr. WILLEM ARTUS.

Den vijfden Februarij 1579, deed Mr. WILLEM ARTUS, Raad des Prinsen van *Oranje*, zekere verklaring voor de Wethouders der stad *Mechelen*, welke hij ook twaalf jaren te voren in den grooten Raad

(*) BRANDT *Bladz.* 626-629.

Raad des Konings had gedaan, en welke aanmerkelijk was. Hij verklaarde, „ dat hij zich niet „ alleen had gewacht en onthouden, van zich on„ der eenige bijzondere fecte te begeven: maar ook „ van zich te befmetten met haat, nijd, of partij„ fchap, om verfcheidenheid van bijzondere gevoe„ lens, vallende op het uitleggen der Heil. Schrif„ tuur, buiten het gemeen en vruchtbaar Christen„ geloof van onze zaligheid en verlosfing door den „ dood van JEZUS CHRISTUS, den Zoon van God, „ hetwelk door de liefde werkt, in de hope der „ opftanding en des eeuwigen levens. Voorts, dat „ hij aangaande de openbare politie, zoo wel van „ Religie, als van de wereldlijke bediening, zich „ als gemeen perfoon, hebbende noch begeerende „ eenigen publieken last, altijd gefchikt had, en in „ het toekomende verftond te fchikken naar het„ gene, dat, (alle bevelen der boosheid uitgeflo„ ten,) openbaar was of zoude zijn ontvangen of „ toegelaten. En aangaande het ftuk zijner con„ fcientie in het bijzonder, wilde hij rekenfchap ge„ ven voor Gods regtvaardig oordeel. Biddende „ hem in geene andere achting te houden, en zijne „ verklaring in het goede te ontvangen, met betui„ ging van zich in de voorzeide Christelijke eenig„ heid, en burgerlijke gehoorzaamheid, te willen „ houden, verzoekende daar van befcheid, onder „ het zegel der ftad." Dit werd hem gegeven. Hij gaf ook een klein gefchrift aan den dag, met den titel: *Vreedzaam advijs of berigt der Christelijke Religie en eenigheid derzelve.* In dit fchrift wees hij

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

hij aan: „ hoe alle opregte Christenen moesten „ overeenkomen in drie grondpunten of hoofdstukken: in het geloof, in de liefde, in de hoop; „ maar aangaande de rest, rakende de opbouwing „ en volmaking der kennisse van God, en deszelfs „ wil, was het niet noodig, dat zij allen overeenkwamen, en van een gevoelen waren, ja elk „ mogt en moest desaangaande volgen het getuigenis zijner conscientie, en het verstand hem van „ God gegeven. Want van elk zou geëischt worden, naar dat hem veel of weinig gegeven was. „ Niettemin moest ieder zich benaarstigen, om in „ kennis te wassen, en in alle goede werken vruchtbaar te zijn, verwachtende elk zijne volkomene „ volmaaktheid in het eeuwig leven (*)."

Unie van Utrecht gesloten.

Weinig weken te voren, den 8sten Januarij 1579, hadden de Walsche Provincien, of die van *Artois*, *Henegouwen* en *Douai*, zich verbonden, om de Roomsche Religie, 's Konings gehoorzaamheid, en den *Gendschen* vrede te handhaven, maar den Religionsvrede te helpen weren. De Prins van *Oranje*, merkende, waar dit heen wilde, had daar tegen op eene andere verbindtenis doen werken, hoewel om redenen van Staat niet openlijk in zijn persoon, maar zich bedienende van zijnen Broeder, Graaf JAN VAN NASSAU, en bragt nu te wege, dat die van *Gelderland* en *Zutphen*, *Holland* en *Zeeland*, het *Sticht* van *Utrecht*, en de *Friesche Ommelanden* tusschen den *Eems* en de *Lauwers*, zich den tienden Januarij

(*) BRANDT *Bladz.* 629, 630.

nuarij dezes jaars 1579 te *Utrecht* nader verbonden, en die vermaarde *Unie* of *Vereeniging* tekenden, welke vervolgens als de grondflag van het *Gemeenebest der zeven vereenigde* (*geunieerde*) *Gewesten*, want federt hebben zich nog andere gewesten, behalve de bovengenoemde, bij het verbond gevoegd, gehouden is geworden. Met betrekking tot den Godsdienst, luidde het XIIIde Artikel van dit verbond dus: „ Dat *Holland* en *Zeeland* zich in het „ ftuk van den Godsdienst, *naar hun goeddunken*, „ zullen mogen gedragen. Doch de *andere Pro-* „ *vincien dezer Unie* zullen zich mogen fchikken „ naar den Geloofsvrede, bij den Aartshertog MAT- „ THIAS en die van zijn Rade, bij advijs der alge- „ meene Staten, alreeds ontworpen: of daarin zulke „ orde ftellen, als zij tot behoudenis der *rust en* „ *welvaart* van elke *Provincie* of *Stad*, en tot hand- „ having der geregtigheden van Geestelijken en We- „ reldlijken dienftig vinden zullen, zonder hier in „ door eenige andere Provincie eenigzins gehinderd „ te mogen worden; mids nogtans elk vrijheid van „ Godsdienst behoude, en men niemand, ter oor- „ zake van den Godsdienst, *achterhale of onderzoe-* „ *ke:* gelijk reeds bij de *Gendfche* Bevrediging vast- „ gefteld is." Over dit Artikel viel echter terftond eenige zwarigheid. Sommigen verftonden, dat men bij hetzelve verklaard had, niemand in het bondgenootfchap te willen ontvangen, dan die den Geloofsvrede, of ten minfte de twee Godsdienften, den Roomschkatholijken en den Hervormden, zou toelaten: weshalve, tot nadere opheldering, op den eerften Februarij, werd vastgefteld: „ dat men niet

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

„ voor-

na C. G. Jaar 1517. tot 1552.

„ voorhad, eenige Provincien of Steden, die zich
„ alleen aan den Roomſchen Godsdienst wilden hou-
„ den en in welken het getal der Hervormden zoo
„ groot niet was, dat aldaar volgens den Geloofs-
„ vrede de Hervormde Godsdienst behoorde ge-
„ oefend te worden, van het Bondgenootſchap uit
„ te ſluiten; maar dezelve integendeel daar in te
„ willen ontvangen; mids zij de punten van het-
„ zelve naarkwamen, en zich als *goede Patriotten*
„ gedroegen; zijnde de meening niet, dat de *eene*
„ *Provincie of ſtad* zich het bedrijf van de andere
„ in het ſtuk van den Godsdienst zal aantrekken."

En hier mede zullen wij dit Hoofdſtuk en dit Deel beſluiten, dewijl van toen af de Hervormde Godsdienst in het *Nederlandsch Gemeenebest* zich gevestigd heeft, als de Godsdienst van den Staat, terwijl echter andere Gezindheden, alhoewel met meer of min naauwe bepalingen, vrijheid van Godsdienstoefening, en elk der ingezetenen volkomene en ongeſtoorde vrijheid van Geloof hebben blijven genieten.